

<http://sbe.gantep.edu.tr> 'den online ulaşılabilir

Gaziantep
Üniversitesi
Sosyal Bilimler
Dergisi

Gaziantep Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi

7(2):229-240 (2008)

Küreselleşen Devletin Değişen Rolü ve Sanayileşme Üzerine Tartışmalar

Berna Balcı İzgi* ve Aslı Özpolat

Gaziantep Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, İktisat bölümü

Özet: Ulusal ekonomilerinin birbirine eklemlendiği ve karşılıklı bağımlılığın artmasına neden olan küreselleşme sürecinde ülkelerin geleceklarine ilişkin politika seğeneklerini birbirinden bağımsız olarak düşünmek olanaksızdır. Gelişmiş ülkelerin önerileri doğrutusunda şekillenen politika seçenekleri söz konusu ülkenin ekonomik ve sosyo-ekonomik özelliklerine göre ve hazmedilerek uygulanamadığı takdirde ekonomik büyüme ve kalkınmada istenilen hız ve başarı elde edilememektedir. Bu bağlamda gelişmekte olan ülkeler için, devletin rolü ve etkin devlet tartışmaları ve korumacı politikalar gündeme gelmektedir. Ancak küreselleşme devletin ekonomiye müdahalesine karşı çıkan ve devletin ekonomideki rolünü azaltan bir süreç olarak karşımıza çıkmaktadır. Bu çalışma gelişmekte olan ülkelerin kalkınmalarını hızlandırmak için uygulayabilecekleri iktisat politikası seğeneklerini küreselleşme süreci çerçevesinde ele almaktadır.

Anahtar Kelimeler:Kalkınma, sanayileşme,küreselleşme,kamu müdahalesi.

Industrialization in Globalizing World and The Changing Role Of The State

Abstract: World economies are an integral part of a whole system that are inseperable . It is not wise to think the future of these economies seperately. If we assume that developed countries are going in the same trajectories, the outcomes for developing countries should be considered in economic policies.

The scope of this study is to argue the industrialization concept with the globalization and to define the limits of government in developed and developing countries. In globalizing world the limits of the governments are also discussed. However states continue their position in governance and economy. In order to achieve a sustained and powerfull industrialization countries need a weel arranged industrial policiy and state intervention. However the important thing is to define the limits and responsibilities of the government.

Keywords: Development, industrialization, globalization, state intervention.

GİRİŞ

Son yıllarda kalkınma sorununa ilişkin tartışmalar, artan ölçüde küreselleşme söylemi çerçevesinde ele alınmaktadır. Üretim faktörlerinin, bilginin, sermayenin ve finansal kaynakların ülkeler arasında dolaşımının serbest olduğu bu süreç, hiç kuşkusuz ekonomi yönetiminde piyasa güçlerine daha fazla alan bırakılmasını ve devletin ekonomideki rolünün azaltılmasını beraberinde getirmektedir. Oysa bu durum II. Dünya savaşı sonrası gelişmiş ülkelerle aralarındaki farkı kapatmak için ekonomiye yoğun bir şekilde müdahale eden ulus devletlerin amaçlarıyla çatışmaktadır. Bilindiği gibi, gelişmekte olan ülkelerde yaygın olarak ithal ikameci politikalar çerçevesinde sanayileşme politikaları takip edilmiştir. Gelişmiş ülkelerin kalkınmalarını hızlandırmak için finansman ihtiyaçları ile gelişmiş ülkelerdeki fonların getirisi yüksek olan alanlar araması, gelişmekte olan ülkeler için küreselleşme sürecini cazip hale getirmektedir. Diğer taraftan küreselleşme süreci, gelişmekte olan ülkeler için tehdit olabilecek unsurları da içinde barındırmaktadır. Dolayısıyla gelişmekte olan ülkeler için yapılması gereken, küreselleşme süreci içinde yer alırken, faydalarını maksimize edebilmek için bu sürecin yarattığı olumsuzluklardan kendilerini koruyacak bir politika karması uygulamaya özen göstermeleridir.

Bu çerçevede gelişmekte olan ülkelerin küreselleşme bağlamında uygulayacakları politika seçenekleri içinde sanayileşme stratejisinin nasıl düzenleneceği çok önemlidir. Sanayileşme süreci, toplumların ekonomik, sosyal, siyasal ve hatta kültürel yapılarında köklü değişimler yaratan bir oluşumdur. Bu nedenle geçmişten günümüze sanayileşme, kalkınmanın temel unsuru olarak kabul edilmektedir. Bu süreç ekonomik bir oluşum gibi gözükmeyle beraber gerek nedenleri ve gerek etkileri açısından sosyal sorunlarla iç içe bulunmaktadır. Bu nedenle sanayileşmenin salt ekonomik bir yapı temelinde ele alınmasının yanlışlığı ortaya çıkmaktadır. Sanayileşme, kalkınma ile birbirini tamamlamakta ve birbirini etkilemektedir.

Sanayi devrimi ile başlayan büyüme ve kalkınma süreci küreselleşmeyle birlikte Dünya’da dengesiz bir ortamın oluşmasına neden olmuştur. “Üçüncü dünya” olarak adlandırılan ülkeler bu sanayileşme sürecinden payını alamamış aksine ”sanayisizleşme” ve “geri bıraktırma” olgusuyla karşı karşıya kalmışlardır. Ancak; dünya ekonomileri birbirinin tamamlayıcısı olan, sanayileşmiş ve az gelişmiş ülkelerden oluşan heterojen bir bütündür. Birincilerin geleceği ikincilerin durumundan bağımsız değildir. Bu nedenle küreselleşmenin gelişiminin incelenmesi, dünya ekonomilerinin durumunu açıklamada yol gösterici olacaktır.

I. KÜRESELLEŞMENİN GELİŞİMİ

Kalkınma ve sanayileşme konularındaki tartışmalar şekillendirilirken küreselleşme olgusu ister istemez değinilmesi gereken önemli bir konudur. Küreselleşme ile ilgili bilgiler sürekli değişim ve çeşitlenme içindedir. Ancak genel bir tanım vermek gerekirse küreselleşme, taşımacılık giderlerinin düşmesi, ticaret engellerinin azalması, iletişim teknolojisinin gelişmesi ve sermaye akımlarının hızlanması sonucunda ekonomi ve toplumların giderek birbirlerine daha fazla yakınlaşmaları olarak tanımlanabilir (World Bank,2002:2).

Küreselleşme konusundaki görüşler, aşırı küreselleşmeciler, kuşkucular ve dönüşümcüler olarak üç gruba ayrılabilir (Aslan,2007:6). Aşırı küreselleşmeciler ulus devlet anlayışının önemini kaybetmekte olduğunu ve onun yerini dünya toplumunun aldığı savunmaktadırlar. Bu görüş kendi içinde Neoliberal yaklaşım ve Neo-marksist yaklaşım olarak ikiye ayrılmaktadır. Neoliberal yaklaşımda geleneksel merkez- çevre yapısının küresel bir işbölümüne dönüştüğü kabul edilmektedir. Küreselleşme karşıtı olan kuşkucular ise küreselleşmeyi, devletin küçültülmesi ve

uluslararası şirketlerin hakimiyetine dayanan bir olgu olarak görmektedirler. Dönüşümcüler ise küreselleşmenin ulusal hükümetlerin gücünü yeniden yapılandırdığını düşünmektedirler.

Bu görüşleri biraz daha detaylı incelemek gerekirse, en fazla tartışılan Neoliberal yaklaşımlar ile başlamak uygun olabilir. Bunun nedeni, Neoliberal iktisat politikalarının küreselleşme sürecinde kalkınma açısından fırsat yerine engel teşkil ettiği konusundaki görüşlerin giderek artması nedeniyledir. Küreselleşmenin yoksulluğu azaltıcı, ekonomik büyümeyi artırıcı etkileri ileri sürülse de yapılan araştırmalar, bu süreçte ülkeler arasında gelişmişlik farklarının arttığını göstermektedir. Gerek politika seçeneği gerekse makroekonomik altyapı olarak tam olarak hazır olmayan az gelişmiş ülkeler, neoliberal politikalarca önerilen reformları sürdürmeye çalışırken istikrarsız bir gelişme göstermektedirler (Kar ve Taban,2005:2). Bu konuda çeşitli eleştiriler söz konusudur. Bu eleştirilerin dayanak noktası, bu politikaları savunan ülke ve kurumların çevre ülkelere çifte standart uyguladığı yönündedir. Neoliberal politikaların evrenin korunması için önerdikleri düzenlemelerin bir ölçüde az gelişmiş ülkelerin sanayileşme ve büyüme çabalarını kısıtlama ve rekabet gücünü azaltma amacından kaynaklandığı ileri sürülmektedir. Bunun yanı sıra bu görüşler, savundukları politikaların ülkelerin depolitize olmalarına, piyasa ekonomisine geçiş çerçevesinde özellikle gelişmekte olan ülkelerin önce petrol krizleri sonrasında ise borç krizleri gibi nedenlerle ekonomik güç kaybına neden olmalarına çare bulamamış olmaları bakımından da tartışılmaktadır. Neoliberal politikalar, karşı karşıya kalınan ekonomik sorunlarla ilişkili olarak önerilen politikaların iyi uygulanmadığını ileri sürerek reform sürecini siyasal alana doğru daha da derinleştirmektedirler (Şenses,2004:9).

Neo-marksist yaklaşımların temelinde Marx'ın görüşlerine bakılacak olunursa, Marx'a göre üretim tarzına bağlı olarak gerçekleşen mülkiyet ilişkileri toplumsal değişmelerin temel dokularını belirlemektedir. Bu nedenle, insanlık kaçınılmaz bir şekilde mülkiyet ve üretim ilişkilerine bağlı olarak sınıf çatışmalarının belirlediği belli devrelerden geçmek zorundadır (Kaynak,2005:24). Neo-marksist yaklaşımlar ise bu çerçevede uluslararası ticaretin az gelişmiş ülkeler aleyhine işlediğini ve uluslararası kuruluşların karar mekanizmalarını sorgulamaktadırlar. Neo-marksist yaklaşımda, küreselleşme, küresel kapitalizm olarak değerlendirilmekte ve ulusal ve uluslararası eşitsizliğe yol açmaktadır.

Kuşkucu görüş ise bütün dünyayı kapsayan binlerce bilgisayarın birbirine bağlı olduğu uluslararası finansal pazarların oluşması ile piyasaların sürekli değiştiğini savunmaktadır. Buna bağlı olarak azgelişmişlik ya da azgelişmiş ülke kavramları da yerlerini "emerging markets" ya da yükselen piyasalara bırakmaktadır (Yeldan, 2002).

Dönüşümcü yaklaşımlara örnek olarak gösterilebilecek (Kobrin,1999) gibi yazarlar ise, 20. yüzyılın sonlarında yaşanmakta olan küreselleşme ve ekonomik ve politik entegrasyonların bir yüzyıl öncekilerden fonksiyon, yapı ve nitelik olarak farklılıklar gösterdiğini savunmaktadırlar. Burada ön plana çıkan özellikler aşağıdaki gibi özetlenebilir (Kobrin,1999:8):

- Ulusal ekonomiler arasında ticaret, doğrudan yatırım ve sermaye akımları yönünden daha derin ve geniş entegrasyonlar,
- Uluslararası sermaye pazarlarının hız, otonomi ve ölçeğinin büyümesi,
- Birçok stratejik ve önde giden sektörde çok yüksek maliyet, risk ve teknoloji karmaşası.

- Bireyler, firmalar ve pazarlar arasındaki elektronik entegrasyon ve bilgi işlem süreci sonucunda üretim ve hizmet arasındaki farkın ortadan kalkması,
- Buna bağlı olarak ekonominin dijitalleşmesi, coğrafi düzeyden siber düzeye doğru bir hareket,
- Dünyanın herhangi bir yerinde meydana gelen bir olaydan anında haberdar olunabilmesi. Küreselleşme ile ilgili sözü edilen tartışmalar sürerken, devletlerin ekonomi üzerindeki rolleri de ciddi bir değişme uğramaktadır.

II. KÜRESELLEŞEN DEVLETİN DEĞİŞEN ROLÜ

Küreselleşme sürecinde devletin ekonomiye müdahale alanı giderek kısıtlanmaktadır. Devletin sanayileşmedeki rolü iki tane birbirinden farklı önermeye bağlıdır (Öniş,1994:375). Pozitif düzeyde kapitalist dünya ekonomisinin küreselleşme süreci, ulus devlet fikri üzerine yoğun sınırlamalar getirmektedir. Daha önceden devletin elinde olan bazı araç ve seçenekler ortadan kalkmıştır. Küreselleşme ile ilgili, en önemli konulardan biri, kısa dönemli finansal sermayenin hareketliliğidir. Döviz kuru kontrollerinin oldukça aza indirildiği ve finansal sermayenin hareketliliğinin olduğu bir dünyada devletlerin faiz oranı ya da döviz kuru gibi değişkenler üzerindeki kontrolü azalmaktadır. Yerel kurun tamamen konvertibl olduğu bir ortamda yerel otoritelerin özel sermayeyi ülkeye çekebilmek için suni olarak faiz indirimine gitmesi, sonucu sermayenin dışarı çıkması, ödemeler dengesi ve rezerv pozisyonunu etkileyen ve sonunda faizlerin eski düzeyine dönmesi ile sonuçlanan bir durum olmaktadır. Normatif düzeyde ise, yeni sol yaklaşımlar devleti şüpheli bakış açısıyla değerlendirmektedir. Devletin günlük hayattaki eşitsizlikleri arttırdığı ve alınan kararlarda özel ilgi odaklarının lehine bir bozulmaya neden olduğu düşünülmektedir.

Kamu müdahalesinin piyasaların işleyişini bozabileceği doğrudur. Ancak, aşırı kamu müdahalesi kadar kamunun müdahale etmemesi de piyasaların işleyişini bozmaktadır. Ayrıca, küreselleşme piyasa hatalarının önemli formlarını elimine edememiştir. Piyasa hataları devam ettiği sürece devlet müdahaleciliğinin savunulması için birçok neden olacaktır. Bunun yanısıra sol görüşlerce öne sürülen ulusal kalkınmacılık ile demokrasi arasındaki ilişki, özellikle düşük ve orta gelirli ülkeler için eleştiriye açık bir konudur. Bu anlamda “daha az devlet daha fazla demokrasi” savının devlet müdahalesinin kalkınmanın daha etkin hale getirilmesindeki ve sosyal olarak daha kabul edilebilir olması yönündeki etkisi açıklığını kaybetmektedir (Şenses,2004:14).

III. KÜRESELLEŞME SÜRECİNDE SANAYİLEŞME

Ünlü iktisadi düşünür Adam Smith, *Milletlerin Zenginliği* adlı yapıtını, İngiltere’de Sanayi Devrimi’nin başlangıç döneminde yazmıştır. Adam Smith’in vurguladığı iş bölümü ve uzmanlaşma, yeni makinelerin kullanımına ve makineleri kullananların uzmanlaşma becerileri edinmelerine yol açmıştır. Yeni piyasaların açılması, ülke içindeki ya da ülkeler arasındaki ticaret engellerinin azaltılması, sanayide üreticilerin ölçek ekonomilerinden yararlanabilmelerine olanak sağladığı gibi, iş bölümünün daha da ileri gitmesini sağlamıştır. İktisatçılar “sanayi devrimi” olarak adlandırılan bu dönemi oluşturan faktörler konusunda hem fikir olmakla beraber attettikleri önem açısından bir ölçüde farklılaşmaktadırlar.

Sanayi Devriminin tam tarihini saptamak bir bakıma olanaksızdır. Bazı yazarlar, Bilim Devrimi ve 1640’lardaki İngiliz İç Savaşı’nda monarşinin ve feodal güçlerin yenilmesi gibi, on

sekizinci yüzyıl başlarında, hatta on yedinci yüzyılda gerçekleşmiş bazı değişimlerin üzerinde ısrarla durmaktadır. Öte yandan iktisat tarihçileri, on sekizinci yüzyılın son yirmi yılında İngiltere’de, sanayi üretimi, yatırımı ve ticaretinde çok belirgin bir hızlanmanın olduğu konusunda hem fikirdirler (Freeman, Soete, 2003:41). Birçok yazara göre 19. yüzyılda Avrupa’da yaşanan üstün gelişmeler, beraberinde sanayileşmeyi ve onun yol açtığı emperyalizmi getirmiştir. Sanayi Devrimi 2 aşamada incelenmektedir

Sanayi Devriminin ilk aşaması: 1760-1830 döneminde Sanayi Devrimi büyük ölçüde İngiltere’yle sınırlı kalmıştır. 1640-48 yıllarının ilk “Burjuva Devrimi”nin de etkisiyle, esnek bir kamu maliyesi ve borçlanma sistemi ortaya çıkmıştır. Bu koşullar, kapitalist gelişmede İngiltere’nin başa geçmesini ve Sanayi Devrimi’nde öncül bir konum almasını sağlamıştır (Freeman, Soete, 2003: 40-42). İngiliz Sanayi Devrimi’nde makineleşme ve fabrika sistemine geçiş, daha az kuruluş sermayesi gerektiren, daha geniş bir tüketim pazarı olan ve ilk yatırımı daha çok çabuk kullanabilen hafif sanayide, özellikle de tekstilde başlamıştır. Fabrika sistemine geçiş bu dönemin ayırıcı özelliğidir. Üretim gelişmiş bir pazara yöneliktir (Sander, 2000:188).

Bu gelişmelerin ardından daha sonra teknolojik buluşlar bu sektörde üretimin tümüyle yenilenmesine, üretim ve örgütlenme bilgisinin artmasına, sermaye ve nitelikli işgücü birikimine yol açmıştır. Bu temeller üzerinde sanayi devrimi ağır sanayiye sıçramıştır. İngilizler, “dünyanın atölyesi” olarak anıldıkları bu dönemde, eski merkantilist politikaların da etkisiyle makine, nitelikli işçi ve imalat tekniklerini ihracatı yasaklamayı denemişlerdir. Ancak çok geçmeden İngiliz Sanayi Devrimi girişimcilerce önce Belçika’ya taşınmıştır. Diğer Avrupa Ülkeleri de bu gelişmeyi İngiltere’nin ardında kalarak yavaş bir süreç içinde izlemişlerdir. Ancak 19. Yüzyılın sonuna gelindiğinde örneğin Almanya, çelik üretiminde İngiltere’yi geride bırakmış ve kimya sanayisinde dünyada ilk sıralara yükselmiştir. Benzer biçimde ABD sanayisi Avrupa’daki girişimleri geride bırakmıştır. Japonya ise Meiji Restorasyonu’nun sağladığı siyasal önkoşullar temelinde çarpıcı bir başarıyla Sanayi Devrimine katılarak, gelişmiş kapitalist ülkeler arasında yer alan ilk Asya ülkesi olmuştur. Doğu Avrupa ülkeleri 20. Yüzyılın başında henüz gerideydiler ancak 1917 Sovyet Devrimi’nin ardından planlı ekonomi politikaları ile İngiltere’nin 150 yılda gerçekleştirdiği sanayileşmeyi birkaç on yıla sığdıran SSCB sanayide büyük bir güç haline gelmiştir. 20.yüzyılının ortalarında Sanayi Devrimi Hindistan ve Çin gibi henüz sanayileşmemiş ülkelere yayılmıştır.

Sanayi Devriminin ikinci aşaması: Önemli ölçüde “eski” siyle örtüşmesine rağmen, 20. Yüzyılda “yeni” bir Sanayi Devrimi’nin belirtileri çoğalmıştır. Artık bilimsel buluşlar ve bunların üretime uygulanması, pratik zekâlı tek tek bireylerin birbirinden ayrı çalışmasına bağlı olmaktan kurtulmuş, devletin tüm olanaklarıyla desteklediği, gerektiğinde örgütlediği büyük ve zengin kuruluşların eline geçmiştir. Böylece, doğal kaynaklar ve bilim, yeni ve kitle halinde mal üretimine yönelmiştir (Sander, 2000:189-190).

Klasik İktisat Okulu’nun ekonomik ve toplumsal düşüncesine egemen olan “*laissez-faire*” (bırakınız yapsınlar, bırakınız geçsinler) yaklaşımından uzaklaşan hükümetler, karmaşık sanayi toplumlarının gereksinmelerini karşılamak için sosyoekonomik alana daha fazla müdahaleye, sosyal refah ve sosyal devlet kavramlarına yönelmişlerdir.

Sanayi devrimi, sonuçları itibariyle genel olarak; Avrupa çapında ulusal birliklerin kurulması ve dünya çapında emperyalizm olarak özetlenebilir. Bu süreçte meydana gelen temel değişiklikler; Avrupa’da burjuva sınıfının yapı değiştirmesi ve yeni bir işçi sınıfı doğması, kentleşmenin artması ve buna bağlı olarak kentlerin kırsal alanları yuttuğu kitle toplumlarının oluşmasıdır. Bunun

yanısına, hızlı sanayileşen ülkeler ile geride kalanlar arasındaki fark açılmış ve merkez-çevre ülkeler oluşmuştur. Sanayileşmenin çevre üzerinde olumsuz bazı etkileri olmuştur. Örneğin, asit yağmurları, Çernobil faciası, iklim değişiklikleri, kuruyan göller, nesli tükenen canlılar, buzulların erimesi, sel felaketleri, kuraklık, göçler ve su savaşları gibi pek çok yaşanan ve yaşanacak senaryolarda Sanayi Devriminin etkileri vardır. Zaman içinde sürdürülebilir kalkınma kavramı, 1987'de yayınlanan "Brundtland Komisyonu"da denilen Dünya Çevre ve Kalkınma Komisyonu Raporu ile önem kazanmaya ve tartışılmaya başlamıştır. Raporda kavram "Gelecek kuşakların kendi ihtiyaçlarını karşılayabilmelerini tehlikeye sokmaksızın bugünkü kuşakların ihtiyaçlarını karşılayabilen kalkınma " olarak tanımlanmaktadır. Bu tanıma göre büyüme, çevre ile uyumlu olduğu sürece sürdürülebilir olarak anlaşılmaktadır. Yine, bir diğer tanıma göre; fiziki ve beşeri sermayeye yapılan yatırımların değeri, kullanılan doğal kaynakların değerine en az eşit olursa kalkınma sürdürülebilir olur " denilmektedir (Fisunoğlu, 1990; 39).

Sanayi Devrimi'nin sonuçlarından biri ve belki de en önemlisi merkez-çevre oluşumudur. Bu dönemden sonra yaşanan gelişmeler sonucu az gelişmişlik, yeterli bir sanayinin bulunmayışıyla eş anlamlı sayılmıştır. Diğer taraftan, sanayileşme de kalkınmayla eş sayılmış ve kalkınma stratejileri bu eş değeriğe göre oluşturulmuştur. Sanayileşme ile kalkınmayı eş değer gören bu düşüncenin dayanağını oluşturan temel örneklerden biri dünyada tarımla zengin olan sadece üç ülkenin (Avustralya, Yeni Zelanda, Kanada) bulunmasıdır. Yine bu görüşe göre diğer tüm ülkelerde, tarımda kullanılan kaynaklar sanayiye aktarıldıkça ekonomilerin büyümeleri de o denli hızlanmıştır.

Az gelişmiş ülkelerde sanayileşme, sömürge ülkelerin bağımsızlıklarına kavuşmasıyla beraber yaygınlaşmıştır. Tarım ve hammadde üretiminde uzmanlaşma sömürgecilik ve geri kalmışlıkla özdeşleştirilmiş; sanayileşme ise artan ekonomik faaliyet, üretkenlik ve yükselen yaşam standartlarıyla eş anlamlı görülmeye başlamıştır. Siyasal bağımsızlığın ekonomik bağımsızlıkla el ele gitmesi ihtiyacı da, sanayileşmeye ivme kazandıran bir başka etmendir. (Şenses, 2003:222) Burada sanayileşmenin sadece kalkınmanın değil, bağımsızlığı gerçekleştirmenin de temel unsuru olarak görülmesi önemlidir. Ancak, gelişmiş ülkelerin teknolojik üstünlüğü, az gelişmiş ülkelerin, ithalatla gelecek rekabetten korunmalarını gerektirmiştir.

Geri bırakılmanın ardında yatan önemli unsurlardan biri sermaye birikiminin az olmasıdır. Sermaye yetersizliği, düşük verimliliğe ve sonuçta, gelirin ve tasarrufların düşük olmasına yol açmaktadır. Tasarrufların yetersiz olması, yatırım olanaklarını kısıtlamakta, böylece döngü başladığı noktaya ulaşmaktadır (İlkin, 1998:72). Aynı zamanda beşeri sermaye alanında da yaşanan zorluklar az gelişmiş ülkelerin sanayileşmesinin önünde önemli engel oluşturmaktadır. Temelde sorun, yeteri kadar üretememek ve üretilenin sanayi malı olmamasıdır. Tüm bu engellere rağmen günümüzde yükselen ekonomiler olarak nitelendirilen birkaç ülke (Hong Kong, Singapur, Güney Kore, Çin) sanayileşmeyi başarmış ülkeler arasında yer almaktadır. Bunların yanı sıra Japonya önceleri bölgede işgalci bir güç olarak değerlendirilmesine karşın, 2. Dünya Savaşı'ndan sonra gösterdiği hızlı kalkınma performansı ile diğer doğu Asya ülkeleri için bir "rol modeli" olmuştur (Yetim ve Azman,2004:229). Japonya'da Rus Japon Savaşı sonrasında oluşturulan Meiji reformlarından itibaren sanayileşme devlet eliyle kurulmuş ve bu durum 2. Dünya Savaşı'ndan sonra da devam etmiştir. Bu yöntem bölgenin diğer ülkelerinde de bazı farklarla benimsenmiştir. Doğu Asya ülkelerinde devlet müdahalesi en yaygın olarak mali kaynakların ucuza sağlanması şeklindedir. 2. Dünya Savaşı'ndan sonra Japonya, ABD'den aldığı destekle sanayisine yeni bir yön vermiş ve silah sanayisini kaldırmıştır. Japon üretimi, büyük firmaların üretimde merkezsizleşmeye

gitmesi ve ana firma içinde toplam kalite, tam zamanında üretim ve kalite çemberleri gibi teknikler aracılığıyla üretkenliğin artmasına dayanmıştır (a.g.e:230).

III.1. SANAYİLEŞME İÇİN DEVLET MÜDAHALESİNİN BOYUTLARI

Geçmişten günümüze dünyanın, giderek artan bir şekilde, belli devletler ve ekonomilerden oluşan bir azınlık tarafından yönetildiğini yani oligarşik olduğunu ileri sürmek yanlış olmaz. Bu eşitsizliğin temellerini Sanayi Devrimi ve tek bir dünya ekonomisi yaratılması çabaları attıysa, hızlandırılan da 1945 sonrası yaşanan ve 1970'lerin ortalarına kadar devam eden uzun süreli yükseliş ve şimdi de neoliberal küreselleşme olmuştur (Halliday,2002:104). Sanayileşmeyi, küreselleşme içerisinde değerlendirdiğimizde karşımıza çıkan en önemli sorun ise eşitsizliktir. Küreselleşme bugünkü haliyle dengeleri önemli ölçüde bozan ve eşit olmayan bir süreçtir. Mali alanda ekonomilerin giderek bütünleşmeye başlamaları bazıları için daha büyük fırsatlar yaratmasına rağmen, aynı zamanda toplumların her birini diğerlerinin yaşadığı dalgalanmalar karşısında korumasız da bırakmaktadır (Halliday, 2002:99). Kötümser teorisyenler, sermaye hareketliliği ve serbest ticaretin, imalat yatırımlarında yüksek ücretli sanayileşmiş ülkelere düşük ücretli olan ülkelere yönelik muazzam bir kaymaya yol açacağını tahmin etmektedirler. Bu durumun, az gelişmiş ülkelerin işçi yığınlarına da refahın faydalarını getirmeyeceği savunulmaktadır. Küreselleşme taraftarı teorisyenlerse, sanayileşmekte olan dünyanın önemli bir bölümünde, Doğu ve Güney Asya'da, Latin Amerika'da hızlı bir büyüme olacağı kestiriminde bulunmaktadırlar. Yine bu teorisyenlere göre sürekli hızlı büyüme oranları, Çin, Hindistan, Endonezya, Güney Kore gibi belli başlı ülkelerin dünya üretimi ve ticaretindeki payını değiştirecektir. Ekonomik büyüme gerçek bir dünya ekonomisi yaratacaktır. Bu aynı zamanda korumacı devlet müdahalesine duyulan gereksinimi veya dünya ekonomisinin yapısını değiştirecek müdahaleci politikaları da önleyecektir (Hirst, Thomson, 2003:128,129).

İçer dönük politikalar 1929 bunalımının sonrasında oluşturulmuştur. Böyle bir sürecin ortaya çıkmasının nedeni, az gelişmiş ülkelerin kendi dışlarında oluşan olumsuzluklara karşı korunmak zorunda olmalarıdır. Birçok Latin Amerika ülkesinde ve Türkiye'de 1930'lu yıllarda ortaya çıkan ithal ikamesi, bu ülkelerin dış ticarete karşılaştıkları zorluklardan dolayı ortaya çıkmıştır. Dolayısıyla, o dönemde geçerli olan ithal ikamesi, kapsamlı, bilinçli bir kalkınma stratejisinin bir parçası olmaktan çok, krizin ortaya çıkardığı boşluğu doldurmak, acil sorunlara çözüm bulmak, başka bir deyişle "günü kurtarmak" telaşının sonucudur (Başkaya, 1997:100).

Çeşitli yazarlara göre ithal ikameci politikalar, gittikçe artan ithal girdiyle üretilen malların ihracata dönük olmaması sebebiyle sanayileşme için gerekli olan dövizin sağlanamaması nedeniyle yararlı olamamışlardır. Ancak bu görüşler; ikinci dünya savaşı sonrası genişleme dönemine denk düşen ve çok uluslu şirketlerin az gelişmiş ülkelerin iç pazarlarına doğru yayılmasına olanak veren bir süreç yaratmıştır.

'Ulus devletleri yöneten milliyetçi elitler tarafından, merkezdeki egemen güçlerin de onayı alınarak uygulanan korumacı politikalar, sanayileşme sürecinde devletin merkeziliğini pekiştiren önemli bir mekanizma olarak karşımıza çıkmaktadır. Kaldı ki, yaşanmakta olan döviz sorunu da, korumacı politikalar izlenmesini, bir bakıma kaçınılmaz kılmaktadır. Öte yandan, değişim hadlerinin sürekli bozuluyor olması, kalkınma sürecini tehdit eden bir unsur olarak algılanmaktadır' (Aydın, 1999:10).

Üretici güçler kuramını karşılaştırmalı üstünlükler teorisine karşı oluşturan Friedrich List'e göre gelişen üretici güçler demek, içeride tutarlı ekonomik devreleri inşa etmek demektir; bunu yapmak için henüz bebek sayılabilecek ekonominin dünya ekonomisinden korunması gerekiyordu; bu geçici içe kapanışı sağlamak için güçlü bir ulus devletinin varlığını gerekli sayıyordu (Şenses, 2003:256). İthal ikameci politikalar bu görüşe göre bebek sanayileri korumayı amaçlıyordu. İthal ikamesini savunan yazarlara göre geri kalmış ülkelerin kalkınma sürecinin başında iki önemli engel vardır. "Kaynak açığı ve teknolojik yetersizlik". Dolayısıyla bu engelleri aşmak için yol gösterici bir planlama, ithal ikamesi, sanayileşmeyi teşvik eden ve korumacı politikaların uygulanması savunulmuştur.

Neoklasik görüşe göre sanayileşme sürecinde yaşanan olumsuzlukların temelinde devlet müdahaleleri bulunmaktadır. Dolayısıyla bu müdahalelerin kaldırılması, az gelişmiş ülkelerin refah seviyelerinin artmasında, kaynakların etkin kullanımında, gelir dağılımı adaletsizliğini gidermede ve yoksulluğu önleme politikalarının oluşturulmasında önemli idiler. Sanayileşmiş ülkeler tarafından uygulanan bu politikaların az gelişmiş ülkelere önerilmesinde bazı temel prensipler mevcuttur. Bunlardan ilki, dışa açılmanın büyüme ve kalkınma sürecinde olumlu etki oluşturacağıdır. Bir diğer varsayım ise kaynakların verimli kullanımının ve optimal dağılımının ancak serbest piyasa ekonomisinde gerçekleşebileceğidir. Son olarak devlet müdahalelerinin kaynak israfına yol açmasıdır.

Bu tartışmaya bağlı olarak az gelişmiş ülkelerin sanayileşme sorunlarını gidermek için devletin ekonomiye müdahalesinin boyutları ne olmalıdır, sorusu gündeme gelmektedir. Bu konuda az gelişmiş ülkeler için üç strateji oluşturulmuştur. Bunlardan ikisi iç pazara dayalı büyümeyi esas alırken üçüncüsü, dışa dönük, dünya pazarıyla bütünleşmeyi esas almaktadır. İç pazarın genişlemesini esas alan büyüme stratejileri kapitalizmin "genişleme dönemine", dışa dönük model de kapitalizmin "yapısal kriz" dönemine denk düşen stratejilerdir. (Başkaya, 1997:91). 1960-1980 döneminde hâkim olan ithal ikameci politikalar, korumacı ve fiyatlara müdahale eden yaklaşımlardır. 1970'li yılların sonu ve 1980'lerin başında az gelişmiş ülkeler başta olmak üzere yaşanan ekonomik bunalım, 1980 öncesi kalkınma stratejilerine yönelik eleştirileri hızla yükseltti. Bu dönemde oluşan politikalar serbestlik yanlısı, korumacılığa ve müdahalecilığe karşı olarak ortaya çıktılar.

III.II.KÜRESELLEŞEN DEVLET'İN SANAYİLEŞME ÇERÇEVESİNDE SORUMLULUKLARI

Sanayileşmenin devlet müdahalesinin en aza indirildiği durumda gerçekleşeceği tezi birçok yönden yanlıştır. Güney Kore örneğinde olduğu gibi birçok sanayileşme başarısının ardında yoğun devlet müdahaleciği vardır. Bunun yanında serbest piyasanın devlet müdahalesinin ortaya çıkardığı olumsuz etkileri tam olarak giderdiğini gösteren argümanlar mevcut değildir. Çünkü sanayileşmiş ülkelerde bile tam olarak işleyen bir piyasa ekonomisi yoktur. Ha-Joon Chang Kalkınma Yeniden adlı kitabında bu tezi şöyle desteklemiştir; "*Tarihsel kayıtlar incelendiğinde, bugünün sanayileşmiş ülkelerinin kalkınma deneyimlerinin ilk ve çoğunlukla sonraki aşamalarında sanayide, dış ticarete ve finans alanında pek çok müdahaleci politikaya öncülük ettiği ve bel bağladığı görülür.*" (Chang,2005:23) Yine bu görüşü savunan yazarlara göre kalkınmanın tek unsuru olarak görülen dışa açılma ve serbestleşme politikaları aslında sanayileşmiş kapitalist ülkelerin ve onların çok uluslu şirketlerinin gelişmesine, yayılmasına, büyümesine, daha çok kaynağa el koymasına olanak veren bir stratejidir.

Bu görüşlerin dışında dönemsel olarak politikalar belirleyen devlet dışı kurumlar mevcuttur. Bu kurumlar günümüzde de serbestleşme politikalarını uygulamaktadırlar. Örneğin IMF, 1980'li yılların ardından, yüksek reel gelir ve istihdam düzeyini özendirip sürdürmek, üyelerinin üretici kaynaklarını geliştirmek gibi amaçlarını arka plana itmiş ve yaşanan krizlerin ardından az gelişmiş ülkelerin alacaklarının tahsilini güvence altına alacak politikalar geliştirmiştir. Birçok ekonomist stand-by anlaşması sonrasında üyelerden istenen faiz dışı fazlanın sözü edilen yeni politika anlayışıyla ilintili olduğunu belirtmektedir. Yine bu konuda Ha-joon Chang'den bir alıntı yapabiliriz. *“Karar alma yetkisini, seçimle iş başına gelmemiş teknokratların eline bırakmak demokrasi, hesap sorulabilirlik ve şeffaflık ilkelerine aykırıdır. Dahası, bu strateji uzun vadeli ekonomik performansı da artıramaz.”* (Chang,2005:73). Bu görüşün aksini savunan neoklasik görüş ise yaşanan deneyimlerin, siyasetten bağımsız ekonomik kuruluşların yarattığı disiplinin gelişmekte olan ve az gelişmiş ülkeler için zorunlu olduğu yönündedir.

Bir diğer sanayileşme politikası ise SSCB'nin sanayileşme deneyimine dayanan stratejidir. Buna göre sadece sanayide değil, ekonominin her sektöründe bir bütünlük ve sektörler arasında eklemleme olmalıdır. Burada önce tarımda gelişme sağlanarak, buradan sağlanan artılla sanayileşme sürecinin derinleştirilmesi, bu amaçla da sürecin başında “ağır sanayilerin” kurulması amaçlanmaktadır.

Genel olarak az gelişmiş ülkelerin kalkınma süreçlerine yönelik önerilen politikalar sanayileşmiş ülkelerin mevcut durumlarını korumak ya da ilerletmek olarak şekillenmektedir. Dünya konjonktürü çerçevesinde ele alınan bu stratejiler bir bakıma gerçekten uzak öneriler sunmuştur. Esas olarak her ülkenin kendi iç yapısına göre oluşturulması gereken sanayileşme politikaları, ülkelerin iç yapısını dengelemede ve refahı artırmada daha etkili olacaktır. Korumacı politikalar uygulayan Güney Kore ya da Singapur gibi ülkelerin kalkınma sürecindeki basamakları, dışa açılma politikaları uygulayan Hong Kong gibi ülkelere farklıdır ve neticede sözü edilen ülkeler kalkınma stratejilerinde başarılı olmuşlardır. Benzer bir durum Japonya için de geçerlidir. Dolayısıyla ülkelerin Dünya ölçeğinde mevcut durumu ve kendi konumlarını göz önüne alarak, iç dinamikler doğrultusunda bir sanayileşme stratejisi belirlemeleri yapılan açıklamalar ışığında daha doğru olacaktır.

Bu çerçevede devlet sanayi ve istihdam politikalarını koyan ve yine bu politikaların uygulanmasının ve kontrolünün devamlılığını sağlayan bir konumda olmalıdır. Kısa süreli populist siyasi yaklaşımlar yerine uzun dönemli amaçlara yönelik uygulamalar tercih edilmelidir.

IV. SONUÇ YERİNE

Günümüzde az gelişmiş olan ülkelerin hemen hepsi ciddi ekonomik ve sosyo-ekonomik sorunlarla yüz yüzedir. Dünya Bankası raporlarına göre bugün fakirliğin en yoğun olduğu bölgeler Afrika ve Güney Asya ülkeleridir ve aşırı yoksulların %93' ü bu bölgelerde yaşamaktadır. Uluslararası sermaye akımları da az gelişmiş ülkelere ziyade sanayileşmiş ülkelere yönelmektedir. Birleşmiş Milletler ya da G7 gibi oluşumların yaptığı yardımlar yeterli olmamakta ve ülkelerin yaşadığı finansal boşluğu kapatmakta yetersiz kalmaktadır. Dünya Konjonktürüne baktığımızda görülen bu eşitsizlik ve ortaya çıkan dengesizlikler karamsarlığın artmasına neden olmaktadır. Ulus devlet anlayışının hâkim olduğu dönemde sömürgecilik faaliyetleri dolayısıyla kalkınmanın dışına itilmiş olan ülkeler, küreselleşme ve kapitalizm ile gelen serbestleşme anlayışı

çerçevesinde aynı perspektifte geri bırakılma durumu ile devam etmektedirler. Bu noktada kalkınma bütünüleyici bir süreç olmaktan çıkmış ve birkaç ulusla sınırlı kalmış bir teknik-ekonomik süreç haline gelmiştir.

Bu çerçevede birçok ülkede devletin ekonomiye müdahalesinin boyutları yeniden artan bir oranda tartışılmaktadır. Buna bağlı olarak etkin devlet kavramı ortaya çıkmaktadır. Kamuda yeniden yapılanma çabalarının belirgin olarak 1980 sonrası başladığı ve 1990'lara gelindiğinde hızlandığı gözlenmektedir. Rekabet piyasanın oluşumu için gerekli koşulların bir kısmı sağlanmadığında piyasalar ekonomik etkinliği sağlamakta yetersiz kalır ve toplum refahı maksimize edilemez. Dolayısıyla piyasada oluşan aksaklıkların giderilmesi, devletin ekonomiye müdahale gerekçelerinden birini oluşturmaktadır. Bu müdahale araçlarından biri de regülasyondur. Günümüzde devlete biçilen yeni rol, toplumsal yaşama ilişkin faaliyetlerin üstlenilmesi değil toplumsal yaşamda bir tür hakemlik şeklinde oluşmakta ve bu yeni rol gereğince regülasyon işlevi çok önemli hale gelmektedir.

Yaşanmış ülke deneyimleri serbest piyasaların, otomatik bir biçimde rekabetçi bir ortam yaratamadığını göstermektedir. Aksine, serbest piyasa sisteminde yaygın piyasa yapısının tam değil eksik rekabet olduğu söylenebilir. Eksik rekabet koşullarında ise kaynak dağılımında serbest piyasa mekanizmasına dayanmak, toplumsal refahı maksimum kılmayabilir. Bu nedenle rekabet (veya antitröst) politikaları, eksik rekabet ortamında meydana gelebilecek toplumsal refah kayıplarını azaltmada etkin olduğuna inanılan politikalarlardır. Rekabet politikası ilgili kuruluşlara haksız rekabet yaratan uygulamaları yasaklama veya düzeltme yetkisi verir. Buna bağlı olarak Rekabet Hukuku da rekabetçi koşulların gerçekleştirilmesi için gerekli tedbirlerin alınması ile bu koşulların gerçekleşmediği piyasalarda faaliyet gösteren teşebbüslerin, rekabet piyasalarında faaliyet gösteriyormuş gibi davranmalarını sağlama amacına yöneliktir. Rekabet politikası ve rekabet hukuku ekonomik etkinliğin sağlanmasında önemli bir araç konumundadır.

Görünen şudur ki; az gelişmiş ülkelerin koşulları birbirinden farklı olduğundan dolayı, genel uygulaması olan sanayileşme stratejileri önermek yerine ülkelerin ekonomik yapısına uygun sanayi politikalarının oluşturulması önem taşımaktadır. Ülkelerin kamu harcamaları ile ilgili olarak söz konusu ülkenin spesifik özelliklerine uygun olarak harcama kalemlerinin tek tek incelemesi ve bir kalite artırımına gidilmesi gerekmektedir. Bunun yanı sıra sanayi ve istihdam ilişkilerinin birbiri ile uyumlu bir şekilde oluşturulması ve sanayi yatırımlarının karşılaştırmalı üstünlük sağlanan sektörlere kaydırılması da önemlidir.

KAYNAKÇA

Aslan, Nurdan, (2007), "Dünya Ekonomisinde Gelişmeler:Küreselleşme", s:6-22

Aydın, M. Kemal (1999)."Ulusal Kalkınmacılıktan Küreselleşmeye". Bilgi, 1991/1, s:1-23

Baldwin, Robert E. (1966). *Economic Development and Growth*. Wiley, New York

Başkaya, Fikret (1997). *Kalkınma İktisadının Yükselişi ve düşüşü*. imge kitapevi, Ankara, ss.91-101

Chang, Ha-joon (2003). *Kalkınma Reçetelerinin Gerçek Yüzü*. Onmuş, Tuba .(Çev.), İletişim yayınları, İstanbul

- Chang, Ha-joon (2005). *Kalkınma Yeniden*. Özçelik, Emre. (Çev.), İmge yayınları, Ankara, ss. 23-73
- Dülgeroğlu, Ercan (1997). *Kalkınma Ekonomisi*. Uludağ Üniversitesi, Bursa, ss. 59-85
- Diamond, Jared (2006). *Çöküş*. Kırıl, Elif. (Çev.), Timaş yayınları, İstanbul, ss. 436
- Freeman Chris ve Soete Luc (1998). *Yenilik iktisadı*. Türkcan, Ergün. (Çev.), Tübitak yayınları, Ankara, ss. 41-40
- Fisunoğlu, Mahir (1990). Sürdürülebilir Kalkınma ve Ekonomi, 1989 Sürdürülebilir Kalkınma Konferansı 29-30 Kasım 1989, TÇSV Yayını, s.39.
- Halliday, Fred (2002). *2000'lerde Dünya*. İstanbul Bilgi Üniversitesi yayınları, İstanbul, ss.99-104
- Hirst Paul ve Grahame Thompson (2003). *Küreselleşme Sorgulanıyor*. Erdem, Çağla ve Yücel, Elif. (Çev.), Dost yayınları, Ankara, ss. 128-129
- İlkin, Akın (1998). *Kalkınma ve Sanayi ekonomisi*. İstanbul Üniversitesi yayınları, İstanbul, ss. 72
- Kaynak, Muhteşem (2005). *Kalkınma iktisadı*, Gazi Kitapevi, Ankara, ss.24,131-160.
- Kar, Muhsin ve Taban, Sami. 2005, İktisadi Kalkınmada Sosyal, Kültürel ve Siyasal Faktörlerin Rolü, Ekin Kitabevi, s.2.
- Kobrin, Stephen J. (1999), "Development After Industrialization: Poor Countries In An Electronically Integrated Global Economy", pp:1-30.
- Köse, Ömer, "Küreselleşme Sürecinde Devletin Yapısal ve İşlevsel Dönüşümü", Sayıştay Dergisi, Sayı:49, s:1-44.
- Özgül, Ali (1988). *İktisadi Büyüme, İktisadi Kalkınma, Sosyal Kalkınma, Planlama ve Japon Kalkınması*. Filiz kitapevi, İstanbul
- Öniş, Ziya (1994). Globalization and the Nation State: The Possibilities and Limits Of State Intervention in Late Industrialization, Sosyal Bilimler Dergisi, Vol.1, No.3, University Of İstanbul, pp112-124
- Öniş, Ziya (1995). The Limits Of Neoliberalism: Toward a Reformulation Of Development Theory, Journal Of Economic Issues. Vol.29, No.1, University Of Nebraska Pres: pp.97-119.
- Partant, François (1985). *Kalkınmanın sonu "Bir Alternatif mi doğuyor?"*. Başkaya, Fikret. (Çev.), Birey ve Toplum Yayınları, Ankara, ss. 48-51
- Rodrik, Dani, (2004). "Industrial Policy For The Twenty-First Century" Discussion Paper Series, No.4767, London: Center For Economic Policy Research.
- Sander, Oral (2000). *Siyasi Tarih: İlk Çağlardan 1918'e*. İmge Kitapevi, Ankara, ss. 188-190
- Shafaeddin, S. M., (2005). "Development and Change", Volume 36, Number 6, pp. 1143-1162(20), Blackwell Publishing.

Stiglitz, Joseph E., (1989). "Markets, Market Failures, and Development", *The American Economic Review*, Vol. 79, No. 2, Papers and Proceedings of the Hundred and First Annual Meeting of the American Economic Association, pp. 197-203 .

Şenses, Fikret (2003). *Kalkınma İktisadının Yükselişi ve Gerilemesi*. İletişim Yayınları, İstanbul, ss. 222-256

Yeldan,Erinç,(2002). "Neoliberal Küreselleşme İdeolojisinin Kalkınma Söylemi Üzerine Değerlendirmeler", II: Dünya Sosyal Forumu, "Rethinking Development Economics " konulu panelde sunulmuştur,1-14.

Yetim, Nalan ve Azman, Ayşe, (2004). "Doğu Asya Mucizesi'nin Sonu mu?", içinde S. Dedeoğlu ve T. Subaşat (yayına hazırlayanlar), "Kalkınma ve Küreselleşme", İstanbul, Bağlam Yayınları, ss. 219-246.

<http://sbe.gantep.edu.tr> 'den online ulaşılabilir

Gaziantep Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi
7(2):241-254 (2008)

Gaziantep
Üniversitesi
Sosyal Bilimler
Dergisi

Çok Sınıflı Logit Model ile Erzurum'da Market Tercihini Etkileyen Faktörlerin Belirlenmesi

Hüseyin ÖZER¹ ve Fuat LEBE^{2*}

¹ Atatürk Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, İktisat Bölümü, Erzurum,
² Bozok Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, İktisat Bölümü, Yozgat,

Özet: Market müşterilerinin demografik özellikleri (cinsiyet, yaş, medeni durum, eğitim düzeyi) ve gelir düzeyleri ile market ve ürüne ilişkin bazı özellikler dikkate alınarak, Erzurum'daki market müşterilerinin market tercihlerini etkileyen faktörlerin belirlenmesi, bu çalışmanın temel amacını teşkil etmektedir. Bu amacı gerçekleştirmek için Erzurum il merkezindeki 384 market müşterisine uygulanan bir anketten elde edilen yatay kesit verileri kullanılarak, müşteri, market ve ürüne ilişkin bazı özellikler ile market tercihleri arasında bir ilişki olup olmadığı Pearson ki-kare istatistiği kullanılarak test edilmiş ve aşamalı (stepwise) regresyon yöntemi ile çok sınıflı (multinomial) logit model denemesi gerçekleştirilmiştir. Model tahmin ve test sonuçları itibarıyla Migros için medeni hal (evli), eğitim (ilk), ve ucuzluk (önemsiz); Özmar için eğitim (orta) ve 'Diğer' için medeni hal (evli) değişkenlerinin %5 önem düzeyinde istatistik bakımından anlamlı, yani sözkonusu marketlerin tercih edilmesinde, önemli oldukları tespit edilmiştir.

Anahtar sözcükler: Tüketici davranışı, Market tercihi, Çok sınıflı logit model, Erzurum

Determination of the Factors Influencing Store Preference in Erzurum by a Multinomial Logit Model

Abstract: The main objective of this study is to determine factors influencing store preference of the store costumers in Erzurum in terms of some characteristics of the store and its product and costumers' demographic characteristics (sex, age, marital status, level of education) and their income level. In order to carry out this objective, Pearson chi-square test is applied to determine whether there is a relationship between the store preference and customer, stores, and some characteristics of products and a multinomial logit model is fitted by stepwise regression method to the cross-section data compiled from a questionnaire applied to 384 store costumers in the center of Erzurum province. According to the model estimation and test results, the variables of marital status (married), education (primary) and cheapness (unimportant) for Migros; education (middle) for Özmar and marital status (married) for the other stores are determined as statistically significant at the level of 5 percent.

Key words: Consumer behavior, Store preference, Multinomial logit model, Erzurum

I. GİRİŞ

Tüketici davranışı, piyasa içerisinde tüketicinin davranışını inceleyen disiplinler arası bir bilim dalıdır. Her firmanın satış stratejisinin öğelerinden birini tüketici ve tüketici davranışı oluşturur. Dolayısıyla firma yöneticileri tüketicileri iyi tanımak ve onların çeşitli yönlerini incelemek zorundadır (Rızaoğlu, 2004:70).

İnsanoğlu yaşamını iç (kişisel, psikolojik) ve dış (ekonomik, sosyo-kültürel) faktörlerin etkisi altında sürdürmektedir. Çoğu zaman, bu iç ve dış faktörler insan davranışlarında belirleyici duruma gelmektedir. Tüketici rolündeki insan davranışı da aynı faktörlerin etkisi altındadır. Her ne kadar insan davranışlarının, dolayısıyla tüketici davranışlarının psikolojik faktörler (içsel dürtüler, vb.) nedeniyle ortaya çıktığı kabul edilmekte ise de, tüketici davranışlarının oluşmasında kişisel, ekonomik ve sosyo-kültürel faktörlerin etkileri de göz ardı edilemez.

Günümüzde, geleneksel aile yapısında ve aile içi rol dağılımlarında meydana gelen değişiklikler, boşanmaların, tek başına yaşayan insanların ve çalışan kadınların sayısında artışların olması, beraberinde yeni yaşam tarzları ve yeni tüketici davranış biçimlerini ortaya çıkarmaktadır. Toplumun sosyo-ekonomik ve demografik yapısındaki oluşumlar, yeni pazar bölümleri ve yeni fırsatları yaratmaktadır. Globalleşmeyle birlikte teknolojik yenilik ve uygulamaların her sahada yaygın kullanımı tüketici davranışlarını ve yaşam tarzlarını etkilemektedir. Bununla birlikte, gelişmiş ülkelerde doğum oranındaki azalmaya bağlı olarak ülkelerin yaş dağılımları değişmekte, dış göç alımlarıyla azınlıkların oranında belirgin yükselmeler olmakta ve olgunlaşan nesil ile birlikte tüketicilerin yaşam tarzları farklılaşmaktadır (Erdal, 2001:36). Ayrıca, tüketicilerin perakendeci markalı ürünleri tercih etme sebeplerinin sosyo-demografik özelliklerinden bağımsız olmadığı ortaya konmuştur (Aksulu, 2000:327).

Tüketici davranışı neden yoğun araştırmaların konusu olmuştur ve olmaya devam etmektedir? En kolay ve açık cevaplardan biri, tüketim davranışının özellikleri hakkında bilgi sahibi olmaktır. Tüketicilerin tüketim özelliklerinin bilinmesi, pazarlama kaynaklarının en etkin şekilde kullanılmasında ve pazarlama yönetiminin sorunlarına çözümler bulunmasında yararlı olmaktadır. Buna ek olarak, üretimin düzenlenmesi ve tüketicilerin isteklerine uygun malların üretilmesine yardım edebilir. Tüketicinin korunması ve tüketici eğitimi, tüketici davranışlarının bilinmesiyle daha da kolaylaşmaktadır. Tüketici davranışlarının bilinmesi, aynı zamanda kamu politikası için önemli bir kaynak olmaktadır. Diğer yandan, tüketici davranışlarının bilinmesi ve kavranması, mal ve hizmetlerin tüketicilerin isteklerini karşılamadaki uygunluğunu sağlamalarında firma yöneticileri için önemli katkılar sağlayabilir (Rızaoğlu, 2004:65).

Bu gelişmeler dikkate alındığında, gıda perakendeciliği sektöründe veya diğer sektörlerde faaliyet gösteren firmaların uzun dönem başarılarının, tüketici isteklerini rakiplerinden daha iyi karşılayabilme kapasitelerine bağlı olduğunu göstermektedir. Firmaların tüketici isteklerini rakiplerinden daha iyi karşılayabilmesi ve tatmin edebilmesi ise öncelikle, hedef tüketici kitlesinin tüm yönleriyle iyi tanınmasına bağlıdır. Bu bağlamda tüketici satın alma davranışları araştırması ve tüketici profilinin belirlenmesine yönelik olarak yapılan araştırmalar, firmalara yol gösterici bilgileri sağlaması bakımından son derece önemlidir (Özkan, 2000:52).

Uluslararası rekabetin artması, değişen tüketici ihtiyaçları, tüketici tatmininin öneminin giderek artması, perakendecilerin eskiye oranla daha büyük olması ve uluslararası boyutlarda faaliyetlerde bulunmaları, perakendecilik sektöründe güç dengesinin değişmesine neden olmuştur (Kurtuluş vd., 2001:199). Bu değişimleri lehine çevirme isteği ve çabası, tüketici davranışlarına yönelik araştırmalara daha fazla önem verilmesine ve bu yönde büyük çapta yerli ve yabancı çalışmalar yapılmasına yol açmış ve açmaya devam etmektedir. Mesela, [Gabe (1994); Dobson ve Waterson (1996); Special Report: Retailer-Controlled Brands (1996); Goffin vd. (1997); Dobson vd. (1998); Howe (1998); Smith (1999); Dawson (2000)] çalışmaların tamamı ağırlıklı olarak gıda ürünleri üzerinde yoğunlaşmıştır.

Evans (1959), ABD'de ayırma (diskriminant) analizi kullanarak, tüketicilerin Ford ve Chevrolet marka araba satın almalarını tahmin etmek istemiştir. Bu konuyla ilgili ilk ve önemli araştırmalardan biri olan Evans'ın çalışmasında, çok sayıda psikolojik ve sosyo-ekonomik değişkenler bağımsız değişken olarak kullanılmıştır. Evans bu değişkenlerin tüketicilerin otomobil markası tercihini tahmin etmede oldukça güçsüz değişkenler olduğu sonucuna varmıştır. 1968'de Evans daha önceki (1959) çalışmasına benzer bir yöntemle yaptığı araştırmada benzer sonuçlara ulaşmıştır.

Ferber (1962), ailelerin mal ve hizmetler (ev, ev eşyası, gıda, tekstil) için yaptıkları harcamalardaki farklılıkları açıklamayı amaçlayan bir çalışma yapmıştır. Bu çalışmada, tüketicilerin mal ve hizmet satın almalarının belli bir ölçüde sosyo-ekonomik niteliklerinin bir sonucu olduğunu göstermekle beraber, bu değişkenler için belirlilik (determinasyon) katsayısı (r^2) 0.30 olarak tespit edilmiştir.

Frank vd. (1967), Koponen (1960) ve Myers (1967) tarafından yapılan çalışmalarda satın alma davranışı için kullanılan bağımlı değişken, bir malın satın alınıp alınmadığı, satın alma miktarı veya satın alma sıklığı gibi tek bir değişkendir. Ayrıca, hepsinin ortak bir diğer niteliği satın alma davranışının yalnızca bir yönü ile ilgilenmiş olmaları ve belirlilik katsayısı düşük bir düzeyde kalmış olmalarıdır.

Frank ve Boyd (1965), perakendeci markaları tercih etmenin gelir ile negatif ilişkili olduğu, fakat eğitim ve aile büyüklüğü ile pozitif ilişkili olduğu sonucuna ulaşmıştır. Massy vd. (1968) tarafından yapılan çalışma yukarıdaki çalışmalardan farklı bir nitelik taşımaktadır. Söz konusu çalışmada tüketicilerin belirli markalara ve büyük reyonlu mağazalara olan bağlılığı tahmin edilmeye çalışılmıştır. Araştırmacılar 29 satın alma davranışı değişkenini kapsamına alan bir faktör analizi yapmışlardır. Ancak, regresyon analizlerinin sonuçları fazla iç açıcı olmamıştır. Lessig ve Tollefson (1972) tarafından 125 ailenin kahve satın alma davranışı bazı psikolojik ve sosyo-ekonomik (22) değişkenlere dayanarak tahmin edilmek istenmiştir. Araştırma sonucunda analizlerin hiç birinde istatistiksel açıdan anlamlı ilişkiler saptanamamıştır.

İslamoğlu (1996), aile için yapılan dayanıklı tüketim malları satın alma kararlarında eşlerin rollerinin sosyo-ekonomik durumuna ve köy-kent kökenli olmalarına göre değişip değişmediğini ortaya çıkarmak amacıyla, Kocaeli ilinde 240 anket uygulamıştır. Söz konusu çalışmadan elde edilen bulgulara göre; kadına yönelik dayanıklı tüketim mallarının pazarlanmasında, ihtiyaç kriterlerinin, marka imajının ve konumlandırmasının, kadına yönelik değerlere uygun olması gerekmektedir. Ayrıca, yapılan yatay kesit çalışması sonucunda, fiyat ödeme şekli ve dağıtım noktaları hakkındaki bilgilerin kadından çok erkeğe ulaştırılmasına özen gösterilmesi gerektiği ortaya konmuştur. Bununla birlikte, erkeğe yönelik dayanıklı tüketim mallarında, satın alma aşamaları ile ilgili tüm bilgi ve mesajlar tamamen erkeğe yönelik olması gerektiği; tarafsız mallarda (apartman dairesi, yaz tatili yeri seçimi, vb.) hem kadına hem de erkeğe yönelik mesajlara yer verilirken, ağırlık noktasının erkek olması gerektiği ortaya konmuştur.

Kocacık (1998), Sivas ili merkez ilçesindeki hane halklarının tüketim eğilimlerini saptamak amacıyla araştırma yapmıştır. Bu çalışmada 1997'nin Nisan-Mayıs aylarında 580 haneye anket uygulanmış. Bu araştırmaya göre; tüketim düzeyi ile cinsiyet değişkeni arasında ilişki yoktur. Yaş ile tüketim düzeyi arasında ilişki çok zayıftır. Tüketim düzeyi ile meslek değişkeni arasında anlamlı ilişki bulunmuştur. Esnaf, işçi, şoför, memurlar, emekliler ve ev kadınlarında bu düzey çok yüksektir. Eğitim düzeyi düştükçe, tüketim düzeyi artmaktadır. Tüketicilerin toplam aylık gelir düzeyi arttıkça gelirin tüketime ayrılan kısmı artmaktadır.

Varinli ve Çakır (1999), tüketicilerin kullandıkları çamaşır deterjanı seçerken, deterjanın hangi özelliklerine önem verdiklerini belirlemeye çalışmıştır. Bu amaçla, 1997'de Temmuz-Ekim aylarında Ankara'nın Abidin Paşa, Cebeci, Çankaya ve Kurtuluş semtlerinde 245 bayana anket uygulanmıştır. Elde edilen sonuçlara göre; bayanların çoğunluğu kullandıkları deterjanları kendileri almakta ve satın alma yeri olarak marketler tercih edilmektedir. En fazla tercih edilen

markalar Omomatik ve Arielmatik'tir. Tüketicilerin % 18.78'i deterjanların yanında verilen hediyelerden ve ilave ürünlerden etkilenerek marka tercihlerini değiştirmekte ve bu kişilerin % 78.26'sı hediye veya ilave ürün vasıtasıyla denediği deterjandan memnun kalarak, bir sonraki alımında tekrar aynı marka deterjanı tercih etmektedir. Araştırma bulgularına dayanarak tüketicilerin marka tercihlerini etkileyen en önemli etkenlerin; deterjanın temizleme gücü, kokusu ve fiyatı olduğu söylenebilir.

Özkan (2001), Antalya ili kentsel alanda tüketicilerin süpermarketleri tercih nedenleri ve bu seçim üzerinde etkili olan faktörleri belirlemek amacıyla Muratpaşa, Kepez ve Konyaaltı ilçelerinde 1999 yılının Temmuz-Ağustos aylarında toplam 482 aileye anket uygulamıştır. Söz konusu uygulama sonucunda; ailelerin süpermarketlerden alışveriş yapma durumu ile gelir grupları arasında ki-kare testine göre bir ilişkinin olduğu ortaya konulmuştur. Süpermarket seçiminde en fazla önem verilen konular sırasıyla "fiyat uygunluğu ve çeşitliliği, ürün kalitesi, ürün ve marka çeşitliliği, mağaza yakınlığı, personelin tutumu, mağaza atmosferi" olarak belirlenmiştir. Süpermarketten yapılan alışverişlerin genel olarak ayın ikinci ve üçüncü haftaları ile hafta sonlarında yapıldığı ve alışveriş saati olarak saat 17'den sonrasının tercih edildiği belirlenmiştir. Tüketicilerin % 30.4'ü kredi kartı kullanımının alışveriş hacmini artırdığını belirtmişlerdir.

Saracel vd. (2002), Afyon şehir merkezinde yaşayan ailelerin demografik ve sosyo-ekonomik özelliklerini tanımlayarak, bu özelliklerin tüketim davranışlarına ve satın alma sonrası tutum ve davranışlara etkisini ortaya koyabilme amacıyla 1182 aileye anket uygulanmış ve bunların 962 aileye yapılan anketler esas alınmıştır. Bu çalışmadan elde edilen bulgular; üst gelir gruplarındaki müşteriler tarafından süpermarketlerin daha fazla tercih edildiğini ortaya koymuştur. Afyonlu aileler alışveriş yaptıkları yerleri tercih ederken birinci olarak fiyatların düşük olmasına, ikinci olarak çeşitlerin bol olmasına, üçüncü olarak ödeme biçimine ve dördüncü olarak da satılan malların kaliteli olmasına önem vermektedirler. Babanın satın almada etkili olduğu mal ve hizmetler sırasıyla: Otomobil, banka, sigorta-finans, ev satın alma, erkek bakım ürünleri, babanın giyimi, tatil yeri, beyaz eşya ve okul seçimidir. Alışveriş sırasında karşılaşılan sorunlar sırasıyla fiyatlardaki farklılık, çeşitlerin azlığı ve satış elemanlarının olumsuz tutum ve davranışlarıdır.

Lebe (2006) tarafından Erzurum'da tüketici davranışlarını etkileyen faktörleri belirlemek amacıyla yapılan yatay kesit çalışmasında; ki-kare bağımsızlık testine göre market müşterilerinin satın alma davranışlarını etkileyen kişisel faktörler ile markete ve ürüne ilişkin özellikler arasında istatistiki bakımdan anlamlı bir ilişki bulunmuş, bazılarında ise istatistiki bakımdan anlamlı bir ilişki tespit edilmemiştir. Bununla birlikte, ki-kare testine göre iki değişken arasında anlamlı bulunan bazı ilişkiler, ilişkinin derecesini ve yönünü ortaya koyan ilişki ölçülerine göre söz konusu ilişki anlamsız bulunmuştur.

15-22 yaş grubu gençlerin spor ayakkabı (Kardeş, 1991) ve giyim eşyası (Tuncer ve Kavak, 1996) satın alınmasında hangi faktörlerin etkili olduğuyla ilgili çalışmalar yapıldığı gibi, kuyumculuk sektöründe altın takı satın alan müşterilerin profiline çıkarılmasıyla (Yalçın ve Çakır, 2001) ilgili çalışmalar da yapılmıştır. Ayrıca, perakendeci veya özel markalı ürünlere eğilim ile demografik ve sosyo-ekonomik faktörler arasındaki ilişkiyi test etmek amacıyla, Dick vd. (1995), Richardson vd. (1996), Kurtuluş vd. (2001) ve Orel (2004) tarafından yatay kesit çalışmaları da yapılmıştır.

Market müşterilerinin demografik özellikleri (cinsiyet, yaş, medeni durum, eğitim düzeyi) ve gelir düzeyleri ile market ve ürüne ilişkin bazı özellikler dikkate alınarak Erzurum'daki market müşterilerinin market tercihlerini etkileyen faktörlerin belirlenmesi bu çalışmanın temel amacını teşkil etmektedir.

Bu amaç doğrultusunda hazırlanan çalışma, başlıca dört bölümden oluşmaktadır. Giriş niteliğindeki bu bölümün ardından araştırmanın metodolojisi ikinci bölümde, anket uygulanan

örneklem özellikleri ve anketten elde edilen bilgilerin değerlendirilmesi üçüncü bölümde sunulmuştur. Son bölümde ise çalışmada varılan bazı temel bulgular özetlenmiştir.

II. METODOLOJİ

Market müşterilerinin market tercihlerini etkileyen faktörlerin incelendiği bu çalışmada, tek bir marketin müşterilerinin tercihlerini etkileyen faktörleri değil, Erzurum il merkezindeki tüm marketlerin (Tema, Migros, Özmar, Bim, Çizmelioglu ve Diğer) müşterilerinin tercihlerini etkileyen faktörler araştırılmıştır.

Araştırmada kullanılacak veri setini elde etmek üzere, 2004 yılı sonu itibarıyla anket uygulaması yapılmıştır. 2000 yılına ait verilere göre Erzurum il merkezindeki nüfus yaklaşık 361235 olup, il genelindeki toplam nüfusun %38.5'ini teşkil etmektedir (MB, 2006). Müşterileri temsilen Erzurum il merkezindeki market müşterileri bu çalışmanın anakütlesini oluşturmuştur. Anket uygulamasında yaşanabilecek sıkıntılar dikkate alınarak Erzurum'a bağlı ilçelerdeki market müşterileri araştırma kapsamına dahil edilmemişlerdir.

Bu anakütleyi temsil edecek ve dolayısıyla anket uygulanacak örnek kütle büyüklüğü,

$$n = \frac{NPQZ^2}{[(N-1)d^2 + PQZ^2]} \quad (1)$$

biçimindeki formülden yararlanılarak, hesaplanmıştır (Akbulut ve Yıldız, 1999:8). Burada n örnek kütle büyüklüğünü, N anakütleyi, P market müşterilerinin memnun olma olasılığını, Q market müşterilerinin memnun olmama olasılığını ($1-P$), Z % ($1-\alpha$) düzeyindeki Z test değerini, α önem düzeyini ve d hata (tolerans) payını göstermektedir. Söz konusu market müşterilerinin memnuniyetine ilişkin ön bilgi mevcut olmadığından ve mümkün olduğu kadar büyük örnekle çalışabilmek için $P = Q = 1/2$ olarak alındığı bir durumda % 5 önem düzeyi ve % 5 hata payı ile anakütleyi temsil edecek minimum örnek büyüklüğü,

$$n = \frac{361235 * 0,5 * 0,5 * (1,96)^2}{(361235 - 1) * (0,05)^2 + 0,5 * 0,5 * (1,96)^2} = 383,8 \cong 384 \quad (2)$$

olarak belirlenmiştir.

Hazırlanan anketler Kasım-Aralık 2004 dönemini kapsayan iki aylık süre içerisinde müşterilerle yüz yüze görüşmek suretiyle uygulanmıştır. Anketler Erzurum'un merkez ilçeye bağlı dört belde (Yakutiye, Kazım Karabekir, Palandöken ve Dadaşkent) arasında oransal olarak paylaştırılmıştır. Uygulanan anketlerden elde edilen yatay kesit veriler, SPSS paket program ile değerlendirilmeye tabi tutulmuştur.

Teorik bilgiler ve daha önce literatürde yapılan ampirik çalışmalar çerçevesinde, müşteri, market ve ürüne ilişkin bazı özellikler ile market tercihleri arasında bir ilişki olup olmadığı Pearson ki-kare istatistiği kullanılarak test edilmiş ve market tercihinde etkili olabileceği düşünülen müşteri, market ve ürüne ilişkin sözkonusu özellikler dikkate alınarak, aşamalı (stepwise) regresyon yöntemi ile çok sınıflı (multinomial) logit model denemesi gerçekleştirilmiştir.

III. ARAŞTIRMA BULGULARI

Bu kısımda, öncelikle incelenen örneklem özellikleri ortaya konulmuş, yanıtlayıcıların market tercihleri ile market tercihlerinde etkili olabileceği düşünülen faktörler itibarıyla dağılımları, tablolar halinde sunulmuş ve bu faktörler arasındaki ilişki Pearson ki-kare istatistiği kullanılarak, test edilmiştir. Ayrıca, market tercihinde etkili olabileceği düşünülen müşteri, market ve ürüne ilişkin sözkonusu özellikler dikkate alınarak aşamalı (stepwise) regresyon yöntemi ile çok sınıflı (multinomial) logit model denemesi gerçekleştirilmiştir.

Örneklem özelliklerinin sunulduğu Tablo 1'den de anlaşılacağı üzere, anket uygulanan ve değerlendirmeye tabi tutulan 384 yanıtlayıcının 265'i (% 69.0) baydır. 228 (% 59.4) yanıtlayıcı 26-50 arası yaş grubunda, 26 (% 6.8) yanıtlayıcı ise 51 yaşından büyüktür. Diğer taraftan, yanıtlayıcıların 208'inin (% 54.2) evli, 176'sının (% 45.8) bekar olduğu tespit edilmiştir.

Tablo 1: Örneklem özellikleri

Değişkenler	Sayı	%	Değişkenler	Sayı	%
Cinsiyet			Meslekler		
Bay	265	69.0	Memur	89	23.2
Bayan	119	31.0	İşçi	36	9.4
Yaş			Esnaf	77	20.1
-25	130	33.9	Serbest	68	17.7
26-50	228	59.4	Çiftçi	3	0.8
+51	26	6.8	Emekli	19	4.9
Medeni Durum			İşsiz	92	24.0
Evli	208	54.2	Gelir Düzeyi		
Bekar	176	45.8	Düşük	60	15.6
Eğitim Durumu			Orta	262	68.2
İlköğretim	103	26.8	Yüksek	62	16.1
Ortaöğretim	141	36.7			
Yükseköğretim	140	36.5			

Ayrıca, eğitim durumu incelendiğinde, toplam 384 yanıtlayıcının 103'ü (% 26.8) ilköğretim mezunu iken, 141'i (% 36.7) ortaöğretim mezunudur. Katılımcıların meslekler itibariyle dağılımları dikkate alındığında, yanıtlayıcıların 92'si (% 24.0) işsiz, 3'ü (% 0.8) ise çiftçidir. Katılımcılar aylık toplam gelirleri itibariyle, üç grupta toplanmıştır. Buna göre, yanıtlayıcıların 60'ı (% 15.6) düşük, 62'si (% 16.1) yüksek ve 262'si (% 68.2) orta gelir grubunda bulunmaktadır.

Diğer yandan, müşterilerin demografik ve ekonomik özelliklerine göre market tercihlerinin yer aldığı Tablo 2'de görüldüğü gibi; hemen hemen bütün marketlerin müşterilerinin yarısından çoğu baylardan oluşmaktadır.

Yaş grupları açısından market tercihleri incelendiğinde, Bim'i tercih eden yanıtlayıcıların % 47.2'si 25 ve altı yaş grubunda, % 7.5'i ise 51 ve üzeri yaş grubunda yer almaktadır. Özmar'ı tercih eden yanıtlayıcıların % 30.6'sı 25 ve altı yaş grubunda, % 67.1'i 26-50 yaş grubundadır. Dolayısıyla, Bim ile diğer marketler arasında az da olsa yaş grupları açısından müşteri farklılığı (Bim'i tercih eden müşterilerin çoğu 25 ve altı yaş grubundan iken; diğer marketlerin müşterileri çoğunlukla 26-50 yaş grubunda) bulunmaktadır. Diğer taraftan, yanıtlayıcıların medeni durumları göz önüne alındığında, Bim ve Çizmelioglu'nu tercih eden müşteriler hariç, diğer bütün market müşterilerinin yarısından çoğu evlilerden oluşmaktadır.

Meslek grupları itibariyle müşterilerin dağılımı genel olarak değerlendirildiğinde; Migros'u tercih eden müşterilerin çoğu memur, Çizmelioglu'nu tercih eden müşterilerin çoğu işsiz, Özmar'ı tercih eden müşterilerin çoğu esnaf ve memur, 'Diğer' marketleri tercih eden müşterilerin çoğu esnaf, Tema'yı tercih edenlerin çoğu memur ve işsiz, son olarak Bim'i tercih eden müşterilerin çoğunun işsiz olduğu söylenebilir.

Tablo 2: Müşterilerin sosyo-ekonomik özelliklerine göre market tercihi

	MARKETLER											
	Tema		Migros		Özmar		Bim		Çizmelioğlu		Diğer	
	Sayı	%	Sayı	%	Sayı	%	Sayı	%	Sayı	%	Sayı	%
Cinsiyet												
Bay	100	72.5	57	67.9	56	65.9	35	66.0	39	79.6	74	73.3
Bayan	38	27.5	27	32.1	29	34.1	18	34.0	10	20.4	27	26.7
Toplam*	138	100	84	100	85	100	53	100	49	100	101	100
Yaş												
-25	41	29.7	25	29.8	26	30.6	25	47.2	20	40.8	30	29.7
26-50	88	63.8	54	64.3	57	67.1	24	45.3	26	53.1	62	61.4
+51	9	6.5	5	6.0	2	2.4	4	7.5	3	6.1	9	8.9
Toplam	138	100	84	100	85	100	53	100	49	100	101	100
Medeni Durum												
Evli	75	54.3	49	58.3	50	58.8	26	49.1	23	46.9	64	63.4
Bekar	63	45.7	35	41.7	35	41.2	27	50.9	26	53.1	37	36.6
Toplam	138	100	84	100	85	100	53	100	49	100	101	100
Meslekler												
Memur	38	27.5	35	41.7	20	23.5	12	22.6	10	20.4	22	21.8
İşçi	12	8.7	7	8.3	7	8.2	4	7.5	7	14.3	5	5.0
Esnaf	27	19.6	12	14.3	21	24.7	7	13.2	8	16.3	24	23.8
Serbest	22	15.9	11	13.1	16	18.8	5	9.4	8	16.3	21	20.8
Çiftçi	2	1.4	0	0.0	1	1.2	0	0.0	0	0.0	0	0.0
Emekli	8	5.8	1	1.2	2	2.4	4	7.5	2	4.1	9	8.9
İşsiz	29	21.0	18	21.4	18	21.2	21	39.6	14	28.6	20	19.8
Toplam	138	100	84	100	85	100	53	100	49	100	101	100
Eğitim Durumu												
İlköğretim	44	31.9	13	15.5	21	24.7	13	24.5	5	10.2	31	30.7
Ortaöğretim	43	31.2	27	32.1	39	45.9	23	43.4	24	49.0	41	40.6
Yükseköğretim	51	37.0	44	52.4	25	29.4	17	32.1	20	40.8	29	28.7
Toplam	138	100	84	100	85	100	53	100	49	100	101	100
Aylık Gelir Düzeyi												
Düşük Gelirli	22	15.9	4	4.8	13	15.3	7	13.2	10	20.4	16	15.8
Orta Gelirli	99	71.7	58	69.0	56	65.9	40	75.5	34	69.4	65	64.4
Yüksek Gelirli	17	12.3	22	26.2	16	18.8	6	11.3	5	10.2	20	19.8
Toplam	138	100	84	100	85	100	53	100	49	100	101	100

*Yanıtlayıcılara birden fazla market tercih etme imkanı verildiğinden satır toplamı, anket sayısı olan 384 aşmaktadır.

Eğitim durumu itibariyle yanıtlayıcıların dağılımı incelendiğinde; Tema'yı tercih eden yanıtlayıcıların % 37.0'si yükseköğretim, % 31.2'si ortaöğretim mezunu iken; Migros'u tercih eden yanıtlayıcıların % 52.1'i yükseköğretim, % 15.5'lik kısmı ise ilköğretim mezunudur. Dolayısıyla, Tema ve Migros'u tercih eden yanıtlayıcıların çoğu yükseköğretim mezunu iken; Özmar, Bim, Çizmelioglu ve 'Diğer' marketleri tercih eden yanıtlayıcıların çoğu ortaöğretim mezunudur. Diğer taraftan, aylık gelir düzeyleri itibariyle müşterilerin dağılımı dikkate alındığında, bütün market müşterilerinin yarısından çoğunluğunun orta gelir sınıfından olduğu söylenebilir.

Tema'nın bütün sosyo-ekonomik özelliklerde öne çıkması, Erzurum il merkezinde yapılan yatay kesit çalışmasında en çok alışveriş yapılan market olmasına bağlanabilir.

Erzurum il merkezinde tercih edilen marketler ile bu tercihlerde etkili olduğu düşünülen faktörlerin (markete ve ürüne ilişkin özelliklerin) dağılımı ise Tablo 3'te özetlenmiştir.

Tablo 3: Markete ve ürüne ilişkin özellikler ile market tercihleri

Marketler	Market Özelliği						Ürün Özelliği			
	Temizlik		Yakınlık		Genişlik		Ürün Kalitesi		Ucuzluk	
	Sayı	%	Sayı	%	Sayı	%	Sayı	%	Sayı	%
Tema	47	25.1	11	31.4	40	32.5	14	29.2	77	23.9
Migros	31	16.6	3	8.6	20	16.3	9	18.8	65	20.2
Özmar	34	18.2	5	14.3	18	14.6	6	12.5	55	17.1
Bim	23	12.3	5	14.3	14	11.4	6	12.5	36	11.2
Çizmelioglu	17	9.1	6	17.1	9	7.3	3	6.3	31	9.6
Diğer	35	18.7	5	14.3	22	17.9	13	27.1	58	18.0
Toplam*	187	100	35	100	123	100	48	100	322	100

*Yanıtlayıcılara birden fazla market ve markete-ürüne ilişkin özellik tercih etme imkanı verildiğinden satır toplamı, anket sayısı olan 384 aşmaktadır.

Yanıtlayıcıların 187'si (% 26.2'si) market tercihinde temizliği önemli bir unsur olarak görürken, 123'ü (% 17.2'si) marketin genişliğini ve sadece 35'i (%4.9'ü) marketin yakınlığını önemli bir unsur olarak görmektedir (Tablo 3). Buradan, Erzurum il merkezindeki yanıtlayıcıların markete ilişkin özelliklerden temizlik ve genişliğe, ikamete yakın olmasından daha çok önem verdikleri sonucu çıkarılabilir. Markete ilişkin özelliklerden temizliği önemli bir unsur (veya tercih nedeni) olarak gören yanıtlayıcıların % 25.1'i Tema'yı, % 9.1'i ise Çizmelioglu'nu tercih etmektedir.

Yanıtlayıcıların 322'si (% 45.0'i) ürün özelliklerinden ucuzluğun önemli bir unsur olarak görürken, 48'i (% 6.7'si) ürün kalitesini önemli bir unsur olarak görmektedir. Dolayısıyla, İl merkezindeki market müşterilerinin ucuzluğa, ürün kalitesine göre daha çok önem verdikleri görülmektedir. Hatta, markete ve ürüne ilişkin özellikler bir bütün olarak dikkate alındığında, ucuzluk, insan yaşamında önemli bir yere sahip olan hijyenden bile daha önemli bulunmuştur. Ucuzluğun önemli bir unsur olduğunu belirten müşterilerin %23.9'u Tema'yı, % 17.1'i Bim'i* ve % 9.6'lık kısmı ise Çizmelioglu'nu tercih etmektedir.

Teorik bilgiler ve daha önce literatürde yapılan ampirik çalışmalar çerçevesinde, müşteri, market ve ürüne ilişkin bazı özellikler ile market tercihleri arasında bir ilişki olup olmadığı

* Özellikle marketlerinde satılan ürünlerin "ucuzluğu" ile öne çıkan Bim marketler zinciri, anket çalışmasının yapıldığı dönemde Erzurum il merkezinde yeni yeni yaygınlaştığından dolayı diğer marketlere oranla geride kalmış olabilir.

Pearson ki-kare istatistiği kullanılarak test edilmiş ve sonuçlar Tablo 4'te verilmiştir. Bununla birlikte, söz konusu analiz birden fazla market tercihi yapmayan, yani sadece tek bir marketi tercih eden, 308 kişi dikkate alınarak yapılmıştır. Meslek, Tablo 2'deki gibi yedi sınıfta değil, ücret ve ücret dışı geliri olmak üzere iki sınıfta incelenmiştir.

Tablo 4: Müşteri, market ve ürüne ilişkin özellikler ile market tercihleri arasındaki ilişki

ÖZELLİKLER	GENEL		MARKETLER											
			Tema		Migros		Özmar		Bim		Çizmelioglu		Diğer	
	χ^2	P	χ^2	P	χ^2	P	χ^2	P	χ^2	P	χ^2	P	χ^2	P
Cinsiyet	5.750	0.331	0.401	0.526	0.043	0.837	3.656	0.056	0.012	0.911	0.941	0.332	0.243	0.622
Medeni Hal	11.705	0.039	2.932	0.087	1.904	0.168	0.185	0.667	0.510	0.475	4.213	0.040	3.907	0.048
Eğitim	21.222	0.020	5.215	0.074	8.667	0.013	7.216	0.027	0.014	0.993	3.415	0.181	2.022	0.364
Meslek	7.733	0.172	0.307	0.580	3.930	0.047	2.141	0.143	1.652	0.199	0.348	0.555	0.673	0.412
Gelir Düzeyi	17.722	0.060	4.342	0.114	9.528	0.009	0.414	0.813	0.004	0.998	5.445	0.066	2.599	0.273
Yaş	10.508	0.397	0.389	0.823	1.705	0.426	1.969	0.374	2.782	0.249	2.527	0.283	1.523	0.467
Market Özelliği														
Temizlik	2.765	0.736	0.590	0.443	1.407	0.236	0.431	0.511	0.056	0.814	0.159	0.690	0.857	0.354
Genişlik	4.481	0.482	1.831	0.176	0.576	0.448	0.634	0.426	1.874	0.171	0.064	0.800	0.711	0.399
Yakınlık	2.888	0.717	1.317	0.251	0.264	0.607	0.091	0.763	0.575	0.448	0.964	0.326	0.343	0.558
Ürün Özelliği														
Ucuzluk	18.568	0.002	6.447	0.011	13.158	0.000	0.079	0.779	0.104	0.747	0.017	0.895	0.359	0.549
Ürün Kalitesi	6.469	0.263	0.002	0.963	0.576	0.448	0.953	0.329	0.168	0.682	0.936	0.333	5.239	0.022

Marketler ayrı ayrı değil de genel olarak ele alınıp incelendiğinde; ' H_0 : Değişkenler birbirinden bağımsızdır' hipotezi reddedilmiş ve market tercihleri ile medeni hal, eğitim ve ucuzluk arasında %5 önem düzeyinde istatistik bakımından anlamlı ilişki bulunduğu karar verilmiştir. Diğer değişkenler her ne kadar istatistik bakımından anlamlı bulunmamış olsalar dahi uygun modelin oluşturulması aşamasında yine dikkate alınmışlardır.

Market tercihinde etkili olabileceği düşünülen müşteri, market ve ürüne ilişkin sözkonusu özellikler dikkate alınarak, aşamalı (stepwise) regresyon yöntemi ile çok sınıflı (multinomial) logit model denemesi gerçekleştirilmiştir. Olabilirlik oranı (likelihood ratio, LR) bakımından tespit edilen en uygun modelin tahmin sonuçları Tablo 5'te sunulmuştur. Söz konusu tahmin sonuçları, Tablo 4'deki analiz sonuçlarında olduğu gibi, birden fazla market tercihi yapmayan, 308 kişi dikkate alınarak yapılmıştır.

Tablo 5, incelenen değişkenlerin müşterilerin market tercihi üzerindeki etkisine ilişkin bilgi sunmaktadır. Öyle ki; belirlenen önem düzeyinde istatistik bakımından anlamlı bulunan pozitif katsayılı değişkenler, incelenen marketin tercih edilme olasılığının referans markete (Tema) göre daha fazla olduğunu ifade ederken, istatistik bakımından anlamlı negatif katsayılı değişkenler, incelenen marketin tercih edilme olasılığının referans markete göre daha az olduğunu ifade eder.

Model tahmin sonuçlarının yer aldığı tabloda diğer bilgilerin yanısıra, rapor edilen katsayı değerlerinin (B), bağımsız değişkenlerin incelenen olayın gerçekleşme olasılığı üzerindeki etkilerinin tespitinde önemli bilgiler sunmalarına karşılık, tahmin sonuçlarının

değerlendirilmesinde yorumlanmalarının daha kolay olmaları nedeniyle $exp(B)$ değerlerinin kullanılması, daha yaygın bir uygulamadır.

Olasılık oranı (*Odds Ratio*) olarak ele alınan her bir parametrenin $exp(B_i)$ değeri, diğer değişkenler sabit kalmak şartıyla, bağımlı değişkenin (Y) bağımsız değişkenin (X_i) etkisiyle kaç kat daha fazla ya da % kaç oranda fazla gözlenme olasılığına sahip olduğunu belirtir. B_i katsayısının önemliliği aynı zamanda $exp(B_i)$ 'nin de önemliliği olarak değerlendirilir (Özdamar, 1999: 477).

Tablo 5: Çok sınıflı (multinomial) logit model tahmin sonuçları

Market*	Değişken	B	St. Hata	Wald**	s.d.	P	Exp(B)	Exp(B) için %95 Güven aralığı	
Migros	Sabit	-0.058	0.351	0.027	1	0.870			
	Medeni Hal (Evli)	0.963	0.387	6.194	1	0.013	2.620	1.227	5.594
	Eğitim (İlk)	-1.290	0.500	6.671	1	0.010	0.275	0.103	0.733
	Eğitim (Orta)	-0.252	0.440	0.328	1	0.567	0.777	0.328	1.841
	Ucuzluk(Önemsiz)	-1.711	0.433	15.604	1	0.000	0.181	0.077	0.422
Özmar	Sabit	-1.286	0.434	8.772	1	0.003			
	Medeni Hal (Evli)	0.515	0.381	1.829	1	0.176	1.673	0.794	3.529
	Eğitim (İlk)	0.446	0.493	0.821	1	0.365	1.563	0.595	4.103
	Eğitim (Orta)	1.270	0.469	7.347	1	0.007	3.561	1.421	8.920
	Ucuzluk(Önemsiz)	-0.332	0.368	0.811	1	0.368	0.718	0.349	1.477
Bim	Sabit	-0.740	0.417	3.141	1	0.076			
	Medeni Hal (Evli)	-0.216	0.462	0.218	1	0.641	0.806	0.326	1.994
	Eğitim (İlk)	-0.861	0.643	1.791	1	0.181	0.423	0.120	1.492
	Eğitim (Orta)	0.542	0.486	1.242	1	0.265	1.719	0.663	4.456
	Ucuzluk(Önemsiz)	-0.537	0.440	1.494	1	0.222	0.584	0.247	1.383
Çizmeliöğlü	Sabit	-1.333	0.509	6.856	1	0.009			
	Medeni Hal (Evli)	0.079	0.538	0.021	1	0.884	1.082	0.377	3.107
	Eğitim (İlk)	-0.178	0.655	0.074	1	0.786	0.837	0.232	3.023
	Eğitim (Orta)	0.293	0.622	0.223	1	0.637	1.341	0.397	4.534
	Ucuzluk(Önemsiz)	-0.636	0.530	1.437	1	0.231	0.530	0.187	1.497
Diğer	Sabit	-0.504	0.344	2.140	1	0.143			
	Medeni Hal (Evli)	0.762	0.334	5.204	1	0.023	2.142	1.113	4.121
	Eğitim (İlk)	0.018	0.396	0.002	1	0.963	1.019	0.469	2.213
	Eğitim (Orta)	0.543	0.396	1.879	1	0.170	1.721	0.792	3.738
	Ucuzluk(Önemsiz)	-0.392	0.321	1.492	1	0.222	0.676	0.360	1.267
Diğer Testler				χ^2	s.d.	P	Cox&Snell	Nagelkerke	McFadden
Modelin Uygunluğunun Testi		(LR Testi)		53.641	20	0.000			
Uyumun İyiliğinin Testi		(Pearson)		1042.735	1005	0.199			
Gölge (Pseudo) R²							0.160	0.166	0.052

* Referans sınıf: Tema. ** Wald=(B / St. Hata)²

Tablodan da anlaşılacağı üzere, Migros için medeni hal (evli), eğitim (ilk) ve ucuzluk (önemsiz); Özmar için eğitim (orta) ve 'Diğer' için medeni hal (evli) değişkenlerinin %5 önem düzeyinde istatistik bakımından anlamlı, yani sözkonusu marketlerin tercih edilmesinde önemli oldukları tespit edilmiştir.

Buna göre, alışverişlerinde Tema yerine Migros'u tercih etme olasılığı evlilerde bekarlara göre 2.620 kat daha fazla iken; ilköğretim mezunlarında yükseköğretim mezunlarına göre 0.275 kat ve ucuzluğa önem vermeyenlerde, önem verenlere göre 0.181 kat daha azdır. Ortaöğretim mezunlarının Tema yerine Özmar'ı tercih etme olasılıkları, yükseköğretim mezunlarına göre 3.561 kat daha fazladır. Evlilerin Tema yerine 'Diğer' marketleri tercih etme olasılıkları ise bekarlara göre 2.142 kat daha fazladır. Ayrıca, modelde yer alan değişkenlerin hiçbiri, müşterilerin Tema yerine Bim veya Çizmelioglu'nu tercih etmelerinde istatistik bakımından anlamlı bulunmamıştır.

Market tercihinde etkili olabileceği düşünülen müşteri, market ve ürüne ilişkin sözkonusu özellikler dikkate alınarak, aşamalı regresyon yöntemi ile elde edilen modelin en uygun model olup olmadığı, olabilirlik oranı (LR) testi ile sınanmıştır. Bu testte ' H_0 : Tüm katsayılar (sabit terim hariç) sifıra eşit' hipotezi test edilmiştir. Elde edilen χ^2 değerine ilişkin P değeri belirlenen önem düzeyinden ($\alpha=0.05$) küçük olduğundan ($0.000<0.05$), H_0 hipotezi reddedilmiş ve sözkonusu değişkenlerle oluşturulan modelin oluşturulabilecek en uygun model olduğuna karar verilmiştir.

Diğer yandan, modelin uyumunun iyiliği testinde ' H_0 : Model verilere iyi uyum göstermektedir' hipotezi test edilmiştir. Bu amaçla elde edilen Pearson χ^2 değerine ilişkin P değeri belirlenen önem düzeyinden ($\alpha=0.05$) büyük olduğundan ($0.199>0.05$), H_0 hipotezi kabul edilmiş ve oluşturulan modelin gerçek verilere iyi uyum gösterdiğine hükmedilmiştir.

Son olarak, doğrusal regresyon modellerinde belirlilik katsayısı (R^2), bağımlı değişkendeki değişimin model tarafından açıklanan kısmını vermektedir. Bağımlı değişkenin nitel özellik taşıdığı tercih modellerinde, doğrusal regresyon modelindekiyle aynı özelliklere sahip tek bir R^2 'nin hesaplanması, mümkün olamamaktadır. Onun yerine, McFadden (1974), Cox ve Snell (1989) ve Nagelkerke (1991) tarafından önerilen, gölge (pseudo) R^2 değerleri hesaplanmaktadır. Ancak bunlar daha çok aynı veri setiyle tahmin edilen farklı modellerden, hangisinin en iyi olduğunun belirlenmesinde kullanılmaktadır (SPSS 15.0 for Windows Evaluation Version). Bu çalışmada, farklı modellerin karşılaştırılması söz konusu olmamasına rağmen bu R^2 değerleri, fikir edinilmesi amacıyla sunulmuştur.

IV. SONUÇ

Market müşterilerinin demografik özellikleri (cinsiyet, yaş, medeni durum, eğitim düzeyi) ve gelir düzeyleri ile market ve ürüne ilişkin bazı özellikler dikkate alınarak, Erzurum'daki market müşterilerinin market tercihinde etkili olan faktörlerin belirlenmesi, bu çalışmanın temel amacını teşkil etmektedir.

Bu amacı gerçekleştirmek için Erzurum il merkezindeki 384 market müşterisine uygulanan bir anketten elde edilen yatay kesit veriler kullanılarak, müşteri, market ve ürüne ilişkin bazı özellikler ile market tercihleri arasında bir ilişki olup olmadığı, Pearson ki-kare istatistiği kullanılarak, test edilmiş ve aşamalı (stepwise) regresyon yöntemi ile çok sınıflı (multinomial) logit model denemesi gerçekleştirilmiştir. Buna göre:

Erzurum il merkezindeki hemen hemen bütün market müşterilerinin yarısından çoğu baylardan oluşmaktadır. Bim'i tercih eden müşterilerin çoğu 25 ve altı yaş grubunda iken; Tema, Migros, Özmar, Bim, Çizmelioglu ve 'Diğer' marketlerin müşterileri çoğunlukla 26-50 yaş grubunda bulunmaktadır. Bim ve Çizmelioglu'nu tercih eden müşteriler hariç, diğer bütün marketlerin müşterilerinin yarısından çoğu evlilerden oluşmaktadır. Meslek grupları itibariyle müşterilerin dağılımı ele alındığında; Migros'u tercih eden müşterilerin çoğu memur, Çizmelioglu'nu tercih eden müşterilerin çoğu işsiz, Özmar'ı tercih eden müşterilerin çoğu esnaf ve memur, 'Diğer' marketleri tercih eden müşterilerin çoğu esnaf, Tema'yı tercih edenlerin çoğu memur ve işsiz, son olarak Bim'i tercih eden müşterilerin çoğu işsizdir. Tema ve Migros'u tercih eden yanıtlayıcıların çoğu yükseköğretim mezunu iken; Özmar, Bim, Çizmelioglu ve 'Diğer' marketleri tercih eden yanıtlayıcıların çoğu ortaöğretim mezunudur. Aylık gelir düzeyleri

itibariyle Erzurum il merkezindeki market müşterilerinin büyük çoğunluğunun orta gelir sınıfından olduğu, söylenebilir.

İki değişken arasındaki ilişkiyi ölçen Pearson ki-kare istatistiği kullanılarak yapılan analiz sonucu, marketler genel olarak ele alınıp değerlendirildiğinde, market tercihleri ile medeni hal, eğitim ve ucuzluk arasında %5 önem düzeyinde istatistik bakımından anlamlı bir ilişki bulunduğu karar verilmiştir.

Model tahmin ve test sonuçları itibariyle Migros için medeni hal (evli), eğitim (ilk), ve ucuzluk (önemsiz); Özmar için eğitim (orta) ve 'Diğer' için medeni hal (evli) değişkenlerinin %5 önem düzeyinde istatistik bakımından anlamlı, yani sözkonusu marketin tercih edilmesinde önemli oldukları tespit edilmiştir. Aşamalı regresyon yöntemi ile elde edilen modelin en uygun model olup olmadığı, olabirlik oranı (LR) testi ile sınanmış ve sözkonusu değişkenlerle oluşturulan modelin oluşturulabilecek en uygun model olduğuna karar verilmiştir. Modelin uyumunun iyiliği testinde Pearson χ^2 değerine ilişkin P değeri belirlenen önem düzeyinden ($\alpha=0,05$) büyük olduğundan ($0,199>0,05$), oluşturulan modelin gerçek verilere iyi uyum gösterdiği sonucuna varılmıştır.

KAYNAKÇA

- Akbulut, Ö. ve Yıldız, N. (1999). *İstatistik Analizlerde Temel Formüller ve Tablolar*. Aktif Yayınevi, Erzurum, s.8
- Aksulu, İ. (2000). Tüketicuyu Perakendeci Markasına Yönelten Nedenler, 5. *Ulusal Pazarlama Kongresi*. 16-18 Kasım, Antalya, ss.327-347
- Cox, D.R. and Snell, E.J. (1989). *Analysis of Binary Data*. 2nd ed., Chapman and Hall, London
- Dawson, J. (2000). Viewpoint: Retailer Power, Manufacturer Power, Competition and Some Questions of Economic Analysis. *International Journal of Retail and Distribution Management*, 28(1):5-8
- Dick, A., Jain, A.K. and Richardson, P. (1995). Correlates of Store Brand Proneness: Some Empirical Observations. *Journal of Product&Brand Management*, 4(4):15-22
- Dobson, P.W. and M. Waterson (1996). Vertical Restraints and Competition Policy. *Office of Fair Trading Research Paper 12*
- Dobson, P.W., Waterson, M. and Chu, A. (1998). The Welfare Consequences of the Exercise of Buyer Power. *Office of Fair Trading Research Paper 16*
- Erdal, M. (2001). Yaşam Tarzı Analizi ve Psikografik. *Pazarlama Dünyası*, Eylül-Ekim 15(2001-05):36-40
- Evans, F.B. (1959). Psychological and Objective Factors in the Prediction of Brand Choice: Ford Versus Chevrolet, *Journal of Business*, October:340-369
- _____ (1968). Ford Versus Chevrolet: Park Forest Revisited. *Journal of Business*, October:445-459
- Ferber, R. (1962). Research on Household Behavior. *American Economic Review*, March:19-63
- Frank, R.E. and Boyd, H.W. (1965). Are Private-Brand-Prone Grocery Customers Really Different? *Journal of Advertising Research*, 5(4):27-35
- Frank, R.E., Massy, W.F. and Boyd, H.W. (1967). Correlates of Grocery Product Consumption Rates. *Journal of Marketing Research*, May:184-190
- Gabe, L. (1994). Suppliers and Retailers: Partnership for Profits. *Brandweek*, 35(2):14-20
- Goffin, K., Szejczewski, M. ve New, C. (1997). Managing Suppliers: When Fewer Can Mean More. *International Journal of Physical Distribution and Logistics*, 27(7):422-436
- Howe, S.W. (1998). Vertical Market Relations in The UK Grocery Trade: Analysis and Government Policy. *International Journal of Retail and Distribution Management*, 26(6):212-224

- İslamoğlu, A.H. (1996). Aile İçinde Kullanılan Dayanıklı Tüketim Mallarının Satın Alma Karar Sürecinde Aile Üyelerinin Rollerini Malların Niteliğine Göre Değiştiriyor mu? *Pazarlama Dünyası*, Kasım-Aralık, 10(60):24-30
- Kardeş, S. (1991). Gençliğin Spor Ayakkabı Satın Almasında Tercihlerin Belirlenmesi. *Pazarlama Dünyası*, Mart/Nisan, 5(26):20-27
- Kocacık, F. (1998). *Tüketim Eğilimleri ve Sorunları: Sivas Merkez İlçe Örneği*. Cumhuriyet Üniversitesi Yayın No:69, Sivas
- Koponen, A. (1960). Personality Characteristics of Purchasers. *Journal of Advertising Research*, September:6-12
- Kurtuluş, K., Kurtuluş, S., Yeniçeri, T. ve Yaraş, E. (2001). Perakendeci Markalı Ürünleri Satın Alanları Ayırmada Kullanılabilecek Temel Belirleyiciler. 6. *Ulusal Pazarlama Kongresi Bildiri Kitabı*, 28 Haziran-1 Temmuz, Erzurum ss.199-207
- Lebe, F. (2006). *Tüketici Davranış ve Tercihlerinin Analizi: Erzurum İçin Bir Uygulama*. Yüksek Lisans Tezi, Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Erzurum, s.150
- Lessig, V.P. and Tollefson, J.O. (1972). *Market segment identification through consumer buying behavior and personal characteristics in "market segmentation"*. Engel, J.F., Fiorollo, H.F. and Cayley, M.A. *Holt, Rinehart and Winston*, New York, ss.435-455
- Maliye Bakanlığı (MB). <http://www.maliye.gov.tr/deftardarliklar/erzurum/erzurumtarihi.htm> (25/02/2006)
- Massy, W.F., Frank, R.E. and Lodahl, T.M. (1968). Purchasing Behavior and Personal Attributes. *University of Pennsylvania Press*, Philadelphia
- McFadden D. (1974). The Measurement of Urban Travel Demand. *Journal of Public Economics*, 3:303-328
- Myers, J.C. (1967). Determinants of Private Brand Attitude. *Journal of Marketing Research*, February:73-81
- Nagelkerke, N.J.D. (1991). A Note on A General Definition of the Coefficient of Determination. *Biometrika*, 78:691-692
- Orel, F.D. (2004). Market Markaları ve Üretici Markalarına Yönelik Tüketici Algılamaları. *Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 33(2):157-174
- Özdamar, K. (1999). *Paket Programlarla İstatistiksel Veri Analizi-I*. Kaan Kitabevi, Eskişehir, s.477
- Özkan, B. (2000). Tüketicilerin Perakendeci Seçimi ve Satın Alma Davranışları. *Pazarlama Dünyası*, Temmuz-Ağustos, 14(2000-04):52-57
- _____ (2001). Antalya İlinde Tüketicilerin Süpermarket Seçimi ve Satın Alma Davranışları. *Tarım Ekonomisi Dergisi*, Mayıs, 6:1-13
- Rızaoğlu, B. (2004). *Turizm Pazarlaması*. Detay Yayıncılık, Ankara.s.70
- Richardson, P.S., Jain, A.K. and Dick, A. (1996). Household Store Brand Proneness: A Framework. *Journal of Retailing*, 72(2):159-185
- Saracel, N., Özkara, B., Karakaş, M., Özdemir, Ş., Yelken, R., Dünder, S. ve Karaca, Y. (2002). *Afyon İli Tüketim Analizi, Tüketici Davranışları ve Eğilimleri*. Afyon Kocatepe Üniversitesi Yayın No:27
- Smith, H. (1999). Supermarket Choice and Supermarket Competition in Market Equilibrium. *Oxford University Applied Economics Discussion Paper 207*
- Special Report (1996). Can Retailer-Controlled Brands Dominate Category Management? *Progressive Grocer*, 75(11):A9-A10
- SPSS 15.0 for Windows Evaluation Version (2006)
- Tuncer, D. ve Kavak, B. (1996). 15-22 Yaş Arası Gençlerin Giyim Konusundaki Satın Alma Alışkanlıkları ve Davranışları. *Pazarlama Dünyası*, Kasım-Aralık, 10(60):9-19

- Varinli, İ. ve Çakır, Y.E. (1999). Tüketicilerin Satın Alma Davranışını Etkileyen Faktörler ve Çamaşır Deterjanı Üzerine Bir Uygulama. *Erciyes Üniversitesi İ.İ.B.F. Dergisi*, (14):92-110
- Yalçın, F.A. ve Çakır, F. (2001). Kuyumculuk Sektöründe Altın Takı Satın Alan Müşteri Profiline Karşılaştırmalı Uygulaması, *6. Ulusal Pazarlama Kongresi Bildiri Kitabı*, 28 Haziran-1 Temmuz, Erzurum, ss.129-143

<http://sbe.gantep.edu.tr> 'den online ulaşılabilir

Gaziantep Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi
7(2): 255-270 (2008)

Gaziantep
Üniversitesi
Sosyal Bilimler
Dergisi

Gelişmekte Olan Ülkelerde Döviz Kuru Rejim Tercihinin Makro Ekonomik Performans Üzerine Etkileri

Rüstem Yanar*

Gaziantep Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, İktisat bölümü

Özet: Bu çalışmada gelişmekte olan ülkelerde (emerging markets-yükselen piyasalar) Bretton Woods Sistemi sonrasında, döviz kuru rejim tercihinin makro ekonomik performans üzerine etkileri incelenecektir. Çalışmada özellikle enflasyon, büyüme ve finansal kriz konuları ele alınmıştır. Çalışmanın sonucunda, gelişmekte olan ülkelerde, sabit döviz kurlarının dalgalı kurlara oranla daha düşük enflasyona yol açtığı saptanmıştır. Döviz kurlarının büyüme üzerine etkisi ise alt dönemlerde farklılık göstermektedir. 1990 öncesi dönemde, sabit döviz kurlarında daha yüksek büyüme oranları gerçekleşirken, 1990 sonrasında sabit kurlarındaki büyüme oranları düşmüştür. Ayrıca, sabit döviz kurlarının gelişmekte olan ülkelerde 1990 sonrasında finansal kırılganlığı arttırdığı tespit edilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Döviz Kuru Rejimleri, Enflasyon, Büyüme, Gelişmekte Olan ülkeler

Impacts of Exchange Rate Regime Choice on Macroeconomic Performance in Emerging Markets

Abstract: This paper investigates the impact of exchange rate regime choice on macroeconomic performance after Bretton Woods in emerging market countries. It is studied especially inflation, growth and financial crises. It's found that for emerging market countries, fixed regimes are associated with lower inflation than floats. On growth effect of exchange rate regime choice is not same all period. Fixed regimes are associated with faster growth but after 1990 fixed regimes brought about slower growth. At the same time, fixed exchange rate regimes are associated with financial fragility after 1990 in emerging markets.

Keywords: Exchange Rate Regimes, Inflation, Growth, Emerging Market Countries

“Döviz kuru rejimi makro ekonomik türbülansları önleyemez. Ancak ekonomik yapının ve kurumların işleyişin iyileştirmesine yardımcı olur.” (Calvo - Mishkin: 2003)

I. GİRİŞ

Döviz kuru rejimi tercihi her iktisat politikası aracının kullanımında olduğu gibi ekonomik etkiler doğuracaktır. Rasyonel bir döviz kuru rejimi tercihi, doğal olarak, rejimin özelliklerinden kaynaklanan beklentileri de içinde barındıracaktır. Teorik olarak ele alındığında döviz kuru rejimlerinin makroekonomik etkilerinin oldukça tartışmalı bir konu olduğu görülür. Sabit döviz kuru, para politikası üzerinde kısıtlar oluşturarak enflasyonist beklentilerin aşağıya çekilmesinde yardımcı olabilir. Aynı zamanda cari açıkların sürdürülemez hale gelmesi durumunda, devalüasyon aracılığı ile hükümete kurlara müdahale imkânı sağlamaktadır. Esnek döviz kuru ise, ticari dengesizliklerde daha yumuşak bir geçişe izin verir veya spekülasyon sermaye hareketlerinin etkisini artırarak oynaklığı artırır. Esnek döviz kuru rejimleri, sermaye hareketliliğinin çok yüksek olduğu durumlarda çıktı miktarını reel şoklara karşı izole etmede daha başarılı olurken; sabit döviz kurları, sermaye hareketliliğinin düşük olduğu durumlarda tercih edilebilir (Ghosh Vd. 2003: 38).

Bu çalışmada, döviz kuru rejim tercihinin, gelişmekte olan ülkeler açısından makro ekonomik etkileri ele alınacaktır. Makro ekonomik etkiler incelenirken, döviz kuru rejim tercihlerinin Büyüme ve Enflasyon üzerindeki etkileri incelenecektir. Ayrıca bu ülkelerde döviz kuru rejimlerinin finansal krizlere yol açma olasılıkları değerlendirilecektir. Çalışmada MSCI (Morgan Stanley Capital International) indeksine giren 24 Gelişmekte olan ülkenin¹, 1970–2005 yılları arasında verileri kullanılmıştır. Veriler IMF'nin yıllık olarak yayınladığı döviz kuru istatistikleri (Annual Report on Exchange Arrangement and Exchange Restrictions-AREAER) ve Dünya Bankası Veri Tabanı(WDI)'nından derlenmiştir.

Çalışma da ilk olarak döviz kuru rejimi sınıflandırması ve teorik olarak beklenen etkileri değerlendirilecektir. Daha sonra bu konuda yapılmış uygulamalı çalışmalar ele alınacak ve sonuçları karşılaştırılacaktır. Son olarak ise, gelişmekte olan yirmi dört ülkenin 1970 sonrası makro ekonomik verileri ele alınarak, bunların döviz kuru rejimi ile etkileşimi incelenecektir.

II. DÖVİZ KURU REJİMİ SINIFLANDIRILMASI

Her ülke takip edeceği döviz kuru rejimini tercih etmek durumundadır. Teorik tartışmalarda genellikle, sabit ve esnek kurlara ilişkin tartışmalar ağırlıkta olsa bile, uygulamada bu iki uç arasında çok sayıda farklı döviz kuru rejimi mevcuttur. Aşağıdaki tabloda döviz kuru rejimi sınıflandırılması gösterilmiştir.

¹ Gelişmekte olan ülke, Emerging market teriminin karşılığı olarak kullanılmıştır. MSCI indeksine giren Gelişmekte Olan Ülkeler: Arjantin, Brezilya, Şili, Çin, Kolombiya, Çek Cum., Mısır, Macaristan, Hindistan, Endonezya, Ürdün, Kore, Malezya, Meksika, Fas, Pakistan, Peru, Filipinler, Güney Afrika, Polonya, Rusya, Tayland, Türkiye, Venezüella.

Tablo 1- Döviz Kuru Rejimleri

Ana Sınıflandırma	Alt Sınıflandırma	Rejimler
Sabit Döviz Kuru	<i>Katı Sabit</i>	Dolarizasyon
		Para Kurulu
	<i>Geleneksel Sabit</i>	Ortak Para
		Tek Paraya Endeksli
		Sepet Döviz Kuruna Endeksli
Ara Rejimler	<i>Kurala Bağlı Müdahale</i>	Sürünen Parite
		Hedef Bölge veya Aralık
	<i>Kurala Bağlı Olmayan Müdahale</i>	Yönetimli Dalgalanma
Dalgalı Rejimler	<i>Serbest Dalgalı</i>	Dalgalı

Kaynak: Ghosh vd.(2003: 40–41)'den yararlanılmıştır.

Sabit döviz kuru sistemleri, döviz kuru yabancı ülke parasında sabitlendiği sabit ayarlanabilir döviz kuru(geleneksel sabit döviz kuru) ve döviz kuru ayarlamalarının tamamen saf dışı bırakıldığı katı sabit olmak üzere iki başlık altında incelenebilir. Bu sistemler para politikası güvenilirliği açısından avantajlı olmakla birlikte, döviz kuru değişiklikleri oldukça maliyetlidir.

Ara rejimlerde, kur spesifik bir değere endekslenmemiştir. Ancak, merkez bankası döviz kurunu belirlediği aralıkta veya değerde tutmak amacı ile müdahale eder. Bu tür rejimlerde iki tür müdahale söz konusudur. Birincisi, önceden belirlenmiş bir kural çevresinde yapıdan müdahale(Sürünen Parite ve Hedef bölge ve Aralık), diğeri ise herhangi bir kuralın bulunmadığı durumdaki müdahale (Yönetimli Dalgalanma) şeklindedir.

Serbest dalgalanan kur sisteminde döviz kuru piyasa tarafından belirlenmektedir. Merkez bankasının döviz kurları üzerine herhangi bir müdahalesi söz konusu değildir. Bu sistemde merkez bankasının rezerv tutma gereksini en aza inmektedir. Ayrıca bu sistemde para politikası etkinliği tam olarak sağlanmaktadır. Reel şoklar karşısında, kurlardaki ayarlamalar aracılığı ile daha etkin olan bu sistem, döviz kuru belirsizlikleri nedeni ile ekonomi üzerinde olumsuz etkilerde bulunabilmektedir.

III. Rejim Tercihinin Makroekonomik Etkileri

Döviz kuru rejim tercihinin makro ekonomik performansı nasıl ve hangi yönde etkilediği konusunda, uluslar arası iktisat literatüründe bir uzlaşmanın olduğu söylenemez. Teorik olarak yaygın görüş, sabit döviz kurunun, döviz kuru oynaklığını en aza indirerek, büyüme üzerinde olumlu etkide bulunmaktadır. Buna karşın dalgalı döviz kurunda, para politikası etkinliğinin büyümeyi hızlandıran bir etkendir. Diğer bir argüman ise, sabit döviz kurunun para politikasına duyulan güvenilirliği arttırarak, enflasyon üzerinde olumlu etkide

bulunacağı, ama dalgalı döviz kurunun enflasyonist bir eğilim taşıdığı yönündedir (Moosa, 2005: 187).

Döviz kuru rejimlerin makro ekonomik etkileri, teorik olarak sabit ve esnek döviz kurlarının sahip olduğu özelliklerden kaynaklanır. Frankel (2003: 9), esnek kurlara karşı sabit kurların, para politikasında nominal bir çapa olarak kullanılması nedeni ile “güvenilirlik” aracı olması; döviz kuru istikrarı ve beklentilerdeki belirsizliği ortadan kaldırarak ticaret ve yatırımların artmasına olanak sağlaması; döviz kurlarında rekabetçi değer kaybı veya değerlenmenin önüne geçmesi; kısa dönemli ve nominal kaynaklı şokların, ekonomiyi etkilemesini engellemesi olmak üzere sabit kurların esnek kurlara göre dört farklı avantajı olduğunu vurgular. Aynı şekilde, dalgalı döviz kurunun da; bağımsız para politikası belirleme erki, reel şoklar karşısında otomatik ayarlanma mekanizmasına sahip olması, merkez bankasının senyoraaj gelirleri ve son kredi verme mercii görevini yerine getirmesi olmak üzere dört avantaja sahiptir.

Kur sistemlerinin makro ekonomik etkileri aşağıdaki başlıklarda ayrıntılı olarak incelenmiştir.

i. Sabit Kur Sistemi

Sabit döviz kurunun en önemli avantajının fiyat istikrarını sağlamada bir araç olarak kullanılmasıdır. Sabit döviz kuru, para politikası üzerinde disiplin etkisi oluşturarak, enflasyon beklentisinin düşürülmesine yardımcı olur. Enflasyonun en önemli kaynağı enflasyon beklentilerini yüksek olmasıdır (Barro-Gordon: 1983). Merkez bankası bu beklentileri önceden ilan edeceği enflasyon hedefleri ile aşağıya çekebilir. Ancak merkez bankasının geçmişte sık sık taahhütlerinden vazgeçtiği, para politikası hedeflerinden sürekli sapmaların olduğu, bu nedenle güvenilirliğin düşük olduğu bir durumda sabit kur sistemi, para politikası üzerinde getirdiği kısıtlar nedeni ile bu güvensizliği ortadan kaldırabilir. Bu bağlamda sabit kur rejimi ile oluşturulan para politikası güvenilirliği, enflasyonun düşürülmesinde önemli bir araç olarak kullanılabilir (Yanar, 2008: 108).

Sabit döviz kurunun ikinci önemli avantajı, kur belirsizliğini ortadan kaldırarak, uluslararası ticaret ve yatırımları arttırmasıdır. Birbiri ile yoğun ticari ilişkiler içinde bulunan ülkeler, paralarını ortak bir değer üzerinden sabitlemeleri veya ortak bir para kullanmaları, kur risklerini ortadan kaldıracağından, ticareti ve yatırımları arttırır.

Son olarak sabit döviz kuru, parasal kaynaklı şokların, etkilerinin azalmasında önemli rol oynar. Parasal krizlerin ekonomiye yayılımını azaltır. Bu kur sisteminde, merkez bankası doğrudan sabit döviz kurunun devam ettirilmesine odaklandığından ve para basma yetkisi kısıtlandığından, bütçe yönetiminin sağduyulu olarak gerçekleşmesine ve mali kurumların gelişmesine yardımcı olur. Ayrıca, özellikle dolarizasyon gibi katı sabit döviz kuru uygulamalarında, para uyumsuzluğunu (currency mismatch) ortadan kaldırdığından finans sisteminin daha etkin işlemesine ve derinliğinin artmasına yol açabilir.

ii. Esnek Kur Sistemi

Esnek döviz kurlara ilişkin en önemli avantaj, para politikası bağımsızlığıdır. Ülkeler, dalgalı döviz kuru sistemlerinde, bağımsız olarak para politikasını belirleyebilirler.

Dalgalı rejimlerin ikinci avantajı, ticaret şokları karşısında otomatik ayarlanma sürecinin işlemesine imkân tanınmasıdır. Ticari bir şokla karşı karşıya kalan bir ekonomide dalgalı döviz kuru uygulanıyorsa, kurlardaki ayarlanma ile şokun etkileri azaltılacaktır. Örneğin, ihracat talebinde bir azalma olduğunda, ülkeye ihracata bağlı olarak giren döviz miktarında bir azalma meydana gelecektir. Bu durum kur değerleri üzerinde yukarıya doğru bir baskı oluşturacaktır. Ulusal paranın değer kaybetmesi, dış ticarete fiyat avantajı oluşturarak, ihracat talebini arttıracaktır. Benzer şekilde, ithalat talebinde bir artış olması, döviz talebi artışına bağlı olarak, kurları arttıracığından, ithalat pahalı hale gelecek ve talep düşecektir.

Dalgalı döviz kurunun sağlamış olduğu diğer avantajlar ise Merkez Bankasının senyoraaj gelirlerini ve son kredi verme merci olarak görev yapmasına olanak sağlamasıdır. Bu sayede bankacılık sektöründe ortaya çıkabilecek finansal krizlerin önüne geçilebilir.

Tablo 2’de, döviz kuru rejim tercihinin enflasyon, büyüme, volatilitte ve krizler üzerine olası etkilerinin neler olabileceği özet olarak gösterilmiştir.

Tablo 2- Döviz Kuru Rejimleri ve Makro Ekonomik Performans

	Enflasyon	Büyüme	Volatilitte	Kriz
Sabit Döviz Kuru	Para politikasının güvenilirliğini arttırarak, düşük enflasyona yol açar. Bunun yanında zayıf makro ekonomik yapı altında enflasyon “darboğaz”a neden olabilir	İşlem maliyetini azaltarak, ticareti ve büyümeyi arttırır. Ayrıca faiz oranlarını ve belirsizliği azaltarak yatırımları arttırır.	Reel şoklar karşısında çıktıdaki volatilitte artar.	Yüksek oranlı sermaye hareketliliğinin olduğu durumlarda Kurlara karşı yüksek spekülasyon atak riski taşır, bankacılık sektöründe hassasiyeti artırır.
Dalgalı Döviz Kuru	Güçlü finansal sektör ve kurumsal yapılar dışarıdan sağlanacak kredibilitenin önemini azaltır.	Reel Şokların absorbe edilmesi nedeniyle yüksek büyüme	Reel döviz kurundaki hareketliliğin reel sektöre yayılması	Döviz kuru ve bankacılık krizlerine karşı düşük risk

Kaynak: Rogoff vd. (2003)

IV. Döviz Kuru Rejim Tercihinin Makro Ekonomik Etkileri Hakkında Yapılan Uygulamalı Çalışmalar

Döviz kuru rejimlerinin makro ekonomik etkilerine ilişkin uygulamalı çalışmaları iki başlık altında toplayabiliriz (Rogoff vd., 2004: 27). Baxter ve Stockman(1989) ve Edison ve Melvin(1990)’in de arasında bulunduğu, *Birinci Kuşak* diye adlandırabileceğimiz çalışmalarda, Bretton Woods sisteminden sonra, sabit ve esnek döviz kurları arasında, ekonomik sonuçlar açısından çok büyük farklılıkların olmadığı sonucuna ulaşmışlardır. Ghosh, vd.(1997), Ghosh, Gulde ve Wolf (2003) ve Levy-Yeyati ve Sturzenegger(2003) gibi çalışmaların içinde bulunduğu *İkinci Kuşak* çalışmalarda ise, döviz kuru rejimlerinin makro ekonomik performansı etkiledikleri saptanmıştır. Bu çalışmaların, önceki çalışmalardan farkı fiili (de facto) sınıflandırmaya göre etkilerin incelenmesidir.

Birinci Kuşak çalışmalar arasında yer alan, Baxter ve Stockman(1989)’a ait Bretton Woods dönemi ve sonrasına ait ekonomik verilerin karşılaştırıldığı çalışmada, reel döviz kurundaki büyük dalgalanmadan başka, döviz kuru sistemlerinin makro ekonomik açıdan bir farklılık oluşturmadığını tespit etmiştir. Edison ve Melvin(1990) ve Flood ve Rose(1995), döviz kuru istikrarının sabit döviz kurunda daha fazla olduğu, bu nedenle makro ekonomik

performans üzerinde olumlu etkide bulunacağı görüşünün geçerli olmadığını göstermiş, iş çevrimleri ve döviz kuru rejimi arasında anlamlı bir ilişki bulamamışlardır. Caramazza ve Aziz(1998)'in yaptıkları çalışmada, ne sabit ne de esnek döviz kurlarının makro ekonomik performans üzerinde etkili olmadığını sonucuna varılmıştır.

Ghosh vd(1997) ve aynı yazarlara ait, kapsamı genişletilmiş sonraki çalışmada(2003), enflasyonun sabit döviz kurunda hem daha düşük, hem de daha istikrarlı olduğunu tespit edilmiştir. Ancak bu çalışmalarda, büyüme ile döviz kuru arasında sistematik bir ilişkiye rastlanmamıştır.

Levy-Yeyati ve Sturzenegger(2003)'in yaptığı çalışmada, gelişmekte olan ülkeler açısından döviz kuru rejiminin büyüme üzerinde etkili olduğu saptanmıştır. Bu çalışmaya göre, az gelişmiş ve gelişmekte olan ülkelerde sabit döviz kurunda daha düşük bir büyüme hızı ve daha yüksek çıktı düzeyi hareketliliğinin olduğu gözlenmiştir. Gelişmiş ülkeler açısından ise bu tür bir ilişkinin varlığından söz edilemez.

Levy-Yeyati ve Sturzenegger(2001)'in enflasyonla döviz kuru rejimi ilişkisini inceledikleri çalışmada ise sabit döviz kurunun gelişmekte olan ülkeler açısından, daha düşük bir enflasyona neden olduğu sonucuna ulaşılmıştır. Gelişmiş ülkeler açısından anlamlı bir ilişki tespit edilemediği halde, gelişmekte olan ülkeler açısından uzun dönemli uygulamada kalan sabit kur rejimleri, düşük enflasyona yol açmaktadır.

Ghosh vd(2003), sabit döviz kurunda enflasyonun daha düşük olduğunu bulmuş, ancak büyüme ile döviz kuru arasında anlamlı bir ilişki tespit edilememiştir.

Frankel ve Rose (2002)'un yaptığı çalışmada, döviz kuru rejiminin(özellikle parasal birliğin) ticaret ve dolayısıyla büyüme üzerinde olumlu etkide bulunduğunu saptanmıştır. Bailliu vd.(2003), para politikasında çapa olarak kullanılan sabit döviz kurunun büyüme üzerinde pozitif etkide bulunduğunu tespit etmişlerdir. Ayrıca bu çalışmaya göre, çapa kullanılmayan ara ve dalgalı rejimler büyümeyi olumsuz yönde etkilemektedir.

Bordo (2003), tarihsel olarak döviz kuru rejimlerinin makro ekonomik performansları üzerinde çalışma yapmıştır. 1880–1995 yıllarını kapsayan bu çalışmada, döviz kuru oynaklığının altın standardı ve Bretton Woods sisteminde en düşük olduğu sonucuna varmıştır. Ayrıca enflasyonun en düşük olduğu dönemlerde bu dönemlerdir. Bu çalışmada, büyüme ile döviz kuru rejimi arasında uzun dönemli bir bağlantı bulunamamıştır (Bordo, 2003: 13-14).

Reinhart ve Rogoff(2004), enflasyon oranlarını, resmi sınıflandırma ve 'düzeltilmiş sınıflandırma'(Natural Classification) arasında karşılaştırma yaparak, enflasyon oranları büyüme oranı ve büyümedeki değişim üzerinde bazı sonuçlara varmışlardır. Çalışmaya göre sabit ve ara rejimlerde, enflasyon oranı, dalgalı kurlara göre çok daha düşüktür. Ancak bu durumun daha çok az gelişmiş ülkelerde meydana geldiği, gelişmekte olan ve gelişmiş ülkeler açısından bu durumun doğrulanmadığını vurgulanmıştır. Çalışmada ne resmi ne de fiili döviz kuru sınıflandırması ile büyüme oranı arasında doğrudan bir ilişki olduğu sonucuna varılabilmektedir. Ancak serbest dalgalı döviz kuru gelişmiş ekonomilerde büyümeyi tetiklediği sonucuna ulaşılmıştır.

Rogoff vd.(2004)'nin yaptığı çalışmada ise, döviz kuru rejimlerinin makro ekonomik performansı etkilediği ancak bu etkilerin ülkelerin sahip olduğu makro ekonomik yapıları ve gelişmişlik düzeyleri tarafından belirlendiği vurgulanmıştır. Bu çalışmaya göre, az-gelişmiş ülkeler, düşük düzeyli sermaye hareketlerine maruz kaldıklarından, sabit döviz kuru rejimi politikaların güvenilirliğini arttırarak, büyümeyi riske etmeden düşük enflasyonun gerçekleştirilmesine olanak sağlarken, çıktıda yüksek dalgalanma ve daha sık krize maruz kalma tehlikesini beraberinde taşımaktadır. Sabit kurların makro ekonomik politikalar açısından

önceden açıklanan bir taahhüt niteliğinde olduğundan, rejimin devamlılığı makro ekonomik hedeflerle kurların uyumlu olmasına bağlıdır.

Gelişmekte olan ülkeler ise, daha yüksek oranda uluslararası sermaye akımına maruz kalmaktadır ve katı rejimler, özellikle 1990 sonrasında, sık sık finansal krizlere ve ödemeler dengesi açıklarına yol açmaktadır. Bunun yanında, katı rejimler bu ülkelerde düşük enflasyon veya yüksek büyüme hızı gibi olumlu sonuçlarda doğurmamıştır. Aynı zamanda, döviz kurlarındaki dalgalanma, büyük salınlara yol açarak, ters etkiler doğurmuştur.

Husain vd(2005)'nin yapmış olduğu çalışmada da, ülkelerin gelişmişlik farkları dikkate alınarak döviz kuru rejimlerinin performansı test edilmiştir. Bu çalışmaya göre, ülkeler finansal gelişmişlik düzeyini arttırdıkça dalgalı döviz kurlarından daha çok fayda elde etmektedirler. Daha az yabancı sermaye hareketlerine maruz kalan az gelişmiş ülkelerde, sabit döviz kuru görece olarak, daha düşük enflasyon ve daha yüksek döviz kuru sürekliliği sağlamaktadır. Gelişmiş ülkeler için, dalgalı döviz kurunun sürekliliği daha yüksek ve bu sistemde enflasyona yol açmadan yüksek büyüme hızı sağlanabilmektedir. Ancak gelişmekte olan ülkeler için, döviz kuru rejiminin ne enflasyon ne de büyüme üzerinde sistematik bir etkisinin olmadığı gözlenmiştir. Sabit döviz kurunun ise, bu ülkeler açısından bankacılık ve döviz kuru krizi risklerinin yüksek olduğu tespit edilmiştir.

Gelişmiş ülkelerde ise, serbest dalgalı döviz kuru diğer rejimlerle karşılaştırıldığında, enflasyona yol açmadan yüksek büyümeye olanak sağlamıştır. Gelişmiş ülkelerde, esnek döviz kurları, reel şokların absorbe edilmesinde önemli bir rol üstlenmektedir. Bunun yanında, finansal altyapının gelişmiş olması, vade uyumsuzlukları ve aşırı dış borç yükünden kaynaklanan, kur dalgalanmaları olumsuz etkilerin ortaya çıkmasını engellemektedir.

Son olarak, Dubas, Lee ve Mark(2005)'in döviz kurlarını "efektif" olarak yeniden sınıflandırdıkları çalışmalarında, sabit döviz kurları ile yüksek büyüme arasında pozitif bir ilişki bulmuşlardır. Bu ilişkinin daha çok gelişmekte olan ülkeler açısından geçerli olduğu, gelişmiş ülkelerde, döviz kuru rejimi ile büyüme oranları arasında anlamlı bir ilişkinin olmadığı sonucuna varılmıştır(Dubas vd., 2005: 4).

Döviz kuru rejiminin makro ekonomik etkileri konusunda yapılan çalışmalardan elde edilen bulgular, birbiriyle uyuşmamaktadır. Bu çalışmalarda elde edilen sonuçların farklılık göstermesinin ana nedenlerinden birisi, yukarıda da belirtildiği gibi ülkelerin makro ekonomik yapıları ve gelişmişlik düzeyleri ile yakından bağlantılıdır. Özellikle gelişmekte olan ülkelerin, zayıf bir finansal altyapıya sahip olmakla birlikte, yüksek oranlı sermaye akımına maruz kalmaları, bunun sonucunda, dış borç yükü, finansal kırılganlık ve enflasyon gibi makro ekonomik istikrarı bozucu sorunlarla baş etmek zorunda olduklarından, döviz kurunun olası etkileri de, beklenilenden farklı olabilmektedir. Ayrıca çalışmalar arasında döviz kuru sınıflandırmasındaki farklılıklar da sonuçları etkilemektedir.

V. Döviz Kurları ve Makro Ekonomik Göstergeler

Döviz kurlarının makro ekonomik performans üzerindeki etkileri farklı düzlemlerde incelenebilir. Burada, makro ekonomik göstergeler olarak enflasyon ve büyüme üzerindeki etkileri ele alınacaktır. Ayrıca literatürde sıkça tartışılan krizler ve döviz kuru rejimleri ilişkisi üzerinde durulacaktır.

i. Enflasyon

Döviz kuru rejiminin enflasyon üzerine etkisi, daha öncede belirtildiği gibi, sabit kurların nominal çapa olarak kullanılması ile enflasyonun kontrol altına alınması sürecini ifade eder. 1990 sonrasında, kurun nominal çapa olarak kullanıldığı istikrar programlarının IMF

tarafından önerilmesi ile uzun yıllar kronik enflasyon yaşayan gelişmekte olan ülkeler tarafından uygulamaya konulmuştur.

Sabit kur-düşük enflasyon ilişkisinin gelişmekte olan ülkeler açısından nasıl bir seyir izlediği, 1970-2005 dönemi ve 1990 öncesi ve sonrası alt dönemler itibari ile Tablo 2’de gösterilmiştir.

Tablo 3- Enflasyon ve Döviz Kuru Rejimleri

		1970-2005	1970-1990	1991-2005
Katı Sabit	Ortalama	19.45	-	19.45
	Std.Sapma	51.18	-	51.18
Sabit (Tek Para)	Ortalama	57.67	54.65	70.80
	Std.Sapma	297.83	285.86	349.44
Sabit (Sepet)	Ortalama	8.22	7.33	9.31
	Std.Sapma	8.31	6.25	10.28
Ara Rejimler	Ortalama	35.83	41.68	29.20
	Std.Sapma	36.29	34.49	37.72
Yönetimli Dalgalanma	Ortalama	70.47	126.18	18.21
	Std.Sapma	287.74	404.61	44.52
Serbest Dalgalanma	Ortalama	113.00	340.42	47.17
	Std.Sapma	684.61	1379.41	217.37

Kaynak: Dünya Bankası Veri Tabanı ve AREAER

Tablo 3 incelendiğinde, döviz kurlarında esneklik arttıkça enflasyon oranının arttığı söylenebilir. 1970-2005 dönemi ele alındığında, en düşük enflasyon, sepete bağlanmış sabit döviz kurlarında gerçekleştiği görülebilir. Serbest dalgalı döviz kuru ise bu dönem için enflasyonu körükleyen bir etki yaptığı söylenebilir. Alt dönemler karşılaştırıldığında, enflasyon artış hızı 1970-1990 döneminde dalgalı döviz kurlarında daha yüksek seyrederken, 1990-2005 döneminde, tek paraya bağlı sabit döviz kuru, ortalama enflasyonun en yüksek yaşandığı kur rejimini olmuştur. Bu dönemde, döviz kuruna bağlı istikrar programlarının uygulanması nedeni ile bu sonucun ortaya çıktığı söylenebilir.

Enflasyon rakamlarının aşırı derecede farklılık arz etmesi, farklı bir sınıflandırmayı gerekli kılmaktadır. Burada enflasyon oranı yüzde 100’ün üzerinde olan, “yüksek enflasyon”, yüzde 10 ve yüzde 99 arasındaki enflasyonu “orta şiddetli” ve yüzde 10’un altındaki enflasyonu “düşük” diye tanımlayarak, döviz kurlarının enflasyonun şiddeti üzerindeki etkileri gösterilmeye çalışılmıştır. Enflasyon olasılığı, 1970-2005 yılları arasında, döviz kuru rejiminin uygulandığı yıllar toplamının, enflasyon sınıflandırmasına göre yüksek, orta şiddette ve düşük gerçekleşen yıl sayısına bölünerek hesaplanmıştır. Ayrıca, sınıflandırmaya ait ortalamalarda verilmiştir (Tablo 4).

Tablo 4’e göre katı sabit kur sisteminde yüksek enflasyon olasılığının 0.09 gibi yüksek bir değere sahip olması teorik olarak çelişkili görülebilir. Katı sabit döviz kuru sisteminde, teorik olarak para politikası bağımsızlığı sınırlandırıldığı için, politika güvenilirliği sağlanacağından, enflasyon oranının daha düşük çıkması beklenebilir.

Burada, katı sabit uygulaması sadece Arjantin tarafından, 1991-2001 yılları arasında uygulanmıştır. 1991 enflasyon oranının en yüksek olduğu dönemdir. Takip eden yıllarda, Arjantin’de enflasyon oranı düşmüştür. Nitekim orta şiddetli ve düşük enflasyon olasılıklarına bakıldığında, olasılığın yükseldiği görülmektedir. Bu sistemde, enflasyon olasılığı, sepet kurun gerisinde olmakla birlikte, enflasyon oranı en düşük düzeyde gerçekleşmiştir. Bu veriler ışığında, katı sabit döviz kurunun daha düşük enflasyona yol açtığı söylenebilir.

Yüksek enflasyon oranının rejimlerin esnekliklerinin artması ile birlikte arttığı söylenebilir. Özellikle sürünen aralık ve parite gibi ara rejimlerde ve yönetimli dalgalanmalarda, yüksek enflasyon görülme olasılığı artmaktadır. Serbest dalgalı döviz kurunda ise, olasılık düşük olmakla birlikte, enflasyon ortalamasının oldukça yüksek olması, dalgalanmanın enflasyonu körüklediği görüşünü doğrulamaktadır.

Tablo 4- Kur Rejimlerinin Yüksek Enflasyon Olasılığı

	Yüksek Enflasyon (Enf.> %100)		Orta Şiddete Enflasyon (%10<enf<%100)		Düşük Enflasyon Enf<%10	
	Olasılık	Ort.	Olasılık	Ort.	Olasılık	Ort.
Katı Sabit	0.09	172	0.18	18	0.73	1.63
Sabit(Tek Para)	0.05	820	0.49	24.7	0.45	4.06
Sabit(Sepet)	0.00	0.00	0.22	20.8	0.77	4.5
Ara Rejimler	0.07	134.4	0.82	30.6	0.09	6
Yönt.Dalgalanma	0.12	496.08	0.40	27.6	0.47	5.11
Serb.Dalgalanma	0.05	2101	0.33	29.7	0.62	5.42

Kaynak: Dünya Bankası Veri tabanından alınan veriler kullanılarak hesaplanmıştır.

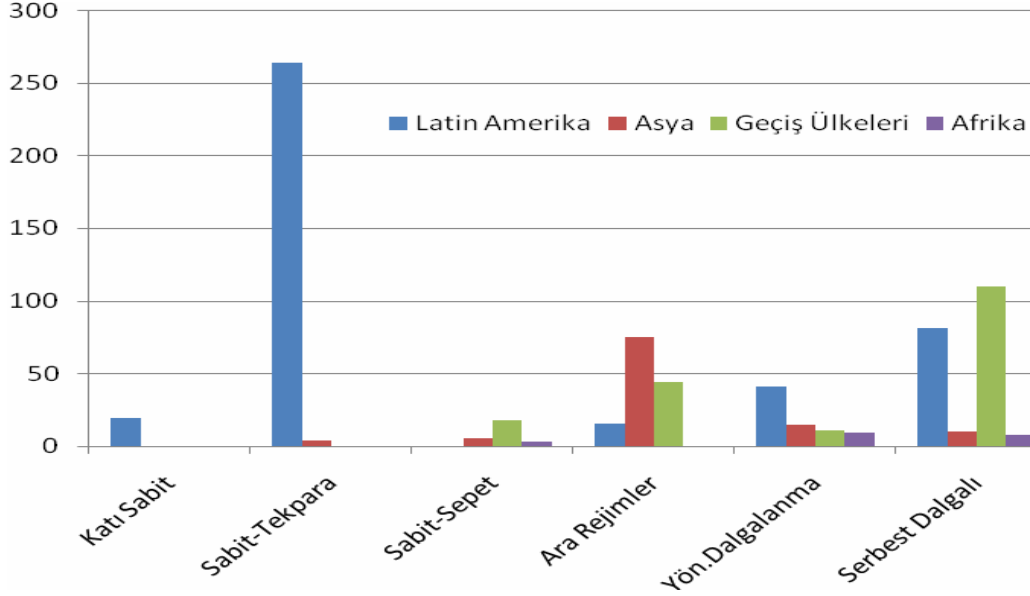
Orta şiddette enflasyon oranına bakıldığında ise, en yüksek olasılığın ara rejimlerde olduğu görülür. Ara rejimler, enflasyonun daha sık yaşandığı ve enflasyon oranının en yüksek olduğu rejimler olmuştur. Tek paraya endekslenmiş sabit döviz kurunda, teorik beklentilerin aksine, enflasyon ortalaması nispeten düşük olsa bile, enflasyon olasılığının yüksek olduğu görülmektedir. Ancak sepete endekslenmiş sabit döviz kuru görece olarak daha düşük enflasyonun yaşanmasına neden olmuştur. Bu sonuç, ülkelerin döviz kurunu tek paraya endekslediklerinde, dış borç ve ticari işlemlerin farklı döviz cinsine bağlı olmasından kaynaklanan değerlenme farklarından kaynaklanmaktadır. Bu durumun en tipik örneği, 1997 yılında Güney Doğu Asya ülkelerinde yaşanmıştır(Yanar, 2008: 116) .

Düşük Enflasyon ve Döviz kuru rejimi ilişkisine bakıldığında, durumun biraz daha bulanık olduğu gözlemlenebilir. En düşük ortalamaya sahip olan katı sabit kur rejimlerinde, düşük enflasyon gerçekleşme olasılığı 0.73 düzeyindedir. Bu sonuç, teorik beklentileri doğrular niteliktedir. Ancak, Serbest dalgalı kurun, enflasyon ortalaması düşük olmakla birlikte, 0.62 gibi yüksek bir olasılığa sahip olması, teorik beklentilerle örtüşmemektedir. Bu durumun özellikle örneklem aldığımız gelişmekte olan ülkelerde, son yıllarda dalgalı döviz kuru tercihinin rağmen, enflasyonun kontrol altına alınmasındaki sağlanan başarıdan kaynaklandığı söylenebilir. Tipik olarak ara rejimler, düşük enflasyon olasılığının en az olduğu ve enflasyon ortalamasının en yüksek olduğu rejimler olduğu görülmektedir.

Örneklem olarak aldığımız gelişmekte olan ülkelerin, makro ekonomik yapılarında büyük benzerlikler olmakla birlikte, enflasyonist süreçler her ülke ve bölge için farklılıklar arz

etmektedir. Bu nedenle, Döviz kurlarının enflasyon üzerindeki etkilerinin bölgesel düzeyde incelenmesi, etkinin derecesini ve yönünün daha net bir şekilde ortaya konulması açısından önemlidir.

Grafik 1- 1991-2005 Dönemi Bölgesel Olarak Döviz Kuru Rejimleri ve Enflasyon

Kaynak: Dünya Bankasının Verileri kullanılarak hazırlanmıştır. Rejimlerde ilgili döneme ait enflasyon ortalaması alınmıştır.

Grafik 1’de, bölgesel düzeyde etkiler gösterilmiştir. Katı sabit kur sistemi, Arjantin uygulamasında enflasyonist süreçlerin kontrol altına alınmasında oldukça etkili olduğu gözlenebilir. Ancak bu rejim, bu ülkelerde yaygın kullanılan bir rejim değildir. Diğer kur rejimlerinin etkileri incelendiğinde, sonuçları birbirinden oldukça farklı düzeyde seyrettiği rahatlıkla görülebilir. Sabit tek para sistemi, Latin Amerika ülkeleri açısından, oldukça yüksek bir enflasyonist etkiye neden olurken, Asya Ülkelerinde bu etki oldukça düşüktür. Latin Amerika ülkelerinden, Brezilya’nın 1994 yılında yaşamış olduğu yüzde 2076’lık hiper enflasyon çıkartıldığında bile, tek paraya endekslenmiş sabit kur sisteminde enflasyon ortalaması yüzde 36,75 olmaktadır. Bu rakam Asya ülkeleri ile kıyasladığımızda oldukça yüksektir. Ara rejimlerin Asya Ülkelerinin daha enflasyonist bir baskıya yol açtığı gözlenirken, dalgalı kur rejimleri, sadece Geçiş Ülkeleri ve Latin Amerika Ülkelerinde yüksek enflasyona yol açmaktadır.

Bu verilerden hareketle, döviz kuru rejimlerinin enflasyon üzerindeki etkisine ilişkin kesin bir genelleme yapmak imkânsız hale gelmektedir. Genel olarak, döviz kurundaki esneklik derecesi arttıkça, enflasyon oranları artmakla birlikte, ülke tecrübeleri gözlendiğinde, rejim tercihinin enflasyon üzerinde net bir etkisinin olduğu söylenemez.

ii. Büyüme

Büyüme döviz kuru arasında teorik olarak doğrudan bir ilişki olduğu söylenemez. Ancak dolaylı olarak döviz kuru rejimlerinin büyüme üzerine etkisi iki şekilde açıklanabilir (Moosa, 2005: 188):

- Göreli fiyat oynaklığını azaltarak, beklentilerdeki belirsizlikleri ortadan kaldırması ticaret ve yatırımları artırır,

- Fiyatlardaki belirsizliğin azalması, faiz oranları üzerinde de azaltıcı etki yapar ve bu durum büyümeyi artırır.

Gelişmekte olan ülkelerde, büyüme ile döviz kuru rejimi ilişkisi Tablo 5’de gösterilmiştir.

Tablo 5- Büyüme ve Döviz Kuru Rejimleri

		1970-2005	1970-1990	1991-2005
Katı Sabit	Ortalama	4.00	-	4.00
		6.00	-	6.00
Sabit (Tek Para)	Ortalama	5.14	5.15	5.09
	Std.Sapma	4.47	4.40	4.87
Sabit (Sepet)	Ortalama	5.47	6.36	4.33
	Std.Sapma	5.33	5.74	4.87
Ara Rejimler	Ortalama	3.44	4.09	2.70
	Std.Sapma	4.16	3.61	4.65
Yönetimli Dalgalanma	Ortalama	4.78	4.38	5.17
	Std.Sapma	4.24	4.58	3.85
Serbest Dalgalanma	Ortalama	2.72	1.91	2.95
	Std.Sapma	4.53	5.30	4.29

Kaynak: Dünya Bankası Veri Tabanı ve AREAER

Döviz kuru ile büyüme arasındaki ilişkiye bakıldığında, katı sabit kurların beklenen doğrultuda etki göstermediği görülür. Yukarıda da belirtildiği gibi, bu rejim sadece Arjantin’de uygulanan bir rejim olması nedeni ile sonuçların genelleştirilmesi pek mümkün değildir. Bu rejimin uygulandığı ilk yıllarda, yüzde 13 ve yüzde 12 gibi yüksek düzeyli büyüme oranları gerçekleşmekle birlikte, takip eden yıllarda, büyümenin yüzde -4 düzeyine kadar düştüğü görülmektedir.

Tek paraya ve Sepete endekslenmiş sabit döviz kurlarının büyüme üzerinde etkisi, diğer rejimlerle kıyaslandığında daha yüksektir. Sabit kurların büyüme üzerinde etkisi, 1970-1990 döneminde daha yüksek bir oranda gerçekleşirken, 1991-2005 döneminde daha düşük bir düzeyde seyretmiştir. 1980’li yıllarda sabit kur rejimlerinde, daha yüksek bir büyüme gerçekleşirken, daha sonraki yıllarda etkisi azalmıştır. Bu durumun, rejim tercihi sürecindeki değişikliklerden kaynaklandığı söylenebilir. 1990 öncesi, ağırlıklı olarak ülkelerin sabit döviz kuru rejimini tercih ederken, 1990 sonrasında, daha esnek kurları tercih etmeye başlamasının, sabit kur ile büyüme ilişkisini zayıflattığı söylenebilir.

1990 sonrası sabit döviz kurlarındaki düşük büyüme performansının altında yatan en önemli etken, rejimin kriz eğiliminin yüksek olmasından kaynaklanmaktadır. Bu dönem gelişmekte olan ülkelerde arka arkaya yaşanan krizler dikkate alındığında, beklenen doğrultuda olmasa da, düşük büyüme oranı şaşırtıcı değildir.

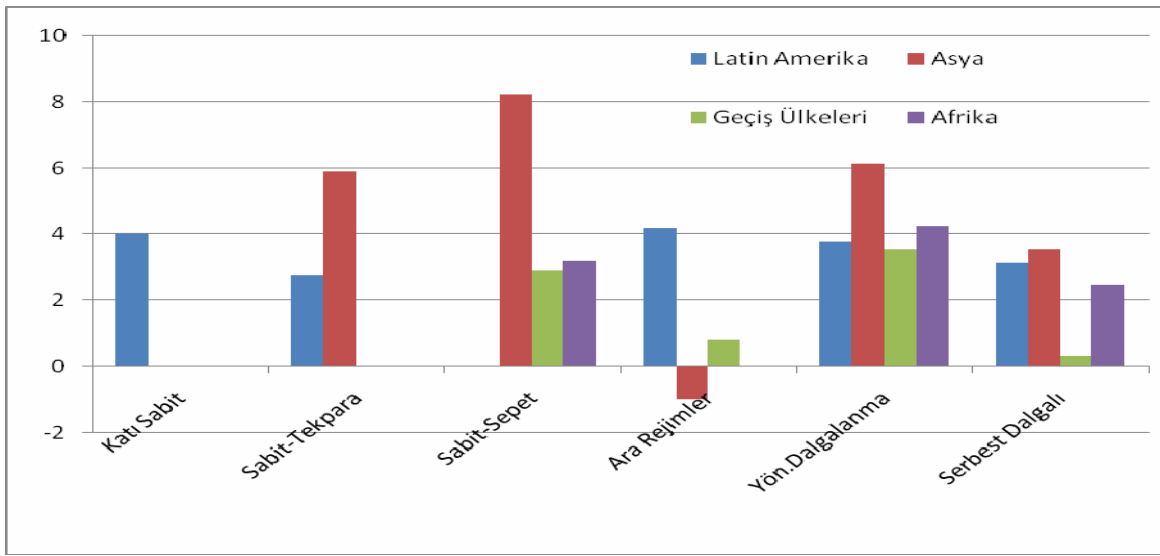
Ara rejimlerde de sabit döviz kurlarındaki benzer bir sonuçla karşılaşmıştır. Bu rejimde de, sabit kurlara göre daha düşük bir büyüme oranı gerçekleşmiştir. Ayrıca büyüme 1980’li yıllarda daha yüksek, 1990’lı yıllara gelindiğinde daha düşüktür.

Yönetimli dalgalanma ve serbest dalgalanma açısından durum önceki rejimlerin tam tersidir. Bu rejimlerde 1990 sonrası büyüme performansında bir artış meydana gelmiştir. Ancak yönetimli dalgalanma serbest dalgalanmaya göre, daha yüksek düzeyli bir büyüme

performansına sahiptir. Dalgalı döviz kurunda, yüzde 15 gibi pozitif büyüme oranı gerçekleştiği gibi, yüzde 13'lere varan negatif büyüme de yaşanmıştır. Bu istikrarsızlık büyüme rakamlarının ortalamasını düşürmektedir. Dönemler arası karşılaştırma yapıldığında, serbest dalgalı döviz kurlarında büyüme performansının büyük ölçüde bir artış sağladığı görülmektedir.

Bölgesel düzeydeki farklılıklara bakıldığında(Grafik 2), döviz kuru rejimlerinin etkilerinde farklılıklar görülür. Sepete bağlanmış sabit kur rejiminde, Asya ülkeleri ortalama yüzde 8,23 gibi yüksek düzeyli büyüme performansı sergilerken, diğer bölgelerde daha düşük düzeyde kalmıştır. Ara rejimlerde, Latin Amerika ülkelerinde, pozitif düzeyli bir performans sergilerken, çok uzun yıllar uygulanmamış olmakla birlikte, Asya ülkelerinde negatif yönlü bir büyüme gerçekleşmiştir.

Grafik 2- Bölgesel Düzeyde Döviz Kuru Rejimlerinde Büyüme Performansı

Kaynak: Dünya Bankasının Verileri kullanılarak hazırlanmıştır. Rejimlerde ilgili döneme ait büyüme oranlarının ortalaması alınmıştır.

Dalgalı döviz kurunda ise, geçiş ülkeleri çok düşük büyüme gerçekleştirirken, diğer ülkeler nispeten daha yüksek bir ortalama sağlamışlardır. Geçiş ülkelerindeki dalgalı döviz kurundaki büyüme oranlarının düşük olması, bu ülkelerin piyasa ekonomisi tecrübesinin olmaması ile açıklanabilir.

Bu sonuçlardan hareketle, sabit kur sistemleri, genel olarak bakıldığında nispeten daha yüksek bir büyüme performansına sahip olduğu söylenebilir. Alt dönemler itibari ile 1990 sonrasında, sabit kurlarda yüksek büyüme performanslarında bir azalma meydana gelmiştir. Aynı dönemde ise, yönetimli ve serbest dalgalanmalarda büyüme performanslarında bir artış meydana gelmiştir.

iii. Krizler ve Döviz Kuru Rejimleri

1990'lı yıllar, gelişmekte olan ülkeler açısından, arka arkaya yaşanan ekonomik krizler ve onların yıkıcı etkileri ile mücadele şeklinde geçmiştir. Krizlerin sebepleri, gelişim süreci ve sonuçlarına ilişkin tartışmalar iktisat literatüründe oldukça geniş bir yer tutmaktadır. Gelişmekte olan ülkelerde finansal piyasaların yeterince derin olmaması, hukuki ve kurumsal eksiklikler, devlet ve özel kesimin dış borç yükümlülüğünün fazla olması gibi özellikler krizin başlıca nedenleri arasında sıralanabilir. Aynı zamanda kriz sürecinde sermaye hareketlerinin yapısı, "bulaşma etkisi" ve "sürü psikolojisi" ile ani sermaye çıkışları ile karşı karşıya kalınması, gibi

dışsal faktörlerin de krizi derinleştirmede etkili olduğu literatürde oldukça sık bir şekilde dile getirilmektedir.

Döviz kuru rejimlerinin krizler ile ilişkisi, kriz yaşayan ülkelerin çoğunluğunun sabit ayarlanabilir kur rejimlerini tercih etmeleri ve ani sermaye çıkışı nedeni ile kur rejiminin devam ettirilemeyip, yüksek devalüasyonlarla sonuçlanmasından kaynaklanmaktadır.

Tablo 6’de döviz kuru rejimlerinde, krizlerin meydana gelme olasılıkları gösterilmiştir. Krizler, “bankacılık krizleri”, “ödemeler dengesi krizleri” ve hem bankacılık hem de döviz kuru krizlerinin birlikte yaşandığı “ikiz krizler” olmak üzere üç başlık altında ele alınmıştır. Döviz kurlarının sınıflandırılmasında Reinhart ve Rogoff(2004)’un fiili sınıflandırması kullanılmıştır.

Döviz kuru krizlerine ilişkin değişiklikler, ülkelerin gelişmişlik düzeylerine göre farklılık göstermekle birlikte, bankacılık krizleri ile “ikiz krizlerin, özellikle gelişmekte olan ülkelerde, sabit döviz kurlarında daha çok meydana geldiği görülebilir. Gelişmekte olan ülkeler, diğer az gelişmiş ülkelerle kıyaslandığında, daha çok sermaye hareketliliğine maruz kalmaktadır. Bu nedenle, finansal kırılganlık bu ülkelerde daha fazladır (Husain vd, 2005: 52).

Öncelikli olarak bankacılık krizleri incelendiğinde, gelişmiş ülkeler için serbest dalgalanmada bankacılık krizi çıkma olasılığı daha yüksek düzeyde iken, gelişmekte olan ülkelerde, sabit kur rejimlerinde kriz olasılığı yüksektir. 1990 sonrası ele alındığında, sabit kur rejiminde kriz olasılığı bu ülkelerde daha da artmıştır. Finansal açıdan küresel sistemle daha az bütünleşmiş az gelişmiş ülkelerde ise, sabit kurlarda bankacılık krizi yaşanma olasılığı daha düşüktür.

Tablo 6- Döviz Kuru Rejimlerinde Kriz Olasılıkları

	Bankacılık Krizleri(1980-1997)				Bankacılık Krizleri(1990-1997)			
	Sabit	Kont. Dalg.	Yön. Dalg.	Ser. Dalg.	Sabit	Kont. Dalg.	Yön. Dalg.	Ser. Dalg.
Bütün Ülkeler	3.4	4.7	4.5	3.9	3.1	7.1	3.0	3.8
Gelişmiş	0.0	2.7	2.3	4.1	0.0	6.5	0.0	4.2
Gelş. Olan	11.4	7.5	7.0	0.0	15.4	8.0	3.8	0.0
Az Gelişmiş	2.8	7.0	3.6	-	2.6	7.1	4.5	-
	Ödemeler Deng. Krizleri(1970-2000)				Ödemeler Deng. Krizleri(1990-2000)			
	Sabit	Kont. Dalg.	Yön. Dalg.	Ser. Dalg.	Sabit	Kont. Dalg.	Yön. Dalg.	Ser. Dalg.
Bütün Ülkeler	4.1	4.1	9.2	4.6	4.7	5.2	9.2	4.3
Gelişmiş	3.3	3.9	7.1	4.9	4.9	5.8	8.6	4.9
Gelş. Olan	4.6	5.6	10.0	0.0	8.8	6.1	6.9	0.0
Az Gelişmiş	5.2	2.0	9.7	-	0.0	2.8	15.4	-
	İkiz Krizler(1980-1997)				İkiz Krizler(1990-1997)			
	Sabit	Kont. Dalg.	Yön. Dalg.	Ser. Dalg.	Sabit	Kont. Dalg.	Yön. Dalg.	Ser. Dalg.
Bütün Ülkeler	1.6	1.4	0.8	0.0	3.2	2.6	0.0	0.0
Gelişmiş	0.0	0.7	0.0	0.0	0.0	2.2	0.0	0.0
Gelş. Olan	7.7	3.0	1.8	0.0	15.4	4.0	0.0	0.0
Az Gelişmiş	0.0	0.0	0.0	-	0.0	0.0	0.0	-

Kaynak: Husain vd.(2005: 54)Olasılıklar bir kur rejiminde meydana gelen kriz sayısının, o rejimin uygulandığı toplam yıl sayısına bölünerek elde edilmiştir. Her kriz bir kez ele alınmış, dolayısı ile bir yıldan fazla devam eden krizlerde, takip eden yıllar hesaplamaya dâhil edilmemiştir.

Gelişmekte olan ülkelerde, sabit döviz kurlarının bankacılık krizlerine yol açtığı sonucu, Ghosh vd(2003) yaptığı çalışmada elde edilen bulgularla çelişmektedir. Bu çalışmaya göre, dalgalı döviz kurları bankacılık krizinin oluşmasına daha çok eğilimlidir. Bunun nedeninin, döviz kuru sınıflandırma farklılığından kaynaklandığı söylenebilir(Husain, 2005: 53).

Ödemeler dengesi krizleri açısından bakıldığında, bütün ülkeler için hedef aralık ve yönetimli dalgalanma gibi ara rejimlerin daha çok kriz eğilimi taşıdığı söylenebilir. Ancak 1990 sonrası gelişmekte olan ülkeler açısından, sabit döviz kurlarının daha çok kriz riski taşıdığı görülmektedir.

“İkiz krizler” incelendiğinde, bu tür krizlerin, gelişmekte olan ülkeler özgü bir kriz türü olduğu söylenebilir. Gelişmiş ülkelerde bu tür krizlere çok az rastlanmakla birlikte, az gelişmiş ülkelerde bu tür bir kriz meydana gelmemiştir (Tablo.6). Bu tür krizler, sabit döviz kurlarında gerçekleşme olasılığı yüksek iken, kurlardaki dalgalanma arttıkça, olasılık azalmaktadır. Sonuç olarak gelişmekte olan ülkeler açısından, özellikle 1990 sonrası dönemde, sabit döviz kurlarında hem bankacılık hem de ödemeler dengesi ve ikiz krizlerin meydana gelmesinin daha muhtemel olduğu görülmektedir.

SONUÇ

Döviz kuru rejimlerin makro ekonomik etkileri, teorik olarak sabit ve esnek döviz kurlarının sahip olduğu özelliklerden kaynaklanır. Çalışmada döviz kurunun makro ekonomik etkileri enflasyon, büyüme ve krizler olmak üzere üç başlık altında ele alınmıştır. Sabit kur düşük enflasyon ilişkisinin 1970-2005 döneminde, kurlardaki esneklik düzeyinin artması, enflasyon oranını arttırdığı görüşmüştür. Serbest dalgalı döviz kuru enflasyonu körükleyen bir etki yapmıştır. Ancak bu etki, 1970-1990 döneminde daha yüksek iken, 1991-2005 döneminde düşmektedir.

Enflasyon rakamları “yüksek enflasyon”, “orta şiddetli” ve “düşük” olmak üzere üçlü bir ayırımı tabii tutularak döviz kurlarının enflasyonun şiddeti üzerindeki etkileri gösterilmeye çalışılmıştır. Elde edilen sonuçlar değerlendirildiğinde, katı sabit döviz kurunun daha düşük enflasyona yol açtığı söylenebilir. Yüksek enflasyon oranının rejimlerin esnekliklerinin artması ile birlikte arttığı gözlenmiştir. Özellikle sürünen aralık ve parite gibi ara rejimlerde ve yönetimli dalgalanmalarda, yüksek enflasyon görülme olasılığı artmaktadır. Serbest dalgalı döviz kurunda ise, olasılık düşük olmakla birlikte, enflasyon ortalamasının oldukça yüksek olması, dalgalanmanın enflasyonu körüklediği görüşünü doğrulamaktadır. Döviz kuru rejimlerinin enflasyon üzerindeki etkisine ilişkin kesin bir genelleme yapmak mümkün olmasa bile, genel olarak, döviz kurundaki esneklik derecesi arttıkça, enflasyon oranları arttığı söylenebilir.

Döviz kuru ile büyüme arasındaki ilişkiye de, katı sabit kurların beklenen doğrultuda etki göstermediği görülür. Bu rejimin uygulandığı ilk yıllarda, yüzde 13 ve yüzde 12 gibi yüksek düzeyli büyüme oranları gerçekleşmekle birlikte, takip eden yıllarda, büyümenin yüzde -4 düzeyine kadar düştüğü görülmektedir.

Tek paraya ve Sepete endekslenmiş sabit döviz kurlarının büyüme üzerinde etkisi, diğer rejimlerle kıyaslandığında daha yüksektir. Sabit kurların büyüme üzerinde etkisi, 1970-1990 döneminde daha yüksek bir oranda gerçekleşirken, 1991-2005 döneminde daha düşük bir düzeyde seyretmiştir. 1980’li yıllarda sabit kur rejimlerinde, daha yüksek bir büyüme gerçekleşirken, daha sonraki yıllarda etkisi azalmıştır. Bu durumun, rejim tercihi sürecindeki değişikliklerden kaynaklandığı söylenebilir. 1990 öncesi, ağırlıklı olarak ülkelerin sabit döviz

kuru rejimini tercih ederken, 1990 sonrasında, daha esnek kurları tercih etmeye başlamasının, sabit kur ile büyüme ilişkisini zayıflattığı söylenebilir.

Yönetimli dalgalanma ve serbest dalgalanma açısından durum, önceki rejimlerin tam tersidir. Bu rejimlerde, 1990 sonrası büyüme performansında bir artış meydana gelmiştir. Ancak yönetimli dalgalanma serbest dalgalanmaya göre, daha yüksek düzeyli bir büyüme performansına sahiptir.

Bu sonuçlardan hareketle, sabit kur sistemleri, genel olarak bakıldığında nispeten daha yüksek bir büyüme performansına sahip olduğu söylenebilir. Alt dönemler itibari ile 1990 sonrasında, sabit kurlarda yüksek büyüme performanslarında bir azalma meydana gelmiştir. Aynı dönemde ise, Yönetimli ve serbest dalgalanmalarda büyüme performanslarında bir artış meydana gelmiştir.

Döviz kurlarının finansal krizlerle ilişkisi ise, sabit kurların gelişmekte olan ülkelerde, en çok finansal krizlerin yaşandığı rejimler olduğudur. Özellikle 1990 sonrası dönemde, sabit döviz kurlarında hem bankacılık hem de ödemeler dengesi ve ikiz krizlerin meydana gelmesinin daha muhtemel olduğu görülmektedir.

Kaynakça

- AREAER(1970-2005). Annual Report on Exchange Arrangement and Exchange Restrictions, IMF, 1970 ve sonrası yıllar.
- Bailliu Jeannine- Robert Lafrance- François Perrault(2003). “Does Exchange Rate Policy Matter for Growth?” *International Finance*, Vol.6, Iss.3, ss. 381–414
- Barro, Robert ve David B. Gordon(1983). “Rules, Discretion, and Reputation in a Model of Monetary Policy,” *Journal of Monetary Economics*, Vol.12, No.1, ss. 101–121.
- Baxter, Marianne- Alan Stockman(1989). “Business Cycles and the Exchange-Rate Regime: Some International Evidence,” *Journal of Monetary Economics*, Vol. 23, No. 3, ss. 377–400
- Bordo, Michael D.(2003). “Exchange Rate Regime Choice in Historical Perspective” NBER Working Paper Series, No: 9654, April.
- Calvo Guillermo A.- Frederic S. Mishkin(2003), “The Mirage of Exchange Rate Regimes For Emerging Market Countries,” *Journal of Economic Perspectives*, Vol. 17, Iss. 4, ss.99-118.
- Caramazza, Francesco- Jahangir Aziz(1998). “Fixed or Flexible? Getting the Exchange Rate Right in the 1990s” *Economic Issues*, No:13
- Dubas, Justin M.- Byung-Joo Lee- Nelson C. Mark(2005), “Effective Exchange Rate Classifications and Growth” NBER Working Paper, No: 11272, April.
- Edison, Hali J.- Melvin, Michael(1990). “The Determinants and Implications of the Choice of an Exchange Rate System” *Monetary policy for a Volatile Global Economy* içinde Ed. Haraf ve Willet, Washington: The AEI Press,
- Flood, Robert P.- Andrew K. Rose(1995). “Fixing exchange rates A virtual quest for Fundamentals” *Journal of Monetary Economics*, Vol. 36, Is. 1, August , ss. 3-37.
- Frankel, Jeffrey-Andrew Rose(2002). “An Estimate Of The Effect Of Common Currencies On Trade And Income,” *The Quarterly Journal of Economics*, Vol. 117, Iss. 2, May, ss. 437-466
- Frankel, Jeffrey A.(2003). “ Experience of and Lessons From Exchange Rate Regimes in Emerging Economies” NBER Working Paper, No: 10032

- Ghosh Atish .R.- Anne-Marie. Gulde- J.D. Ostry- Holger C. Wolf(1997). “Does The Exchange Rate Regime Matter?”, Nber Working Paper No: 5874
- Ghosh Atish R.- Anne-Marie Gulde- Holger C. Wolf (2003). *Exchange Rate Regime, Choice and Consequences*, The MIT Press
- Husain, Aasim M. -Ashoka Mody-Kenneth S. Rogoff(2005). “Exchange Rate Regime Durability And Performance in Developing Versus Advanced Economies,” *Journal of Monetary Economics*, Vol. 52, Iss. 1, ss. 35–64
- Levy-Yeyati E- F. Sturzenegger(2003). “To Float or to Fix: Evidence on the Impact of Exchange Rate Regimes on Growth,” *American Economic Review* Vol: 93, Iss: 4 ss: 1173-1193
- Levy-Yeyati, Eduardo- Federico Sturzenegger(2001). “Exchange Rate Regimes and Economic Performance,” *IMF Staff Papers*, Vol. 47, Special Issue, ss. 62-98.
- Moosa, A. Imad(2005). *Exchange Rate Regimes, Fixed, Flexible or Something inBetween?*, Macmillan: Palgrave,
- Reinhart, Carmen M. – Kenneth S. Rogoff(2004). “The Modern History Of Exchange Rate Arrangements: A Reinterpretation,” *Quarterly Journal of Economics*, Feb, Vol. 119, Iss. 1, ss. 1-49.
- Rogoff, Kenneth- Ashoka Mody- Nienke Oomes-Robin Brooks -Aasim M. Husain(2004). “Evolution and Performance of Exchange Rate Regimes,” *IMF Occasional Papers*, No: 229.
- Rogoff, Kenneth- Ashoka Mody- Nienke Oomes-Robin Brooks -Aasim M. Husain(2004). “Evolution and Performance of Exchange Rate Regimes,” *IMF Occasional Papers*, No: 229.
- WDI, World Development Indicators, Online veri tabanı
- Yanar, Rüstem (2008). *Gelişmekte Olan Ülkelerde Döviz Kuru Rejimleri ve Makro Ekonomik Performans*, CU Sosyal Bilimler Ens. Yayınlanmamış Doktora Tezi

<http://sbe.gantep.edu.tr> 'den online ulaşılabilir

Gaziantep Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi
7(2): 271-296 (2008)

Gaziantep
Üniversitesi
Sosyal Bilimler
Dergisi

Ortadoğu Sınır Ülkeleriyle Dış Ticaret Yoğunlaşması ve Yapısal Değişim

Mustafa Akal*

Sakarya Üniversitesi, İ.İ.B.F. İktisat Bölümü,

Özet: Bu çalışmada 1980'den 2005'e Türkiye'nin Ortadoğu Sınır ülkeleriyle olan dış ticaretinde fasıl bazında ihracat ve ithalat yoğunlaşmaları ile avantaj ve dezavantajlar ortaya konmuş, dinamik analiz çerçevesinde bunlardaki yapısal değişimler incelenerek ülkelerin ekonomik ve üretim yapılarındaki değişimlerle ilişkilendirilmiştir. 1980'den 2005'e gelindiğinde Türkiye'nin bu ülkelere olan ihracatı tarımsal fasıllardan sanayi fasıllarına, emek yoğun fasıllardan sermaye ve teknoloji içeren fasıl yoğunlaşmasına kaymıştır. Türkiye'ye kıyasla, Ortadoğu Sınır Ülkelerinin ekonomik reformlara ve dış ticarete liberalleşmeye daha yeni başlamış olmaları, Türkiye'nin bu ülkelerle olan dış ticaretinde sanayi mallarında avantajlı konuma geldiği, tarım mallarında ise bu ülkelerden olan ithalatını artırdığı, enerji tüketiminde bu ülkelere bağımlılığının arttığı görülmüştür. Bununla birlikte bu ülkelerle dış ticarete petrol ve petrol ürünleri endüstrisi dâhil, bazı sanayi mallarında endüstri içi ticaretin oluşmaya ve ülkelerin ekonomik yapılarında görülen değişimlerin dış ticaretlerine yansımaya başladığı görülmüştür.

Anahtar kelimeler: Dış ticarete fasıl yoğunlaşması, yapısal değişim, Türkiye, Irak, İran, Suriye.

Density and Structural Change in Foreign Trade with The Middle East Border Countries

Abstract: This study aims to outline export and import densities, advantageous and disadvantageous and comparative changes in product groups of traded goods of Turkey with the Middle East border countries in regard to the changes in production and economic structures of the countries from 1980 to 2005. The export density of Turkey changed from agricultural goods groups toward industrial good groups, from labor intensive good groups toward technology embodied capital intensive goods groups between 1980 and 2005. Turkey has had advantages in industrial goods, increased agricultural import and become more dependable in reducing energy gap in foreign trade with those countries since 1980, as a result of Turkey's economic reforms and industrialization starting earlier than those border countries. However, there has been existing intra-industry trade in few industries including petroleum industry recently, It is concluded that the structural change in the types of traded goods groups densities is the result of the changes in the economic structures those countries.

Keywords: Foreign trade density, structural change, Turkey, Irak, İran, Syria

© Gaziantep Üniversitesi Basımı

ISSN: 1303-0094

* Yazışma Adresi: Sakarya Üniversitesi, İ.İ.B.F. İktisat Bölümü, Esentepe Kampusu, Adapazarı, 54187. Tel : (264) 2956341, Faks: (264) 2956233, E-Posta: akal@sakarya.edu.tr.

I.GİRİŞ

Dış ticaret teorileri, ülkeleri dış ticarete yönelten sebeplerin başında belirli mallarının üretiminde uzmanlaşmanın geldiğini ve uzmanlaşma sonucu karşılıklı kazanç artışıyla büyümenin hızlanacağını işaret etmektedir. Dış ticaret teorilerinde ülkelerin hangi malları ihraç ve ithal edecekleri, ülkelerarası maliyet ve fiyat farklarına, karşılıklı arz ve talep yapılarına, bir malın ülkede var olup olmamasına ve bunlara bağlı olarak ülkelerin dış ticaret hadlerindeki farklılıklarına bağlarlar. Bununla birlikte zaman içerisinde ülkelerin sahip oldukları üretim faktörlerinin, talep yapılarının ve üretim yöntemlerinin değişmesi söz konusudur. Zaman içerisinde oluşan bu değişimler, ülkelerin ihraç ve ithal ettiği mal ve fasıllarının değişmesine, dezavantajlı ürünlerin avantajlı, avantajlı ürünlerin dezavantajlı konuma gelmesine yol açabilmektedir. Küresel ekonomi bu durumu daha da hızlandırmakta, ülkeler üretim, mal ve hizmet ticaretinde dünya ekonomik gelişmeleri doğrultusunda yeniden yapılanmaya giderek kendileri için en uygun mal üretimini ve ticaretini seçerek dış ticarettten daha fazla kazanç amaçlamaktadırlar.

Türkiye ihraç edebileceği mal ve kaynaklarını bu malların üretimine ayırırken, Türkiye'nin Ortadoğu komşu ülkeleri; Irak, İran ve Suriye de Türkiye ve diğer dünya ülkelerine benzer strateji izlemeye başlamışlardır. Türkiye aşırı bağımlı olduğu ithal enerjiye alternatifler ararken, çalışmaya konu olan bu ülkeler sahip oldukları doğal enerji kaynaklarının yanında sanayileşme sürecine girmişlerdir. Ancak bu süreçte görülen üretimde uzmanlaşmanın getirdiği ara malı gereksinimi ve nüfus artışına bağlı görülen nihai talep artışları, bu ülkelerin kendi kendilerinde yetersizliklerini ortadan kalmamış, aksine karşılıklı dış ticaretin artırılması gereği ortaya çıkmıştır. Bu durum bu komşu ülkeler arasında dış ticaretin gelişimine önem katmış, bu doğrultuda da siyasi ilişkilerin gelişmesi ve sağlıklı işlemesine önem verilmeye başlanmıştır.

Türkiye'nin Irak, İran ve Suriye ile benzer tarihi, dini, kültürel ve akrabalık bağları, birinin sahip olup diğerinin sahip olamadığı doğal kaynaklar ve komşular arası ucuz taşıma maliyetlerinin olması bu ülkeler arasında dış ticareti kolaylaştırmaktadır. Bu doğrultuda, ticareti sınırlayıcı sorunların çözülüp anlaşmalara bağlanması halinde Türkiye ile bu ülkeler arasında dış ticaretin daha da artırılabilceğini işaret etmektedir.

Uluslararası Ticaret Teorilerine bakıldığında (Seyidoğlu,2003, Ünsal, 2005, Salvatore, 1990), Adam Smith bir ülkenin mutlak üstün olduğu malı, David Ricardo ise ülkenin karşılaştırmalı üstün olduğu malın üretiminde uzmanlaşp bu malı ihraç, diğerini ithal ederse, ülkeler dış ticarettten kazançlı çıkarlar. Ricardo için maliyeti oluşturan tek faktör, homojen, ülke içinde tam hareketli ve ülkeler arasında hareketsiz olduğu varsayılan emektir. Klasik Dış Ticaret Teori'sinin esasını emek faktörünün verimine bağlı karşılaştırmalı üstünlükler yaklaşımı oluşturmaktadır. Klasik dış ticaret teorileri emek-değer teorisine dayanması, verim üstünlüğünün sadece emek verimine bağlılığı ve emek dışındaki faktörlerin modele olan etkilerini göz ardı etmesi dış ticaret nedenlerinin tam olarak ifade edilmediği ve ülkelerin statik durumuna göre dış ticaretin şekillenmesini açıklıyor olmaları açısından eleştirilmiştir. Alfred Marshall ise karşılıklı talep ve sunuya bağlı dış ticaret şekillenmesini gündeme getirmiştir. Ancak dış ticarete teknolojik yeniliklerin etki edeceğini görmüştür.

Hechscher-Ohlin karşılaştırmalı üstünlüğün kaynağını ülkelerin üretim faktörü donanımlarına bağlar. Bir malın üretiminde yoğun kullanılan üretim faktörünün yoğun bulunduğu ülke o malı diğer ülkeye göre ucuza üretir ve bu malı ihraç etmede avantaj sağlar. Faktör Donanımı Teoremi dinamik analiz çerçevesinde ele alındığında kalkınmakta olan ülkelerin dış ticaretini açıklamaya daha uygun olduğu görülür. Zamanla ülkelerin üretim faktörlerinin miktarlarının ve yoğunluklarının değişmesi ve teknolojik ilerlemeleri, karşılıklı talep modeli ve döviz kuru değişmeleriyle ele alındığında, ülkelerin nispi fiyatlarının değişmesine ve dış ticaretin yeniden şekillenmesine, hatta ülkelerarası ihraç ve ithal mallarının veya fasıllarının değişmesine yol açabileceği görülmektedir. Türkiye'nin Ortadoğu sınır ülkeleriyle dış ticaretinde zaman içerisinde mal fasıl yoğunluklarında görülen değişmeler, karşılaştırmalı üstünlüklerin, avantajlı-dezavantajlı malların ve komşu ülkelerin talep yapılarının değişmesine bağlı olarak açıklanabilecektir. Diğer taraftan, bu üç sınır ülkenin petrole sahip olması, bunlardan Irak ve İran'ın yoğun petrol ve doğal gaz rezervine sahip olması Türkiye'nin bu ülkelerle dış ticaretinin en önemli nedeninin doğal kaynak varlığı-yokluğuna dayandığı görülür. Bu durum, Türkiye'nin de özellikle Irak ve Suriye'ye işlenmiş tarımsal mallar ve diğer sanayi malları ihraç etmesine yol açmaktadır. Ayrıca Türkiye'nin zamanla bu ülkelerle yapmış olduğu karşılıklı ticaret antlaşmalarıyla dış ticarete konu olan ve kolaylık sağlanan mallar netleşmekte ve dış ticaret yoğunlaşmaktadır.

Türkiye, Avrupa Birliği'nin tercihli ticaret anlaşması yaptığı ülkelerle benzer anlaşmaları yapmanın yanında, İslam Konferansı Örgütü (İKÖ), Ekonomik İşbirliği Teşkilatı (EİT) ve Gelişen Sekiz Ülke (D-8) bünyesinde tercihli ticaret rejimi oluşturmaya yönelik görüşmeler yapmaktadır. Bunlardan en geniş kuruluş olan İKÖ'ne Türkiye dâhil Irak, İran ve Suriye üyedir. Türkiye ve İran her üç kuruluşun üyeleridir. Akın (2008), son yıllarda Türkiye'nin gerek bölge ülkeleriyle ilişkilerini düzeltmesi, gerekse bu ülkelerin bahsi geçen üç kuruluşun en az birinin üyesi olması dolayısıyla bu Ortadoğu sınır ülkeleriyle tercihli ticaret görüşmelerine ilgisinin arttığını belirtir.

Dış ticaret Müsteşarlığı (2008), Türkiye'nin Doğu ve Güneydoğu Anadolu coğrafi bölgelerinde ekonomik, sınaî ve ticari gelişmenin hızlandırılması ve sınır ticareti uygulamasına, bilhassa ihracat açısından ivme kazandırılması amacıyla, komşu ülkelere sınırı bulunan illerimizdeki gümrük hatlarında Sınır Ticaret Merkezleri (STM) Kurulmasına İlişkin 25.3.2003 tarihli ve 2003/5408 sayılı Bakanlar Kurulu Kararı çerçevesinde, Artvin, Ardahan, Ağrı, Kars, Iğdır, Van, Hakkâri, Şırnak, Mardin, Şanlıurfa, Gaziantep, Kilis ve Hatay illerinde STM kurulmasını, ayrıca bu illere komşu Erzurum, Muş, Bitlis, Siirt, Diyarbakır, Batman ve Adıyaman İllerinin de "mücavir il" kapsamında uygulamadan yararlandırılmalarını öngörülmüştür. Ve İran ile varılan antlaşmalar sonucunda, 2004 yılı başında Hakkâri-Esendere, Ağrı-Sarısu ve Van-Kapıköy sınırlarımızda STM'ler faaliyete geçmiştir.

II. ORTADOĞU SINIR ÜLKELERİYLE DIŞ TİCARET GELİŞİMİ

Ferreira ve Facchini (2005:432, 443) Brezilya için 41 endüstri üzerinde yapmış oldukları çalışmada, endüstriyel uzmanlaşmada %20'lik bir ilerlemenin korumacılığı %5-7 civarında artırdığını; yani daha uzmanlaşmış endüstrilerin korumacılığın avantajından yararlandığını ve uluslar arası rekabette gerilediğini bulmuştur. Pagoulatos ve Sorensen (1976:259) 'nın Avrupa Ekonomik Topluluğu (AET) üyesi beş ülke için yapmış oldukları çalışmada, daha rekabetçi endüstrilerin korunan endüstrilere kıyasla daha yüksek kar paylarına sahip olduklarını, ithal ikameci endüstrilerin kar paylarını zaman içerisinde koruyamadıklarını bulmuşlardır. Yazarlar (a.g.e.:266), AET'nin ticaret artışı sağlayarak rekabeti ve dolayısıyla üretimde etkinliği artırdığını bulmuşlardır. Bu sonuçlar, bir ülke için serbest ticaretin rekabeti ve buna bağlı olarak uzmanlaşmayı artırdığını göstermektedir.

Bu bağlamda, 24 Ocak 1980 kararlarıyla Türkiye neo-liberal ticaret politikası ile dışa açık büyüme modelini tercih etmiş, bunun yanında yabancı mal talebine yönelik mal üretmeyi amaçlayarak ihracata yönelik sanayileşme stratejini uygulamaya koymuştur. Böylelikle dünya piyasalarıyla rekabetçi olunacak, ihraç edilebilir mal sayısı ve buna bağlı döviz gelirleri artırılarak ülke döviz dar boğazını aşır borçlarını da sürdürülebilir duruma getirecektir. Yeni strateji doğrultusunda Türkiye yeni pazar arayışlarına gereksinim duymuş, bu nedenle tercihli ticaret anlaşmalarına yönelmiştir. Buna yönelik uygulamalar sonucunda, 1980'den bu yana gerçekten sanayi mallarının çeşitliliği artmış, üretimde rekabet sağlanmış, yeni piyasalar bulunmuş ve döviz gelirleri sürekli artış göstermiştir.

Falcıoğlu ve Akgüngör (2005:15), 1980-2000 dönemi arasında Türk imalat sanayinin mal ve bölgesel üretimde yoğunlaşma sürecine girdiğini belirtir. Yazarlar (a.g.e.:7) bölgesel yoğunlaşmada Kırıkkale, Malatya, Ağrı, Van, Kastamonu ve Şanlıurfa'nın önemli bir ilerleme sağladığını belirtirler. Diğer taraftan yazarlar (a.g.e.:14-15), faktör donanımının ülke içinde endüstriyel uzmanlaşmayı etkilemediği ancak, emek yoğun üretimden uzak, ileri seviyede teknoloji, bilgi ve iletişim teknolojileri kullanan endüstrilerde yoğunlaşma olduğu sonucuna ulaşmışlardır. Üretimde bölgeselleşmenin ise ölçek ekonomilerine bağlı, firmalar arası ileri-geri bağlantının olduğu bölgelerde yoğunlaştığını belirtirler. Kaya (2006:30) düşük teknoloji endüstrilerinde yoğunlaşmanın azaldığını, artan ölçek ekonomileri gösteren yüksek teknoloji endüstrilerinde yoğunlaşmanın arttığını ve bunların Ankara, İzmir, Bursa ve Kocaeli bölgelerinde yoğunlaştığını belirtir. Emek yoğun ve düşük teknoloji gerektiren endüstrilerin anakent alanlarından Malatya, Mardin, Şanlıurfa, Van, Ağrı, Erzurum ve Kastamonu gibi kırsal alanlara kaydığını belirtir. Kayseri, Gaziantep, Zonguldak, Hatay ve Trabzon gibi illerin 1995 ile 2001 arasında eme ve ileri teknoloji içerikli endüstrilerde ara bölgeler olarak üretimde yoğunlaşmalar yaşadığını belirtir.

Yükseler ve Türkan (2008:14-15), küreselleşmeyle birlikte dünya genelinde endüstri-İçi ticaret yaygınlaşmakta olduğunu, Türkiye'de de 2001 krizi sonrasında imalat sanayinde endüstri İçi ticaret oranının yükseldiğini ve en belirgin yükselmenin yatırım malları üreten sektörlerde; özellikle motorlu kara taşıtları, makine ve teçhizat imalatı, haberleşme araçları, radyo ve TV imalatı sektörlerinden gelişmiş olduğunu belirtirler.

Ertekin (2005:2-5), Türkiye'nin dış ticaretinde 1980'den bu yana görülen değişimin Türkiye'nin ekonomik yapısının bütününde görülen gelişimin genel bir aynası niteliğinde olduğunu, ihracatta görülen gelişmelerin de ekonominin ihracat sektörlerinde üretim kompozisyonunu değiştirdiğini ve iş gücü yarattığını belirtir. Ayrıca yazar (a.g.e.), Türkiye ihracatının mal kompozisyonunun ise dünya ekonomisinde yaşanan değişimler çerçevesinde şekillendiğini, 1990'dan 2004'e Türkiye'nin yatırım malı ithalatının azaldığını ve ihracat oranının arttığını, diğer taraftan tüketim malı ihracat oranında bir değişimin olmadığını, ara malı ithalatının arttığını ve ihracata tamamlayıcı bir nitelik kazandığını belirtir. Daha önce büyük oranda ihraç edilen ara mallarının, yatırım ve tüketim malları üretimi ve ihracatına yöneldiğini belirtir.

Uygulanan ihracatı teşvik edici sanayileşme stratejisi sonucunda, Tablo 1 ve Tablo 2'de görüldüğü gibi 1980'de %36,8 olan ihracatın ithalatı karşısına oranı 2005'de %62,9'a yükselmiştir. Ancak bu gelişme gereksinim duyulan yabancı döviz açığını mutlak değer olarak azaltmamış, artırmıştır. Nitekim dış ticaret açığı 1980'de 4 milyar dolar iken 2005'de 43 milyar dolara, 2007'de de 63 milyar dolara ulaşmıştır.

Yıl	İhracat (X, 1000 \$)	İthalat (M, 1000 \$)	X-M (1000 \$)	(X/M)*100
1980	2 910 122	7 909 364	-4 999 242	36,8
1985	7 958 010	11 343 376	-3 385 367	70,2
1990	12 959 288	22 302 126	-9 342 838	58,1
1995	21 637 041	35 709 011	-14 071 970	60,6
2000	27 774 906	54 502 821	-26 727 914	51,0
2005	73 476 408	116 774 151	-43 297 743	62,9
2006	85 534 676	139 576 174	-54 041 499	61,3
2007	107 184 450	170 048 068	-62.863.617	63,0

Kaynak: Dış Ticaret Müsteşarlığı, Dış Ticaret İstatistikleri, 2008.

Dünya ekonomisindeki gelişmelere paralel olarak ortaya çıkan ülkelerin üretim, ihracat ve ithalat kompozisyonlarının; yapı ve fasıl yoğunlaşması ve değişimleri Ortadoğu sınır ülkelerinde de görülmektedir. Ancak, Türkiye'nin dışa açık büyüme süreci, ekonominin mali piyasalar dâhil, özellikle mal piyasalarında liberalleşme ve özelleştirme atılımları bu ülkelerden çok önce başladığından, Türkiye bu ülkelerle olan sanayi malları ticaretinde rekabet avantajı sağlamaktadır.

Ancak Türkiye'nin artan ihracatıyla birlikte bu ülkelere olan enerji harcamaları da artmaktadır. Bu çerçevede, 1980'den bu yana artan sanayi üretimi ile birlikte gerek duyulan enerji ihtiyacını temin için Ortadoğu sınır ülkelerinin Türkiye açısından önemi artmıştır. Zaman zaman Irak'a ambargo konmuş, İran'la siyasi ilişkilerde zayıflama görülmüş ve Suriye'nin teröre desteği gibi olumsuz gelişmeler olmuştur. Bu nedenlerle Türkiye'nin bu ülkelerle dış ilişkilerinde dış ticaret dâhil bozulmalar olmasına rağmen bu ülkelerle petrol ithalatına ve sanayi malı ihracına dayanan ilişkiler öne çıkmıştır. Bu çerçevede, son yıllarda bu üç komşu ülke ile siyasi ve ekonomik ilişkilerin geliştirilmesine yönelik olumlu bir sürece girildiği görülmektedir.

Tablo 2’de altıncı sütunda görüldüğü gibi Türkiye’nin bu üç ülkeye yaptığı ihracatın bu üç ülkeden yapmış olduğu ithalatı karşılama oranı 1980’de %15,68 iken 2005’de %100,3’e çıkmış, dış ticaret fazlası verir duruma gelinmiştir. Irak’ın ABD tarafından işgal edilmiş olması ve savaş durumunda bulunması dolayısıyla Irak’la dış ticarete 2005’te yaklaşık 2,3 milyar dolar fazla verir duruma gelinmiştir. Türkiye’nin Suriye ile olan dış ticaretinde ise avantajı azalmıştır. Her üç ülke ile olan ticaret hacmi mutlak değer olarak artmıştır. 1980 yılında bu üç ülkeye yapılan ihracatın toplam içindeki oranı %11’den %057’ye, ithalatın toplam içindeki oranı ise %26’dan %0,036’ya gerilemiştir. Oysa Akal v.d. (2006), Avrupa Birliği ülkelerinde gümrük birliğine üyelik sonucunda komşu ticaretinin oransal olarak arttığını ve dengelendiğini göstermişlerdir. Bu açıdan bakıldığında, tercihli ticaret anlaşmalarının artırılarak bu komşu Ortadoğu ülkeleriyle dış ticareti dengeli olarak artırmanın yollarının aranması gerekmektedir.

Yıl	Ülke	İhracat (X)	İthalat (M)	X-M	X/M %
1980	Irak	134.786.513	1.237.345.910	-1.102.559.397	10,89
	Iran	84.820.742	802.502.828	-717.682.086	10,56
	Suriye	102.923.638	17.290.137	85.633.501	595,2
	Toplam	322.530.893	2.057.138.875	-1.734.607.982	15,68
	Dünya	2 910 122.000	7 909 364.000	-4 999 242.000	36,8
	Toplam/Dünya	0,11	0,26	0,35	0,426
2005	Irak	2.750.080.410	458.690.036	2.291.390.374	599,5
	Iran	912.940.054	3.469.705.759	-2.556.765.705	26,3
	Suriye	551.627.266	272.179.750	279.447.516	202,7
	Toplam	4.214.647.730	4.200.575.545	14.072.185	100,3
	Dünya	73 476 408000	116 774 151000	-43 297 743000	62,9
	Toplam/Dünya	0,057	0,036	-0.0003	1,59

Kaynak: Dış Ticaret Müsteşarlığı, Dış Ticaret İstatistikleri, 2008.

Güleç ve Gencay (2003:12) araştırmaları sonucunda, Türkiye’nin komşu Ortadoğu sınır ülkeleriyle ticari ilişkilerinde daha çok rekabet avantajının yüksek olduğu otomotiv, elektrik, elektronik, toprak ürünleri ve kimya sektörüne öncelik verilmesi halinde bu ülkelere olan ihracatın daha da artırılabilceğini belirtmişlerdir.

III. TÜRKİYE-IRAK DIŞ TİCARETİNDE YOĞUNLAŞMA VE DEĞİŞİM

1. Irak’ın Ekonomik Durumu, Türkiye ile Ticari İlişkisi ve Düzenlemeler

Irak, 1990 Körfez savaşı öncesi Türkiye’nin en önemli iki ticaret ortağından birisi ve Türkiye’nin Ortadoğu’ya transit taşımacılıkta çıkış kapısı konumunda idi. I. Körfez savaşının Türkiye Ekonomisine olan olumsuz etkisi henüz atlatılmadan II. Körfez Savaşı çıkmıştır. Türkiye her iki savaşın olumsuz etkilerini halen hissetmektedir.

Ayaydın (2007), Irak’ın mevcut demografik yapısının ve coğrafi konumunun değişmediği sürece, politik ve ticari açıdan Türkiye için en önemli ve en hassas

ülkelerden birisi olmaya devam edeceğini işaret etmiştir. Irak'ın Türkiye için ticari önemini de 1980'li yılların sonuna doğru 10 milyar \$ düzeyindeki ihracatımızın % 50'nin Irak'a ve Irak üzerinden Kuveyt'e sevk edilen ihracat geliri olduğunu belirterek belirtmiştir. 1999'lu yıllarda Irak Milli Petrol Şirketi SOMO ile yapılan özel bir anlaşma ile Irak, Türkiye'nin 1980'li yıllardan bu yana kalan müteahhitlik alacaklarının tahsili ve BM kararları çerçevesinde Irak'ın ihtiyaç duyduğu diğer malzemelerin ithalini ham petrol karşılığı ödemesi anlaşması yapılmıştır. Bu açıdan bakıldığında, Türkiye'nin Irak'la dış ticareti Irak'ta bol miktarda var olan ham petrol ithalatı karşılığında Irak'ın gereksinim duyduğu gıdasal ve tıbbi ilaç ve malzemeler ile hizmet ihracatı şeklinde gerçekleşmektedir. Irak'ın 1979'da başlayan İran ile savaşı ve sonra 1990 yılından bu yana ABD işgali altında oluşan savaş konumu, bu ülkeye mal, tıbbi ilaç ve malzeme ve müteahhitlik hizmeti ihracatının önemini daha da artırmıştır.

Güleç ve Oğuz (2003:14), Türkiye'nin, Irak'a yönelik olarak ihracat potansiyeli bulunan sektörler arasında sanayi malı olarak temizlik maddeleri, dayanıklı tüketim malları, ilaçlar, tıbbi malzeme ve cihazlar, ulaşım araçları ve yedek parçaları, makine, elektrik malzemeleri ve teçhizat, tarımsal alet ve makineler ve iş makinelerini, tarımsal ürünler olarak Irak'a bakliyat, bitkisel yağ ve margarini saymaktadır. Irak'ın en önemli ihraç malı ise ham petroldür. Banks vd. (1982:259) 1980'de Irak'ın ihracatı içerisinde petrolün payı %99 olduğunu belirtir. Bugün için yine ham petrol Irak'ın en önemli ihraç malı konumundadır.

2. İhracatta Fasil Yoğunlaşması ve Yapısal Değişim

1980 yılı ile 2005 yılı karşılaştırıldığında, Türkiye'den Irak'a yapılan ihracat parasal olarak yaklaşık %2040 artmıştır. İlk 10 fasılda ihracat yoğunlaşması 11.84 (83,48-71,64) puan azalma göstermiştir. Bu durum 1980'den 2005'e Irak'a gerçekleştirilen ihracatta mal çeşitliliğinin ve değersel dağılımının arttığını işaret eder. Irak'a yapılan toplam ihracatın bu üç ülkeye yapılan ihracat içindeki payı 1980'de %41,9 iken 2005'de %37,42'ye gerilemiştir. Irak'ın ihracattaki önemi oransal olarak azalmasına rağmen parasal olarak artmıştır. Tablo 3'den görüldüğü gibi Türkiye'nin Irak'a ihracatı, dünyaya yaptığı ihracatı içindeki payı 1980'de %4,63 iken 2005'de %3,74'e gerilemiştir.

1980'den 2005'e fasıl bazında ilk 10 fasılda ihracat yoğunlaşmasına bakıldığında çok büyük değişiklikler ortaya çıktığı görülmektedir. 1980 yılında "kara taşıtları ve bunların aksam, parçaları" %20,6 oranla ilk sırada iken 2005'de "mineral yakıtlar, mineral yağlar ve müstahsalları, mumlar" %19,57 oranla ilk sırayı almıştır. Tablo 3'den görüldüğü gibi 1980'de ilk on fasıl arasında bulunmayan "elektrikli makine ve cihazlar, aksam ve parçaları" 2005'de %9,1 payla ikinci sırada yer almaya başlamıştır. Genel olarak 1980'den 2005'e bakıldığında, Irak'a olan ihracatta fasıl yoğunlaşması tarımsal mallardan işlenmiş sanayi malları ihracatına dönüşmüştür. Bu Türkiye'nin üretimde sanayi mallarına yöneldiğini ve buna paralel olarak sanayi malı ihracatının arttığını, yani hem üretim hem de ihracat yapısında değişiklik olduğunu gösterir.

2005 yılında Türkiye'nin Irak'a gerçekleştirdiği ihracat, ithalatın nerdeyse 7 katı olarak gerçekleşmiştir. İhracatımızın büyük bir bölümünü ithal edilen ham petrolün işlenerek tekrar Irak'a ihracatından oluşmuştur. Irak'tan ithalatımızda ilk sırayı ham petrol almıştır.

Tablo 3: Türkiye'nin Irak'a İhracatında Fasil Yoğunlaşması ve Yapısal Değişim

1980		2005				
Sıra	Fasil	Dolar	İhracat payı	Fasil	Dolar	İhracat payı
1	Kara taşıtları ve bunların aksam, parçaları	27.818.555	20,64	Mineral yakıtlar, mineral yağlar ve müstahsalları, mumlar	538.251.356	19,57
2	Hububat	15.305.111	11,36	Elektrikli makine ve cihazlar, aksam ve parçaları	250.301.225	9,10
3	Pamuk	13.440.824	9,97	Değirmencilik ürünleri, malt, nişasta, inilin, buğday gluteni	241.947.544	8,80
4	Meyve, kavun ve turunçgillerin kabukları	12.232.494	9,08	Tuz, kükürt, toprak ve taşlar, alçılar ve çimento	193.501.864	7,04
5	Tütün ve tütün yerine geçen işlenmiş maddeler	10.998.699	8,16	Demir ve çelik	166.903.302	6,07
6	Sebze, meyve, bitki parçaları, sert kabuklu yemiş konserveleri	10.366.496	7,69	Nükleer reaktörler, kazan: makine ve cihazlar, aletler, parçaları	163.671.361	5,95
7	Cam ve cam eşya	9.118.161	6,76	Demir veya çelikten eşya	156.653.858	5,70
8	Dokumaya elverişli sentetik ve suni devamsız lifler	5.725.835	4,25	Mobilyalar, aydınlatma, reklâm lambaları, prefabrik yapılar	99.376.099	3,61
9	Mensucattan mamul diğer hazır eşya	4.092.055	3,04	Motorlu kara taşıtları, traktör, bisiklet, motosiklet ve diğer	88.319.528	3,21
10	Tuz, kükürt, toprak ve taşlar, alçılar ve çimento	3.429.118	2,54	Plastik ve plastikten mamul eşya	71.365.347	2,60
	İhracat Yoğunlaşması	112.527.348	83,49	İhracat Yoğunlaşması	1.970.291.484	71,64
	Irak'a Yapılan İhracatın üç ülkeye yapılan İhracata Payı	134.786.513	41,79	Irak'a Yapılan İhracatın üç ülkeye yapılan İhracata Payı	2.750.080.410	37,42
	Irak'a Yapılan İhracatın Dünya İhracatına Payı	134.786.513	4,63	Irak'a Yapılan İhracatın Dünya İhracatına Payı	2.750.080.410	3,74

Kaynak: TÜİK Dış Ticaret İstatistikleri Yıllığı 2006 ve Dış Ticarete Yoğunlaşma 2003.

3. İthalatta Fasil Yoğunlaşması ve Yapısal Değişim

Tablo 4'de 1980'den 2005'e ithalat gelişimine bakıldığında, ithalatta ilk 10 malın toplamının Irak'tan yapılan toplam ithalata oranı %100'den %93,98'e gerilediği, Irak'tan yapılan ithalatın üç ülkeden yapılan ithalata oranı %60,14'den %10,9'a gerilediği, benzer olarak Irak'tan yapılan ithalatın dünya'dan yapılan ithalata oranı %15,64'den %0,39'a gerilediği Tablo 4'de görülmektedir. Bu gerilemenin en önemli sebebi Irak'ın savaş halinde bulunması dolayısıyla üretim kapasitesinin atıl kalması ve savaştan dolayı zarar görmesidir. 1980'den 2005'e gelindiğinde "madeni yakıtlar, yağlar vb. müstahsallar" Irak'ın Türkiye'ye olan ihracatında birinci sırayı almakla birlikte, Irak'tan Türkiye'ye olan ihracat çeşitliliği artmış ve "demir çelik", "bakır ve bakırdan eşya" gibi bazı sanayi ürünleri Irak'tan ithal edilir duruma gelinmiştir. Bu durum Irak ile Türkiye arasında gerek Irak'ın ithal sanayi malını gerekse kendi ürettiği sanayi malını Türkiye'ye ihraç etmesi iki ülke arasında endüstri içi ticaretin oluşmaya başladığını ve Irak'ın petrolün yanında ihraç malı çeşitliliğini artırma sürecine girdiğini işaret eder.

Tablo 4: Türkiye'nin Irak'tan İthalatında Fasılların Yoğunlaşması ve Yapısal Değişim						
1980				2005		
Sıra	Fasıl	Dolar	İthalat payı	Fasıl	Dolar	İthalat payı
1	Madeni yakıtlar, yağlar vb. müstahsallar	1.235.822.856	99,88	Mineral yakıtlar, mineral yağlar ve müstahsalları, mumlar	418.002.005	86,06
2	Tuz, kükürt, toprak ve taşlar, alçılar ve çimento	1.393.225	0,11	Demir ve çelik	16.028.650	3,30
3	Meyve, kavun ve turuncgillerin kabukları	125.645	0,01	Bakır ve bakırdan eşya	9.556.088	1,97
4	Kara taşıtları ve bunların aksam, parçaları	4.184	0,0003	Yenilen sebzeler ve bazı kök ve yumrular	5.118.855	1,05
5				Gübreler	2.856.184	0,59
6				Alüminyum ve alüminyum eşya	2.335.615	0,48
7				Elektrikli makine ve cihazlar, aksam ve parçaları	835.113	0,17
8				Ham postlar, deriler (kürkler hariç) ve köseleler	820.875	0,169
9				meyveler, kabuklu yemişler, turuncgil ve kavun kabuğu	599.428	0,12
10				Nükleer reaktörler, kazan: makine ve cihazlar, aletler, parçaları	280.235	0,058
	İthalat Yoğunlaşması	1.237.345.910	100	İthalat Yoğunlaşması	456.433.048	93,98
	Irak'a Yapılan İthalatın üç ülkeden yapılan ithalattaki payı	1.237.345.910	60,14	Irak'a Yapılan İthalatın üç ülkeden yapılan ithalattaki payı	458.690.036	10,90
	Irak'tan Yapılan ithalatın Dünyadan İthalattaki Payı	1.237.345.910	15,64	Irak'tan Yapılan ithalatın Dünyadan İthalattaki Payı	458.690.036	0,39

Kaynak: TÜİK Dış Ticaret İstatistikleri Yıllığı 2006 ve Dış Ticarete Yoğunlaşma 2003.

Türkiye İstatistik Kurumunun (2006) *Dış Ticaret İstatistikleri* verilerine göre, 1995 yılında Irak'a gerçekleştirilen ihracatımız daha çok emek yoğun mal grupları olup, gıda maddelerini içinde barındırmaktadır. Bunlar arasında %48,52'lik payla değirmencilik ürünleri ilk sırayı almıştır.

4. Avantajlı, Dezavantajlı Fasıllar ve Değişim

a. Avantajlı Fasıllar ve Değişim

Tablo 5, 1980'den 2005'e Türkiye-İrak ticaretinde avantajlı ürün fasılları ve avantajlarının değişimini göstermektedir. Dördüncü ve yedinci sütundaki değerler ikinci ve beşinci sütunların karşılık geldiği satırlardaki avantajlı fasılların dış ticaret dengesinin toplam dış ticaret dengesi içindeki payını vermektedir. İlgili fasıl dış ticaret fazlası veriyor ve genel dış ticaret dengesi açık ise bu değerler negatif olmaktadır. Hem ilgili fasıl hem de genel dış ticaret dengesi 2005 yılında olduğu gibi fazla veriyorsa dış ticaret dengesindeki pay değerlerinin işareti yedinci sütundaki gibi pozitif olacaktır.

Tablo 5: Türkiye-İrak Ticaretinde Avantajlı Fasıllar ve Değişim						
1980				2005		
Sıra	Fasıl	Dolar	Dış ticaret dengesinin deki payı	Fasıl	Dolar	Dış ticaret dengesinin deki payı
1	Kara taşıtları ve bunların aksam, parçaları	27.814.371	-2,52	Elektrikli makine ve cihazlar, aksam ve parçaları	249.466.112	10,89
2	Hububat	15.305.111	-1,39	Değirmencilik ürünleri, malt, nişasta, inilin, buğday glütenu	241.924.068	10,56
3	Pamuk	13.440.824	-1,22	Tuz, kükürt, toprak ve taşlar, alçılar ve çimento	193.415.330	8,44
4	Meyve, kavun ve turunçgillerin kabukları	12.106.849	-1,10	Nükleer reaktörler, kazan: makine ve cihazlar, aletler, parçaları	163.391.126	7,13
5	Tütün ve tütün yerine geçen işlenmiş maddeler	10.998.699	-0,997	Demir veya çelikten eşya	156.438.516	6,83
6	Sebze, meyve, bitki parçaları, sert kabuklu yemiş konserveleri	10.366.496	-0,94	Demir ve çelik	150.874.652	6,58
7	Cam ve cam eşya	9.118.161	-0,83	Mineral yakıtlar, mineral yağlar ve müstahsalları, mumlar	120.249.351	5,25
8	Dokumaya elverişli sentetik ve suni devamsız lifler	5.725.835	-0,52	Mobilyalar, aydınlatma, reklâm lambaları, prefabrik yapılar	99.273.397	4,33
9	Sebze ve yenilen kökler, yumru ve bitkiler	3.352.036	-0,30	Motorlu kara taşıtları, traktör, bisiklet, motosiklet ve diğer	88.089.786	3,84
10	Kahve, çay, Paraguay çayı ve baharat	2.736.710	-0,25	Plastik ve plastikten mamul eşya	71.252.074	3,11

Kaynak: TÜİK Dış Ticaret İstatistikleri Yıllığı 2006 ve Dış Ticarete Yoğunlaşma 2003.

Türkiye, Irakla olan genel dış ticaretinde 1980’de açık, 2005’de fazla vermiştir. Tablo 5’de gösterilen mal fasıllarının her birinde Türkiye Irak’la olan ticaretinde fazla vermiş, avantajlı durumdadır. Bu mal fasılları ihracattaki fasıl yoğunluğuyla benzerlik gösterse de bu fasıllarda hem ihracat hem de ithalat yapıldığından değerler farklılık göstermektedir. Nitekim “elektrikli makine ve cihazlar, aksam ve parçaları” 2005 ihracatında ikinci sırada iken karşılaştırmalı avantajlı ticarete birinci sıraya, diğer yandan 2005 ihracatında “mineral yakıtlar, mineral yağlar ve müstahsalları, mumlar” birinci fasıl iken avantajlı ürünlerde Tablo 5’in beşinci sütununda görüldüğü gibi yedinci sıraya düşmüştür.

1980’de “kara taşıtları ve bunların aksam, parçaları” en avantajlı ürünler fasılı iken 2005’de dokuzuncu sıraya gerilemiştir. Türkiye, 1980’den 2005’e hububat ve değirmencilik, demir ve çelikte ürünlerinde avantajını sürdürmüştür. Diğer taraftan, 1980’de 2005 yılına gelindiğinde avantajlı ürünlerin emek yoğun ürünlerden sermaye yoğun ürünlere dönüştüğü görülür.

b. Dezavantajlı Fasıllar ve Değişim

Tablo 6’ya bakıldığında 1980 yılında Türkiye’nin dezavantajlı olduğu ürünlerde fasıl bazında en büyük dış ticaret açığını petrolde verdiği görülür. Bunun yerini 2005 yılında “bakır ve bakırdan eşya” ile “gübreler” almaktadır. 1980 yılındaki madeni yakıtlar, yağlar vb. müstahsallarda görülen dezavantajın 2005 yılında ortadan

kalkmasının nedeni ise Türkiye'nin Irak'tan ham petrol ithal edip içeride işleyip katma değer yaratarak tekrar Irak'a ihraç ediyor olmasıdır.

Tablo 6: Türkiye-İrak Ticaretinde Dezavantajlı Fasıllar ve Değişim

1980		2005				
Sıra	Fasıl	Dolar	Dış ticaret dengesinin deki payı	Fasıl	Dolar	Dış ticaret dengesinin deki payı
1	Madeni yakıtlar, yağlar vb. müstahsallar	-1.235.620.991	112,07	Bakır ve bakırdan eşya	-7.308.915	-0,32
2	Fotoğrafçılıkta, sinemacılıkta kullanılan eşya	3.514	-0,00037	Gübreler	-2.845.199	-0,12
3	Mobilyalar	3.793	-0,00034	Ham postlar, deriler (kürkler hariç) ve köseleler	-288.787	-0,012
4	Adi metallere çeşitli eşya	5.095	-0,00046	Örölmeye elverişli bitkisel maddeler, bitkisel müstahzarlar	-30.277	-0,0013
5	Canlı bitkiler ve çiçekçilik müstahzarları	6.600	-0,0006	Odun hamuru: lifli selülozik maddelerin hamurları, hurdalar	-27.124	-0,0012
6	Adi metalden alet, bıçakçı eşyası ve sofrata takımı	9.175	-0,0008	Kurşun ve kurşundan eşya	721	0,00003
7	Seramik mamulleri	21.647	-0,002	Postlar, kürkler, taklit kürkler ve mamulleri	1.511	0,00006
8	Süt ve süt ürünü; kus ve kümes hayvanının yumurtası; tabii bal	40.964	-0,004	Metal cevherleri, cüf ve kül	2.942	0,0001
9	Optik, fotoğraf, sinem, ölçü, kontrol, ayar cihazları, tıbbi alet	62.673	-0,006	Dokumaya elverişli bitkisel lifler, kâğıt ipeği ve dokumaları	3.366	0,00014
10	Debagatta ve boyacılıkta kullanılan hülâsalar	85.728	-0,008	Hazır kuş tüyü ve insan saç mamulleri, yapma çiçekler	3.596	0,00015

Kaynak: TÜİK Dış Ticaret İstatistikleri Yıllığı 2006 ve Dış Ticarete Yoğunlaşma 2003.

Tablo 6'da görüldüğü gibi dezavantajlı fasıl çeşitlerinin çoğunda Türkiye Irak'la olan dış ticaretinde parasal değeri az da olsa fazla vermektedir ve avantajlı durumdadır. Ancak, bu avantajlı fasılların çeşidi ilk on üründe 1980'de dokuz iken 2005'de beşe düşmüş, en dezavantajlı ürün sayısı da söz konusu olan dönemde birden beşe çıkmıştır.

IV. TÜRKİYE-İRAN DIŞ TİCARETİNDE YOĞUNLAŞMA VE DEĞİŞİM

1. İran'ın Ekonomik Yapısı ve Türkiye ile Ticari Düzenlemeleri

1979 yılında rejim değişikliğine uğramış olan İran, güçlü bir petrol endüstrisine ve çoğu tarım sektöründe faaliyet gösteren orta boy işletmelere ve özel sektöre sahipken, devrimi izleyen yıllarda çiftlikleri, şirketleri ve bankaları kamulaştırmış, yabancı sermaye yatırımlarını yasaklamıştır. Ancak izleyen yıllarda kamu sektörünün yeterince denetlenememesi sonucu ekonomide verimsizlik oluşmuştur. Ayrıca İran ekonomisi Amerika Birleşik Devletleri'nin yaptırımlarından olumsuz etkilenmiştir. Uluslararası yaptırımlardan dolayı Türk firmalarının İran'a yatırımda çekimser kaldıkları görülmektedir. Gerek İran'ın Irak ile savaşı, gerekse devrim sonrası aşırı merkezi plânlamacı-ithal ikameci model uygulaması, gerekse ABD baskısı, İran ekonomisini ve İran'ın Türkiye ve batılı ülkelerle olan ticaretini olumsuz etkilemiştir. Bütün bunlara

rağmen, İran Türkiye dâhil, batılı ülkelerce petrol ve doğalgaz rezervleri açısından önemli bir ülke konumundadır.

İran'ın hızlı nüfus artışı ekonomide işsizliğe, enflasyona, yoksulluğa yol açmış ve devlet bütçesine yük getirmiştir. Gerek yüksek petrol rezervi gerekse tarıma elverişli kullanılabilir topraklara sahiplik İran'ın dış ticaretinin şekillenmesine etki etmektedir. Türkiye'nin tarım teknolojilerinin gelişmiş ve Avrupa pazarlarına nazaran ucuz olması, tarımda liberalleşme ve modernleşmeye yönelen İran, Türkiye için tarımsal alet ve motorlu araçlarda bir pazar potansiyeline sahiptir.

Türkiye ile İran arasında dış ticareti ve ekonomik işbirliğini geliştirmeye yönelik anlaşmaların yetersiz kaldığı görülür. İran'la Uluslararası Karayolu Taşımacılığı Anlaşması (12.05.1980), Ticaret ve Ekonomik, Sınai ve Teknolojik İşbirliği Anlaşması (09.03.1982), Ticaret Anlaşması ve Deniz Ticaret Seyrüsefer Anlaşmaları (21.12.1996), Gümrük Konularında İşbirliği ve Karşılıklı İdari Yardım Anlaşması (23.11.2000), Türk Eximbank-İran İhracat Garanti Fonu (EGFİ) Mutabakat Zaptı (26.09.2002) gibi her iki ülke açısından önemli anlaşmalar yapılmıştır. Van Valisi Özdemir Çakacak (2008) Türkiye-İran 4. Sınır Ticareti toplantısı sonucuna göre “Türkiye ile İran arasındaki ticaret hacminin genişletilmesi ve sınır ticaretinden faydalanan kişi sayısının artırılması, sınır ticareti belgesi olan tacir ve esnafın komşu ülkelerle doğrudan ithalat-ihracat yapabilmesi, sınır ticaret merkezlerinden alım yapmasının sağlanması, gümrük vergilerinin indirilmesi, ithalat-ihracat izlekleriyle ilgili idari işlemlerin basitleştirilmesi, ithal ürünlerin dolaşım bölgelerinin genişletilmesi, mal çeşitlendirilmesi ve ithal kotaların artırılması hedeflendiğini” belirtmiştir.

Güleç ve Oğuz (2003:32), Türkiye'nin, İran'a yönelik olarak ihracat potansiyeli bulunan sektörler arasında sanayi malı olarak İran'ın tekstil sektörüne yönelik makine ve teknolojiyi, İran ekonomisinin geneline yönelik olarak ulaşım araçları ile makine ve teçhizatı, gıda ürünleri ve canlı hayvanlar ile kimyasal ve tıbbi ürünler, maden ürünleri, motorlu kara taşıtları için aksam ve parçalar, kâğıt ve kartonlar, demir çelik borularını, tarımsal ürün olarak sebze, hububat, bitkisel yağlar, şekerli ve kakaolu ürünler, bisküvi ve gofretler, tütün mamullerini saymaktadır.

2. İhracatta Fasil Yoğunlaşması ve Yapısal Değişim

Tablo 7, Türkiye'nin İran'a olan ihracat fasıl yoğunlaşmasını ve fasıl yoğunlaşmasında değişmeyi ve bunların Türkiye'nin toplam ihracat içerisindeki paylarını göstermektedir. Türkiye'nin İran'a olan ilk on fasıldaki ihracat yoğunlaşması 1980'den 2005'e %78'den %68,6'ya düşmüş, ancak ihraç edilebilir mal ve fasıl çeşitliği Türkiye'nin üretim yapısındaki değişime ve çeşit artışına paralel olarak artmıştır. İran'a yapılan ihracatın üç ülke içindeki payı %3.36, dünyaya yapılan ihracat içerisindeki payı ise 1980'den 2005'e %1,67 azalmıştır. İran'a yapılan ihracatın hem üç ülke içindeki payı hem de dünya içindeki payında görülen bu azalmanın nedenin İran üzerine olan dış yaptırımlar ve bu ülke ile ekonomik ve ticari ilişki ve düzenlemelerin yeterince gelişmemiş olduğunu işaret eder.

1980 yılında emek yoğun tarımsal bir fasıl olan “hububat” ve “dokumaya elverişli sentetik ve suni devamsız lifler” ilk iki sırayı alırken, 2005'de yerlerini ileri teknoloji ve sermaye yoğun fasıl olan “nükleer reaktörler, kazan makine cihaz ve aletleri ile parçaları” ve “motorlu kara taşıtları, traktör, bisiklet, motosiklet” fasılları almıştır. Tablo 7 incelendiğinde, 1980'den 2005'e Türkiye'nin İran'a olan ihracat fasılları

yapısal olarak emek yoğun üretimden sermaye-teknoloji yoğun üretime ve ihracatına dönüştüğü ve İran'ın tarımda modernleşme çabaları doğrultusunda Türkiye'den tarımsal makine ve motorlu araçlar ithal etmekte olduğu görülür.

Tablo 7: Türkiye'nin İran'a İhracatında Fasil Yoğunlaşması ve Yapısal Değişim						
1980				2005		
Sıra	Fasil	Dolar	İhracat payı	Fasil	Dolar	İhracat payı
1	Hububat	14.653.580	17,28	Nükleer reaktörler, kazan: makine ve cihazlar, aletler, parçaları	103.251.105	11,31
2	Dokumaya elverişli sentetik ve suni devamsız lifler	9.200.859	10,85	Motorlu kara taşıtları, traktör, bisiklet, motosiklet ve diğer	100.891.991	11,05
3	Makineler, mekanik cihazlar, kazanlar ve aksam, parçalar	8.770.389	10,34	Tütün ve tütün yerine geçen işlenmiş maddeler	62.718.288	6,87
4	Organik kimyasal ürünler	8.080.388	9,53	Demir ve çelik	60.593.758	6,64
5	Tabii sentetik/taklit kauçuk; kauçuk eşya	5.877.374	6,93	Mineral yakıtlar, mineral yağlar ve müstahsalları, mumlar	51.480.437	5,64
6	Madeni yakıtlar, yağlar vb. müstahsallar	5.166.286	6,09	Ağaç ve ağaçtan mamul eşya: odun kömürü	46.649.224	5,11
7	Etlere ve yenilen sakatat	5.073.172	5,98	Plastik ve plastikten mamul eşya	44.997.040	4,93
8	Elektrikli makine ve cihazlar, aksam ve parçaları	3.711.013	4,38	Demir veya çelikten eşya	41.348.022	4,53
9	Tuz, kükürt, toprak ve taşlar, alçılar ve çimento	2.840.701	3,35	Sentetik ve suni devamsız lifler	37.919.164	4,15
10	Dökme demir/demir ve çelik	2.821.460	3,33	Dokumaya elverişli suni ve sentetik lifler	30.591.506	3,35
	İhracat Yoğunlaşması	66.195.222	78,04	İhracat Yoğunlaşması	580.440.535	63,58
	İran'a Yapılan İhracatın üç ülkeye yapılan İhracata Payı	84.820.742	26,3	İran'a Yapılan İhracatın üç ülkeye yapılan İhracata Payı	912.940.054	21,66
	İran'a Yapılan İhracatın Dünya İhracatına Payı	84.820.742	2,91	İran'a Yapılan İhracatın Dünya İhracatına Payı	912.940.054	1,24

Kaynak: TÜİK Dış Ticaret İstatistikleri Yıllığı 2006 ve Dış Ticarete Yoğunlaşma 2003.

3. İthalatta Fasil Yoğunlaşması ve Yapısal Değişim

Türkiye'nin İran'dan ithal ettiği fasılların başında, Tablo 8'de görüldüğü gibi petrol ve doğalgaz'ı içeren "madeni yakıtlar, yağlar vb. müstahsallar" 1980 ve 2005 yıllarında ilk sırada bulunmakta olup, oldukça yüksek parasal değere sahiptir. Bunların ithalat payı 1980'de İran'dan yapılan ithalatın %99,8, 2005'de ise % 95,8 olmuştur. Artmakta olan bu açığın nedeni, sürekli artan petrol ve doğal gaz fiyatlarından, buna karşılık petrol ve doğalgazın ikamesinin zor ve sanayi ürünlerinin ise ikamesinin nispeten yüksek olması dolayısıyla Türkiye, İran'a ihraç ettiği sanayi ürünlerine bu fiyat artışlarını yansıtamamasından kaynaklanmaktadır. Sonuç olarak bu açık Türkiye'nin İran'a sanayi malı ihracatı ile karşılanamadığı için dengesiz bir ticaret oluşmaktadır. Bu durum Türkiye'nin bu fasıllarda İran'a yüksek seviyede bağımlı olduğunu göstermektedir.

Tablo 8: Türkiye'nin İran'dan İthalatında Fasil Yoğunlaşması ve Yapısal Değişim						
1980				2005		
Sıra	Fasıl	Dolar	İthalat payı	Fasıl	Dolar	İthalat payı
1	Madeni yakıtlar, yağlar vb. müstahsallar	800.732.340	99,78	Mineral yakıtlar, mineral yağlar ve müstahsalları, mumlar	3.325.239.270	95,84
2	Organik olmayan kimyevi müstahsallar	1.764.730	0,22	Plastik ve plastikten mamul eşya	35.113.655	1,01
3	Kara taşıtları ve bunların aksam, parçaları	3.313	0,0004	Metal cevherleri, cüruf ve kül	13.669.488	0,39
4	Makineler, mekanik cihazlar, kazanlar ve aksam, parçalar	2.388	0,0003	Bakır ve bakırdan eşya	12.524.702	0,36
5	Çeşitli eşya	57	0,000007	Dokumaya elverişli suni ve sentetik lifler	10.380.361	0,299
6				Ham postlar, deriler (kürkler hariç) ve köseleler	9.283.882	0,27
7				Organik kimyasal müstahsallar	6.910.721	0,199
8				Tuz, kükürt, toprak ve taşlar, alçılar ve çimento	5.570.569	0,16
9				Nükleer reaktörler, kazan: makine ve cihazlar, aletler, parçaları	5.190.536	0,15
10				Cam ve cam eşya	4.846.523	0,14
	İthalat Yoğunlaşması	802.502.828	100	İthalat Yoğunlaşması	3.428.729.707	98,82
	İran'a Yapılan İthalatın üç ülkeden yapılan ithalattaki payı	802.502.828	39,0	İran'a Yapılan İthalatın üç ülkeden yapılan ithalattaki payı	3.469.705.759	82,6
	İran'dan Yapılan İthalatın Dünyadan İthalattaki Payı	802.502.828	10,15	İran'dan Yapılan İthalatın Dünyadan İthalattaki Payı	3.469.705.759	2,97

Kaynak: TÜİK Dış Ticaret İstatistikleri Yıllığı 2006 ve Dış Ticarete Yoğunlaşma 2003.

Ayrıca Türkiye ile İran arasında hacim olarak önemsiz görünse de kara taşıtları ve bunların aksam, parçaları, makineler, mekanik cihazlar, kazanlar ve aksam, parçalar ve organik kimyasal fasıllarda endüstri-içi ticaretin oluşmaya başladığı görülmektedir.

Tablo 8'de görüldüğü üzere, 1980'den 2005'e İthalatta ilk on fasılda ticaret yoğunlaşmasına bakıldığında, 1980'de sadece beş fasıl tüm ithalatı oluştururken, 2005'te on fasıla ulaşılmış ve bu da İran'dan yapılan ithalatın %98,8'ine düşmüştür. İran'dan yapılan ithalatın bu üç ülke içerisindeki önemi 1980'de %39 iken 2005'de %82,6'ya çıkmıştır, ancak Türkiye'nin dünyadan yaptığı toplam ithalatı içindeki payı %10'dan %2,97'ye gerilemiştir.

4. Avantajlı, Dezavantajlı Fasıllar ve Değişim

a. Avantajlı Fasıllar ve Değişim

1980'den 2005 yılına Türkiye'nin İran'la olan dış ticaretinde avantajlı ürünler Tablo

Tablo 9: Türkiye-İran Ticaretinde Avantajlı Fasıllar ve Değişim						
1980				2005		
Sıra	Fasıl	Dolar	Dış ticaret dengesinin deki payı	Fasıl	Dolar	Dış ticaret dengesinin deki payı
1	Hububat	14.653.580	-2,04	Motorlu kara taşıtları, traktör, bisiklet, motosiklet ve diğer	99.966.049	-3,91
2	Dokumaya elverişli sentetik ve suni devamsız lifler	9.200.859	-1,28	Nükleer reaktörler, kazan: makine ve cihazlar, aletler, parçaları	98.060.569	-3,84
3	Makineler, mekanik cihazlar, kazanlar ve aksam, parçalar	8.768.001	-1,22	Tütün ve tütün yerine geçen işlenmiş maddeler	62.718.288	-2,45
4	Organik kimyasal ürünler	8.080.388	-1,13	Demir ve çelik	58.581.087	-2,29
5	Tabii sentetik/taklit kauçuk; kauçuk eşya	5.877.374	-0,82	Elektrikli makine ve cihazlar, aksam ve parçaları	52.177.734	-2,04
6	Etlere ve yenilen sakatat	5.073.172	-0,71	Ağaç ve ağaçtan mamul eşya: odun kömürü	46.406.232	-1,82
7	Elektrikli makine ve cihazlar, aksam ve parçaları	3.711.013	-0,52	Demir veya çelikten eşya	39.473.153	-1,54
8	Tuz, kükürt, toprak ve taşlar, alçıklar ve çimento	2.840.701	-0,39	Sentetik ve suni devamsız lifler	33.435.624	-1,31
9	Dökme demir/demir ve çelik	2.821.460	-0,39	Mobilyalar, aydınlatma, reklâm lambaları, prefabrik yapılar	30.089.423	-1,18
10	Cam ve cam eşya	2.219.145	-0,31	Özel dokunmuş mensucat, dantelâ, duvar halıları, işlemler	26.676.120	-1,04

Kaynak: TÜİK Dış Ticaret İstatistikleri Yıllığı 2006 ve Dış Ticarete Yoğunlaşma 2003.

9’da görüldüğü gibi emek yoğun hububat, dokumaya elverişli sentetik ve suni devamsız liflerden, üretiminde teknoloji içerikli sermaye yoğun girdi kullanılan “motorlu kara taşıtları, traktör, bisiklet, motosiklet vb.” ile “nükleer reaktörler, kazan ve makineler” geçiş şeklinde bir değişim olmuştur. Ancak bu fasıllarda görülen dış ticaret fazlası Tablo 10’da görülen en dezavantajlı fasıl olan “mineral yakıtlar, mineral yağlar ve müstahsalları” nda görülen açık ile kıyaslanamayacak kadar yetersizdir.

b. Dezavantajlı Fasıllar ve Değişim

Tablo 10’da görüldüğü üzere, gerek 1980’de gerekse 2005’de, İran’la dış ticarete en dezavantajlı ürün doğasal olarak İran’da bol bulunan petrol ve benzeri mineral yakıtlar, mineral yağlar ve müstahsallarıdır. Diğer dezavantajlı ürünler, 1980’de fasıl bazında madeni yakıtlar hariç, dış ticaret fazlası vermiş, ancak bu durum 2005’e gelindiğinde korunamamış, yani avantajlı duruma getirilememiş ve dış ticaret açığı verilen yeni fasıllar oluşmuştur.

Tablo 10: Türkiye-İran Ticaretinde Dezavantajlı Fasıllar ve Değişim						
1980				2005		
Sıra	Fasıl	Dolar	Dış ticaret dengesinin deki payı	Fasıl	Dolar	Dış ticaret dengesindeki payı
1	Madeni yakıtlar, yağlar vb. müstahsallar	-795.566.054	110,85	Mineral yakıtlar, mineral yağlar ve müstahsalları, mumlar	-3.273.758.833	128,04
2	Optik, fotoğraf, sinema, ölçü, kontrol, ayar cihazları, tıbbi alet.	5.424	-0,00075	Metal cevherleri, cüruf ve kül	-13.313.603	0,52
3	Fotoğrafçılıkta, sinemacılıkta kullanılan eşya	12.512	-0,0017	Bakır ve bakırdan eşya	-10.542.650	0,41
4	Hali, kilim, duvar, kadife, pelüs vs.	25.635	-0,0036	Ham postlar, deriler (kürkler hariç) ve köseleler	-9.238.113	0,36
5	Eczacılık ürünleri	39.934	-0,0055	meyveler, kabuklu yemişler, turunçgil ve kavun kabuğu	-4.303.560	0,17
6	Çeşitli gıda müstahzarları	45.975	-0,006	Tuz, kükürt, toprak ve taşlar, alçılar ve çimento	-2.656.416	0,10
7	Yenilen meyve, kavun ve turunçgillerin kabukları	60.480	-0,008	Yenilen sebzeler ve bazı kök ve yumrular	-1.421.337	0,06
8	Ham deriler	67.003	-0,0098	Kurşun ve kurşundan eşya	-969.664	0,04
9	Pamuk	73.606	-0,0102	Çinko ve çinkodan eşya	-540.469	0,02
10	Çeşitli tohum ve meyve, sanayi ve tababette kullanılan bitkiler	74.540	-0,01038	Yağlı tohum ve meyveler, sanayi bitkileri, saman, hayvan yemi	-271.204	0,01

Kaynak: TÜİK Dış Ticaret İstatistikleri Yıllığı 2006 ve Dış Ticarete Yoğunlaşma 2003.

Gerek İran'da uzun yıllar ekonomik yapının devletçi ve liberalleşmemiş olması, gerekse güven sebebi ile birçok ülkenin İran'a yatırımda çekingen kalması dolayısıyla İran, Türkiye için rekabet ortamının az olduğu cazip ve potansiyel bir pazar konumundadır. Son yıllarda İran'la dış ticarete artan bir açık vardır. Bu pazar potansiyeli Türkiye'den İran'a ihracat artırımıyla karşılandığında dış açık dengelenmiş olacaktır.

V. TÜRKİYE-SURİYE DIŞ TİCARETİNDE YOĞUNLAŞMA VE DEĞİŞİM

1. Suriye'nin Ekonomik Durumu, Türkiye ile İlişkisi ve Düzenlemeler

Suriye ülke ekonomisini daha verimli bir hale getirmek amacıyla 2000 yılından sonra mali ve ekonomik reformlarla birlikte dış ticarete liberalizasyon politikası izlemeye başlamıştır. Bu bağlamda Suriye, Avrupa Birliği ile Aralık 2003'te bir Ortaklık Anlaşması imzalamış ve Dünya Ticaret Örgütüne üyeliğine başvuruda bulunmuştur. Avrupa Birliği tarafından Suriye'ye serbest piyasa ekonomisine geçiş sürecinde her türlü maddi ve manevi destek sağlanmaktadır.

Suriye ekonomisinde Gayrisafi Yurtiçi Hâsıla (GSYH)'da petrol ve tarımsal üretim önemli paylara sahiptir. Suriye'nin tarım sektörünün en önemli ürünü pamuk olup diğerleri zeytin, şeker pancarı, tütün, buğday, arpa, mercimek, nohutur. Suriye'nin sanayi sektörünün en önemli endüstrisi petrol olup, diğerleri arasında tekstil, çimento, gıda-işleme, içecek, gübre, tütün ve fosfat gibi alt sektörler sayılabilir. Suriye petrol, doğalgaz, turizm ve otomotiv sektöründe yabancı yatırımcılar için cazibelidir.

Suriye'nin temel döviz geliri kazancı petrol ihracına, yurt dışında çalışan işçi gelirlerine ve tarımsal ürün ihracatına bağlıdır. Tarımsal ihracat petrolden sonra ülkenin ikinci döviz kazanç kaynağıdır. Pamuk ve zeytinyağı önemli iki tarımsal ürün olup bu malların ihracatının % 22'sini Avrupa Birliği'ne yapmaktadır.

1950'li yıllarda Suriye sanayileşmeye başlamış ve devletin ağır sanayiye yaptığı yatırımlarla sanayileşmesi 1970'li yıllarda hız kazanmıştır. Sanayi, petrol, tekstil, çimento, gıda-işleme, içecek, gübre tütün ve fosfat gibi alt sektörlerden oluşmaktadır. Tekstil, gıda, deri, kâğıt ve kimyasallar özel sektörün elinde iken, gübre, çimento gibi sanayiler devletin kontrolündedir. Suriye, sanayi sektöründe, idarede, finansmanda, dış ticaret ve teknoloji konularında ciddi sorunlar yaşamaktadır. Avrupa Birliğiyle 2003 yılında imzalanan Ortaklık Anlaşmasının yürürlüğe girmesiyle Suriye sanayisinin modernizasyon sürecine gireceği umulmaktadır.

Suriye 1 Ocak 2005'te Arap Serbest Ticaret Bölgesi Anlaşması'nı imzalamıştır. Bu anlaşma Arap ülkeleri arasında ticaret hacmini arttırmayı, iç pazarların gelişmesini, üye ülkelerin üretim kapasitelerini ve teknolojik seviyelerini yükseltmeyi, yeni sanayi alanları yaratmayı, ekonomik istikrar sağlamayı, ekonomik alanda yeniden yapılanmayı amaçlamaktadır. Bu anlaşmadan Suriye'nin yanında, Türkiye'nin 2007'de Suriye ile yaptığı Serbest Ticaret Alanı tesis eden Ortaklık Anlaşması aracılığıyla yararlar sağlayacağı düşünülmektedir.

Suriye ile Türkiye arasında 17.9.1974'de ilk Ticaret Anlaşması imzalanmıştır. Son yıllarda ekonomik ve ticari ilişkileri geliştirmek amacıyla çifte vergilendirmenin önlenmesi, yatırımların korunması ve teşviki anlaşmalarından sonra iki ülke arasında 2004 Nisan ve Temmuz aylarında yapılan Serbest Ticaret Anlaşması toplantıları sonucu 23 Aralık 2004 tarihinde imzalanan "Serbest Ticaret Anlaşması'nın yürürlüğe" girmesiyle dış ticaretin ve yatırımların karşılıklı olarak daha da artırılması amaçlanmıştır. Ayrıca bu anlaşma iki ülke arasındaki ticaretin kompozisyonun değişmesine, dış ticarete konu madde sayısının artışını beraberinde getirmekle birlikte halen Suriye'nin ithal kısıtlaması koyduğu ve Türkiye'nin genel ihracatında lokomotif işlevi gören sektörlerde üretilen malların Suriye'ye ihracı mümkün olacaktır. Coğrafi yakınlık ve iki toplum arasındaki ortak tarihi bağların dış ticaret hacminin gelişmesinde önemli bir rol oynaması beklenmektedir.

En son olarak, Dış Ticaret Müsteşarlığı Duyuruları (2008)'ndan anlaşıldığı üzere iki ülke arasında taşımacılık alanında işbirliği, ortak serbest bölge kurulması ve sınır ticaret merkezleri tesis edilmesi için çeşitli girişimler sonucunda Türkiye Cumhuriyeti ile Suriye Arap Cumhuriyeti arasında Serbest Ticaret Alanı tesis eden Ortaklık Anlaşması 1 Ocak 2007 Tarihinde yürürlüğe girmiştir. Bu anlaşmada " taraflar arasındaki ekonomik işbirliğinin artırılması ve güçlendirilmesi, mal ticaretindeki kısıtlamaların kaldırılması, uygun rekabet koşullarının yaratılması, karşılıklı yatırımların teşvik edilmesi ve tarafların üçüncü ülke piyasalarındaki ticaret ve işbirliğinin geliştirilmesi" kararı alınmıştır. Anlaşma, sanayi ürünleri ile seçilmiş bir kısım tarım ürününde pazara giriş kolaylıkları sağlamaktadır. Anlaşmaya göre tercihli ticarete tatbik edilecek menşe kuralları bir protokolle düzenlenmiş olup ikili ticarete, Pan-Avrupa-Akdeniz Menşe Kümülsasyonu sistemi kapsamındaki uyumlaştırılmış menşe kurallarını tatbik edilecektir. Mal ticaretindeki kısıtlamaların kaldırılması suretiyle ticaret hacminin

genişletilmesi ve iki ülke arasındaki ekonomik, teknik, bilimsel işbirliğinin artırılması ve güçlendirilmesi, karşılıklı yatırımların teşvik edilmesi ve tarafların üçüncü ülke piyasalarındaki ticaret ve işbirliğinin geliştirilmesi konularında önemli bir adım atılmış bulunmaktadır.

Güleç ve Oğuz (2003:36), Türkiye'nin, Suriye'ye yönelik olarak ihracat potansiyeli bulunan sektörler arasında sanayi malı olarak makine-ekipmanlar, taşıt araçları ve ekipmanları, kimyasal mamuller, ara malı niteliği taşıyan demir-çelik mamulleri sıralamaktadır. Suriye'nin özel sektörünün küçük ölçekli yatırımlara yönelmesi dolayısıyla Türkiye'den makine, ekipman ve elektrikli cihazlar gibi yatırım mallarına olan talebini artırdığını belirtir. Araştırmacılar, bu bağlamda internet üzerinden sesli iletişim sistemleri ve bununla ilgili hizmetler ve teknolojilerin Suriye'deki işadamları, hastaneler ve kamu kuruluşları tarafından artan bir şekilde talep edildiğini belirtmişlerdir. Tarım ürünlerinden taze meyve-sebze, kuru meyveler, işlenmiş gıdaları saymaktadırlar. Ayrıca, Suriye'nin diğer Arap ülkeleri ile yaptığı Serbest Ticaret Anlaşmalarıyla Suriye'de Türk firmalarınca üretilecek tüm malların Arap ülkelerine gümrüksüz ihraç edilebilmesini mümkün kılmakta ve Türk girişimcilerin diğer Ortadoğu ve Arap ülkelerine Suriye üzerinden açılmasına olanak tanımaktadır.

2. İhracatta Fasil Yoğunlaşması ve Yapısal Değişim

1980 yılında Suriye'ye yapılan ihracatın içinde ilk on fasılın oranı %80,4 iken 2005

Tablo 11: Türkiye'nin Suriye'ye İhracatında Fasılların Yoğunlaşması ve Yapısal Değişim						
1980				2005		
Sıra	Fasıl	Dolar	İhracat payı	Fasıl	Dolar	İhracat payı
1	Tuz, kükürt, toprak ve taşlar, alçılar ve çimento	30.548.888	29,68	Nükleer reaktörler, kazan: makine ve cihazlar, aletler, parçaları	103.251.105	11,31
2	Canlı hayvanlar	28.931.958	28,11	Motorlu kara taşıtları, traktör, bisiklet, motosiklet ve diğer	100.891.991	11,05
3	Değirmencilik ürünleri, malt, nişasta, inilin, buğday gluteni	4.999.634	4,86	Tütün ve tütün yerine geçen işlenmiş maddeler	62.718.288	6,87
4	Madeni yakıtlar, yağlar vb. müstahsallar	3.943.017	3,83	Demir ve çelik	60.593.758	6,64
5	Alüminyum	3.149.515	3,06	Mineral yakıtlar, mineral yağlar ve müstahsalları, mumlar	51.480.437	5,64
6	Sebze ve yenilen kökler, yumru ve bitkiler	2.843.887	2,76	Ağaç ve ağaçtan mamul eşya: odun kömürü	46.649.224	5,11
7	Etlere ve yenilen sakatat	2.679.755	2,60	Plastik ve plastikten mamul eşya	44.997.040	4,93
8	Organik olmayan kimyevi müstahsallar	2.655.097	2,58	Demir veya çelikten eşya	41.348.022	4,53
9	Dokumaya elverişli sentetik ve suni devamsız lifler	1.790.447	1,74	Sentetik ve suni devamsız lifler	37.919.164	4,15
10	Pamuk	1.272.229	1,24	Dokumaya elverişli suni ve sentetik lifler	30.591.506	3,35
	İhracat Yoğunlaşması	82.814.427	80,46	İhracat Yoğunlaşması	430.369.742	78,02
	Suriye'ye Yapılan İhracatın üç ülkeye yapılan İhracata Payı	102.923.638	31,91	Suriye'ye Yapılan İhracatın üç ülkeye yapılan İhracata Payı	551.627.266	13,08
	Suriye'ye Yapılan İhracatın Dünya İhracatına Payı	102.923.638	3,54	Suriye'ye Yapılan İhracatın Dünya İhracatına Payı	551.627.266	0,75

Kaynak: TÜİK Dış Ticaret İstatistikleri Yıllığı 2006 ve Dış Ticarete Yoğunlaşma 2003.

Yılında ilk on fasılda ihracat yoğunlaşması %78,01'e düşmüştür. Suriye'ye yapılan ihracatın bu üç ülkeye yapılan ihracat içinde payı 1980'de 31,91 iken 2005'de %13,08'e gerilemiştir. Suriye'ye yapılan ihracatın Türkiye'nin toplam ihracatı içindeki payı da 1980'de %3,5 iken 2005'de %0,75'e gerilemiştir.

Tablo 11 incelendiğinde, Türkiye'nin 1980'den 2005'e Suriye'ye yapmış olduğu ihracat fasılları çok belirgin biçimde tarımsal mallardan sanayi mallarına dönüştüğü görülür. 1980'de tuz, kükürt, toprak ve taşlar, alçılar ve çimento %29,7 payla ilk sırayı, canlı hayvanlar %28'lik payla ikinci sırayı alırken, 2005'de ihracatta "nükleer reaktörler, kazan; makine ve cihazlar, aletler, parçaları" ve "motorlu kara taşıtları, traktör, bisiklet, motosiklet vb." %11'lik payla ilk iki sıraya yerleşmiştir. Suriye'ye 1980'de "demir veya çelikten eşya" ihracatı ilk on fasılda yer almazken 2005'de %6'lık payla dördüncü sırada yer almıştır.*****

3. İthalatta Fasil Yoğunlaşması ve Yapısal Değişim

Tablo 12 incelendiğinde Suriye, Türkiye'ye 1980 yılında sadece “madeni yakıtlar, yağlar vb. müstahsallar” ve “bakır” ihraç etmekte iken 2005 yılında ihraç ettiği mal çeşidini artırmıştır. Bu mallar arasında “mineral yakıtlar, mineral yağlar ve müstahsalları ve mumlar”ın payı 1980'den 2005'e %99'dan %58,5'e gerilerken, 2005'de Suriye Türkiye'ye tarımsal ürünler ihraç etmeye başlamıştır. 1980'de Suriye, Türkiye'den tarımsal mallar ithal ediyorken 2005'de Türkiye'ye tarımsal mal ihraç eder duruma gelmiştir. Her iki yılda da Suriye'nin Türkiye'ye en önemli olan ihracat malının petrolü de içeren mineral yakıtlar olduğu görülür.

Tablo 12'de görüldüğü gibi, Türkiye'nin Suriye'den yaptığı ithalatın bu üç ülkeden yaptığı ithalat içindeki payı 1980'de %0,84 iken 2005'de %6,5'e çıkmıştır. Suriye'den yapılan ithalatın Türkiye'nin toplam ithalat içindeki payı da 1980'de %0,22 iken 2005'de %2,97'ye çıkmıştır.

Tablo 11 ve Tablo 12 birlikte incelendiğinde, 1980'den 2005'e Suriye'nin, Türkiye'nin gerek bu üç komşu ülkeye ihracattaki gerekse dünyaya ihracatındaki önemi azalırken ithalatındaki önemi artış göstermiştir. Türkiye'nin Suriye'ye ihraç ettiği mallar 1980'den bu yana tarımsal mal yoğunluğundan sanayi mallarına kayarken, ithal ettiği malların yoğunluğunda ise “mineral yakıtlar, mineral yağlar ve müstahsallar”ı yanında tarımsal mallara kaymıştır. Bu durum bize her iki ülkenin dış ticaretinde yapısal bir değişim yaşadığını ve bunun da ülkelerin üretim yapılarının değişmesinin dış ticarete yansımaları olduğunu işaret eder. Nitekim petrol Suriye'nin toplam ihracat gelirlerinin %60'ına yakınına oluşturmakta olup, GSYH'da Tarım sektörü %27'lik bir paya, sanayi üretimi ise %20'lik bir paya sahiptir.

Tablo 12: Türkiye'nin Suriye'den İthalatında Fasıl Yoğunlaşması ve Yapısal Değişim						
1980				2005		
Sıra	Fasıl	Dolar	İthalat payı	Fasıl	Dolar	İthalat payı
1	Madeni yakıtlar, yağlar vb. müstahsallar	17.191.692	99,43	Mineral yakıtlar, mineral yağlar ve müstahsalları, mumlar	159.179.068	58,48
2	Bakır	98.445	0,57	Pamuk, pamuk ipliği ve pamuklu mensucat	72.329.389	26,57
3				Tuz, kükürt, toprak ve taşlar, alçılar ve çimento	8.957.382	3,29
4				Yenilen sebzeler ve bazı kök ve yumrular	7.004.344	2,57
5				Plastik ve plastikten mamul eşya	4.771.940	1,75
6				Demir ve çelik	4.142.257	1,52
7				Kahve, çay, Paraguay çayı ve baharat	3.162.476	1,16
8				Yağlı tohum ve meyveler, sanayi bitkileri, saman, hayvan yemi	1.522.194	0,56
9				Hasır: saz ve benzeri örülebilir maddelerden mamuller	913.976	0,34
10				Gıda sanayi kalıntı ve döküntüleri, hazır hayvan gıdaları	727.912	0,27
	İthalat Yoğunlaşması	17.290.137	100	İthalat Yoğunlaşması	262.710.938	96,52
	Suriye'den Yapılan İthalatın üç ülkeden yapılan ithalattaki payı	17.290.137	0,84	Suriye'den Yapılan İthalatın üç ülkeden yapılan ithalattaki payı	272.179.750	6,5
	Suriye'den Yapılan İthalatın Dünyadan İthalattaki Payı	17.290.137	0,22	Suriye'den Yapılan İthalatın Dünyadan İthalattaki Payı	272.179.750	2,97

Kaynak: TÜİK Dış Ticaret İstatistikleri Yıllığı 2006 ve Dış Ticarete Yoğunlaşma 2003.

4. Avantajlı, Dezavantajlı Fasıllar ve Değişim

a. Avantajlı Fasıllar ve Değişim

Tablo 13'de 1980'den 2005'e Türkiye-Suriye dış ticaretinde en avantajlı ürünler ve bunların değişimi yer almaktadır. "Tuz, kükürt, toprak ve taşlar, alçılar ve çimento", "canlı hayvanlar" ve "meyve, kavun ve turunçgillerin kabukları" 1980'de en avantajlı ürün fasılları iken, Türkiye'nin 1980'den bu yana sanayi üretimine ağırlık vermesiyle 2005'de bunların yerini "nükleer reaktörler, kazan; makine ve cihazlar, aletler, parçaları", "motorlu kara taşıtları, traktör, bisiklet, motosiklet vb." ile tarımsal ürün grubu olan "hububat" almıştır. Türkiye, Suriye ile olan dış ticaretinde olduğu gibi 1980 ve 2005 yıllarında en avantajlı olduğu ilk on fasılda dış ticaret fazlası vermiştir.

Tablo 13: Türkiye-Suriye Ticaretinde Avantajlı Fasıllar ve Değişim						
1980				2005		
Sıra	Fasıl	Dolar	Dış ticaret dengesindeki payı	Fasıl	Dolar	Dış ticaret dengesindeki payı
1	Tuz, kükürt, toprak ve taşlar, alçılar ve çimento	30.548.888	35,67	Nükleer reaktörler, kazan: makine ve cihazlar, aletler, parçaları	50.908.515	18,22
2	Canlı hayvanlar	28.931.958	33,79	Motorlu kara taşıtları, traktör, bisiklet, motosiklet ve diğer	43.160.747	15,45
3	Meyve, kavun ve turunçgillerin kabukları	11.681.675	13,64	Hububat	38.077.508	13,63
4	Değirmencilik ürünleri, malt, nişasta, inilin, buğday gluteni	4.999.634	5,84	Sentetik ve suni devamsız lifler	34.487.428	12,34
5	Alüminyum	3.149.515	3,68	Demir veya çelikten eşya	27.434.781	9,82
6	Sebze ve yenilen kökler, yumru ve bitkiler	2.843.887	3,32	Demir ve çelik	27.337.079	9,78
7	Etler ve yenilen sakatat	2.679.755	3,13	Hayvansal ve bitkisel yağlar ve bunların müstahzarları	25.917.904	9,27
8	Organik olmayan kimyevi müstahsallar	2.655.097	3,10	Tuz, kükürt, toprak ve taşlar, alçılar ve çimento	23.402.482	8,37
9	Dokumaya elverişli sentetik ve suni devamsız lifler	1.790.447	2,09	Plastik ve plastikten mamul eşya	21.317.923	7,63
10	Pamuk	1.272.229	1,49	Elektrikli makine ve cihazlar, aksam ve parçaları	16.141.317	5,78

Kaynak: TÜİK Dış Ticaret İstatistikleri Yıllığı 2006 ve Dış Ticarete Yoğunlaşma 2003.

b. Dezavantajlı Fasıllar ve Değişim

Tablo 14, 1980'den 2005'e Türkiye-Suriye dış ticaretinde en dezavantajlı ürünleri ve dezavantajlı ürünlerde değişimi göstermektedir. 1980'de Türkiye'nin Suriye'ye karşı dezavantajlı olduğu ve dış ticarete açık verdiği fasıllar sadece "madeni yakıtlar, yağlar vb. müstahsallar" ve "bakır" iken 2005'de dezavantajlı ilk on fasılın hepsinde dış ticaret açığı vermiştir. Diğer taraftan, 1980 dezavantajlı olmayan "pamuk, pamuk ipliği ve pamuklu mensucat ürünleri" faslı 2005'de en dezavantajlı ürün olmuş "mineral yakıtlar, mineral yağlar ve müstahsalları, mumlar" ürün fasılının önüne geçmiştir. Yine 2005'de "yenilen sebzeler ve bazı kök ve yumrular" ve "kahve, çay, Paraguay çayı ve baharat" gibi tarımsal ürün fasılları en dezavantajlı ürünler arasına girmiştir.

Tablo 14: Türkiye-Suriye Ticaretinde Dezavantajlı Fasıllar ve Değişim						
	1980			2005		
Sıra	Fasıl	Dolar	Dış ticaret dengesinde ki payı	Fasıl	Dolar	Dış ticaret dengesindeki payı
1	Madeni yakıtlar, yağlar vb. müstahsallar	-13.248.675	-15,47	Pamuk, pamuk ipliği ve pamuklu mensucat	-69.948.101	-25,03
2	Bakır	-97.202	-0,115	Mineral yakıtlar, mineral yağlar ve müstahsalları, mumlar	-40.454.099	-14,48
3	Kitap/gazete/baskı sanayinin diğer; el, makine yazısı, plan vs.	1.838	0,0021	Yenilen sebzeler ve bazı kök ve yumrular	-5.527.705	-1,98
4	Semsiye, baston, kamçı, kırbaç ve bunların aksamı	1.964	0,0023	Kahve, çay, Paraguay çayı ve baharat	-3.162.476	-1,13
5	Çeşitli eşya	2.132	0,0025	Yağlı tohum ve meyveler, sanayi bitkileri, saman, hayvan yemi	-1.193.067	-0,43
6	Fırça, süpürge, pompan, kalbur ve elekler	2.241	0,0026	Hasır: saz ve benzeri örülebilen maddelerden mamuller	-903.302	-0,32
7	Müzik aletleri; bunların aksesuarı	2.750	0,0032	Şeker ve şeker mamulleri	-389.058	-0,139
8	Süt ve süt ürünü; kus ve kümes hayvanının yumurtası; tabii bal	6.821	0,008	Örme giyim eşyası ve aksesuarları	-263.068	-0,094
9	Boyacılıkta/debagatta kullanılan bitkisel madde, zambak, reçine vs	7.150	0,0083	Mensucattan mamul diğer eşya, kullanılmış eşya, paçavralar	-178.895	-0,064
10	Örülmeye ve yontulmaya elverişli bitkisel madde	8.488	0,0099	Örülmemiş giyim eşyası ve aksesuarları	-140.957	-0,05

Kaynak: TÜİK Dış Ticaret İstatistikleri Yıllığı 2006 ve Dış Ticarete Yoğunlaşma 2003.

Tablo 13 ve 14 birlikte incelendiğinde, 1980'den 2005 yılına doğru Türkiye'nin Suriye ile dış ticaretinde en avantajlı ürünlerin emek yoğun ürünlerden sermaye yoğun ürünlere kaydığı görülür. Türk tekstil ve giyiminde önemli bir ham madde olan "pamuk, pamuk ipliği ve pamuklu mensucat" fasıllı ürünler ile önemli enerji kaynağı olan ve Türkiye'de talebi karşılayacak kadar yeterince bulunmayan petrol 2005 yılı itibarıyla en dezavantajlı ürünler arasında ikinci olmuştur. Bunların her ikisi de Türkiye'nin ileri gelen tekstil ve rafine petrol endüstrileri için üretimde önemli tamamlayıcı ithal mallarıdır.

VI. SONUÇ

Türkiye'nin 24 Ocak 1980'de aldığı kararlar doğrultusunda başlayan ihracata yönelik sanayileşme stratejisi ve dışa açık büyüme modeli uygulaması 1980'den 2005'e Türkiye'nin üretim, ihracat ve ithalatın yapısında değişmelere yol açmış ve bu durum Türkiye'nin genel ihracat ve ithalatına yansdığı gibi komşu Ortadoğu sınır ülkeleriyle dış ticaretine de yansımıştır.

Türkiye'nin kıt enerji kaynaklarına sahip olması dolayısıyla, Irak, İran ve Suriye'den olan ithalatında fasıl bazında "madeni yakıtlar, yağlar vb. müstahsallar" 1980 ve 2005 yıllarında ilk sıralarda yerini korumuştur. Türkiye'nin 1980'den 2005'e ihracatta fasıl yoğunlukları karşılaştırıldığında, Türkiye'nin bu ülkelere olan ihracatının yapısı tarımsal mallardan sanayi malına ve üretiminde emekten ziyade sermaye ve teknoloji gerektiren mal ve fasıllarda yoğunlaşmaya kaymıştır.

Türkiye'nin bu üç ülkeye yaptığı ihracatın bu üç ülkeden yapmış olduğu ithalatı karşılama oranı 1980'de %15,68 iken 2005'de %100,3'e çıkmış, dış ticaret fazlası verir duruma gelmiştir. Bu oransal artış (84.62 puan) Türkiye'nin genel ihracatının toplam ithalatını karşılama oranındaki artışın (25,4) üç katından daha fazla olmuştur. Ancak üç ülke arasında Suriye'ye olan ihracatın bu ülkeden olan ithalatı karşılama oranı 1980'de %595,2'den 2005'de 202,7'ye gerilemiş, Irak ve İran ile dış ticaretinde artış göstermiştir. Zaman içerisinde Türkiye, Suriye ile olan dış ticaretinde 1980'de tarımsal mallar ihraç ederken 2005'de bu malları ithal eder duruma gelmiştir. Buna karşılık Suriye'ye "nükleer reaktörler, kazan; makine ve cihazlar, aletler, parçaları" ve "motorlu kara taşıtları, traktör, bisiklet, motosiklet ve diğer" sanayi malları ve fasılları 2005 yılı itibarıyla Suriye ile ihracatta öncelikli duruma gelmiştir.

Süreç içerisinde bu üç ülke ile "demir ve çelik", "demir veya çelikten eşya", "elektrikli makine ve cihazlar, aksam ve parçaları" gibi sanayi malı fasıllarında endüstri içi ticaretin oluştuğu, ancak genelde Türkiye'nin bu komşu ülke ile olan dış ticareti karşılaştırmalı avantajlara, zaman içerisinde mal ve fasıl bazında uzmanlaşmadaki değişmeye ve en önemli olarak ticarete konu olan malın bu ülkelerde doğal kaynak olarak bol olup olmamasına bağlı olarak geliştiği görülmüştür.

Türkiye'nin İran ile dış ticaretinde, İran'ın tarımda modernleşme atılımları doğrultusunda 1980'de en avantajlı ilk iki fasıl olan "hububat"tan ve "dokumaya elverişli sentetik ve suni devamsız lifler"den 2005'de "motorlu kara taşıtları, traktör, bisiklet, motosiklet vb" ile "nükleer reaktörler, kazan; makine ve cihazlar, aletler, parçaları"na kaydığı görülür. 1980'den 2005'e Türkiye'nin İran'la dış ticaretinde "madeni yakıtlar, yağlar vb. müstahsallar" en dezavantajlı ürün olarak yerini korurken, 2005 yılında "metal cevherleri", "bakır ve bakırdan eşya" ve "ham postlar, deriler" de dezavantajlı fasıllar arasında yer almıştır.

Türkiye'nin Irak ile dış ticaretinde, 1980'de en avantajlı fasıl olan "kara taşıtları ve bunların aksam, parçaları"ndan 2005'e gelindiğinde "elektrikli makine ve cihazlar, aksam ve parçaları"na kaydığı, hububatın yerini ise yine tarımsal mallar dayanan işlenmiş "değirmencilik ürünleri"nin aldığı görülür. 1980'den 2005'e Türkiye'nin Irak'la dış ticaretinde "madeni yakıtlar, yağlar vb. müstahsallar" en dezavantajlı ürün iken Irak'a son yıllarda rafine petrol ürünlerinde ihracat yapılması ile "madeni yakıtlar, yağlar vb. müstahsallar" da 1980'de görülen dezavantaj yerini 2005 yılında "bakır ve bakırdan eşya" ile "gübreler" faslına bırakmıştır.

Yükseler ve Türkan (2008)'in işaret ettiği doğrultuda, Orta Doğu sınır ülkelerine yapılan ihracatta "nükleer reaktörler, kazan, makine ve cihazlar, aletler, parçaları" ve "motorlu kara taşıtları, traktör, bisiklet, motosiklet ve diğer" ürün fasıllarında Türkiye'nin avantajlı olduğu görülmüştür. Bu avantaj Kaya (2006), Falcıoğlu ve Akgüngör (2005)'ün bulguları doğrultusunda; küreselleşme sürecine paralel gelişen üretim ve dış ticaret yapısındaki değişmelerden; Türkiye'nin ileri teknoloji endüstrilerinde yoğunlaşmış olmasından gelmektedir.

İleriye yönelik olarak Türkiye, komşu Ortadoğu sınır ülkelerine yüksek rekabet gücüne sahip ve avantajlı olduğu tarımsal makine, otomotiv, elektrik, elektronik, kimya sektörü gibi sanayi ürünlerinin ihracatını artırarak bu ülkelerden olan ham petrol ithalatında görülen dış ticaret açığını karşılayabilir duruma gelebilir. Ayrıca, Irak ve Suriye'nin Arap Serbest Ticaret Bölgesi (GAFTA)'ne üye olması dolayısıyla bu ülkede yapılacak yatırımlar Türkiye'ye diğer Ortadoğu Arap ülkeleri pazarlarında avantajlar sağlayacaktır. Karşılıklı dış ticaretin artırılması yanında son yıllarda bu ülkelerle başlayan ve önemi daha da artan siyasi ve ekonomik ilişkilerin daha da ilerletilmesi her dört ülkenin yararına olduğu gibi Orta Doğu'da istikrarın temini için de önem arz etmektedir.

TEŞEKKÜR

Yazar veri toplamada yardımcı olan Ekonomist Mukaddes Deliağaoğlu'na teşekkür eder.

KAYNAKÇA

Akal, M., Şimşek, S., Şen R. (2006). Avrupa Birliği Üyesi Ülkelerinde İç Ticaretin Yönü. *Akademik Bakış*, Sayı 9, 1-17.

Akın, A.S. (2008). Türkiye Bilim Sitesi, Bölgesel Tercihli Ticaret Görüşmeleri ,
<http://www.genbilim.com/content/view/3997/> (Erişim:2.06.2008)

Ayaydın, A. (13.2.2007). Türkiye-İrak Ticari İlişkilerindeki Gizem, *Sabah Gazetesi*.

Banks, A. S, V. Carlip, W. Overstreet ve D. Linder (1982). *Economic Handbook of the World*: McGraw-Hill Book Company, New York.

Çakacak, Ö. (1.6.2008). Güncel Haber, *Star Gazetesi*.

Dış Ticaret Müsteşarlığı, *Dış Ticaret İstatistikleri* (www.dtm.gov.tr, Erişim: 30.5.2008). Ankara.

___ *Serbest Ticaret Anlaşmaları*. (www.dtm.gov.tr, Erişim: 3.6.2008). Ankara.

___ *Müsteşarlık Duyuruları*. (dtm.gov.tr, Erişim: 9.6.2008), Ankara.

Ertekin , M. (2005). Sektörler İtibariyle Üretim-Dış Ticaret İlişkisi ve Rekabet Koşulları, *Dış Ticaret Müsteşarlığı Araştırma Raporu*, Ankara.

Falcıoğlu, P. ve Akgüngör, S. (2005). Regional Specialization and Industrial Concentration Patterns in Turkish Manufacturing Industry after Trade Liberalization. *Regional Studies Association Academic Papers*, <http://www.regional-studies-assoc.ac.uk/events/080606papers.asp>.

Ferreira, P. C. ve Facchini, G. (2005). Trade Liberalization and Industrial Concentration: Evidence from Brazil. *The Quarterly Review of Economics and Finance*, 45: 432-446

Güleç, M. ve Gencay, O. (2003). Irak Savaşının Gölgesinde Türkiye Ortadoğu Ülkeleri Ticari İlişkileri, *Dış Ticaret Müsteşarlığı Ekonomik Araştırmalar ve Değerlendirme Genel Müdürlüğü Araştırma Raporu*. Ankara.

Kaya, A. A. (2006). Regional Specialization and Location of Industrial Activity in Turkey, *Regional Studies Association International Conference, 8th and 9th June, Leuven, Belgium*.

Pagoulatos, E. And Sorensen, R.(1976). Foreign Trade, Concentration and Profitability in Open Economies, *European Economic Review* ,8, 225-267.

Salvatore, D. (1990). *International Economics*, Macmillan Publishing Company, New York.

Seyidoğlu, H. (2003). *Uluslararası İktisat*, Güzem Yayınları, İstanbul.

Ünsal, M. E (2005). *Uluslararası İktisat*, İmaj Yayınevi, Ankara.

Türkiye İstatistik Kurumu (2006). *Dış Ticaret İstatistikleri Yıllığı*, Ankara.

____ (2003). *Dış Ticarete Yoğunlaşma*, Ankara.

Yükseler, Z. ve Türkan, E. (2008), *Türkiye'nin Üretim ve Dış Ticaret Yapısında Dönüşüm: Küresel Yönelimler ve Yansımalar*, TUSİAD Yayın No: 453. İstanbul.

<http://sbe.gantep.edu.tr> 'den online ulaşılabilir

Gaziantep Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi
7(2): 297-312 (2008)

Gaziantep
Üniversitesi
Sosyal Bilimler
Dergisi

Formel Ve Enformel Emek Biçimi Olarak Hamallık Ve Hamallar: Isparta Örneği

Suat Kolukırık* ve Zekavet Nuran Oğuz

Süleyman Demirel Üniversitesi Fen Edebiyat Fakültesi Sosyoloji Bölümü

Özet: İnsanlık tarihi kadar eski bir meslek olan hamallığın teknolojik ilerlemelere karşın varlığını koruduğu bilinmektedir. Geçmişte olduğu gibi zamanın koşullarına uygun değişikliklere uğramış hamallığın, kentleşme ve kentleşmenin doğurduğu göç ile kırsal kesimden gelen vasıfsız işçiler ve göçmenler tarafından öncelikle tercih edildiği görülmektedir. Öte taraftan hamallık mesleğinin sosyal prestij açısından çekici olmaması ve çalışma yaşamının “en alttakileri” olarak düşünülmesi, toplumsal işleyişin ve işbölümünün belirli bir parçasını oluşturan bu kesimin yeterince fark edilmemesine neden olabilmektedir. Çalışma genel anlamda devletin kontrol ettiği, formel ekonominin dışında kalan işgücünün kendi hesabına faaliyetlerini ve istatistiklere yansımaya ya da tam olarak hesaplanamayan istihdamın görünümü irdelemektedir. Hamalın kim olduğu, hamallığın tercih edilme nedeni veya hamallığı üreten sosyo-ekonomik koşullar sosyolojik bir perspektifle ele alınmaktadır. Hamallığın bir meslek olarak hangi anlam ve anlamlara karşılık geldiği, hamal olarak çalışan işgücünün sosyo-ekonomik durumu, teknolojik ilerlemeler karşısında yaşadıkları sorunları Isparta örneklemini üzerinden ev taşıma ve yük boşaltma işlerinde çalışan hamallarla gerçekleştirilen alan çalışmasının sonuçlarına göre değerlendirilmektedir.

Anahtar Kelimeler: Hamallık, Hamallar, Enformel Sektör, Meslek, İşbölümü, Emek.

Porters And Portage As Formal And Informal Labour: Isparta Example

Abstract: It is known that portage, an occupation as old as human history, remains to be a traditional profession despite technological developments. It is observed that today this occupation has undergone changes in accordance with the conditions of the time, and has become an occupation preferred by unqualified workers and immigrants who migrate to big cities from rural areas as a consequence of urbanization. On the other hand, since portage is unattractive in terms of social prestige and porters are considered to be at the “very bottom” in the hierarchal chain of work life; this community of workers, which constitute a certain part of social mechanism and division of labour, are not recognized enough in the social order. On the overall, this study aims to discuss the activities of the labour force outside the formal economy controlled by the government, and introduce an overview of the employment that is not reflected or completely taken into account in the statistics. The identity of porters, the reasons of why

portage is preferred as an occupation, or the socio-economical conditions that create portage as an occupation are analysed from a sociological perspective. The meaning or meanings that correspond to portage as an occupation, the socio-economical situation of the labour force working as porters, and the problems they experience in the face of technological developments are evaluated over the example of Isparta and in accordance with the results obtained from the field study conducted with porters who work in head-end business and discharge.

Key Words: Portage, Porters, Informal Sector, Occupation, Division of Labour, Labour.

I.GİRİŞ

Etimolojik anlamda hamal; ücretle yük taşıyarak geçinen kimse, taşıyıcı, yükçü olarak tanımlanmaktadır. Hamallık ise hamalın yaptığı iştir (Hamal Maddesi, s.603). Türkçede hamal ve hamallığa ilişkin kullanılan diğer yaygın bir kavram işçi, emekçi anlamındaki amele'dir. Yapılan işin niteliği bakımından çoğunlukla bu iki kavram bir birinin yerini alabilmektedir. Öte taraftan hamala ilişkin tanımlama ve uzmanlaşmayı yansıtmaya bağlamında 'sırık hamalı' ve 'sırt hamalı' gibi farklılaştırıcı kavramlar da kullanılabilir. Bunlardan sırt hamalı; han, iskele ve limanlarda "arkalık" adı verilen meşinden yapılmış içi samanla dolu semerlerle yük taşıyanlardır. Sırık hamalı ise dört kişilik bir hamal ekibinden oluşan, dişbudak ağacından yapılmış uzun sırtıkların omuzlara alınarak kısa ve çabuk adımlarla yük taşıyanları tanımlamak üzere kullanılmaktadır (Günay, 2008).

Hamallık ya da hamalın karşılık geldiği görev tanımı içerisinde ele alınan iş kavramı geçim sağlamak için herhangi bir alanda yapılan çalışma, meslek şeklinde ifade edilmektedir. Meslek kavramı da belli bir eğitimle kazanılan sistemli bilgi ve becerilere dayalı, insanlara yararlı mal üretmek, hizmet vermek ve karşılığında para kazanmak için yapılan, kuralları belirlenmiş iş olarak tanımlanmaktadır (Meslek Maddesi, s.1012). Buna göre meslek kavramı herhangi bir hizmette ya da üretimde uzmanlaşmaya işaret etmektedir. Sosyolojik anlamda ev eksenli işlerden ayrı bir iktisadi rol olarak kavranan meslek kavramı emek piyasalarının büyümesinin bir sonucu olarak görülmektedir. Bunun dışında mesleki roller bir sanayi kuruluşunun, resmi bir kurumun ya da sosyo-ekonomik yapı içindeki daha geniş bir iktisadi işbölümünün parçasını oluşturabilmektedir (Marshall, 1999:491). Günümüzde sanayileşme ve kentleşme ile birlikte modern toplumda profesyonel mesleklerin çeşitlenmesi sonucunda işbölümü daha çok yaygınlaşmış ve gelişmiştir (Hughes, 1996:27). Hızı her geçen gün artan teknolojik gelişmelerin yeni meslekler üretmeye devam edeceği ve geleneksel olanları da dönüşüme uğratacağı öngörülebilir.

Toplumsal ya da kolektif algı açısından değerlendirildiğinde hamallık, gününbirlik çalışma koşulları ve çoğunlukla yasal olmayan kurallarının varlığı nedeniyle düzensiz iş sınıflaması içerisinde yer almaktadır. Bu durum hamallığın hem formel hem de enformel emek üretim biçiminden kaynaklanmaktadır. Gerek Osmanlı döneminde ve gerekse de günümüzde hamallık mesleği bu ikili yapısını devam ettirmiş ve ettirmektedir. Nitekim günümüz Türkiye'sinde çeşitli kamu kuruluşlarında hamalların çalışma düzenini sağlayan yazılı kuralları bulunmakta, yönergeler hazırlanmaktadır. Türkiye Cumhuriyeti Devlet Demiryollarının 2005 yılında yürürlüğe koyduğu, gar ve istasyonlarda kendi nam ve hesabına çalışan hamallarla ilgili yönergesine göre hamal olmanın ilk şartı 18 yaşından küçük ve 60 yaşından büyük olmamaktır.

Hamal ifadesi TCDD personeli olmayan ve kendi nam ve hesabına çalışan kişileri kapsar. Bu kişilerin sağlık durumu hamallık yapmaya uygun olacağı gibi her hamal bulunduğu yerde mevcut olduğu takdirde hamal derneğine kayıtlı olmak zorundadır. En az ilkokul mezunu olmak zorunda olan hamallar, buldukları yerin mülki

amirinden hamallık yapmasında sakınca olmadığına dair belge getirmek ve TCDD'den çalışma için izin almakla yükümlüdür. İş yeri düzeyinde bütün hamalları temsil eden ve amirlerle olan ilişkileri düzenleyen hamal başları bir yıl süreyle hamallar tarafından seçilir. Hamalların taşıma karşılığında alacakları ücretler de gar ve istasyonun bulunduğu yerin belediyesinden alınacak rayice (değer) göre belirlenir. Rayiç verilmediği takdirde ücretler, benzeri hizmet yapan kurum ve kuruluşların tarifeleri esas alınarak ya da gar ve istasyon yöneticileri tarafından parça adedine ve ağırlığına göre oluşturulur. Bu ücretler sadece gar ve istasyon sınırları içinde geçerlidir. Hudutlar dışında yapılan hizmetlerin ücretleri taşıyıcı ve hamal arasında pazarlık esasına dayalı olarak gerçekleşir (Hamallar Yönergesi, 2005).

Kamu sektörü dışında günümüz çalışma koşulları ve enformel ekonomi açısından temel sorunsal, hamalların durumu ve hangi parametrelere göre çalışma yaşamında yer aldıklarıdır. Zira enformel sektörün, mali ve sosyal güvenlik yasalarının dışında kalmış olması, bir yaşam kaygısı ile kentsel alanlara akın eden insanların, düşük gelirliliğe karşı talebini artırmaktadır (Akgeyik, 2004). Bugün itibarıyla Türkiye'de enformel sektörde çalışan işgücünün önemli bir çoğunluğunun kırdan kente göç etmiş, düşük eğitim ve vasıf düzeyine sahip işgücü grubunu oluşturdukları bilinmektedir (Gönç-Şavran, 2008). Yaşanan ekonomik krizler ve artan yoksulluk çerçevesinde istihdam alanı oluşturmanın ötesinde, sosyal güvence yokluğu, düşük ücret ve çalışma şartlarının olumsuzluğu göze çarpan belirgin noktalar (Gökbayrak, 2003). Öte taraftan Türkiye'de enformel ekonominin son dönemde artmasına yol açan bir diğer neden de yabancı kaçak işçilerin varlığıdır. Bugün sayıları ve milliyetleri bilinmeyen geniş bir yabancı göçmen nüfusu istihdam imkanı bulabilmektedir. Yabancı kaçak işçilik arttıkça, genel ücret seviyesi düşmekte, yerli çalışanların pazarlık gücü azalmakta, enformel ekonomi daha da yaygınlaşmaktadır (Algan, 2004). Bunun dışında enformel sektörü yalnızca ülke içi dinamiklerden kaynaklı sorun olarak görmek doğru bir yaklaşım değildir ve enformelleşme farklı boyutlarıyla küresel ekonomik yeniden yapılanma süreçleriyle bağlantılıdır (Altuntaş, 2008:33). Ülkelerarası karşılıklı ilişki ve küresel ekonomik sistem içerisinde, emekle sermaye arasındaki ilişki değişime uğramakta ve farklı üretim ve emek biçimleri ortaya çıkabilmektedir (Castells, 1996:272).

II. OSMANLIDAN CUMHURİYETE HAMALLIK VE HAMALLAR

Osmanlıdan günümüze hamallık mesleğinin tarihsel süreç içerisindeki görünümü bizi 16.yüzyıla götürmektedir. 1587'de İstanbul kadısına gönderilen bir fermanla sakat hayvanlara taşıyabileceğinden fazla yük vuran hamalların bulunduğu, bu şekilde yük taşınmaması için kendilerine kethüdalar vasıtasıyla uyarı yapılması gerektiği bildirilmektedir. Bazı hamalların da mesafelere göre ücreti tayin edilen tarifeye uymadıkları, bu şekilde hareket edenlerin tespit edilerek cezalandırılmalarının sağlanması belirtilmektedir. 1735'teki fermanla ise müşterilerinin eşyasını taşıırken zarara uğratılmaması, zarara uğrayan eşyaların bölükbaşları tarafından ödenmesi emredilmiştir. Osmanlıda hamallar açısından önemli bir gelişme en iyi örgütlenmiş kesimi oluşturuyor olmalarıdır. Özellikle İstanbul'un büyük iş hacmi nedeniyle hamalların uzun bir süre bu örgütlülük halini devam ettirdikleri bilinmektedir (Günay, 2008).

Hamalların Osmanlı dönemindeki önemi, kuşkusuz motorlu araçlar öncesi kent içi kara taşımacılığında ulaşım vasıtaları olarak beygir, deve ve at arabalarının yanında daha pratik bir kesimi oluşturuyor olmasıdır. Bu dönemde hamallar loncalara ait yerlerde ikamet etmekteydiler. Oturdıkları yerlerin kiralari ve üyelik aidatları da loncalar tarafından doğrudan doğruya yevmiyelerden kesilerek sağlanmaktaydı (Günay, 2008). Özellikle köprülerde, gümrüklerde, iskelelerde ve semt pazarlarında rastlanan hamalların iş yapabilme imkânı mevsimsel değişikliklere göre artış göstermiştir. Hamallar sadece eşya değil aynı zamanda aşırı yağışla

birlikte oluşan çamurlu göletlerden geçmek için belli bir ücret karşılığında insanları da taşımışlardır (Erlar, 2000:34). Ticari merkez olma özelliği açısından İstanbul'da hamallar için büyük bir iş hacmi söz konusudur. Sokakların darlığı, şehrin her mahallesinde hamal istihdamını mümkün kılmıştır. Buna karşın İstanbul'un en yoksul kesimini limanda bavul taşıyan hamallar oluşturmuştur. Ayrıca bu dönemde ağır iş koşulları vakıfların dikkatini çekmiş, hamallar için bir vakıf kurulması kararlaştırılmıştır (Günay, 2008).

1550'lerde İstanbul'da yaşayan hamalların çoğunluğunun Ermeni ve Türk kökenli olduğu ifade edilirken (Günay, 2008), 18. yüzyılda Erzurum, Bitlis, Van, Muş ve Elazığ'dan gelenler çoğunluk sağlamışlardır. Genellikle Kürt kökenli hamallar hemşehri kolonilerinin oluşturulmasına zemin hazırlamışlardır. 20. yüzyıla gelindiğinde hamallık mesleği büyük oranda Kürt kökenli nüfusça yapılmaya başlanmış ve sonrasında ticaretin gelişmesi ve yeni iskelelerin açılmasıyla Sivas, Kastamonu ve Tokat'tan gelen işgücünün hamallık mesleğini icra etmeye başladığı görülmüştür (Çiçek, 2008).

Osmanlı dönemi hamallarına ilişkin önemli bir kaynak Reha Çamuroğlu'nun 1905 yılında Abdülhamit'e düzenlenen başarısız Yıldız Sarayı suikastını anlattığı *Bir Anlık Gecikme* adlı romanının kurgusunda yer almakta ve o dönemdeki hamalların genel özellikleri hakkında bilgi sunulmaktadır.

“İstanbul'un hamalları âlem içinde bir âlem, ahali içinde bir ahaliydi. İstanbul'da hamal olmak bir tür ayrıcalıktı. Öyle sırtına güvenen, “İş bulamadım bari hamal olayım” deyip hamal olamazdı. Bir kere hamal olma ayrıcalığı, doğuştan gelen bir özellikle birleşmiş olmalıydı. Bu, Kürt olmaktı. Yani önce Kürt olurdunuz, sonra da eğer isterseniz ve lonca sizi kabul ederse hamal olurdunuz. Böylece doğuştan özellikler, işin doğrusu, başka loncalarda da aranırdı elbette. Sandalcı olmak için Çankırlı olmak, simitçi olmak için bilmem nereli, kâğıtçı olmak için Aksekili olmak gibi pek çok inceliği vardı loncaların” (Çamuroğlu, 2005:70).

Romanın, hamalların kendi iç örgütlenmesi kadar diğer mesleklere sahip lonca ve birlikler hakkında da bilgi sağlıyor olması dönemi anlayabilme bağlamında önemlidir. Diğer önemli bir nokta Romanda İstanbul'da yaşayan hamalların 1895 yılında Ermeniler ile Müslümanlar arasında çıkan çatışmanın bastırılmasında rol oynadıklarını belirtmesidir. Romanda hamalların lideri olan Zaro Ağa'nın yaşadığı dönemde devletin üst düzey yetkilileriyle olan ilişkisi ise hamal loncalarının gücü ve rolünü göstermesi bağlamında değerlidir. Zira aşağıda alıntılanan satırlar, hamal lonca ve birliklerinin günümüz meslek örgütleri gibi toplumsal konularda taraf olduklarını göstermektedir.

“1905 yılında hamallar ağası bir efsaneydi. Onun gözleri sekiz padişahı görmüştü. Onun kerameti, bırakın herhangi bir başka neden aramayı, yüz otuz bir yaşına kadar yaşamış olmasıyla dahi açıklanabilirdi. Doksan yaşından sonra çocuk sahibi olmaktan daha büyük keramete ihtiyaç mı olurdu?...“Nasılınsınız pederim?” dedi paşa, “Hamd olsun paşam” dedi ağa, “Yüce Rabbim hala rızığımızı kesmemiştir. Odaya geçildi. Tek tek haller hatırlar soruldu... Söze, Hamallar Locası'ni överek başladı. Zaro ağanın kerameti ile devam etti... Dışarıdan birisi bu sahneyi izlese Necip Paşa'yı asker, hamalları da eski silah arkadaşları zannedebilirdi. Sonra sözü Zaro Ağa aldı, padişah efendimizin büyüklüğünden, Necip Paşa hazretlerinin devlete lüzumundan, ama hamal resimlerinin (hamalların verdikleri bir tür vergi) biraz yüksek olduğundan, bekâr odalarının bakımsız olduğundan ve loncanın bunlara bakım yaptırmaya gücünün olmadığından bahsetti. Bütün bunlara rağmen, hamalların her zaman din ve devlet için fedakarlığa ne zaman istenirse yine hazır olduklarını belirtti” (Çamuroğlu,2005:71).

Cumhuriyet dönemine geçildiğinde imar ve iskân hareketleri ile birlikte ticari ve sosyal hayat gelişmiş, bu dönemde esnaf, mallarını taşıtabilmek için hamala ihtiyaç duymuştur. Söz konusu talep Anadolu'nun köy ve kasabalarından binlerce kişinin ırgatlık ve amelelik için İstanbul'a gelmesindeki etkenlerden birisi olmuştur. 1950'li yıllarda sanayi sektörünün gelişmesi sonucunda birçok ameleye istihdam imkanı sağlanmıştır. Hamallar açısından yaşanan kısa dönemli rahatlamadan ardından yaşanan ekonomik krizler, birçok hamalı yeniden işinden etmiş ya da daha az parayla daha fazla yük taşımalarını gerektirmiştir (Günay, 2008).

III. MESLEK OLARAK HAMALLIK VE TAŞIYICILIK

Osmanlı döneminde babadan oğula geçen bir meslek olan hamallığın bugün de özellikle İstanbul'da ve diğer birçok kent merkezinde varlığını sürdürdüğü bilinmektedir. Farklı kent dokularına ilişkin olarak, Ankara'da hamallık yapanlar üzerine antropolojik bir okuma Tavakolian tarafından 1974 yılında gerçekleştirilen doktora tezi üzerinden yapılabilir. Günümüzde kullanılan basit ya da ileri teknolojiyle birlikte taşımacılık sektöründe meydana gelen gelişme, bu mesleğin sürdürülüş şeklinin değişmesini sağlasa da geçmiştekine benzer sözlü kural ve kaidelerin varlığına rastlanılmaktadır.

Eminönü'nde belli başlı iskelelerde toplam 1300–1500 kişi çalışmaktadır. İskelelerde sabah saat 7-8 arasında açılan sandıkta hamallara ait bileklikler bulunmaktadır. Bilekliği bu saatlerde alan hamalların işe geldiği belli olmakta; hamallar sandık kapandıktan sonra işe gitseler bile o gün hisseden pay alamamaktadırlar. Her iskelenin başında bulunan bir başkâtip ve başkâtibin altındaki üç tane kâtip gelen giden malı kaydetmektedir. Günün sonunda kesedar tarafından toplanan para pay edilerek kalan para kasada saklanmaktadır. Biriken miktar yılda bir kez olmak üzere yine hamallar arasında paylaşılır. Ancak bu paylaşım da kâhyanın çift hissesi vardır. Kâhya hamallar tarafından demokratik yollarla seçildiği gibi yine hamallar tarafından görevden düşürülmektedir. Öte taraftan bu bölgede hamallık yapabilmeyen ilk şartı bölgedeki yetkili kişilerin belirledikleri hava parasını vermektir. Yük taşıyabilmek için herhangi bir bölük üyesi olma şartı aranırken bir hamal semerinin hava parası 7.000–8.000 TL civarındadır. Bölük üyesi olmayan hamalların yük taşınması çeşitli şekillerde engellenmektedir. Bu mesleğin sosyal güvencesi sadece semere verilen hava parasıdır. Sigortaları olmayan hamallar herhangi bir kaza anında da sosyal haklardan faydalanamamaktadır (Çiçek, 2008).

Hamal işgücünün demografik yapısı bağlamında, kırsal kesimlerden iç göç aracılığıyla kente gelen ve gelmek zorunda olanlar kentsel ortamlarda vasıfsız işçi konumunda çalışmak ve yoğun olarak da hamallık yapmak zorunda kalabilmektedir. Dolayısıyla hamallık iç kesimlerden metropollere ya da kırsal kesimden merkezlere gelenler için tercih edilen bir iş haline gelmiştir. Ancak bugünün Türkiye'sinde hamallık mesleği iç ve dış göçlerle birlikte sadece Türk göçmenlerin değil, aynı zamanda yabancı uyruklu göçmenlerin de tercih ettiği bir iş haline gelmiş bulunmaktadır. Özellikle emeğin ucuz olduğu ve işsizliğin yoğun yaşandığı; Bulgaristan, Moldova, Ukrayna, Azerbaycan, Irak, İran gibi ülkelerden Türkiye'ye gelenler hamallık, tezgâhtarlık, çocuk bakıcılığı gibi işlerde istihdam imkanı bularak geçimlerini sağlamaya çalışmaktadırlar (İçduygu, 2004:85). Türkiye'de kaçak çalışan yabancı uyruklu işçilerden özellikle Afrika kökenli olanların hamallık mesleğini yoğun olarak yaptıkları görülmektedir. Kaçak çalışan yabancı uyruklu işçilerin işverenden sigorta talebinde bulunmamları tercih edilmelerinde etkili olmaktadır (Doğru, 2007).

Cinsiyet dağılımı açısından kadınların taşıma sektöründeki dağılımlarına baktığımızda Türkiye İş Kurumu'nun 50'nin üzerinde işçi istihdam eden şirketlerde yaptığı araştırmanın verilerine göre Türkiye genelinde 281 kadın yük taşıma şoförlüğü, 73 kadın kamyon ve kamyonet, 23 kadın iş makinesi kullanmaktadır. 320 kadın yolcu taşıma şoförlüğü yaparken, 32

kadın da kaptan olarak otobüs şoförlüğü yapmaktadır. Türkiye’de 3 bin 649 kadın inşaatlarda beden işçisi olarak istihdam edilirken, 712 kadın depo hamalı olarak çalıştırılmaktadır (Sezer, 2008). Sanayi ve Ticaret Bakanlığı’nın verilerine göre; Türkiye’de 12 bin 388 adet tarımsal amaçlı, 77 bin 791 adet de tarım dışı alanlarda faaliyet gösteren kooperatif bulunmaktadır. Tarım dışı alanda faaliyet gösteren kooperatiflerin içinde 9 “hamallık taşıma kooperatifi” yer almaktadır (Sanayi Bakanlığı, 2007). Kooperatiflere ek olarak Türkiye Taşıma İşçiler Sendikasının (TÜRKTİS) taşımacılık sektöründeki işçi ve şoförlere yönelik olarak başlattığı çalışma kapsamında hamalların da sendika üyesi olabileceği ifade edilmektedir (Demirtaş, 2008). Hamalların örgütlenmesi ve sendikalaşmasının gerçekleşmesi durumunda, enformel sektör kayıt altına alınabilecek ve sorunların çözümü daha demokratik biçimde sağlanabilecektir.

IV. ARAŞTIRMANIN YÖNTEMİ

Isparta kent örneklemini üzerinden hamallığı bir meslek olarak sürdürenlerle gerçekleştirilen bu araştırma, temelde çalışma yaşamının en “alttakileri” olarak tanımlanabilecek işgücünün sosyo-ekonomik sorunlarını belirleme ve sosyal ilişki biçimlerini anlamaya yöneliktir. Ancak belirtilmesi gereken, alttakiler kavramının marjinal olana göndermede bulunmadığıdır. Zira dışlanmışların veya kenarda yaşayanların üzerine yüklenen rollerin sorguya ihtiyaç duyduğu söylenebilir (Akay, 2001:53). Bu sorgu çabası içerisinde hamallar üzerine yeterli olmayan literatür ve teori varlığının eksikliği çalışmayı yoğunlukla ampirik bir alan üzerinden ilerletmiş, anket ve derinlemesine mülakatlar aracılığıyla veriler elde edilmiştir (Fielding, 2001:124). Ortaya konan veriler yalnızca örneklem grubuyla sınırlıdır. Hamalın kim olduğu, hamallığın tercih edilme nedeni, hamallığın bir meslek olarak hangi anlam ve anlamlara karşılık geldiği, hamal olarak çalışan işgücünün sosyo-ekonomik sorunları ve hamallığı üreten yapısal koşullar çalışmada cevap aranan alanlardır. Çalışmanın sorgu alanları çerçevesinde Özkanlar, Sanayi, Valilik Parkı ve Eski Çarşamba Pazarı meydanında 13 Temmuz–7 Ağustos 2008 tarihleri arasında derinlemesine mülakat ve anket uygulaması gerçekleştirilmiştir.

Isparta kent örnekleminde kesin olmayan rakamlara göre yaklaşık 150 hamal çalışmaktadır. Kendisiyle mülakat ve anket yapılan görüşülenler çoğunlukla dağılımın yoğun olarak bulunduğu ev taşıma sektöründe çalışanlardır. 12 görüşülenle derinlemesine mülakat, 71 görüşülenle de anket yapılmıştır. Anket yapılan mekanların dağılımında Özkanlar % 38,8, Sanayi % 30,6, Valilik % 26,5 ve Eski Çarşamba Pazarı da % 4,1’lik bir orana sahiptir. Anket uygulaması, anketör yardımı olmaksızın yazarlar tarafından gerçekleştirilmiştir. Görüşülenlere derinlemesine mülakatlarda 9, anketlerde ise 34 soru yöneltilmiştir. Mülakat ve anket süreleri görüşülene ve görüşme ortamının şartlarına göre farklılık göstermiştir. Mülakata katılanların seçimi, alana belli aralıklarla yapılan ziyaretler ve anket uygulaması esnasında seçilenlerden oluşmuştur. Bilgisayar ortamında SPSS programıyla değerlendirilen anketler aracılığıyla görüşülenlerin sosyo-ekonomik haritası oluşturulmaya çalışılmış; yaş, eğitim, doğum yeri, medeni durum, gelir, siyasal katılım, kendilerine ve dünyaya bakış açılarına ilişkin veriler elde edilmiştir. Mülakatlardan elde edilen veriler yardımıyla da araştırmanın problemleri yorumlanmış ve analizler yapılmaya çalışılmıştır.

V. BULGULAR VE TARTIŞMA

1) Örneklemin Demografik Profili

Anketimize katılan görüşülenlerin yaş dağılımları dikkate alındığında hamallık mesleğinin yoğun olarak 25-51 yaş grubu içerisinde yapıldığı görülmektedir. Yapılan işin niteliği gereği, beden gücüne duyulan ihtiyaç, yaş grubunun söz konusu sınırlar arasında bulgulanmasına neden olmuştur. Görüşülenlerin % 25,4’ü 25-33 yaş grubu, % 38,0’ı 34-42 yaş grubu ve % 22,5’i 43-51 yaş grubu arasındadır. Doğum yeri özelliklerine göre görüşülenlerin

yalnızca % 8.5'i kent merkezi doğumludur. Bu anlamda hamallık, yoğun olarak kent merkezine civar ilçe ve köylerden gelen işgörenler tarafından tercih edilmektedir. Dikkat çekici bir biçimde Isparta kent merkezinde hamallık yapanların büyük bir oranı Sütçüler ilçesi nüfusuna kayıtlı olanlardan oluşmaktadır. Sütçüler nüfusuna kayıtlı olan İncedere (%40.8) ve Güldallı (%18.3) doğum yeri açısından en yoğun hamal nüfusunu barındıran köyler olarak yer almaktadır.

Sütçüler ilçesi nüfusuna kayıtlı görüşülenlerin fazlalığı işbölümü açısından bir nevi tekelleşme durumunu yansıtmaktadır. Aslında bu özellik Sütçüler ilçesi açısından yalnızca hamallık yapanları kapsamamaktadır. Sütçülere bağlı İncedere, Güldallı ve Darıbükü köylülerince yoğun olarak yapılan hamallık işi dışında, Kesme nüfusuna kayıtlı olanlar esnafılık, İbiş nüfusuna kayıtlı olanlar lokantacı, Kasımlar nüfusuna kayıtlı olanlar tuhafiyeci ve kıraathaneci, Tahtalı ve Köse nüfusuna kayıtlı olanlar da seracılıkla özdeşleşmiş bulunmakta ve anılmaktadırlar. Görüşülenlerin hamallığı tercih etmelerinde önemli etkenlerden biri, doğmuş oldukları coğrafyanın ve köyün zor şartlarıdır. Özellikle yoğun bir hamal nüfusunun kayıtlı olduğu İncedere ve Güldallı köyleri, yamaçta ve sarp arazi yapısına sahiptir. Köylü yükünü sırtında taşımak zorundadır. Coğrafi şartların zorluğuyla birlikte gerçekleştirilen tarımsal üretimin, maliyetlerin altında kalması yeni arayışları kaçınılmaz kılmaktadır. Kente göç sürecinde yaşanan dış gruplarla olan sınırlı iletişim ve uygun rol modellerinin eksikliği, hamallığın tercih edilmesinde belirleyici konumdadır.

Görüşülenlerin Isparta'ya geliş tarihleri incelendiğinde 1980-2002 yılları arasında yoğun bir göç sürecinin yaşandığı görülmektedir. Söz konusu dönemde göç eden nüfus oranı % 63.8'dir. Doğum yeri köy olan görüşülenlerin (% 87.5) Isparta merkeze göç etme nedeni ekonomi kaynaklıdır. Ankete katılanların eğitim düzeyi sınıflamasında % 73,2'si ilkökul mezunudur. Ortaokul mezunu olanların oranı % 11,3'tür. Dikkati çeken önemli bir nokta lise mezunu olarak hamallık mesleğini yapan işgörenlerin varlığıdır. Hamalık yapan lise mezunu oranı % 8.5'dir ve bu oran düz lise ve imal hatip lisesi mezunlarından oluşmaktadır. Lise mezunu hamalların genç yaş grubu içerisinde yer aldığı göz önüne alındığında son dönemlerde gerek zorunlu eğitim ve gerekse de nitelikli işgücüne duyulan ihtiyacın çalışma yaşamında eğitim seviyesinin belirleyiciliğini artırdığı söylenebilir. Görüşülenlerin aile yapısı noktasında, hamalların % 91.5'i evli ve resmi nikahlıdır. Bekar olan % 8.5'lik kesim 16-24 yaş grubu içerisinde yer alanlardan oluşmaktadır. Hane nüfusu açısından değerlendirildiğinde en yüksek oran % 32.4'le 4 kişilik ailelerdedir. Bu anlamda en fazla 2 çocuk sahibi olan ailelerin oranı en yüksektir. Hane nüfusu 5 kişi olanların oranı % 22.5, 3 kişi olanların oranı ise % 15.5'dir. Görüşülenlerin köyleri ve akrabalarıyla olan yakın ilişkilerine karşın, çekirdek aile yapısıyla karşılaşmaktadır. Özellikle Özkanlar kavşağı ve sanayi bölgesinde hamallık yapanlar arasında baba-oğul, kardeş ve kuzen gibi yakın akrabalar son derece olağandır. Akrabalık ilişkileri yakın akraba evlilikleriyle de perçinlenmektedir. *'Hamalın kızı hamala varır'* algısı yaygın bir söylemdir. Dışa karşı olan söylemlerinde ise *'hamala başka kim kız verecek'* ve *'hamallar kendi aralarında kız alıp verirler, Birbirlerinin durumunu bilirler'* söylemleri ötekileştirmeye ilişkin sıklıkla kullanılan ifadelerdir.

2) Çalışma Yaşamının Alttakileri: "Hamallık Zor Meslektir"

Ankette yer alan ve çalışmanın belirleyici soru alanlarından biri olan hamal kimdir sorusu, başlangıçta çalışmanın en zor anlarından birini oluşturmuştur. Pilot anket uygulamaları esnasında çalışmayacağını düşündüğümüz bu soru hamalı nasıl tanımlıyorsunuz, taşıyıcı kimdir, hamal olmak nasıl bir şeydir gibi esnek tanımlamalarla cevap alınan ve görüşülenlerin bizlerle daha açık konuşmaya başladığı bir soru olarak kendisini göstermiştir. Diğer taraftan açık uçlu olarak yöneltilen bu soruya verilen cevaplar görüşülenlerin kendilerine ve dünyaya bakışlarını yansıtan tanımlamaların ortaya çıkmasına zemin hazırlamıştır. Nitekim görüşülenlerin % 52.1'i

kendisini yük taşıyan kişi, % 15.5'i başka işi olmadığı için taşımacılık yapan kişi, % 12.7'si alın teri ile para kazanan kişi ve % 11.3'de ne denilirse onu yapan kişi olarak tanımlamışlardır. Gerçekte bu tanımlamalar toplumun hamal tanımına ilişkin olan etiketlemeyi de yansıtmaktadır. Hor görülen adam olarak kendilerini tanımlayan % 2.8'lik kesim çalışma esnasında sorun yaşayan görüşülenlerden oluşmuştur. Mülakatlarda ise bu oranın daha yüksek olduğu bulgulanmıştır.

Hamal kimdir? İşçi olan herkeştir (Sütçüler- İncedere, Yaş: 33, Sanayi). Hamal alın teriyle helal para kazanan kişidir (Sütçüler- Güldallı, Yaş: 31, Özkanlar). Hamal temizlik yaptırılacak kişidir (Sütçüler-Güldallı, Yaş:42, Özkanlar). Hamal yoksul, aşağılanan ve hakir görülendir (Sütçüler-İbişler, Yaş: 38, Özkanlar). Hamal, milletin ihtiyacını karşılamak için kullanılan ırgattır (Sütçüler-İncedere, Yaş: 30, Özkanlar). Hamal kiralık ev verilmeyen adamdır (Sütçüler Belence, Yaş:52, Sanayi). Hamal işi olmayan herhangi bir vatandaşdır (Sütçüler İncedere, Yaş:31, Özkanlar). Hamal hor görülen adamdır. (Sütçüler İncedere, Yaş: 42, Sanayi). Hamalı hor görenler var. Ama herkes değil (Sütçüler İncedere, Yaş 49, Özkanlar). Hamal olmanın zorluğu aşağılanmadır (Sütçüler- Gülizliköyü, Yaş: 30, Özkanlar.) Hamallık kolay olsaydı insanlar kendileri yapar; hamal tutmazlardı. (Sütçüler-Sara , Yaş: 48, Özkanlar).

Görüşülenlerin hamallık mesleğini yapma sürelerine baktığımızda, 1-5 yıl grubu % 35.3 ile en yüksektir. Bu grubu % 17.6 ile 11-15 yıl grubu ve % 16.2 ile 6-10 yıl grubu izlemektedir. Bunun dışında 16-20 ve 21-25 yıl grubu % 11.8'lik oranla aynı düzeyde yer almaktadır. Genel dağılım açısından hamallık mesleği, hem yaş ilerledikçe devam ettiren sayısının azlığı hem de kısa süreli çalışmaya imkan sunması açısından ek bir iş olarak (% 42.3) düşünülen bir meslektir.

Görüşülenlerin hamallığı tercih etmelerindeki belirleyici etken % 76.1'lik oranla işsizliktir. Tercihteki diğer belirleyiciler; başka bir iş yapamama ve akrabaların varlığıdır. Enformel sektöre uygun bir biçimde vasıfsız iş gücü, aile ve hemşehrilik bağlarıyla herhangi bir birikim gerektirmeden bu piyasada yer alabilmektedir (Keskin, 2007). Görüşülenler için köylerinden kent merkezine gelenler ve hamallık işi yapanlar, yeni gelenler için rol modeli olmuştur. "Bizim köylüler/akrabalar bu işi yapıyordu" söylemi tercih nedenlerini açıklamada anahtar ifadedir. Bu anlamda kente eklenmede hamallık, aracı ve tutunum sağlayan bir unsurdur. Hamallığın tercih edilmesindeki diğer önemli etken eğitim seviyesinin düşüklüğüyle bağlantılıdır.

İş olsa köyde kalırdım (Sütçüler-İncedere, Yaş: 30, Özkanlar). Hamallığı tercih etme nedenim, çaresizlikten. Elimden tutan olmadı (Hatay-Kırka-Kazelkışağı, Yaş: 40, Valilik Parkı). Hamallığı başka bir iş olmadığı için tercih ettim (Sütçüler-Bucakdere Yaş: 31 Valilik Parkı). Diğer işleri başaramazdım (Sütçüler Güldallı, Yaş: 27).

Bir meslek olarak hamallık gerçekte kendi içerisinde uzmanlaşmayı da gerekli kılmaktadır. Sadece ev taşıma işlerinde montaj işleri yapanlar olduğu gibi ev taşıma ve sanayide yük indir-bindir işleri şeklinde bir işbölümü karşımıza çıkmaktadır. Bir hamal diğerinin işine gitmemekte veya zor bulabilmektedir. Diğer taraftan hamal olarak ne tür bir iş yapılırsa yapılsın ankete katılanların hamallıkta karşılaştıkları sorun olarak ilk sırada belirttikleri % 54.9 ile fiziksel anlamda ağır bir iş yaptıklarıdır. Bel fitiği bu anlamda en çok rastlanan ve şikayet edilen rahatsızlıktır. Hamal olmanın görüşülenlere yüklemiş olduğu diğer bir sorun gelecek kaygısı ve sigortalı (% 18.3) bir iş özelliği taşınamamasıdır. Bunun dışında emeğinin karşılığını alamadığını belirtenlerin oranı % 9.9, prestijinin olmadığını belirtenlerin oranı ise % 8.5'tir. Hamallığı ek bir iş olarak yaptığını beyan eden görüşülenler yoğun olarak; şoförlük (% 28.6), çaycılık (% 14.3) ve kalorifercilik (% 14.3) yapmaktadırlar. Ek iş yapanların % 35.7'si ise fabrikalarda kısa süreli çalışanlardan oluşmaktadır. Bu anlamda hamallık sürekli işe sahip olanların tatil zamanlarında tercih ettikleri meslek özelliği de göstermektedir. Ailede başka çalışan oranı % 9.9 olarak

belirtilmiş olmakla birlikte, tarımsal üretimin yapıldığı sezonlarda eş ve çocukların köylerine ekonomik gelir elde etme amacıyla gittikleri bilinmektedir.

3) Çalışma Koşulları: “Burası Denizdir, Yüzen Kıyıya Çıkar, Bilmeyen Boğulur”

Hamalların son dönem yaşanan teknolojik gelişmeler karşısında zorlandıkları görülmektedir. “Asansörü, Forklifti çıkarmanı vurmak lazım” ifadesi hamallar açısından yaşananları net bir biçimde ifade etmektedir. Hamalların günlük kazançlarının ne olduğu ve çalışma koşullarına ilişkin sanayi bölgesinde yapılan görüşmeler, alın teri üzerinden yapılan savunmaları haklı kılacaktır. Aşağıdaki ücret tarifesine göre 100 adet çimento çuvalı 10 TL’ sine indirilip bindirilmektedir (Tablo:1). Bir tır çimentoda 540 adet çimento çuvalı bulunmakta ve iki hamal 54 TL tutan ücreti bölüşerek 27 TL kazanmaktadırlar. Yine bir tır kömür 27 ton gelmekte ve iki hamal 67.5 TL karşılığında bu yükü indirip, bindirmektedir. Söz konusu işler ortalama 2.5-3 saat arasında bitirilmektedir. Bu çalışma süresine uymayan hamallara işverenler tarafından bir daha iş verilmemektedir. Diğer taraftan temel sorun söz konusu tarife ücretlerinden elde edilen paranın işverenler ve çoğunlukla da şirketler tarafından 2-3 hafta sonra ödenmesidir. Ücret hak ediş ve ödeme günü Cumartesi olarak belirlenmiştir.

Tablo:1 Hamal Ücret Tarifesi

İş Türü	İşin Tanımı	Adet Fiyatı
1.	Çimento indir-bindir/adet	10 kuruş
2.	Kiremit indir-bindir/adet	1 kuruş
3.	8.5 mm tuğla indir-bindir/adet	0.9 kuruş
4.	13.5 mm tuğla indir-bindir/adet	1 kuruş
5.	Biriket tuğla indir-bindir/adet	1.2 kuruş
6.	Kömür indir-bindir/ tonu	2.5 lira

Hamallar açısından diğer bir sorunsal ek iş olarak hamallık yapan işgücünün varlığıdır. Nitekim sürekli hamallık yapan görüşülenlere göre ek iş olarak hamallık yapanlar piyasa fiyatını daha da aşağıya çekmektedirler. Kendi aralarında 60 TL’ lik bir işi 15 TL’ ye yapanlara karşı eleştiri yapılırsa da, bu konuda herhangi bir yaptırımın olmaması dikkat çekicidir. Eleştiriye ilişkin ‘herkes kendini kurtarmaya çalışıyor’ ifadesi sergilenen tutumu göstermesi bağlamında açıklayıcı görünmektedir. Bu algı hamalların enformel çalışmanın ortaya çıkardığı yoksulluk ve sosyal koruma araçlarının dışında kalmalarının da bir sonucudur. Enformel işgücü piyasasındaki bu yapısal sorun ortalama ücretleri aşağı itmenin yanı sıra, formel istihdamın sürekliliğini de engellemektedir (Toköz-Özsuça, 2002). Normal iklim ve iş ortamında sanayide hamallık yapanların ortalama günlük kazancı 35–50 TL arasında değişebilmektedir. Ancak yaz sezonunda günde üç kez işe gidilebilmesine karşın kış aylarında uzun süre iş yapılmama durumu yaşanabilmektedir. Bununla birlikte her ne olursa olsun hamallar arasında 10 TL’ nin altında işe gidilmemektedir. Bir işi en fazla 5 kişilik bir çalışma grubu almaktadır. Güçlü olan, akrabası olan ve erken gelenin işe gitme fırsatı daha fazladır. Ayrıca hamallar arasında güçlü ve otoriter olanın -hamalbaşı- teklif ettiği fiyatın altına inilmemekte, inenler ise tacize maruz kalabilmektedir.

4) Hamal Mekanları ve Sosyal Habitus: “Dışa Açık Değiller”

Mekansal ayrımlaşma noktasında hamallarla özdeşleşen mekanlar, Özkanlar Kavşağı, Valilik Parkı, Eski Çarşamba Pazarı ve Sanayi bölgesidir. Söz konusu mekanlar hamallar ve hamala ihtiyaç duyanlar açısından bir buluşma merkezidir. Aynı zamanda hamalların sosyal

habituslarını da -kavram Pierre Bourdieu'ye aittir- belirleyen bölgelerdir. Bu mekanlarda hamalların günlük ihtiyaçlarını karşıladıkları; kiraathaneler, kantinler, lokantalar ve diğer işletmeler, hamalları gözeterek faaliyette bulunmaktadır. Özellikle bazı kiraathane ve kantinler hamallarla anılır olmuştur. Bunlardan hamalların sanayide toplandığı kantin hem buluşma hem de sosyal ihtiyaçlarını karşıladıkları bir mekandır. İşe gidilmediği zamanlarda kantinde çay içilmekte, oyun oynanmakta ve yemek yenilmektedir. Öte taraftan kantinin hamallara yönelik olarak hazırladığı yiyecekler, günlük beslenme alışkanlıkları hakkında bilgi sunmaktadır (Tablo:2). Kantinde günde ortalama 30 adet simit-boğaca satılmakta, diğer ürünlerin satışı ise talebe göre değişiklik göstermektedir. Ayrıca kantinin tek müşterisi hamallar değildir. Yük boşaltma ya da almaya gelen kamyon şoförleri kantinin diğer müşteri grubunu oluşturmaktadır.

Tablo: 2 Kantin Fiyat Listesi

Çeşit No	Yiyecek-İçecek	Fiyat
1.	Tost (Sucuklu-Kaşarlı)	1.50 TL yarım ekmek
2.	Sucuklu Yumurta	2.5 TL
3.	Menemen	2.5 TL
4.	Simit/Boğaca	50 kuruş
5.	Meşrubat-Şişe	75 kuruş
6.	Ayran	50 kuruş
7.	Çay	30 kuruş

Esnaf ve Sanatkârlar Odasının 2008 yılı için verdiği rakamlarla karşılaştırıldığında kantin fiyatlarının daha düşük olduğu görülmektedir. Nitekim oda fiyatlarına göre ayran 75 kuruş, çay 40 kuruştur. Özkanlar kavşağındaki hamalların yoğun olarak gittiği lokantada yenilenler biraz daha pahalı ve sulu yemek ağırlıklıdır. Özkanlar kavşağında hamallık yapanların görece diğer hamallara göre ev taşıma sektöründe daha fazla kazandıkları söylenebilir. Söz konusu lokantada Güldallı'lı hamallar et yemeklerini, İncedereli'ler ise sulu yemek çeşitlerini tercih etmekte, iki yemek çeşidi arasında fiyat farkının belirleyici olduğu vurgulanmaktadır. Güldallı'lara göre "İncedereli'ler tutumludur çay bile içmezler. Ekmeklerini bile evden getirenler olur". Özkanlar kavşağında hamallarla anılan mekan ise hamal kiraathanesidir. Bunun dışında son birkaç yıldır faaliyet göstermeye başlayan evden eve taşıma işi yapan firmalar aracılığıyla da hamallara ulaşmak mümkündür. Ayrıca hamalların bir kısmı cep telefonları aracılığıyla işe gitmekte, daha önce çalıştığı işverenlerle çalışmayı tercih edebilmektedir.

5) Hamallığın Reddi ve İç Eleştirisi: "Hamal Her Yerde Bulunur"

Görüşülenlerin en belirgin özelliklerinden birisi de imkanlarının olması durumunda (% 46.5) kamu sektöründe çalışma arzusunda olmalarıdır. Kamuda çalışma arzusunda olanların en yüksek oranda belirttikleri meslek % 9.9'la öğretmenliktir. Fakat dikkati çekici diğer bir sonuç görüşülenlerin % 53.5'nin yapmış oldukları iş ya da işler dışında herhangi bir meslek algısına sahip olmamalarıdır. Hangi mesleğe sahip olmak isterdiniz sorusu anket uygulamalarında görüşülenlerin uzun bir süre cevapsız kaldıkları soruyu oluşturmuştur. Hamal mesleğinin enformel yapısının yeni bir mesleki algı üretmede yeterli olmadığı söylenebilir.

Çocuğumun hamal olmasını istemem: Temiz giyinmez, saati yok ağır iş (Sütçüler Kasımlar, Yaş:43, Özkanlar). Çocuğumun rezil olmasını istemem (Sütçüler-İncedere, Yaş: 26, Sanayi). İş saatleri belli değil. Kaza riski var (Sütçüler-İncedere,

Yaş:39, Sanayi). Hamallıkta eziliyorsun, prestijin yok (Sütçüler İncedere, Yaş: 42, Sanayi). Hamallık zor meslek, statüsü yok (Isparta-Merkez, Yaş: 23, Sanayi). Çocuğumun hamal olmasını istemem. Ben kendi hayatımdan memnun değilim ki. Kahvede sigara dumanından başka bir şey var mı? (Sütçüler, Kartuz, Yaş: 56, Özkanlar). Çocuğumun hamal olmasını istemem eğitimsiz kalır (Sütçüler Güldalli, Yaş:43). Çocuğunun hamal olmasını istemem. Hamal her tarafta bulunur. Kişilikli insan olmaz. Öğretmen binlerce kişiye hizmet ediyor. Bilenle bilmeyen aynı olur mu? (Isparta Merkez, Yaş: 43, Eski Çarşamba Pazarı).

Çocuklar için düşünülen veya çocuklarının yapmasını istedikleri iş sıralaması içerisinde en yüksek oran % 30.9 ile memurluktur. Mesleğe ilişkin vurguda ise öğretmenlik % 27.9'la ilk sırada yer almıştır. Bunun dışında en yüksek oran % 13.2 ile sorumluluğu kendi çocuğuna bırakanlardır. Çocuklarının hamal olmasını istemeyen hamallar (% 60.8) yaptıkları işi fiziksel anlamda ağır ve yorucu bulanlardır. Sosyal güvencenin yokluğu ve yapılan işin prestijinin olmadığını belirtenler % 10.1'le aynı orana sahiptir. Genel anlamda görüşülenlerin kendi çocuklarının hamal olmasını istemedikleri görülmektedir. Ancak hamallar arasında baba-oğul hamalların olduğu da düşünüldüğünde ortaya tezat bir durum çıkmaktadır. Nitekim hamal baba-oğul ilişkisi diğer hamallar arasında iktidar sağlayıcı ve yapılacak işin ücretini belirleme noktasında belirleyicidir.

6) Gelir ve Sosyal Güvenlik: “Bu İşin Geleceği Yok”

Aylık ortalama gelir dağılımında ankete katılanların % 50.7'si aylık gelirini 500-749 TL arasında beyan etmiştir. Aylık 750-999 TL arasında gelir beyan edenlerin oranı % 26.8 ve 300-499 TL arası gelir beyan edenlerin oranı da % 18.3'tür. Bu anlamda hamallık aylık ortalama 1000 TL'nin altında gelir sağlayan meslek olarak karşımıza çıkmaktadır. Görüşülenlerin % 84.5'i sağlık sigortasına sahiptir. Sosyal Güvenlik Kurumu adı altında 20.06.2006 tarihli yaşanan birleşme öncesi yaptırılan sigorta dağılımında Tarım Sigortası % 44.3'le en yüksek orandadır. Tarım sigortası oranının yüksekliği görüşülenlerin köyleri ile olan bağlarını göstermesi açısından önemlidir. Bağ-Kur sigortalı oranı % 16.4, isteğe bağlı SSK sigortalı görüşülen oranı % 24.6'dır.

Sigortalı, riski olmayan bir iş istiyorum (Sütçüler Belence, Yaş: 45, Özkanlar). En büyük sorun yoksulluk, emeğinin karşılığını alamamadır (Sütçüler-İbişler, Yaş: 38, Özkanlar). Yevmiyelerimizi alamıyoruz. Biz 40 TL teklif etsek de işveren 20 TL veriyor (Sütçüler Bucakdere, Yaş: 44, Özkanlar). İş yüzünden arkadaşlarla kavga ediyoruz. Soğuk yerde bekliyoruz. Yeri geldiğinde 1 ay iş olmuyor. Kiracı olarak kabul etmiyorlar. Zorlukları çok (Sütçüler, Kartuz, Yaş: 56, Özkanlar). Isparta'da muhtarla anlaşıp Belediye'den aldığı kömürü satan yüzlerce insan var (Sütçüler-İncedere, Yaş: 30, Özkanlar). AKP maddi ve manevi anlamda destek verdi. Kolum kırıldı. Kira, kömür, yiyecek yardımı aldım. Ama beni zor durumda sokan da AKP hükümeti. Isparta'nın % 80'i işsiz. Fabrikalar kapandı. Isparta Mensucat'ta çalışan 1000 kişi vardı. Şimdi 200 kişi çalışıyor (Sütçüler, Güldalli, Yaş:38, Özkanlar).

Görüşülenlerin % 14.8'nin yeşil kartı bulunmaktadır. Yeşil kartlılar hariç tarım sigortası, bağ kur ve isteğe bağlı sigorta primlerini ödeme hamallar açısından önemli bir gider olarak görülmektedir. Bazı görüşülenlerin prim borçlarının olduğu, alanda yapılan görüşmeler esnasında bulgulanmıştı. Süreklilik arz etmemekle birlikte kamu kurum ve kuruluşlarından aynı ve nakdi yardım alınması olağan bir durumdur. Kömür yardımı söz konusu yardımlar içerisinde en belirgin olanıdır ve bazı durumlarda alınan kömürlerin daha uygun bir fiyata satılması tercih edilebilmektedir. Görüşülenlerin gelirleriyle bağlantılı olarak hangi mahallede ikamet ettiklerine baktığımızda, görece alt gelir grubu içerisinde yer alan mahallelerde ikamet ettikleri görülmektedir. Nitekim görüşülenlerin % 28.2'si Davraz, % 8.5'i Emre, % 7.0'ı Bağlar, yine %

7.0'ı Yedişehitler mahallerinde ikamet etmektedir. Kiracı olarak ikamet edenlerin oranı % 63.4'le oldukça yüksektir. Görüşülenlerin yalnızca %1.2'si aile yanında ikamet etmektedir. Ev sahibi oranı % 32.4'tür. Kiracı olarak ikamet eden görüşülenlerin % 46.7'si aylık 150-200 TL arasında kira ödemektedir. 250 TL üzerinde kira gideri olan görüşülen yoktur.

7) Emeğinin Değersizleşmesi ve Örgütsüzlük: “İşsizlik Adamda Stres Yapıyor”

Görüşülenlere göre hamalların en büyük sorunu % 71.8'le düzenli bir iş ve sosyal güvencenin olmayışıdır. Bu anlamda görüşülenler arasında günlük işe gidememe kaygısı son derece yüksek, işe gittikten sonra yaşanabilecek zorluk oranı da tersine düşüktür. Nitekim sorun olarak gösterilen fiziksel zorluk oranı % 8.5, bir arada hareket etmeme oranı % 5.6 ve hakkını alamama oranı da % 4.2'dir. Ev taşıma işlerinde çalışan hamallar için asansörlü ev taşıma sistemi, sanayide çalışan hamallar için ise kamyonlardan yük indirip bindiren forklift aracı iş kaybı ve emeğin değersizleşmesine neden olan teknolojik gelişmeler olarak değerlendirilmektedir. Hamalların büyük bir çoğunluğunun bel fıtığı rahatsızlığını ve yapılan işin ağırlığını gündeme getirmesine karşın, hiçbir etken işe gidememekten daha büyük bir sorun olarak gösterilmemektedir. Öyle ki hareket kabiliyetlerini azaltıcı rahatsızlıklarda hasta olan hamala diğer arkadaşlarınınca destek sağlanabilmekte ve işe gidildiğinde pasif görevler verilebilmektedir. Görüşülenlerin dünyaya bakış açıları çerçevesinde, Türkiye'nin en büyük sorunu olarak gösterdikleri yine işsizliktir. Bu anlamda küresel anlamda kazanımlar ne olursa olsun, işgücü açısından yaşanan en büyük tehdit işgücünün işlerini kaybetme korkularındır (Grint,1998:380). Hamalların sorun olarak gösterdikleri diğer etkenler % 4.2 ile terör ve % 2.8 ile de yolsuzluktur.

Hamalların en büyük sorunu, işsizliktir. Adamda stres yapıyor (Hatay-Kırka-Kazekışağı, Yaş: 40, Valilik Parkı). Belli bir iş yok, gelir yok, düzen yok (Yalvaç-Yarıkkaya Yaş: 43 Valilik Parkı). Türkiye'nin en büyük sorununu ben bilmem Başbakan bilir. Karnımı doyurmaya bakarım (Niğde-Altunhisar, Yaş: 42, Özkanlar). Paramızı her zaman alamıyoruz. Şirket 1-2 ay çalıştırıp parayı vermeden gidiyor. Gübre alamadım. 100-150 lira. Çiftçilikten ek gelirim yok. Zararım var. Ektiğim kendi ihtiyacımı dahi karşılamıyor (Yalvaç- Yarıkkaya köyü, Yaş: 24, Valilik Parkı). Birlik beraberlik yok, herkes kendine olsun istiyor (Sütçüler Güldallı, Yaş: 35, Özkanlar). Burası bir deniz. Yüzen yüzer, yüzemeyen boğulur (Isparta-Merkez-Küçükkuşla, Yaş:38, Valilik Parkı). Zor meslek, ağır, eziliyorsun. İnsanlar sana acımıyor. Burası ucuz pazar (Zonguldak, Çayanma, Veli, Yaş: 25, Valilik Parkı). Her şey teknolojik olduğu için günümüzde hamalın işi de bitti (Sütçüler-İncedere, Yaş: 30, Özkanlar). Forklifti çıkarmanı vurmak lazım (Sütçüler Güldallı, Yaş:43, Özkanlar).

Siyasal katılım açısından hamallar arasında siyasi parti üyeliği oranı % 12.7 dir. Siyasi parti üyesi olmayan % 87.3'lük oran arasında herhangi bir partiye üye olmak isteyenlerin oranı % 12.9'dur. Görüşülenler arasında mevcut siyasi partilerden Adalet ve Kalkınma Partisi'nin sorunlarını çözeceğine inananların oranı % 43.7'dir. Doğru Yol Partisi ve Milliyetçi Hareket Partisi % 2.8'le aynı oranı, Cumhuriyet Halk Partisi ile de Saadet Partisi % 1.4' le aynı orana sahiptirler. Görüşülenlerin % 47.9'unun herhangi bir partiyi sorun çözücü olarak görmediği göz önüne alındığında aktif olmayan bir siyasi yapının var olduğu söylenebilir. Örgütlenme bilinci açısından Türkiye'de hamalların örgütlendiğini ve bir hamal derneğinin olduğunu bilenlerin oranı % 32.4'tür. Bu orana karşın Isparta'da bir hamal derneği bulunmamakta ve dernekleşme konusunda pasif bir duruş tercih edilmektedir. Genel anlamda çalışma alanlarında yaşadıkları düşük oranlı gerilimler, örgütlenme konusunda pasif bir davranışı karşımıza çıkarmaktadır. Birleşmiş milletlerin ülkeler üzerine yaptığı enformel sektör araştırmasında da

Türkiye’de 10 kişiden daha az işgücünün bulunduğu yerlerde örgütlenme düzeyinin ve kayıt altında çalışma oranının düşüklüğü vurgulanmaktadır (United Nations, 2008, 307). Öte yandan Türkiye’deki hamal örgütlenmeleri açısından değerlendirildiğinde kamu sektöründe taşımacılık yapan işgörenlerin sendikalar ya da kendi adlarını taşıyan dernekleri aracılığıyla görece daha iyi çalışma koşullarına sahip oldukları görülmektedir. Kamu dışındaki hamallar için temel sorunsal sosyal güvenlik ve gelecek kaygısında düğümlenmektedir. Bu nedenle sendikaların, sendikasız işçilerle ve enformel sektörde çalışanlarla yeni ilişkiler geliştirmesi, onların koşullarını anlama ve sorunlarını paylaşma çabalarına girmeleri çözüm önerilerinden biri olarak düşünülebilir (Kalaycıoğlu vd., 2008:100). Diğer yandan sınırlı sayıda olan hamal derneklerinin sosyal içerikli projeler üreterek toplumsal gelişime destek sağladıkları da görülmektedir. Nitekim 4 Temmuz 2008 tarihinde Malkara Romanlar ve Hamallar Derneğince düzenlenen geleneksel etkinliğe ilçe yönetiminin yanı sıra 3.000 kişi katılmıştır. Aynı dernek okul çağındaki çocuklara kırtasiye yardımı yapmıştır (Erkut, 2008).

SONUÇ

Formel ve enformel emek biçimi olarak değerlendirilen ve kamu sektörü dışında çalışan hamalların sosyo-ekonomik sorunlarını irdeleyen bu çalışma kendi alanında derinlemesine veriler ortaya koymaktadır. Genel anlamda devletin kontrol ettiği ve formel ekonominin dışında kalan işgücünün kendi hesabına faaliyetlerini ve istatistiklere yansımayan istihdamın görünümü, sorunlar ve öneriler bağlamında değerlendirilmiştir. Çalışmada hamallık mesleğini yapanlar arasında en önemli bulgu, formel ve enformel sektörlerde çalışanlar arasındaki çalışma koşulları ve sosyal güvenlik boyutundaki farklılaşmadır. Enformel faaliyetlerin yasal çerçevenin dışında kalması, sektörü sosyal koruma mekanizmalarından uzak tutmakta ve pazarlık gücü olmayan konumunda bırakmaktadır.

Araştırmanın sonuçları bağlamında diğer önemli bir bulgu, doğum yeri özelliklerine göre görüşülenlerin yalnızca % 8.5’nin kent merkezi doğumlu olmasıdır. Bu anlamda hamallık, enformel yapılanmayı gösteren ve yoğun olarak kent merkezine civar il, ilçe ve köylerden gelen işgücü tarafından tercih edilen meslek niteliğindedir. Enformel sektöre ilişkin diğer bir bulgu, hamallık yapanlar arasındaki akrabalık ve tanıdıklık ilişkileridir. İş piyasasında tekelleşme olarak tanımlanabilecek bu özellik görüşülenlerin yoğun olarak Sütçüler nüfusuna kayıtlı olmalarında somutlaşmaktadır. Bu sonuca göre tartışılması gereken diğer özellik, bölgesel kalkınma planlarında tarım nüfusunun içselleştirilememesidir. Kırsal ve bölgesel kalkınma planlarının kapsayıcılığı aracılığıyla, iç göçün durdurulamaması ve enformel sektöre kanalize edilen işgücünün azaltılamaması önemli bir sorun olarak görünmektedir.

Örneklem grubunun eğitim düzeyi sınıflamasında ilkokul mezunu olanların oranının % 73,2 olması enformel sektörün yapısını göstermesi bağlamında diğer önemli bir göstergedir. Fakat dikkati çeken ve üzerinde tartışılması gereken husus, lise mezunlarının da enformel sektör içerisinde yer almaya başlamasıdır. Yerel ve küresel iş piyasasının nitelikli işgücüne duyduğu ihtiyaç beraberinde niteliksiz olanları korumasız bırakabilmektedir. Enformel sektörde yaşanan bu tikanıklık yabancı kaçak işçilik aracılığıyla da desteklenmektedir. Nitekim yabancı kaçak işçilik arttıkça, genel ücret seviyesi düşmekte, yerli çalışanların pazarlık gücü azalmakta, enformel ekonomi daha da yaygınlaşmaktadır.

Enformel sektör çalışanı olarak hamalların kendilerini tanımlama biçimleri ise bu iş piyasasında yaşananları açık biçimde özetlemektedir. Nitekim görüşülenlerin % 52.1’i kendisini yük taşıyan kişi, % 15.5’i başka işi olmadığı için taşımacılık yapan kişi, % 12.7’si alın

teri ile para kazanan kişi ve %11.3'de ne denilirse onu yapan kişi olarak tanımlamışlardır. Görüşülenlerin kendilerini alta düşürülen olarak sunmalarından öte bu tanımlamalar, toplumun hamallık yapanlara bakış açılarını da yansıtmaları bağlamında değerlendirilebilir. Düzensiz iş olarak tanımlanan her türlü gündelik ve mevsimlik çalışma, günübürlük olması, düşük ücretler ve sosyal güvenlik imkanlarının yokluğu nedeniyle arzu edilen meslek grupları içerisinde yer almamaktadır.

Çalışma koşulları açısından görüşülen hamalların bu meslekte çalışma sürelerinin kısalığı (% 35.3) enformel sektöre ilişkin bir özelliktir. Fiziki yıpranma kadar, ek bir iş yapma zorunda kalan işgücünü yansıtmaları bağlamında hamallık işsizlikle bağlantılı olarak da düşünülebilir. Görüşmelerde elde edilen verilere göre hamallığın tercih edilmesindeki en önemli etken % 76.1'lik oranla işsizliktir. Yaşanılan iş bulamama kaygısı enformel sektör çalışanlarının sosyal güvenlik imkanlarına sahip olmamalarının sonucudur. Her ne kadar hamallıkta karşılaşılan en önemli sorun olarak fiziki yaralanmalar ve bel fitiği gösterilmiş olmakla birlikte, gelecek kaygısının görüşülenleri daha fazla etkilediği söylenebilir. Görüşülenlerin en belirgin özelliklerinden biriside imkanlarının olması durumunda (% 46.5) kamu sektöründe çalışma arzusunda olduklarını belirtmeleridir. Bu istek çocukları için düşünülen meslek tercihinde kendisini somut bir biçimde göstermiş ve kamu sektörü en fazla istenilen sektör olmuştur.

Düzenli bir gelirin olmadığı alanda, aylık ortalama gelir sorusu anlamlı görünmemekle birlikte fikir beyan etmesi noktasında değerlidir. Özellikle görüşülenlerin tamamına yakınının 1000 TL'nin altında gelir beyanında bulunması formel ve enformel sektör arasındaki gelir farklılığına örnek teşkil etmektedir. Sosyal güvenlik imkanları açısından, görüşülenlerin sigorta giderlerinin çalışanlara yüklenmiş olması diğer önemli farklılıktır. Günlük ya da aylık elde edilen ortalama gelirin bir kısmı, sağlık ve emeklilik maaşı için ayrılmaktadır. Enformel sektörün düzensiz yapısı nedeniyle de bu zorunluluk çoğunlukla prim borçlarının ödenmemesi olarak kendisini göstermektedir. Görüşülenler arasında yeşil kartlı olan oranı dikkate alındığında yaşanılan düzensizlik kendisini daha net biçimde açıklamaktadır. Enformel sektörde yaşanılan yoksulluk durumunu yansıtan başka bir gösterge konut sorunu olarak belirlemekte, hamal işgücünün konut sorunu, kira harcamalarıyla birlikte çözülmesi gereken bir alan olarak karşımızda durmaktadır. Öte taraftan örgütlü olamama hali hamal olarak çalışanların iş piyasası karşısında tutunum sağlamasını zorlaştırmaktadır. Alınan ücretler ve diğer her türlü çalışma biçimi tek taraflı olarak işverenlerce şekillendirilmektedir. Enformel sektörün kendisinden kaynaklanan özellikleri yanında, formel sektörün örgütlenme konusundaki işbirliği ve destek yetersizliği enformel sektörde çalışan hamal işgücünün sorunlarını daha da artırmaktadır. Devletin ya da yerel yönetimlerin koruyuculuğuna büyük oranda ihtiyaç duyan bu kesimin daha barışçıl ve yasal sözleşmeler üzerinden desteklenmesi zorunluluğu kendisini hissettirmektedir. Kayıt dışı olarak istihdam imkanı bulan hamallar ve diğer çalışanları kapsayıcı girişimler, kuşkusuz enformel sektörün kontrol edilmesine yardımcı olacaktır.

KAYNAKÇA

- Akay, Ali (2001). "Kapitalizm ve Marjinalite" Dışarıda Kalanlar, Bırakılanlar, (içinde), Haz. Nabi Avcı vd., Bağlam Yayınları, İstanbul.
- Akgeyik Tekin vd. (2004). İstanbul'da Enformel Sektör, İşportacılar, Eminönü İlçesinde Bir Alan Araştırması, Erguvan Yayınları. İstanbul.
- Algan, Neşe (2004). "Türkiye'de Kayıtdışı Sektör: Boyutları, Etkileri Ve Kayıtdışı Sektörü Küçültme Konusunda Öneriler", Türkiye İşveren Sendikaları Dergisi, Ağustos.

- Altuntaş, Betül (2008). ‘Erformel Bir Emek Biçimi Olarak Sokak Toplayıcılığı: Ankara Örneğinde Sektöre ve Çalışanlarına İlişkin Bir Bilgi ve Deneyim Paylaşımı’, Toplum ve Bilim, Sayı:112, s. 31-59.
- Castells, Manuel (1996). The Rise of the Network Society, Oxford:Blackwell Publishers.
- Çamuroğlu, Reha (2005). Bir Anlık Gecikme, Everest Yayınları, İstanbul.
- Çiçek, Nevzat (2008). Dünyanın Yükü Onların Sirtında, http://gersoyder.org/index.php?option=com_content&task=view&id=29&Itemid=27, (21.07.2008).
- Demirtaş, Nurettin (2008). Hamallar da Sendikali Olabilecek, <http://www.haberler.com/hamallar-da-sendikali-olabilecek-haberi/> (17.07.2008).
- Doğru, Bülent (2007). “Gurbet Elleri Türkiye’de”, Aksiyon Haftalık Haber Dergisi, Yıl: 13, Sayı: 682, s.17-21.
- Erkut, Meriç (2008). Çocuklara Okul Kıyafeti ve Kırtasiye Yardımı, <http://www.trakyanethaber.com>, (17.07.2008).
- Erlor, Mehmet Yavuz (2000). “Mizah Dergileri Işığında 1870–1875 Tarihleri Arasında İstanbul’da Kara Taşımacılığı”, Tarih ve Toplum, Cilt 34, Sayı 204, s. 35-36.
- Fielding, N., Thomas, H. (2001). “Qualitative Interviewing”, Researching Social Life, ed. Nigel Gilbert, London: Sage Publications, p.123-144.
- Gönç Şavran, Temmuz (2008). “Enformel Hizmet Sektöründe Çalışan Yoksulların Cinsiyet Farklılaşmaları”, Karaburun Bilim Kongresi Bildirileri, 5-7 Eylül, Karaburun-İzmir.
- Grint, Keith (1998), Çalışma Sosyolojisi, Çev. Veysel Bozkurt, Alfa Yayınları, İstanbul.
- Gülay Toksöz, Şerife T. Özsuca (2002). “Enformel Sektörde İstihdamın ve İşgücünün Özellikleri”, İktisat Dergisi, Sayı: 430, <http://acikarsiv.ankara.edu.tr/fulltext/339.htm>, (18.07.2008).
- Günay, Baki (2008). “Eski Dönem Hamallar”, <http://www.netpano.com>, (27.07.2008).
- Hamal Maddesi (1988). Türkçe Sözlük, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara. s.603.
- Hamal Yönergesi (2005). Türkiye Cumhuriyeti Devlet Demiryolları, <http://www.tcdd.gov.tr/genel/mevzuat.htm>, (17.07.2008).
- Hughes, Everett C. (1996). “Meslekler”, Çev. Zafer Cihirlioğlu, Meslekler ve Sosyoloji, Gündoğan Yayınları, Ankara.
- İçduygu, Ahmet (2004), Türkiye’de Kaçak Göç, Ticaret Odası Yayınları, İstanbul.
- Kalaycıoğlu, S., Rittersberger-T. ve Çelik, K. (2008). “Değişen İşçilik ve Sendika”, Hacettepe Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi, Cilt:25, Sayı:1, s.75-102.
- Keskin, Bedrettin (2007). ‘Küreselleşme Sürecinde Göç Akışlarının Kavşak Yeri: Eminönü’ TMMOB İstanbul Kent Sempozyumu Bildirileri, 13-15 Eylül, İstanbul.
- Marshall, Gordon (1999). Sosyoloji Sözlüğü, Çev. Osman Akınhay-Derya Kömürcü, Bilim ve Sanat Yayınları, Ankara.
- Meslek Maddesi (1988). Türkçe Sözlük, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara. s.1012.

Sanayi ve Ticaret Bakanlığı (2007), Türler İtibariyle Türkiye Genelinde Kooperatif Ve Birlik Sayıları, <http://www.stb.gov.tr/webedit/gozlem.aspx?sayfaNo=1205>, (21.07.2008).

Sezer, Kıymet (2008). Maden Ocağında 74, Torna Tezgahında 144 Kadın Var, <http://www.stargazete.com/ekonomi/maden-ocaginda-74-torna-tezgahinda-144-kadin-var-106544.htm> (08.06.2008).

Şenay Gökbayrak (2003). Enformel Sektöre Yönelik Sosyal Koruma Modelleri, Mülkiye Dergisi, Cilt: XXVII, Sayı:239, s. 231-254.

Tavakolian, Bahram Mehdi (1974). Economic and Cultural Factors in the Migration of Hamallar to Ankara, Turkey, Unpublished Ph.D. Thesis, University of California, Los Angeles.

United Nations (2008), Non-Observed Economy in National Accounts, Survey of Country Practices, New York.

<http://sbe.gantep.edu.tr> 'den online ulaşılabilir

Gaziantep Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi
7(2): 313-330 (2008)

Gaziantep
Üniversitesi
Sosyal Bilimler
Dergisi

Yaşlı Bireyin Türkiye Serüveni: Kaliteli Yaşlanma İmkânı Üzerine Senaryolar

Özgür Arun*

Orta Doğu Teknik Üniversitesi, Sosyoloji Bölümü

Özet. Bu çalışma, Türkiye’de, yaşlıların yaşamdan memnuniyet düzeylerini etkileyen faktörleri ortaya koymak suretiyle, bu faktörler arasındaki ilişkiyi belirlemeye yönelik yaklaşımlar ve bunların açılımlarına dayanmaktadır. Genel olarak, yaşam memnuniyetini, gelir, fiziksel sağlık ya da eğitim düzeyi gibi sadece nesnel göstergelerle açıklamak ve basitçe bunlara dayandırmak yeterli değildir. Nesnel göstergelerin yanı sıra, sosyo-kültürel olgular, sembolik-söylemsel pratikler ve algılar yaşam memnuniyetini etkileyebilecek diğer unsurlar olarak değerlendirilebilir. Bu çerçevede yapılan tartışmada, özellikle fiziksel sağlık, ruhsal sağlık, çevre ve sosyo-demografik ve ekonomik değişkenlerden oluşan dört ana alanın, Türkiye’de yaşlılarda yaşam memnuniyetini belirleyen göstergeler olarak önem kazandığı tespit edilmiştir.

Anahtar Kelimeler: yaşlılık, yaşlı, kaliteli yaşlanma, yaşam memnuniyeti, Türkiye.

The Adventure of Elderly in Turkey: Scenarios on the Quality Ageing

Abstract. The aim of this study is to bring out the factors affecting life satisfaction of the elderly in Turkey. Generally it is not satisfactory to explain life satisfaction only with objective indicators as physical health or education level. Likewise, life satisfaction is not lean on these objective indicators... In addition to objective indicators, socio-cultural phenomena, symbolic-discoursal practices, and perceptions should be taken into consideration as the other factors determining the life satisfaction. In this context, four main fields including - in particular- physical and psychological health, environment, socio-demographic and economic variables have gained importance as determinants of life satisfaction in old age in Turkey.

Key words: ageing, old age, successful ageing, life satisfaction, Turkey.

*“akarsu gün görsem de
çok sefalar sürsem de
bazı bazı gülssem de
yine gönüm hoş değil”
-Muhlis Akarsu-*

1. GİRİŞ

Türkiye nüfusu her geçen gün hızla yaşlanmaktadır. Türkiye’nin genç ve dinamik bir nüfusu olduğunu düşünüp bunun hep böyle kalacağına inananlar için yaşlanma olgusu çok uzak gelecekteki bir durum olarak görülebilir. Oysa, Türkiye kısa bir zaman sonra ciddi düzeylerde yaşlı nüfusla yüz yüze kalacaktır. Yapılan son tahminler, Fransa’nın 115 yılda ya da İsviçre’nin 85 yılda

geçirdiği yaşlanma sürecini Türkiye'nin 15-20 yıl içinde geçireceğini öngörmektedir (National Research Council, 2001:30). Türkiye'de yapılan kimi çalışmalar, 1935 ve 1990 yılları arasında 65 yaş üstü nüfusun oransal değişiminin ciddi olarak artış göstermediğini belirtse de (Duyar ve Özener:2001), 1960'ta 1 milyon olan yaşlı sayısının bu gün 6 kat daha fazla olduğu bilinmektedir (Tufan, 2007:46). 1960 ve 2002 yılı Türkiye nüfusuna bakıldığında toplam nüfusun %25 arttığı ve bu süre zarfında yaşlı nüfusun toplam nüfus içinde %628, kendi içinde ise %240 artış gösterdiği tespit edilmektedir¹. Bu süreci göz önünde bulundurarak, Türkiye hızla yaşlılık politikaları üretmelidir. Ancak, bunlar, yaşlılığı sadece ve basitçe demografik ya da ekonomik bir *sorun* olarak tanımlamaktan uzak durmalı, çocuk yapmayı özendirmek ya da emeklilik yaşını uzatmak bir çözüm olarak sunulmamalıdır. Bu durumda, yaşlılığı bir *sorun* olarak gören ve bu minvalde politika üreten çözüm sürecinin bizatihi kendisi bir sorun haline gelecektir. Halihazırda yargılar yaşlılığı, artık ölümü bekleyen, hasta, dolayısıyla aktif hayatın dışında kalanların oluşturduğu bir kategori olarak görmektedir. Yaşlılık, insanların ne sadece daha uzun yaşadığı ve daha sağlıklı olduğu, ne de sadece emekliliklerinde daha fazla gelir elde ettiği bir duruma karşılık gelir. Bunlarla birlikte, o, toplumdaki diğer gruplarla sosyal ilişki kuran ve topluma entegre, yaşadığı çevreye, kente, ülkeye ilişkin öneri ve beklentileri olan bir kategori olarak değerlendirilmelidir. Kronolojik yaş düşünüldüğünde, birinci dönemi oluşturan çocukluktan ve ikinci dönemi oluşturan yetişkinliğin sosyal ve ekonomik yaşamda karşılaştığı ağır sorumluluklarından sonra, üçüncü yaş olarak tanımlanabilecek yaşlılık, insanların özgürce kendilerini ve ilgilerini geliştirdikleri bir süreç olarak düşünülmelidir (Higgs ve diğerleri, 2003: 245). Böylece, politik, ekonomik ve sosyal alan ve bu alanlara ait kurgunun sürekli olarak yeniden üretildiği gündelik hayattaki örgütlenmeleri, yaşlılığı bir sorundan çok bir imkan olarak tasarlayıp, yurttaşlara kaliteli yaşlanma olanakları sunmalıdır.

Elinizdeki makale, 2001 yılında toplanan verileri kullanarak yaşlılıkta yaşam memnuniyetini oluşturan etmenleri belirlemenin olanaklarının neler olabileceği üzerine tasarlanmıştır. Böylesi bir tasarım içinde yazılanlar, ampirik düzeydeki ölçme ve değerlendirmenin sınırlılıkları göz ardı edilmeden, Türkiye'de kaliteli biçimde yaşlanma için muhtemel yaklaşımların ve bunların açılımlarının neler olabileceğini ortaya koymayı amaçlamaktadır. Bu çerçevede yapılacak tartışmalar üç ana soru(n) etrafında gerçekleşecektir: (1) yaşam memnuniyeti nedir ve yaşlılıkta yaşam memnuniyeti neden önemlidir? (2) Türkiye'de yaşlılıkta yaşam memnuniyetini oluşturan unsurlar nelerdir? ve son olarak (3) yaşlanmayı bir imkan olarak tasarlamak için ne tür senaryolar üretilebilir?

2. YAŞLILIK VE YAŞAM MEMNUNİYETİ

Yaşam memnuniyeti, bir başka deyişle öznel yaşam kalitesi, kaliteli yaşlanmanın önemli bir unsurudur. Bu nedenle, yaşam memnuniyeti, sosyal ve refah politikalarının etkililiği, fiziksel ve ruhsal tedavilerin başarısı ve kaliteli yaşlanmanın göstergesi olarak gerontoloji literatüründe önemli bir yere sahiptir. Yine de, literatürde, yaşam memnuniyeti, bir çok araştırmada zaman zaman mutluluk ve keyif alma kavramları ile birbiri yerine geçecek biçimde kullanılmaktadır (Inglehart, R.: 2002; Oswald. ve diğerleri: 2003; Smith ve diğerleri: 1999; National Research Council: 2001, Yetim: 2001). İlk, benzer bir karmaşaya neden olmamak için, yaşam memnuniyetinin ne olduğu (aynı zamanda ne olmadığı) üzerinde kısaca durmak istiyorum.

Mutluluk, Keyif Alma ve Yaşam Memnuniyeti

Yaşam memnuniyeti, refah, mutluluk, keyif alma ya da iyi olma halinden farklı bir duruma karşılık gelmektedir. Keyif alma ve mutluluğun, zaman zaman içinde bulunulabilecek geçici bir hal olduğu düşünüldüğünde, bu kavramların bireylere göre kendilerinin, yaşamdan ya da onun büyük bir kısmından memnun olmanın göstergeleri olduğunu söylenemez. Keyif alma ve mutluluk anlık bir duygunun ifadesidir. İnsanoğlu gün içinde kendini –belki defalarca- mutlu ya da mutsuz eden

¹ Bu konudaki güncel bir tartışma için bakınız Tufan, İ. (2007:46) ve yaşlı nüfusun artış eğiliminin hesaplanması için bakınız Tufan, İ ve Arun, Ö., (2006).

durumlarla karşı karşıya bulabilir ve bazen keyif alabilir ya da üzüntü duyabilir. Ancak, kişinin yaşamına ilişkin duygusal ve aynı zamanda onun kadar önemli rasyonel değerlendirmeleri, onu yaşamından bütünsel olarak memnun ya da memnun olmama durumuna götürebilir. Yaşam memnuniyeti, ya da ozanın daha iyi söylediği üzere, *gönlün hoş olması*, anlık, gelip geçen hallerden başka bir şeydir. Sefalar sürülse de, günler görülse de, bazen gülünse de, tüm bunlara rağmen gönlün hoş olmayabilir. Bu nedenle, yaşam memnuniyet, *gönlün hoş olması*, genel olarak tüm yaşama atıfta bulunan, bütünsel karaktere sahip bir tavidir, yaşama ilişkin bir malumatın değerlendirmesidir denilebilir. Duygulardan yanadır, ama aynı zamanda akli olan bir değerlendirmeye de işaret eder. Böylece, onun iki önemli bileşeninden birinin idrak etmeyle, diğer bileşenin ise etkilenme, bir başka deyişle, *müteessir olmayla* ilişkili olduğu söylenebilir. Biz kişiye memnun olup olmadığını sorduğumuzda, o yaşama ilişkin malumatının öznel bir değerlendirmesini yapmaktadır. Bu değerlendirmenin bir ayağını oluşturan etkilenme, *müteessir olma*, insanın yaşamında karşısına çıkan olaylara ilişkin duygusal değerlendirmelerini yansıtır. Bu duygusal değerlendirme anlık olabilir ama onu sürekli kılacak olan bir diğer bileşenle sıkı sıkıya ilişkilidir. Memnuniyetin bilmeye, idrak etmeye ilişkin bu ikinci bileşeni ise akli değerlendirmeleri içerir, yani rasyoneldir. Dolayısıyla, yaşama dair böylesine genel ve yargısal bir değerlendirmenin şiddetini, kişinin özel bir tatmininin ya da tatminsizliğinin toplamı azaltamaz. Onun yediği yemekten mutlu olması genel olarak bütün yaşamından da memnun olmasını gerektirmez. Bu noktada önemli olan memnuniyetin o bütünsel karakteridir. Bu bütünsel karakteri bir kenara bıraktığımız anda elimizde o tüme dayalı perspektiften geriye bir anlık *keyif*, *mutlu olma* gibi çoğunlukla ruh haline, duygulara ait, kasti olmayan etkiler kalır. Bu noktada, yaşam memnuniyeti, kişinin genel olarak tüm yaşamının kalitesine ilişkin duygularının ve yargılarının değerlendirilmesidir denilebilir (Bowling, 1997: 111-114; Lawton ve diğerleri, 1999:171). Bu yargısal değerlendirme, bireyin kendine edindiği birikimin ve içinde yaşadığı çevrenin birikiminin kalitesinden etkilenir ve bu birikimler onun bulunduğu toplum içinde aslında yaşamının ne kadar iyi olduğunun unsurları olarak işlev görür. Bu kişisel ve çevresel birikimden ne kastettiğimi ilerleyen bölümde, yaşlılıkta yaşam memnuniyetinin neden önemli olduğu konusunda, ayrıntılı olarak tartışmaya çalışacağım. Yine de, burada önemli olan şu soruyu sormadan bitirmek istemem; bu kavramsallaştırma –yaşam memnuniyetinin duygusal ve akli değerlendirmeye dayanan yargısal bir değerlendirme olduğu ve hem kişisel hem de çevresel birikimden etkilendiği kavramsallaştırması- teorik düzeyde açıklanabilir olsa da gerçekten gündelik yaşamda, pratik olarak herhangi bir rol oynamakta mıdır? Olağan yaşantısını sürdüren olağan bir birey çoğunlukla *yaşam memnuniyeti* diye bir kavram üzerinden konuşur mu? Zira bu kavram, bir kavram –*a refined theoretical notion*- olarak, gündelik konuşmanın bir konusu değildir. Daha ziyade, birey yaşadığı toplum içinde edindiği birikimin, hayatın ona sunduklarıyla bir ilintisi olup olmadığına ve bu karşılıklı ilişkinin ortaya koyduğu durumun *iyi* (ya da *kötü*) olup olmadığı fikrine sahiptir. Elinizdeki tartışma, bireyin gerçekten böylesi bir fikre sahip olup olmadığı sorununu, yani yaşam memnuniyetini ve onun hangi unsurlar etrafında ampirik düzeyde ölçülüp, değerlendirilmesinin mümkün olabileceğini ortaya koymayı hedeflemektedir.

Yaşlılıkta Yaşam Memnuniyeti Neden Önemlidir?

Bir önceki bölümde hikayenin bir kısmı üzerinde durmaya çalıştım. Bu bölümde ise, yaşlanmanın bir imkan olarak örgütlenmesinin neden yaşam memnuniyetine bağlı olduğunu tartışmaya çalışacağım. Bilindiği üzere, gerontoloji, yaşlanmanın toplumsal alandaki arızalı yanlarıyla başa çıkabilme stratejisi olarak *morale* üzerinde durmaktadır. Daha bu topraklara özgü bir dille söyleyecek olursak, *yürek gücü* yaşlanmanın kazanan tarafında yer almak için ön koşullardan birisidir denilebilir. Bilhassa ilerleyen yaşlarda, *yürek gücü*, kişinin bütün yaşamına ya da büyük bir bölümüne ait, mahsus bir hoşnut olma durumuna işaret eder. Dahası, bir kişinin yaşamının tümüne veya büyük bir kısmına atıfta bulunan bir tavrın ifadesi olarak biçimlenir ve onun yaşamını oluşturan tüm alanlara aktif olarak angaje olmasını kolaylaştırır. Bu noktada, iki önemli kavram üzerinde durmak isterim. Yukarıdaki bölümde kısaca değinmeye çalıştığım, yaşam memnuniyetini belirleyen, kişisel ve kamusal etki alanlarının, bağımsızlık/özgürleşme

(*emancipation*) ve iştirak etme/katılım (*participation*) kavramlarıyla hususi olarak ilişkili olduğunu söylemek gerekir. Bireylerin kişisel ve kamusal etki alanlarda var olabilmesi, bizzat bu alanlarda özgürleşebilmeyi ve onlara iştirak edebilmeyi öngörür. Doğrusu, bu alanlarda bireysel varlığın görünür hale gelmesi, biyolojik, psikolojik, ekonomik, sosyal ve çevresel etmenlerin bireyin ilerleyen yaşında, yaşam memnuniyetini belirleyen unsurlar olarak dikkate alınmasıyla mümkün olmaktadır². Bu nedenle, kişisel birikimi oluşturan, gelir, eğitim, yaş, cinsiyet, aile hayatı, iş, fiziksel ve ruhsal sağlık ve sosyal ilişkiler gibi kişisel etki alanlarının ve çevresel birikimi oluşturan sosyal güvenlik sistemi, kamu güvenliği, yaşanılan mahalle, şehir, ülke gibi kamusal etki alanlarının yaşam memnuniyetinin gündelik yaşamdaki görüngüleri olduğu söylenebilir. İlerleyen yaş itibarıyla sağlıkta, sosyal ve ekonomik alandaki kimi kayıplara rağmen *yürek gücü*, bu alanlardaki bağımsızlığı ve katılımı tehlikeye düşüğünde, yaşlı bireyin intibak kabiliyetini ve kendine güvenini sürdürmesine katkı sunan bir strateji olarak ortaya çıkmaktadır. Yaşlılığın olumlanan bir tecrübe haline dönüşmesi için bağımsızlık ve katılımın bireyin yaşamında bir imkan olarak örgütlenmesine ihtiyaç vardır. Bu imkanın tüm yaş grupları için optimize edilmesinin anahtarı olarak, *yürek gücünü* sürdürülebilir hale getirmek üzere zemin oluşturabilecek unsurları tespit etmek gerekmektedir. İşte bu noktada, yaşam memnuniyetini ölçebilme gerekliliği önem kazanmaktadır. Bununla birlikte, bu çaba sonucu, yaşlılık için üretilecek politikalar sadece *yaşlılar* için geçerli ya da sadece onları kapsayıcı imkanlarla sınırlı da olmamalıdır. Yaşlılık politikaları, bugünkü çocuklar, gençler hatta yarın doğacak çocuklar için sunulabilecek olanakları kapsamalıdır. Kısaca, yaşlılık politikası üreten bir toplum aslında kendisini oluşturan bireylerin geleceğini de tasarlayarak onlar için kaliteli yaşama ve kaliteli yaşlanma imkanları da üretmiş olacaktır. Bu imkanların oluşturulması, kişilerin yaşama atfettikleri değerden bağımsız olarak değil, bizatihi o değer biçme tavrının göz önünde tutulmasıyla mümkün olabilir.

Elinizdeki makalede, Türkiye’de, yaşlılıkta yaşam memnuniyetini ölçmek üzere kullanılan model ilerleyen bölümlerde ortaya konmaya çalışılacaktır. Olası yaklaşımlardan biri olarak düşünüldüğünde bu model, muhtemel ölçme arızalarını da göz önünde tutarak, “Türkiye’de yaşlılıkta yaşam memnuniyetini oluşturan unsurlar nelerdir?” ve “kaliteli yaşlanma için ne tür senaryolar üretilebilir?” sorusunu tartışmaya çalışılacaktır.

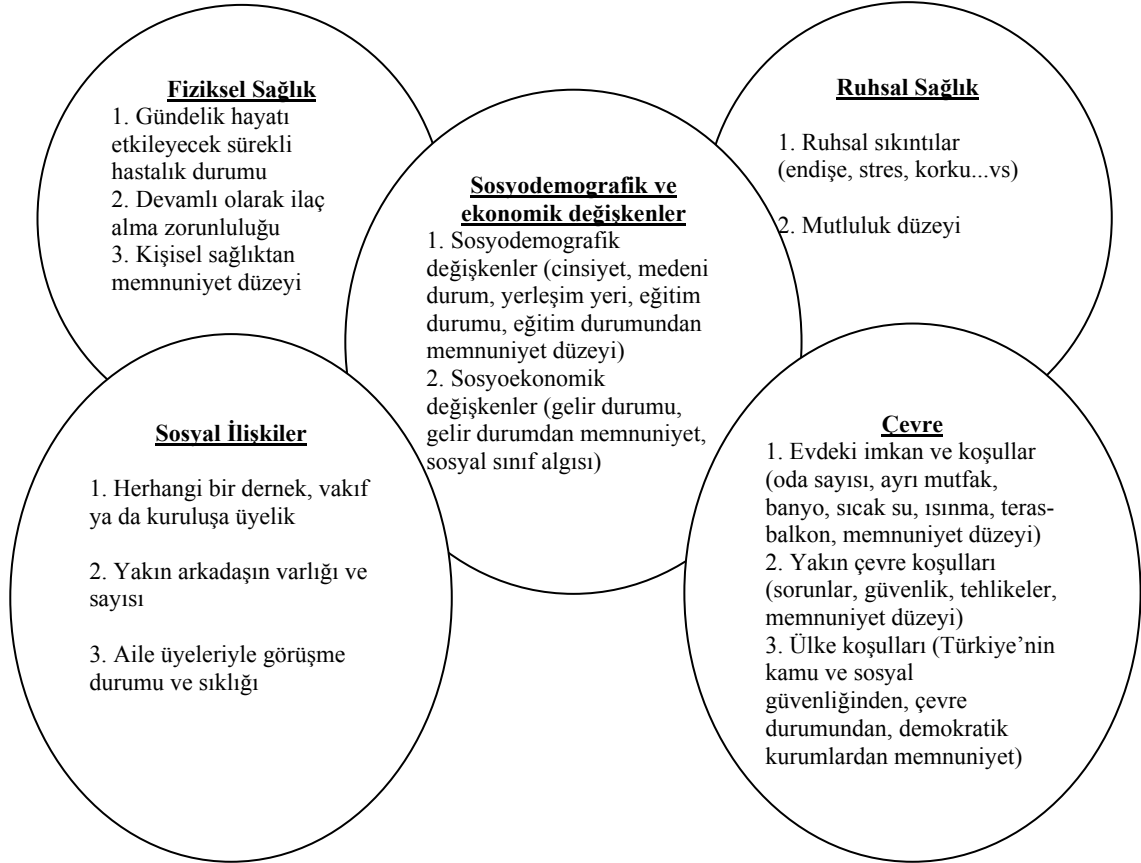
3. YÖNTEM

Değişkenler ve temsil ettikleri alanlar

Günümüzde ilerleyen yaşın ve yaşlılığın deneyimlenmesi değişmektedir (Bowling ve Gabriel, 2004:2). Aile ilişkilerinden, eğitim imkanlarına, ulaşımdan, yaşam tarzlarına, teknoloji kullanımından sağlık hizmetlerine uzanan geniş bir alanda 50 ve üstü yaş grubundaki bireyler, kendilerini diğerlerinden farklı biçimlerde ifade etmektedirler. Kendi yaşamı üzerinde kontrolü elinde tutma, sosyal alanda işlevsel bir rolün olması, bilişsel yeterlilik ve yaşlılıkta ortaya çıkabilecek güçlüklerle intibak edebilme olanağının sunulması gerekliliği, kaliteli yaşlanma olanaklarının inşa edilmesindeki önemi bizlere hatırlatmaktadır. Yaşlanma sürecine ve dolayısıyla yaşama ilişkin deneyimlerin değişmesiyle yaşam memnuniyeti de değişiklik göstermektedir. Bilerek ya da bilmeyerek, kişiler, bozulan şartlara uyum sağlamak üzere, ekonomik ve sosyal faktörlerle olan ilişkilerini değiştirirler. Ciddi sağlık sorunlarıyla ya da kalıcı rahatsızlıklarla iç içe yaşayan kişiler, böylesi zorluklar içinde bulunmayan kimselere göre, şaşırtıcı biçimde, yaşam şartlarından memnun olduklarını söylemektedirler. Sürengen engelleri bulunan kimselerle gerçekleştirilen çalışmalar yaşam kalitesinden memnuniyetin, beden, akıl ve ruh arasındaki dengeye dayandığını ve uyumlu ilişkilerin bu sayede sürdürülebildiğini ortaya koymaktadır

² Dünya Sağlık Örgütü (DSÖ) temel olarak hızla yaşlanan dünyada, sağlık ve sosyal politikaların geliştirilmesini ve güçlendirilmesini sağlamak amacıyla hükümetleri desteklemeyi öngörmektedir ve bu yaklaşımını tam olarak şu biçimde tanımlanmaktadır: “*Active ageing policy is defined as “optimizing opportunities for health, participation and security in order to enhance quality of life as people age.”* Bu konuda formal düzeyde bilgi edinmek üzere DSÖ’nün, 2002 yılında yayınladığı “Active Ageing Framework” çalışmasına bakılabilir.

(Bowling ve Gabriel, 2004:2-4). Açık ki, tüm bu veriler, yaşam memnuniyetinin ölçülebilir olabilmesi için çok boyutlu bir temel üzerine oturabilecek bir yaklaşımın oluşturulması ihtiyacına işaret etmektedir. Bu noktadan hareketle, yaşlılarda yaşam memnuniyetini belirleyen alanlar ve bu alanların içindeki unsurlar olarak kullanılacak değişkenler, bu makalede, meseleyi hem öznel hem de nesnel açıdan değerlendiren, kişisel ve toplumsal düzeydeki değişkenlerin bir araya gelmesiyle oluşturulacaktır.

Şekil 1: Yaşlılıkta Yaşam Memnuniyetini Belirleyen Alanlar

Şekil 1'de görüldüğü gibi, yaşlılıkta yaşam memnuniyetini belirleyen faktörlerin (1) fiziksel sağlık, (2) ruhsal sağlık, (3) sosyal ilişki kurma imkanı, (4) çevre ve (5) sosyo-demografik ve sosyo-ekonomik değişkenlerden oluştuğu ileri sürülmektedir³. Bu beş ana alanı oluşturan değişkenler sadece nesnel göstergeleri değil ama bunların yanı sıra öznel göstergeleri de içermektedir. Örneğin, yaşlılıkta yaşam memnuniyetini ölçerken sadece gelir düzeyi değil, gelirden memnuniyet düzeyi de değerlendirmelere alınmıştır. Ya da fiziksel sağlığın nesnel olarak ölçülmesinin yanı sıra, kişinin kendi öznel değerlendirmesini de içeren genel sağlığından memnuniyet düzeyi de sorulmaktadır. Böylece, Türkiye'de, yaşlılıkta yaşam memnuniyetinin, zamana, mekana ve kültüre göre değişken karakteri göz önünde bulundurularak, hem öznel hem de nesnel göstergelerin birlikte değerlendirilmesiyle, incelenmeye çalışılacaktır.

Örnekleme ve SoruKağıdı

³ Literatürde benzer göstergeler ortaya koyan başka çalışmalar da mevcuttur. Buna iyi bir örnek olarak Allardt'ın (1993) çalışması gösterilebilir. Bu yaklaşım temel olarak yaşam kalitesini, hem nesnel hem de öznel olmak şartıyla, üç ana alan dahilinde *-having, loving, being-* araştırır. Bu konudaki ayrıntılı bilgi için bakınız Allardt, E., (1993) ve bu yaklaşımın daha güncel ampirik bir uygulaması için bakınız Delhey, J., (2004).

Elinizdeki makalede kullanılacak olan veriler, 7 Avrupa ülkesinde gerçekleştirilen daha büyük bir araştırmanın Türkiye ayağını oluşturan veri setinden alınmıştır. Aşağıda, araştırmanın Türkiye ayağına katılan bireylerin ve bu çalışmada kullanılan değişkenlerin kimi özellikleri üzerinde ayrıntılı duracağım. Burada genel olarak değinmek gerekirse, veriler, her biri alanında uzman, 19 farklı ulustan gelen araştırmacılar tarafından hazırlanan, *Euromodule*⁴ isimli standart bir soru kağıdı kullanılarak toplanmıştır. *Euromodule* araştırmasının amaçları aşağıdaki gibi sıralanabilir:

- Avrupa ülkelerindeki yaşam koşulları ve yaşam kalitesinde ortaya çıkabilecek değişiklikleri sistematik bir şekilde değerlendirmek ve izlemek,
- Kişisel refahı ve yaşam kalitesini birçok açıdan inceleyen temsili ve karşılaştırmalı araştırmalar yapmak,
- Politika geliştirenlere yaşam kalitesi hakkında güncel ve güvenilir bilgiler sunmak.

Euromodule, temel olarak bir ana bölümden ve onun etrafında seçmeli bir başka bölümden oluşmaktadır. Ana bölüm, tüm katılımcı ülkeler için uygulanması zorunludur ve yaşama ilişkin alanların öznel ve nesnel değerlendirmesini içerir. Diğer bölüm ise, her ülkeye ait öznel koşulları değerlendiren seçmeli sorulardan oluşmaktadır. Sonuç olarak her iki bölüm de, kişisel ve toplumsal düzeyde öznel ve nesnel göstergeleri değerlendirmek üzere hazırlanmıştır.

Tablo 1: Göstergelerin sınıflandırılması⁵

	Nesnel	Öznel
Kişisel düzey	Nesnel yaşam koşulları (örneğin; gelir)	Kişisel memnuniyet (örneğin; gelirden memnuniyet)
Toplumsal düzey	Toplumun kalitesi (örneğin; gelir dağılımı)	Toplumun algılanan kalitesi (örneğin; zengin ve fakir arasındaki algılanan uçurum)

Tablo 1’de görülebileceği gibi, soru kağıdında kullanılan göstergeler öznel ve nesnel olarak ikiye ayrılmakta; daha sonra ise bu öznel ve nesnel değerlendirmeler kişisel ve toplumsal düzeyde belirlenmektedir. Örneğin, kişisel düzeyde değerlendirilen nesnel yaşam koşullarının göstergelerinden biri *hanehalkı geliri*dir. Eğer bunu toplumsal düzeyde değerlendirmek gerekirse, o zaman bu nesnel gösterge *gelir dağılımı* olacaktır. Benzer olarak, öznel değerlendirmeler de kişisel memnuniyet (örneğin gelirden memnuniyet) ve toplumun algılanan kalitesi (örneğin zengin ve fakir arasındaki algılanan uçurum) olarak ölçülmektedir. Elinizdeki makalede yapılan tartışmalar, 55 yaş ve üstü 587 kişiye ait verilerin değerlendirmesine dayanmaktadır. Bu değerlendirmeler, *Euromodule*’ün, 2001 yılında yapılan ve Türkiye ayağını oluşturan “Türkiye Refah Göstergeleri Araştırması”nın verilerine dayanmaktadır. Araştırmanın verileri, Orta Doğu Teknik Üniversitesi Sosyoloji Bölümü tarafından, Türkiye nüfusunu temsilen, tesadüfi olarak seçilmiş bir örnek kitle üzerinden toplanmıştır. Bu örnekleme oluşturan 4020 katılımcının⁶, yüz yüze görüşmek suretiyle, anket tekniği kullanılarak toplanan verilerden bu çalışmada gerçekleştirilecek analizlerde kullanılan bağımsız değişkenlere ait kimi özellikleri Tablo 2’de sunulmaktadır.

Analizler sırasında bağımlı değişken olarak kullanılan yaşam memnuniyeti değişkeni soru kağıdında “*Genel olarak, şu anki hayatınızdan ne kadar memnun olduğunuzu söyleyebilir misiniz?*” biçiminde sorulmaktadır. Böylece katılımcılardan yaşam memnuniyetlerini 0 ile 10 arasında değişen bir skalada değerlendirmeleri istenmektedir⁷. Türkiye’de yapılan çalışma sırasında elde edilen verilere göre, 2001 yılında, Türkiye’de 55 yaş ve üstü bireylerin ortalama yaşam memnuniyeti 10 puan üzerinden 4,37 puana karşılık gelmektedir.

Tablo 2: Değişkenler ve katılımcıların karakteristikleri

Değişkenler	%	Ort.	Std. Sap.	Değişim Aralığı
-------------	---	------	-----------	-----------------

⁴ Euromodule hakkında ayrıntılı bilgi için bakınız, Böhnke ve diğerleri, 2002.

⁵ Ayrıntılı bilgi için bakınız Delhey ve diğerleri, 2001.

⁶ Temsili örneklem büyüklüğüne ait ayrıntılı bilgi için bakınız, Özcan ve diğerleri, 2003.

⁷ Araştırmanın uygulandığı 7 Avrupa ülkesinde benzer biçimde sorulan yaşam memnuniyeti sorusu her ülke için yapılan regresyon analizlerinde kullanılmaktadır. Ayrıntılı bilgi için bakınız Delhey ve diğerleri, 2001.

Fiziksel Sağlık

Sürekli sağlık sorunları

Var	53,9	-	-
Yok	46,1	-	-

evet/hayır

Tablo 2: Değişkenler ve katılımcıların karakteristikleri (devam)

Değişkenler	%	Ort.	Std. Sap.	Değişim Aralığı
Düzenli ilaç alma ihtiyacı				evet/hayır
Var	47,9	-	-	
Yok	52,1	-	-	
Genel sağlıktan memnuniyet düzeyi	-	5,40	2,70	0-10
Ruhsal Sağlık				
Ruhsal sıkıntılar (stres, sürekli korku, endişe..vs)	-	1,78	1,59	0-5
Mutluluk düzeyi	-	5,84	1,74	2,5-10
Sosyal İlişkiler				
Yakın arkadaş				evet/hayır
Var	76,0	-	-	
Yok	24,0	-	-	
Yakın arkadaş sayısı	-	3,9	3,18	0-10
Çocuklarla görüşme sıklığı	-	10,4	4,14	0-14
Sosyal katılım (dernek/vakıf/kuruluşa üyelik)				evet/hayır
Var	34,2	-	-	
Yok	65,8	-	-	
Çevre				
<u>Yaşam alanı: Ev</u>				
Ev sahipliği				evet/hayır
Ev sahibi	86,0	-	-	
Kiracı	14,0	-	-	
Oda sayısı	-	3,35	0,98	1-8
Evdeki imkan ve koşullar (ayrı mutfak, banyo, sıcak su, ısınma, teras-balkon vs.)	-	3,78	1,33	0-6
Evdeki imkan ve koşullardan memnuniyet düzeyi	-	6,43	2,59	0-10
<u>Yaşam alanı: Yakın çevre</u>				
Gece güvenliği	-	3,05	0,81	1-4
Kişisel güvenlik (hırsızlık, taciz, tecavüz, şiddet)	-	0,13	0,37	0-4
Yakın çevreden şikayet (gürültü, hava-su kirliliği, rekreasyon alanları)	-	8,86	3,33	0-16
Komşulardan memnuniyet düzeyi	-	7,15	2,28	0-10
<u>Yaşam alanı: Ülke</u>				
Türkiye'nin çevresel durumundan memnuniyet düzeyi	-	4,89	2,22	0-10
Türkiye'nin kamu güvenliğinden memnuniyet düzeyi	-	5,91	2,58	0-10
Türkiye'nin sosyal güvenlik sisteminden memnuniyet düzeyi	-	3,62	2,39	0-10
Türkiye'nin demokratik kurumlarından memnuniyet düzeyi	-	3,28	2,46	0-10
Türkiye'de özgürlükler, haklar ve eşitliklerin gerçekleşmesine duyulan inanç	-	2,06	0,51	1-4
Sosyo-demografik değişkenler				
Yerleşim Yeri				kır/kent
Kır	31,3	-	-	
Kent	68,7	-	-	
Eğitim düzeyi				evet/hayır
Okuryazar değil	21,2	-	-	
Sadece okuryazar	9,0	-	-	
İlkokul mezunu	43,0	-	-	
Ortaokul mezunu	11,1	-	-	
Lise mezunu	8,0	-	-	
Üniversite mezunu	7,7	-	-	
Eğitim durumundan memnuniyet düzeyi	-	3,36	2,98	0-10
Medeni durum				evet/hayır
Bekar	2,6	-	-	
Evli	81,2	-	-	
Dul	16,3	-	-	
Sosyo-ekonomik değişkenler				
Hanehalkı geliri	-	178,6	210,7	7,7-1926
Hanehalkı gelirinden memnuniyet düzeyi	-	3,72	2,53	0-10

Sosyal sınıf algısı				evet/hayır
İşçi sınıfı	49,1	-	-	
Orta sınıf	43,3	-	-	
Üst sınıf	7,5	-	-	

Bu çalışmada kullanılan bağımsız değişkenlerin ayrıntıları yukarıdaki tabloda verilmektedir. Bağımsız değişkenlerin özellikleri ve regresyon analizinde nasıl kullanıldıklarıyla ilişkili olarak birkaç hususa değinmek yerinde olacaktır.

1. Değişkenler temel olarak kategorik ve aralıklı olmak üzere iki ölçüm düzeyindedir. Kategorik düzeyde olan değişkenlerin, *nominal* ya da *ordinal*, yüzdeleri tabloda sunulmuştur. Örneğin, katılımcıların %53,9'unun sürekli sağlık sorunları, %47,9'unun sürekli ilaç alma ihtiyacı vardır. Bu iki kategorili değişkenler *dummy* değişken olarak regresyon analizinde yer almaktadır. İkinci tip değişkenler ise aralıklı, *interval*, düzeydedir ve ortalama, standart sapma gibi parametrelerle tanımlanmıştır. Örneğin, ortalama hanehalkı geliri 178,63 Euro'dur.

2. Değişkenler, gözlenen *-observed*, ve gizli, *latent*, olmak üzere iki tiptedir. Gözlenen değişkenler doğrudan katılımcıya sorulup yanıt alınan sorulardır. Örneğin eğitim düzeyi gözlenen değişkenlere örnek olarak verilebilir ve doğrudan katılımcıya sorularak elde edilmiş bilgileri içerir. Bunların dışında, bir dizi gözlenen değişkene verilen yanıtların derlenmesiyle elde edilen gizli değişkenler - *latent variables*, oluşturulmuştur. Gizli değişkenler, bir dizi kategorik değişkenin bir indeks değerine dönüştürülmesiyle elde edilmektedir. Örneğin, Ruhsal sıkıntılar değişkeni 0 ile 5 arasında seçenekleri olan beş soruya verilen yanıtların toplanmasıyla elde edilmiştir. Böylece oluşturulan yeni değişkende kişinin aldığı puan ne kadar yüksekse ruhsal sıkıntılarını da denli fazladır. Bu gizli değişkenlerin neler olduğu ve hangi değişkenleri kullanarak hazırlanıp elde edildiği aşağıda Tablo 3'te ayrıntılı gösterilmektedir.

3. Sonuç olarak, değişkenler, cinsiyet gibi *nominal* düzeydeki, eğitim gibi *ordinal* düzeydeki ve gelir gibi *interval* düzeydeki değişkenler analizlere dahil edilmiştir. Kategorik değişkenler, *nominal* ve *ordinal* düzeydeki değişkenler, kukla *-dummy-*değişken⁸ haline dönüştürülmek suretiyle doğrusal regresyon analizine dahil edilmiştir. *Interval* düzeydeki değişkenler ise tüm aralıklı, yani *interval* değişkenlerde olduğu gibi açık uçlu olarak regresyon analizinde yer alırlar.

Tüm değişkenlerin özellikleri Tablo 2'de sunulmuştur. Bununla birlikte gizli değişkenlerin hangi gözlenen değişkenleri kullanarak oluşturulduğuna ilişkin ayrıntılı bilgi Tablo 3'de izlenebilir.

⁸ *Dummy variable* terimine tam olarak karşılık gelen Türkçe bir terim bulmakta zorluk çektiğimi söylemeliyim. Eski adıyla Devlet İstatistik Enstitüsü'nün 1998 yılında yayımladığı İstatistik Terimleri Sözlüğü, terimin, Türkçe karşılığı olarak *göstermelik değişken* tanımını önermektedir. Bununla birlikte *kukla değişken* ya da *boş değişken* tanımını önerenler de vardır (<http://estat.deu.edu.tr/sozluk.htm>). Burada, *kukla değişken* tanımını, yapılan analizin mantığına daha yakın olduğunu düşündüğüm için kullandım. Yine de herhangi bir yanlış anlamaya yol açmamak üzere, diğer bazı kavramlarda olduğu gibi, metnin içinde terimin İngilizce karşılığını da vermeyi tercih ediyorum.

Tablo 3: Örtük/Gizli Değişkenlerin Oluşturulması

Değişkenler	Gizli değişkenleri oluşturan sorular
Ruhsal sıkıntılar	a) Sık sık çok yorgun veya bitkin düştüğünüzü hisseder misiniz? (0: hayır, 1: evet) b) Her zaman kendinizi mutsuz veya üzgün hisseder misiniz? c) Sık sık sallanır veya titrer misiniz (ürperir misiniz)? d) Sürekli edişeli ve sinirli misiniz? e) Korkutucu düşünceler tekrar tekrar aklınıza gelir mi? İndeks = a + b + c + d + e (0-5). İndeks değeri ne kadar yüksekse ruhsal sıkıntılar o kadar fazla.
Çocuklarla görüşme sıklığı	a) Çocuklarınızı ne kadar sıklıkta ziyaret ediyorsunuz? (0: hiç, 7: her gün) b) Çocuklarınızla ne kadar sıklıkla telefonda konuşuyorsunuz? (0: hiç, 7: her gün) İndeks: a + b (0-14). İndeks değeri ne kadar yüksekse görüşme sıklığı o kadar fazla.
Sosyal katılım	Şu an herhangi bir dernek, vakıf ya da kuruluşun üyesi misiniz? Lütfen aşağıdaki listeye bakın ve hangilerine üye olduğunuzu söyleyin: (0: hayır, 1: evet) a) Sendika b) Siyasi parti c) Oturduğunuz muhitte ilgili bir dernek veya vakıf d) Çevre ile ilgili bir dernek veya vakıf e) Yardım derneği veya vakfı f) Dini bir dernek veya vakıf g) Kültürel (Tiyatro veya müzik gibi) bir dernek veya vakıf h) Spor veya eğlenme amaçlı bir dernek veya vakıf i) Diğer _____ j) Hemşeri dayanışma derneği veya vakfı Dummy değişken: en az bir derneğe/örgüte üye olma durumu 1; üye olmama durumu 0.
Evdeki imkan ve koşullar	Daireniz/evinizde aşağıdakilerden hangileri bulunmaktadır? (0: yok, 1: var) a) Ayrı mutfak b) Banyo veya duş c) İçerde sifonlu tuvalet d) Devamlı sıcak su e) Isıtma f) Balkon, teras, bahçe gibi evin dışında oturulacak mekanlar İndeks = a + b + c + d + e + f (0-6). İndeks değeri ne kadar yüksekse evdeki imkanlar o kadar fazla.
Kişisel güvenlik	Son bir yıl içerisinde hiç aşağıdaki olayların birisine maruz kaldınız mı? (0: hayır, 1: evet) a) Bir şeyler çaldırılmak b) Taciz veya tehdit edilmek c) Cinsel tecavüze uğramak d) Dövülmek veya yaralanmak İndeks = a + b + c + d (0-4). İndeks değeri ne kadar yüksekse kişisel güvenlik o kadar az.
Yakın çevreden şikayet	Yaşadığınız çevrede aşağıdaki sorunlardan şikayetiniz var mı? (0: hiç yok, 4: çok fazla) a) Gürültü b) Hava kirliliği c) Eğlence yerlerine veya yeşil alanlara uzaklığı d) Su kalitesi İndeks = a + b + c + d (0-16). İndeks değeri ne kadar yüksekse yakın çevreden şikayet o kadar fazla.
Türkiye’de özgürlükler, haklar ve eşitliklerin gerçekleşmesine duyulan inanç (sosyal adalet)	Yaşadığınız toplumda aşağıda bahsedilen özgürlüklerden, haklardan, fırsat eşitliklerinden ve güvencelerden ne kadarı gerçekleşmiştir? (1: hiç, 4: tamamen) a) Siyasete katılma özgürlüğü b) Mesleğini seçebilme özgürlüğü c) Çevrenin korunması d) Özel mülkiyetin korunması e) Zenginliğin eşit ve adil dağıtılması f) Kadın erkek eşitliği g) Kökene bakılmaksızın fırsat eşitliği h) Her yerde ve her zaman serbest konuşma özgürlüğü i) Din ve vicdan özgürlüğü j) Suçtan korunma k) Sosyal güvenlik l) İhtiyacı olanlar ve yoksullarla dayanışma m) İş bulma şansı İndeks = (a + b + c + d + e + f + g + h + i + j + k + l) / 12 (1-4). İndeks değeri ne kadar yüksekse sosyal adaletle duyulan inanç o kadar fazla.

4. BULGULAR VE DEĞERLENDİRME

Türkiye’de yaşlılıkta yaşam memnuniyetini belirleyen faktörler nelerdir? Yukarıda iddia edildiği gibi, fiziksel sağlık, ruhsal sağlık, sosyal ilişkiler, çevresel koşulların ve sosyo-demografik ve sosyo-ekonomik değişkenlerin yaşlılıkta yaşam memnuniyeti üzerinde etkisi var mıdır? Bu beş ana alan etrafında, Türkiye’de *kaliteli yaşlanma* politikalarını ya da *kaliteli yaşlanma* imkanlarını üretebilmek mümkün olabilir mi?

Tablo 4: Yaşam memnuniyetini belirleyen faktörler (Doğrusal Regresyon Katsayıları)

Değişkenler	Beta	Std. Beta
Fiziksel Sağlık		
Sürekli sağlık sorunları ^a	,034	,007
Düzenli ilaç alma ihtiyacı ^b	,018	,004
Genel sağlıktan memnuniyet düzeyi	,136	,151***
Ruhsal Sağlık		
Ruhsal sıkıntılar (stres, sürekli korku, endişe..vs)	-,350	-,046
Mutluluk düzeyi	,442	,326***
Sosyal İlişkiler		
Yakın arkadaş varlığı	-,154	-,024
Yakın arkadaş sayısı	,010	,043
Çocuklarla görüşme sıklığı	-,021	-,037
Sosyal katılım (dernek/vakıf/kuruluşa üyelik) ^d	-,041	-,008
Çevre		
<u>Yaşam alanı: Ev</u>		
Ev sahipliği ^e	-,070	-,011
Oda sayısı	,093	,040
Evdeki imkan ve koşullar (ayrı mutfak, banyo, sıcak su, ısınma, teras-balkon)	,081	,045
Evdeki imkan ve koşullardan memnuniyet düzeyi	,024	,026
<u>Yaşam alanı: Yakın çevre</u>		
Gece güvenliği	-,020	-,007
Kişisel güvenlik (hırsızlık, taciz, tecavüz, şiddet)	-,013	-,002
Yakın çevreden şikayet (gürültü, hava-su kirliliği, rekreasyon alanları)	-,037	-,054
Komşulardan memnuniyet düzeyi	,107	,099**
<u>Yaşam alanı: Ülke</u>		
Türkiye’nin çevresel durumundan memnuniyet düzeyi	,079	,074*
Türkiye’nin kamu güvenliğinden memnuniyet düzeyi	,031	,034
Türkiye’nin sosyal güvenlik sisteminden memnuniyet düzeyi	,113	,117**
Türkiye’nin demokratik kurumlarından memnuniyet düzeyi	-,024	-,025
Türkiye’de özgürlükler, haklar ve eşitliklerin gerçekleşmesine duyulan inanç	,076	,017
Sosyodemografik değişkenler		
Cinsiyet ^f	-,117	-,024
Yerleşim Yeri ^g	-,063	-,013
Eğitim düzeyi ^h		
Sadece okuryazar	-,089	-,011
İlkokul mezunu	-,281	-,060
Ortaokul mezunu	-,022	-,003
Lise mezunu	,213	,026
Üniversite mezunu	-,212	-,025
Eğitim durumundan memnuniyet düzeyi	,100	,128**
Medeni durum ⁱ		
Bekar	-,518	-,032
Evli	-,225	-,036
Sosyoekonomik değişkenler		
Hanehalkı geliri^j	,001	,100**
Hanehalkı gelirinden memnuniyet düzeyi	,113	,121**
Sosyal sınıf algısı ^k		
İşçi sınıfı/alt sınıf	-,193	-,041
Üst sınıf	-,016	-,002

* p<0,05; ** p<0,01; *** p<0,001

Bağımlı Değişken: Yaşam memnuniyeti; n: 459; R=0,796; R²_{adj} = 0,634

a, b, c, d. referans kategorisi “yok”; e. referans kategorisi: “ev sahibi”; f. referans kategorisi: “kadın”; g. referans kategorisi: “kır”; h. referans kategorisi: “okuma yazması yok”; i. referans kategorisi: “dul”; j. Hanehalkı geliri Euro cinsinden; k. referans kategorisi: “orta sınıf”.

Tablo 4’te, yaşlılıkta yaşam memnuniyetini belirleyen değişkenlerin doğrusal regresyon analizi sonucu elde edilen beta (β) ve standart beta katsayıları (std. β) verilmektedir. Buna göre, fiziksel sağlık alanında, “genel olarak fiziksel sağlıktan memnuniyet” yaşlılıkta yaşam memnuniyetini belirleyen anlamlı bir değişken olarak ortaya çıkmaktadır. “Fiziksel sağlıktan memnuniyet” arttıkça yaşam memnuniyeti de artmaktadır. Ruhsal sağlık alanında ise “mutluluk” yaşam memnuniyetini artıran bir diğer faktördür. Mutluluk, yaşam memnuniyetinin duygusal boyutunu oluşturan bir etken olarak onu olumlu yönde etkilemektedir. Öte yandan, sosyal ilişkiler boyutunu temsil eden değişkenlerden hiçbiri yaşlılıkta yaşam memnuniyetini belirleyecek anlamlı bir etkiye sahip değildir. Bu durumun nedenleri sonraki bölümde ayrıntılı olarak tartışılacaktır. Çevre boyutunu temsilen değerlendirmeye alınan değişkenlerden “yakın çevrede komşulardan memnuniyet”, “Türkiye’nin çevresel durumundan memnuniyet” ve “sosyal güvenlik sisteminden memnuniyet” düzeylerindeki artış yaşam memnuniyetini de artıran bir etkiye sahiptir. Böylece, yaşam alanı olarak yakın çevre ve yaşanılan ülke yaşam memnuniyetini belirleyen önemli alt boyutlar olarak karşımıza çıkmaktadır. Sosyo-demografik ve sosyo-ekonomik değişkenlere bakıldığında ise, ne cinsiyet ne eğitim durumunun, ne de medeni halin yaşam memnuniyeti üzerine bir etkisi bulunmazken, “eğitim durumundan memnuniyet”, “hanehalkı geliri” ve “hanehalkı gelirinden memnuniyet” düzeyi yaşam memnuniyetini artıran faktörler olarak gözlemlenmektedir.

5. TARTIŞMA

Sağlık

Fiziksel ve ruhsal sağlık sadece *kaliteli yaşlanma* değil ama kaliteli yaşam imkanları için de olmazsa olmaz şartlardan ikisidir. Bunlar, Türkiye’de *kaliteli yaşlanma* koşullarının sağlanması için en önemli iki alanı oluşturmaktadır (fiziksel sağlık std. $\beta=0,151$ ve ruhsal sağlık std. $\beta=0,326$, bakınız Tablo 4). Yaşlılıkta yaşam memnuniyetinin belirleyicilerinden ikisi olarak fiziksel ve ruhsal sağlık ele alındığında, kanımca iki can alıcı meseleyi gözden kaçırmamak gereklidir. İlki, sunulacak sağlık hizmetleri sadece fiziksel değil ruhsal sağlığı da içine alarak bütüncül bir yaklaşım sunmalıdır. Böylesi bir hizmet sadece tedavi edici olmamalıdır. Modern ilaçları kullanırmak suretiyle ömrü uzatmaya çalışmak ya da bir başka deyişle hastalıkları dolayısıyla hasta geçirilen süreyi/hasta olma halini uzatmak *kaliteli yaşlanma* imkanı sunmaktan oldukça uzaktır. İkincisi, *kaliteli yaşlanma* için basitçe yaşlılıkta değil, bilhassa tüm yaşam süresince verilecek sağlık ve bakım hizmetleri, günün sunduğu modern ilaç ve tedavi yöntemlerini kapsayıcı düzeyde, tüm bireylere yönelik olmalıdır. Böylesi kapsayıcı bir politika *kaliteli yaşlanma* ve yaşamayı Türkiye’de sadece zengin elitlere sunan bir imkan olmaktan çıkaracaktır.

Sosyal ilişkiler

Fiziksel ve ruhsal sağlıktan sonra sosyal ilişkiler bir diğer önemli alan olarak, yaşlıların toplumdaki diğer bireylerle sosyal kontak kurma imkanlarının sunulmasını kapsamaktadır. Bu alan, yaşlıların, toplumsal yaşamdan izole edilmesini de engelleyecek faktörlerden birisi olarak görülebilir. Ancak, Tablo 4’te görülebileceği gibi, sosyal ilişkiler Türkiye’de yaşam memnuniyetinin bir boyutu olarak önem kazanmamaktadır. Bu durumun üç önemli nedeni olabilir: (i). Sosyal katılıma ve örgütlenmeye elveren bir kültürel sermayenin olmayışı; (ii). Sosyal hizmetlerin/desteğin halihazırda geleneksel mekanizmalarla karşılanıyor olması ve (iii). Modele dahil edilen göstergelerin (arkadaş sayısı, görüşme sıklığı) bu alanı yeterli biçimde temsil edememesi. Zira, arkadaşlarla görüşme sıklığının yaşam kalitesi literatüründe de, yaşam memnuniyetini açık biçimde desteklediği söylenemez (Tseng ve Wang, 2001). Ancak, modern literatürde, arkadaş ya da aileyle görüşme imkanının sunduğu destek gözden kaçırılmayacak derecede önemlidir (Bowling ve Iliffe, 2006; Castensen ve diğerleri, 2003). Görüşme sıklığı yaşam memnuniyetini artırmak açısından anlamlı bir katkı sunuyor olmasa da, yaşlılar için yakın bağlar kurabilmek yürek gücünün sürdürülebilmesi adına önemli bir göstergedir. Gerçekten literatürdeki gibi, Türkiye için de, kurulan sosyal ilişkinin kalitesi, sosyal ilişki sayısından daha anlamlı olabilir mi? Bu soruya yanıt verebilmek üzere yapılacak çalışmalar Türkiye’de başka bir araştırmanın

konusu olarak önem kazanabilir. Yine de, literatürdeki bir başka önemli gösterge bu soruya kısmen yanıt niteliği taşıyor olabilir. Bazı çalışmalar, yaşlı bireylerin, daha genç yaşlı bireylere nazaran zamanlarını ve enerjilerini daha fazla yakın ilişki kurmak için harcamakta olduklarını da ortaya koymaktadır (Bowling ve Iliffe, 2006; Castensen ve diğerleri, 2003). Bununla birlikte, aşağıda sunulan rakamlar Türkiye’de yaşlıların sosyal kontak kurmak üzere kamusal alana çıkmadıklarını göstermektedir. Eldeki verilere göre, Türkiye’de 55 yaş üstü kişilerin %99,5’i herhangi bir sendikaya, %99,3’ü herhangi bir mahalle derneğine, %99,3’ü çevreyle ilgili herhangi bir derneğe, %98,3’ü herhangi bir vakfa, %99,1’i herhangi bir spor kulübüne, %99,8’i herhangi bir mesleki derneğe/odaya, %95,2’si herhangi bir siyasi partiye ve %97,1’i bunların dışında herhangi bir derneğe/vakfa/kuruluşa üye değildir. Bu durum bizi yukarıda bahsedilen ilk nedene yönlendirmektedir. Yani sosyal katılıma ve örgütlenmeye elveren bir kültürel sermayenin olmayışı bu durumun bir nedeni olarak ortaya çıkmış olabilir (mi?). Eğer gerçekten böyleyse, bu durum, Türkiye’de modern literatürden farklı bir pozisyonun göstergesi olarak ele alınıp araştırılmalıdır. Kamusal alanda var olma imkanının olmayışı sadece kültürel sermayenin yetersiz olduğunun göstergesi olarak okunabilir mi? Yoksa, orada bağımsız olarak var olma ve katılımın olmayışının arkasında, bu nedenin yanı sıra, başka nedenler de olabilir mi? Bu soruya verilebilecek muhtemel yanıtlardan biri, bizi yukarıda bahsedilen ikinci önemli nedene sevk etmektedir. Açık ki, sosyal ilişkiler söz konusu olduğunda, diğer modern ülkelere göre, geleneğin, sosyal dayanışmanın ve ailenin üstlendiği temel toplumsal işlevlerin Türkiye’de daha fazla önem kazandığı söylenebilir. Hatta bu işlevsellik zaman zaman, yaşlıların bakımı için, sosyal devlet tarafından bir avantaj olarak da görülebilmektedir. Ne var ki, yapılan son çalışmalar vaziyetin hiç de avantajlı bir yanı olmadığını göstermektedir (Tufan, 2007). Türkiye’de aile bağları, tüm modernleşme ve hızlı kentleşme pratiğinin bu alandaki yıkıcı etkisine karşın, zayıflama eğilimi içinde olsa da hala gücünü sürdürmekte ve yaşlıların bakımı geleneksel olarak aile bireyleri tarafından karşılanmaktadır. Tufan’ın (2007) yaptığı son çalışma, yaşlanan bireye bakıma, aile üyelerinin sırtına yüklenen önemli bir yük olduğunu ortaya koymuştur. Türkiye’de bir bakım sigortası modeli ve pratiğinin olmayışı, yaşlılıkta bakım hizmetlerinin aile üyelerinin sırtına yüklenmesine ve tamamen kişilerin iyi niyetine bağlı bir hale gelmesine yol açmaktadır. Böylesi bir bağımlılık ve muhtaçlık yaşının sosyal alana çıkmasının ve oradan bağımsız bir birey olarak var olmasının önündeki en önemli engellerden birini oluşturmaktadır. Diğer bir deyişle, yaşının kamusal alanda bağımsız olarak var olabilmesi ve oradaki iştiraki, başka bir bireyin iyi niyetine bırakılmaktadır. Sosyal devlet paradigması ve onun yaşamın tüm alanlarında yurttaşlarına sunmayı öngördüğü destek iddiası, diğer bireylerin hüsnüniyetine/vicdanına terk edilmektedir. Anlaşılan o ki, Türkiye’de sosyal devlet bu alandaki iddiasını, koşulsuz şartsız yurttaşlarının refahı için var olduğu iddiasını, bir politik tavır olarak gösterememektedir. Örneğin, eldeki veriler, Türkiye’de objektif olarak yoksunluklardan kaynaklanan fiziksel ve ruhsal sağlık hizmetleri konusunda yoksullar ve zenginler arasında uçurum olduğunu göstermektedir⁹ ve bu eşitsizlik yine bireylerin gündelik hayatta ürettikleri enformal yöntemlerle¹⁰ çözümlenmeye çalışılmaktadır.

Bu ve benzeri sorunların, gündelik hayatın kendiliğindenliği içine terk edilerek, geleneksel değerlerin, ailenin rolünün ve sosyal dayanışmanın işlevselliğiyle çözülmeye çalışılmasının, sosyal devletin zayıflığının bir göstergesi olarak okunması muhtemeldir. Bir başka deyişle, bir yandan geleneksel yapıların bu tip bir işlevselliğinin olmasıyla övünürken, diğer yandan bunun sosyal devletin yerine getirmesi gereken asli görevlerin gerçekleştirilmediğinin de bir göstergesi olduğu unutulmamalıdır. Sosyal devletin eksikliği, aile, komşu yardımlaşmasıyla ve diğer geleneksel mekanizmalarla doldurulmaya çalışılmaktadır. Bu düzeydeki yetersiz bir sosyal devlet

⁹ Ortalama mutluluk düzeyi 10 puan üzerinden alt/işçi sınıfında 5,2; üst sınıfta 7,2, (p<0,01); ortalama fiziksel sağlıktan memnuniyet alt/işçi sınıfında 4,7, üst sınıfta 5,9, (p<0,01) olarak üst sınıf lehine yüksektir.

¹⁰ Sağlık sigortası olmayan bireyin, sosyal güvencesi olan bir diğer tanıdığının sağlık karnesine ilaç yazdırması ve bu durumu, hizmeti sunanın da biliyor olması bahsettiğim enformal yöntemlerden birine örnek olarak verilebilir.

anlayışından, yaşlılığı bir imkan olarak sunan politikalar üretmesinin beklenemeyeceği açıktır. Dolayısıyla, veriler ışığında bir senaryo üretilecek olunursa bu belki de şu biçimde bir yaklaşımı içermelidir: geleneksel yapının işlevsel yanları korunurken sosyal (ya da neo-liberal, ya da her ne ise) devletin¹¹, örneğin yaşlıları tecrit etmeye meyilli huzurevlerini değil, onları toplumsal yaşamdan engellemeyen *huzurlu evleri*¹² desteklemesi, dolayısıyla tutarlı bir bakım sigortası modelini hayata geçirmesi, atılacak önemli adımlardan birisi olabilir.

Çevre

Analizler sonucu ortaya çıkan bir diğer önemli boyut çevredir ve “evdeki imkanlar”, “yakın çevre” ve “ülke koşulları” olmak üzere üç alt boyutta değerlendirilmektedir. Çevre, bireysel ve toplumsal düzeyde yeniden üretimi oluşturacak ve yaşlıların özgür hareket etmesini sağlayacak biçimde tasarlanmış, güvenli ve huzurlu bir yaşam imkanı sağlanması anlamına gelmektedir. Yapılan analizler, “ev sahipliği”, “oda sayısı”, “evdeki imkan ve koşullar” (ayrı mutfak, banyo, sıcak su, ısınma, teras-balkon) gibi konuyla ilgili değişkenlerin, yaşlılıkta yaşam memnuniyeti üzerine doğrudan etkisinin olmayışının nedenini bu temel barınma ihtiyaçlarının asıl olarak Türkiye’de hanehalkı gelirine bağlı olmasından kaynaklandığını ortaya koymaktadır ($r_{\text{Oda Sayısı}}=0,289$, $p=0,0001$; $r_{\text{Evin Şartları}}=0,199$, $p=0,0001$). Yüksek hane geliri, ev sahipliğini ve evdeki imkan ve koşulların kalitesini doğrudan belirlemektedir. Öte yandan, Türkiye örneğinde, çevre, sadece barınılan evi değil ama bir yaşam alanı olarak mahalleyi, komşuluk ilişkilerini ve yaşanılan ülkenin çevresinden ve kurumlarından memnuniyet düzeyini de kapsamaktadır. Bu bağlamda, ülkenin halihazırdaki “sosyal güvenlik sisteminden memnuniyet” düzeyi yaşlılıkta yaşam memnuniyetine doğrudan etki eden bir faktör olarak karşımıza çıkmaktadır. Verilere göre, Türkiye’de sosyal güvenlik sisteminden ortalama memnuniyet düzeyi oldukça düşüktür (10 puan üzerinden 3,6). Dikkat çekici düzeydeki memnuniyetsizliğin, sosyal refah devleti tarafından görmezden gelinmesi meselenin bir başka çarpıcı tarafıdır. Halihazırda yürürlükte olan sosyal güvenlik sistemi artık “reform” adı altında yapılacak bir takım düzenlemelerle onarılacak gibi değildir. Sistem acilen, elindeki kaynakları toplumun tüm yurttaşlarını gözetecek ve *kaliteli yaşlanma* imkanını sunacak biçimde örgütlemelidir.

Sosyal güvenlik sistemindeki memnuniyetsizliğe benzer olarak ülkedeki “demokratik kurumlardan memnuniyet düzeyi” (10 puan üzerinden ortalama 3,2) ve “özgürlükler, haklar ve eşitliklerin gerçekleşmesine duyulan inanç” (4 puan üzerinden ortalama 2,06) konuları her ne kadar yaşlılarda yaşam memnuniyetini etkileyen faktörler olarak ortaya çıkmamış olsada, bireylerde bu meselelere ilişkin güvensizlik oldukça yüksektir. Yaşanılan ülkede özgür seçim yapabilme ve karar verme hakkını gözetilen kurumsal yapılara ve sosyal adalete ilişkin düşük memnuniyet düzeyi, yaşlıların ülkenin “toplumsal-siyasal gerçekliğin dışına itildiğinin” (Ergin ve diğerleri, 2001: 3; aktaran Kalaycıoğlu ve diğerleri 2003: 25) göstergesi olarak değerlendirilebilir. Bu çerçevede yapılacak planlamalar, güçlü sosyal ilişkilerden bağımsız olmamak kaydıyla barınılan ev, yakın çevre ve bir yaşam alanı olarak ülkeyi kapsayan düzenli bir çevre tasarımını gerektirmektedir. Hem güçlü sosyal ilişkiler hem de düzenli bir çevre beraberinde iki önemli olanağı ortaya koyar; ilki yaşlıları bir diğer bireye tamamen bağımlı kılacak koşulların ortadan kaldırılmasını öngörür ve

¹¹ Gerçekten buraya değin yapılan tartışmada *sosyal refah devleti* denilen şeyin, Türkiye’deki gündelik pratikler düşünüldüğünde, sorunlu ideolojik bir kelime olduğu apaçık ortadadır. Sürekli olarak sosyal olmayan devletten söz etmek/şikayet etmek, neo-liberal politikaların dimdik durduğu bir alanda sürekli sosyal devleti aramak arzalı bir gayret olarak değerlendirilebilir. Zira, devletin sosyalliğinin, Türkiye’de, retorik tarafı ağır basmaktadır, bu nedenle arızalıdır. Aslında, sırf Türkiye’de de değil, fakat post-fordizm sonrası toplumlarda, sosyal refah devleti zaten neo-liberalizmden büyük bir darbe almış ve basitçe retorikleşmiş bir kavramdır. Keza, örneğin Almanya’da gidişat da bu yöndedir. Spekülatif değil ama gözleme dayalı olarak söylenebilir ki, Almanya’da yurtda kalan yaşlıların nerdeyse yarısı bu yurtda personel yetersizliği gerekçesiyle ve bütçe kısıtlamalarından dolayı, koltuklarına, yataklarına bağlanmakta ya da sürekli ilaç verilerek hareketsiz hale getirilme durumuyla, *Fixierung*, karşı karşıya kalmaktadırlar. Açık olarak, bu durum tıpkı Türkiye’de olduğu gibi, kamusal alanda bağımsız bireyler olarak var olabilmeyen imkanından oldukça uzaktır ve neo-liberal pratiğin dimdik duruşunun gündelik hayattaki en yalın yansımasıdır.

¹² Yaşlılara evde bakım hizmetlerini öneren *Huzurlu Evler* bakışı. İsmail Tufan’a aittir.

böylece onlara bağımsızlık imkanı sunar (*emancipation*). Diğeri ise, yaşlılara tüm sosyal mekanlarda ve tüm sosyal imkanlarda karar verme hakkının ve özgür seçim yapabilme imkanının sunulmasını kapsar (*participation*).

Sosyo-Demografik ve Sosyo- Ekonomik Unsurlar

Sosyodemografik ve sosyoekonomik değişkenler, ne bu boyutlardan ayrı ve ne de onlardan bağımsız olarak değerlendirilebilir. Cinsiyet, kimi araştırmalarda yaşam memnuniyetini etkileyen bir faktör olarak ortaya konulmuş olsa da (Inglehart, R., 2002: 391-408), Türkiye’de 55 yaş üstü kadın ver erkeklerin ortalama yaşam memnuniyetleri arasında anlamlı bir fark bulunmamaktadır (kadın=5,0, erkek=4,7; p=0,10) ve cinsiyet yaşam memnuniyetini etkileyen bir faktör olarak önem kazanmamaktadır. Buna karşın, tahmin edildiği üzere, Türkiye’de gelir düzeyi yaşam memnuniyetini belirleyen önemli değişkenlerden birisidir. Yaşlılıkta, yüksek gelir grubuna mensup olmak sosyal refah devletinin eksiksiz sağlayamadığı beslenme, barınma, giyinme ve zarardan korunma gibi temel yaşam imkanlarına sahip olmayı kolaylaştırdığı gibi, temel ihtiyaçlar karşılandıktan sonra insanların memnuniyet gibi daha *yüksek ihtiyaçları* karşılamaya yönelmesini de beraberinde getirmektedir (Maslow,1943: 370-396).

6. SONUÇ: KALİTELİ YAŞLANMA MÜMKÜN MÜ?

20. yüzyılda göze çarpan değişikliklerden birisi, doğurganlığın azaltılması ve yaşam süresinin uzatılması sonucu ortaya çıkan nüfusun yaşlanması olgusudur. Günümüz modern toplumları, yaşlanma olgusu ve hızla artan yaşlı nüfusla karşı karşıya kalmışlardır. Genel olarak dünya bir yaşlanma sürecine girmiş olsa da, yaşlanmanın boyutları ve hızı toplumdan topluma değişkenlik göstermektedir (National Research Council, 2001: 30). Bu nedenle, toplumlar, yaşlılığa ilişkin olarak kendilerine özgü durumları belirlemek suretiyle yeni açılımlar gerçekleştirmek zorundadırlar.

Yaşlılık ve yaşlanma olgusunun disiplinler arası bir yaklaşımla değerlendirilmesi kaçınılmaz görünmektedir. 19 yüzyılın ortalarından başlayarak, araştırmacılar bilhassa politika geliştirenlere ve planlama yapanlara tutarlı veriler ve yaklaşımlar sunabilmek için yaşam memnuniyetini belirleyen faktörlerin neler olduğu hakkında çalışmalar yapmışlardır. Benzer olarak gerontoloji ve sosyoloji literatüründe, yaşlılıkta yaşam memnuniyetini ölçmeye çalışan birçok araştırma olduğu görülecektir (Bowling: 1997; Baltes ve Baltes: 1990; National Research Council: 2001; Oswald ve diğerleri: 2003; Baltes ve Mayer: 1999; Hendry ve McVittie: 2004). Bu çalışmalar, yaşam memnuniyetini biyolojik, psikolojik ve sosyolojik faktörlerden oluşan, birbiriyle ilişkili üç ana tema etrafında ölçmeye çalışmaktadır. Biyolojik faktörler özellikle yaş, cinsiyet ve fiziksel sağlığı, psikolojik faktörler özellikle mutluluğu, algılanan refahı, iyi olmayı, korkuyu, stresi, sosyolojik faktörler ise sosyal ilişkileri, geliri, medeni durumu, ev sahipliği gibi değişkenleri kapsamaktadır. Türkiye’de yapılan yaşam memnuniyeti çalışmaları ise özellikle son beş yıl içinde önem kazanmaya başlamıştır. Türkiye’de 2001 yılında yapılan “Türkiye Refah Göstergeleri Araştırması” (Özcan ve diğerleri: 2003) ve 2004 yılında yapılan “Yaşam Memnuniyeti Araştırması” (Türkiye İstatistik Kurumu: 2004) yaşam memnuniyetini ölçmeye çalışan araştırmalardır. Bununla birlikte, yaşlılık üzerine yapılan çalışmalar Türkiye’de özellikle 1990 sonrasında yoğunlaşmakta ve dört alan etrafında toplanmaktadır (Kalaycıoğlu ve diğerleri, 2003: 21):

- a. Sosyal politikalar ve sosyal hizmetler,
- b. Mekan, demografi, aile, kuşaklar arası dayanışma, çatışma, sosyal çevre,
- c. Sağlık, beslenme ve giyim,
- d. Psikolojik ve psikiyatrik sorunlar.

Farklı yaklaşımlar sunan bu çalışmalar kendi alanları dahilinde önemli ve geçerli bulguları ortaya koymaktadır. Fakat, Türkiye’de bütüncül bir yaklaşımı sun(a)mayan yaşlılık politikalarının ve halihazırda yaşlılıkla ilgili hizmet veren kurumların yetersiz olduğu açıktır. Kanımca bu yetersizliğin en önemli nedenlerinden birisi, yaşlılığı ve yaşlanma olgusunu sadece ve basitçe

demografik, ekonomik ya da politik birer *sorun* olarak ele alıp bu çerçevede sınırlı tutmaktır. Her beş yılda bir yapılan kalkınma planlarında, yaşlılara sunulması düşünülen hizmetlerin neleri kapsamı gerektiğinden çok sadece bu hizmetlerin ne kadar mal olacağına hesaplanması, yapılan çalışmalarda sigorta kapsamında bulunan yaşlı sayısının ne kadar olduğunun ortaya konması ya da yaşlı ve emekli aylıklarının düşük olduğunun söylenmesi yaşlılıkla ilgili öngörü yapıldığını ve politika geliştirildiğini göstermek için yeterli sayılamaz. Her ne kadar Türkiye'deki çalışmalar kapsamında, yaşlılık daha çok bir *sorun* olarak ortaya konmuş olsa da, bundan sonra yapılacak tartışma ve değerlendirmelerde yaşlılık bir sorundan öte bir *imkan* olarak düşünülmesi ve onu bireyler için bir *imkan* haline dönüştürmenin açılımlarının/mümkün kılan unsurlarının neler olduğu tartışılmalıdır.

Toplumun yaşlanmasına ilişkin yapılacak planlamalar, ekonomik ve sosyal ilişkilere, yeme, içme, barınma gibi temel ihtiyaçlara, sağlık, ulaşım, eğitim hizmetleri gibi tüm fiziksel ve sosyal mekana ilişkin yaşam tasarımının/imkanlarının yeniden düşünülmesi ve belki değişmesi anlamına gelmektedir. Bu tasarım, bir toplumun yurttaşlarına sunduğu kurumların ve bunların hizmetlerinin sonuçlarının sürekli olarak izlenmesi ve denetlenmesi yoluyla oluşturulabilir. Ancak, yaşlılığı imkan olarak tasavvur eden bu tasarım süreci, müdahaleci, sınırlandırıcı, belirleyici ve yukarıdan aşağı olmamalıdır. Tersine, o, kapsayıcı, özgürlükçü ve katılımcı olarak oluşturulmalıdır. Yeni politikaların oluşturulması ve başarılı olarak uygulanması, bireylerin bizatihi yaşama atfettikleri duygusal ve rasyonel yargılarının durumundan etkilenecektir. Örneğin, sosyal politikaların ya da fiziksel ve ruhsal tedavilerin tasarımı, son kertede, kişilerin yaşama ilişkin öz değerlendirmelerinden bağımsız oluşturulamaz. Kapsayıcı, katılımcı ve özgürlükçü biçimde hazırlanacak planlamaların başarısı kişinin genel olarak tüm yaşamının kalitesine ilişkin yargılarının değerlendirilmesinden, yaşam memnuniyetinden, *yürek gücünden*, *gönlün hoş olmasından*, bağımsız olmayacaktır.

Sonuç olarak, yaşlılık/yaşlanma için geliştirilecek öngörü ve politikalar, ne bireylere ancak yaşlandıklarında sağlık hizmeti vermeyi planlayarak, ne tek başına emekli aylıklarını artırmayı vaat ederek, ne sadece kişi başına düşen geliri artırmaya çalışarak, ne huzurevleri inşa ederek, ne ömrü uzatma çabalarını destekleyerek, ne de genç ve dinamik bir nüfusa sahip olmakla övünerek gerçekçi ve kapsayıcı yaklaşımlar sunabilir. Daha ziyade, yaşlanma ve yaşlılık için geliştirilecek planlamalar, bireylere sosyal, kültürel ve eğitsel kaynakları kullanma olanağı, yeterli düzeyde gelir (Onat, 2002: 271), kapsayıcı sağlık ve bakım hizmetleri, tüm toplumsal mekanlarda ve sosyal imkanlarda karar verme, özgür seçim yapabilme ve bireyleri toplumsal yaşamın gereklerinden engellemeyen politikalarla oluşmalıdır. Böylesi bir teorik yaklaşım ve bu yaklaşımın altını dolduracak gündelik hayattaki pratiklerin bütünü, Türkiye için *kaliteli yaşlanma* olanağının bizzat kendisini oluşturacaktır. Böylece, *kaliteli yaşlanma* pratiği toplumdaki her birey için yaşlılığı ve yaşlanmayı bir *sorun* olarak tanımlanmaktan öte bir *imkan* olarak örgütlemenin unsurlarını belirleyen bir yaklaşım olarak ortaya konabilecektir.

Not: Bu makale, 26-28 Nisan 2006 tarihlerinde Antalya’da gerçekleştirilen II. Türkiye Uluslararası Sosyal ve Uygulamalı Gerontoloji Sempozyumu’nda, “Yaşlılıkta Yaşam Memnuniyeti: Türkiye Örneği ‘Kaliteli Yaşlanma’ İçin Bazı Öneriler” ismiyle sunulan bildirinin gözden geçirilmiş ve genişletilmiş halidir.

KAYNAKÇA

- Allardt, E., (1993). “Having, Loving, Being: An Alternative to the Swedish Model of Welfare Research.” Nussbaum, M., and Sen, A., *The Quality of Life*. Oxford: Clarendon Press. pp. 88-94.
- Baltes, M. M., Alexandra, M., Horgas, Ann L. (1999) “Men and Women in the Berlin Aging Study” P. B. Baltes and K. U. Mayer (ed) *The Berlin Aging Study: Aging From 70 to 100*, Cambridge, UK: Cambridge University Press. 259-81
- Baltes, M. M., Maas, I., Wilms, H. U., Borchelt M., (1999) “Everyday Competence in Old and Very Old Age: Theoretical Considerations and Empirical Findings.” *The Berlin Aging Study: Aging From 70 to 100*, Cambridge, UK: Cambridge University. pp. 384-402
- Baltes, P. B. ve Margret M. Baltes. (1990) *Successful Aging: Perspectives From the Behavioral Sciences*. New York: Cambridge University Press.
- Baltes, P. B. ve Margret M. Baltes. (1990) “Psychological Perspectives on Successful Aging: The Model of Selective Optimization With Compensation.” P. B. Baltes and M. M. Baltes (ed) *Successful Aging: Perspectives From the Behavioral Sciences*, New York: Cambridge University Press. pp. 1-34
- Bowling, A. (1997) *Measuring Health: A review of quality of life measurement scale*. 2nd ed. Buckingham: Open University Press.
- Bowling, A., ve Gabriel, Z. (2004). “An Integrational Model of Quality of Life in Older Age. Results from the ESRC/MRC HSRC Quality of Life Survey in Britain.” *Social Indicators Research* 69: 1–36.
- Bowling, A., ve Iliffe, S. (2006). “Which Model of Successful Ageing Should be Used? Baseline Findings from a British Longitudinal Survey of Ageing.” *Age and Ageing*; 35: 607–614
- Böhnke, P. ve Delhey, J. (1999) “Poverty in Multidimensional Perspective: Great Britain and Germany in Comparison”, WZB Working Paper, No. FS III 99-413.
- Böhnke, P., Delhey, J., Fliegner, F., Habich, R., Huschka, D., Krimmer, H., Nauenburg, R., Rackow, K., Reimer, S., Schnettler, S., Sohn, N. (2002) “Euromodule, Codebook.” *WZB paper*, Berlin.
- Carstensen, L.L., Fung, H.H. and Charles, S.T., (2003). “Socioemotional Selectivity Theory and the Regulation of Emotion in the Second Half of Life.” *Motivation and Emotion*, 27 (2), 103-123.
- Delhey, J. (2003) “Subjective Quality of Life and Life Satisfaction in an Enlarged Community” *WZB Working paper*, Berlin.
- Delhey, J., (2004). *Life Satisfaction in an Enlarged Europe*. Project Report of European Foundation for the Improvement of Living and Working Conditions, Denmark.
- Delhey, J., Böhnke, P., Habich, R. ve Zaph, W. (2001) “The Euromodule: A New Instrument for Comparative Welfare Research,” *WZB Working Paper* No: FS III 01-401, Berlin.
- Devlet İstatistik Enstitüsü, (2005). *Yaşam Memnuniyeti Araştırması 2004*. Devlet İstatistik Enstitüsü, Ankara.
- Dockery, A.M., (2004). “Happiness Life Satisfaction and the Role of Work: Evidence from two Australian Surveys.” *School of Economics and Finance, Working Paper, Curtin Business School*.
- Duyar, İ., ve Özener, B., (2001). “Nüfus Sayımı Sonuçlarına Göre Türkiye’de Yaşlı Nüfusun Değişimi.” V. Kalıncara (ed) *I. Ulusal Yaşlılık Kongresi, Bildiriler*. Yaşlı Sorunları Araştırma Derneği: Ankara. içinde pp.365-374.

- Ergin, Ş., Efe M., Sılaydın M. (2001). "Kentsel Çevrenin Yaşlı ve Yaşlı Davranışı Üzerine Etkileri." V. Kalıncara (ed) *I. Ulusal Yaşlılık Kongresi, Bildiriler*. Yaşlı Sorunları Araştırma Derneği: Ankara. içinde pp. 1-15.
- Frey, B.S., ve Stutzer, A., (2004) "Happiness Research: State and Prospects" Institute for Empirical Research in Economics University of Zurich, Working Paper No: 190, Zurich.
- Haybron, D.M., (2000) "Happiness and Importance of Life Satisfaction" New Jersey Regional Philosophical Association's paper, New Jersey.
- Hendry, F ve McVittie C. (2004) "Is Quality of Life a Healthy Concept? Measuring and Understanding Life Experiences of Older People." *Qualitative Health Research*, 14 (7) 961-975.
- Higgs, P., Hyde M., Wiggins R., Blane D. (2003). "Researching Quality of Life in Early Old Age: The Importance of the Sociological Dimension." *Social Policy & Administration*, 37 (3). 230-250.
- Higgs, P. (1999) "Quality of life and changing parameters of old age." *Aging & Mental Health*, 3 (3) 197-198.
- Hyde, M., Wiggins, R. D., Higgs, P., Blane, D. B. (2003) "A measure of quality of life in early old age: the theory, development and properties of a needs satisfaction model (CASP-19)." *Aging & Mental Health*, 7 (3) 186-194.
- Inglehart, R. (2002). "Gender, Aging, and Subjective Well-Being" *International Journal of Comparative Sociology*, 43, 391-408.
- Kalaycıoğlu, S., Tol, U.U., Küçükkural, Ö., Cengiz, K. (2003) *Yaşlılar ve Yaşlı Yakınları Açısından Yaşam Biçimi Tercihleri*. Türkiye Bilimler Akademisi Raporları, Sayı: 5. Ankara: TÜBİTAK.
- Lawton, M. P., Winter, L., Kleban M. H., Ruckdeschel, K. (1999) "Affect and Quality of Life." *Journal of Aging and Health*, 11 (2) 169-198.
- Mancini, J.A., Quinn, W., Gavigan M. A., Franklin H. (1980) "Social Network Interaction Among Older Adults: Implications for Life Satisfaction" *Human Relations*, 33 (8) 543-554.
- Maslow, A. (1943) "A Theory of Human Motivation." *Psychological Review*, 50, 370-96.
- Mayer, K.U., Maas, I., Wagner, M. (1999) "Socioeconomic Conditions and Social Inequalities in old Age." P. B. Baltes and K. U. Mayer (ed). *The Berlin Aging Study: Aging From 70 to 100*, Cambridge UK: Cambridge University Press. 259-282.
- Mayer, K. U. ve Baltes, Paul B., (1999) *The Berlin Aging Study: Aging From 70 to 100*. Cambridge, UK: Cambridge University Press.
- National Research Council, (2001) *Preparing for an Aging World: The Case for Cross National Research*. Panel on a Research Agenda and New Data for an Aging World, Committee on Population and Committee on National Statistics, Division of Behavioral and Social Sciences and Education. Washington, DC: National Academy Press.
- Onat, Ü., (2002). "Sosyal Politikalar Açısından Yaşlılık", Geriatri 2002 içinde, der. Kutsal Y.G., Hacettepe Üniversitesi GEBAM Yayını, 266-277. (Aktaran Kalaycıoğlu ve diğerleri, 2003: 22)
- Oswald, F., Wahl, H. W., Mollenkopf H., Schilling O., (2003) "Housing and Life Satisfaction of Older Adults in Two Rural Regions in Germany" *Research on Aging*, 25 (2) 122-143.
- Özcan, Y.Z., Ayata S., Akçay, A.A., Arun Ö., Erciyes C. (2003) *Toplumsal Yapı, Refah Göstergeleri ve Toplumsal Raporlam*, Ankara , TÜBİTAK Raporları.
- Paris, D., Suter, C. and Oegerli, T. (2002) "Living Standards and Deprivation in a European Perspective: An Empirical Analysis Using Euromodule Data from Switzerland, Germany, Spain, Slovenia and Hungary," WZB Working Paper, Berlin.
- Saris, W. E. (2001) "The Strength of the Causal Relationship Between Living Conditions and Satisfaction." *Sociological Methods & Research*, 30 (1) 11-34.
- Smith, J., Fleeson, W., Geiselman, B., Settersten, Jr. R. A., Kunzmann, U. (1999) "Sources of

- Well-Being in Very Old Age”, P. B. Baltes and K. U. Mayer (ed). *The Berlin Aging Study: Aging From 70 to 100*, Cambridge UK: Cambridge University Press. pp. 497-523
- Tseng, S.Z. and Wang, R.H., (2001). “Quality of Life and Related Factors among Elderly Nursing Home Residents in Southern Taiwan.” *Public Health Nursing*, 18 (5) 304-311.
- Tufan, İ., (2007). *Birinci Türkiye Yaşlılık Raporu*. Antalya: GeroYay.
- Tufan, İ., (2003) *Modernleşen Türkiye’de Yaşlılık ve Yaşlanmak, Yaşlanmanın Sosyolojisi*, İstanbul, Anahtar Kitaplar.
- Tufan, İ., (2002) *Antik Çağdan Günümüze Yaşlılık, Sosyolojik Yaşlanma*, İstanbul, Aykırı Yayınları.
- Tufan, İ. ve Arun, Ö., (2006). *Türkiye Özürlüler Araştırması 2002, İkincil Analizi*. Ankara: TÜBİTAK. Proje No: SOBAG-104K077.
- UNDP (2004) *Human Development Index*, <http://www.undp.org>
- Veenhoven, R. (1991) “Questions on Happiness: Classical Topics, Modern Answers, Blind Spots”, Strack, F., Argyle, M., and Schwarz, N. (ed). *Subjective Well-Being: an interdisciplinary approach*, Great Britain: Pergamon Press.
- Veenhoven, R. (1996) “Happy Life-Expectancy: A Comprehensive Measure of Quality of Life in Nations” *Social Indicators Research*, 39, 1-58.
- Veenhoven, R. (1999) “Quality of Life in Individualistic Society: A Comparison of 43 Nations in the Early 1990’s” *Social Indicators Research*, 48, 157-186.
- Veenhoven, R. (2001) “Why Social Policy Needs Subjective Indicators?” WZB Working Paper, No. FS III 01-404, Berlin.
- WHOQOLGroup. (1999) The World Health Organization WHOQOL: Tests of the universality of quality of life in 15 different cultural groups worldwide, *Health Psychology*, 18 (5), 495-505.
- World Bank (2003) *World Development Indicators*, <http://www.worldbank.org/>
- Yetim, Ü. (2001) *Toplumdan Bireye Mutluluk Resimleri*, İstanbul: Bağlam Yayınları.

<http://sbe.gantep.edu.tr> 'den online ulaşılabilir

Gaziantep Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi
7(2): 331-354 (2008)

Gaziantep
Üniversitesi
Sosyal Bilimler
Dergisi

Gaziantep'te Çocuklara Ad Verme Geleneği ve 2007 Yılında Verilen Adlara Ad Bilimsel Bir Yaklaşım¹

Fevzi Karademir*

Gaziantep Üniversitesi Gaziantep Eğitim Fakültesi Türkçe Eğitimi Bölümü

Özet: Kişi adları, buldukları bölgenin coğrafyasından, tarihinden, inançlarından ve anne babaların dünya görüşlerinden izler taşır. Bir toplumun kültür haritasının oluşturulmasında, söz varlığının belirlenmesinde, o toplumdaki kişi adlarına yönelik tespitlerin önemi büyüktür.

Bu çalışmada Gaziantep'lilerin görüşlerinden hareketle, Gaziantep'te çocuklara ad verme geleneği, ana çizgileriyle ortaya kondu. 2007 yılında doğup Şehitkamil ve Şahinbey nüfusuna kaydedilen çocukların adları, ad bilimsel yönden incelendi. Bu bağlamda adların cinsiyete göre kullanım sıklığı sırası, ad verme geleneğimiz içinde taşıdığı sosyo-kültürel izler ve adların dil bilimsel görünüşleri değerlendirildi. Konuluş nedeni tartışmalı olan *Kezban*, *Asiye* ve *Döndü/Döne* adları konusunda tespitler yapıldı.

Anahtar sözcükler: Ad bilim, Özel adlar, Söz varlığı, Kültür.

The Tradition of Naming Children in Gaziantep and an Onomastique Approach to Names Given in the Year of 2007

Abstract : An individual's name bears the marks from one's regional geography, history, beliefs and parents' worldviews. Endeavours towards an examination of individual names in a community are very important in constructing the cultural map of that community and determining the very existence of vocabularies in a language.

In this study, the custom of giving names to children in the province of Gaziantep is explored through the views of Gaziantep's residents. The names of those children born in Şehitkamil and Şahinbey towns in 2007 and registered with Public Registration Office are examined in relation with onomastics. In this connection, the popularity of names with regard to gender, the socio-cultural marks that our custom of giving names bear and the grammatical aspects of the names are presented and discussed. The names Kezban, Asiye and Döndü/Döne are particularly examined and controversies around why these names are given to children are discussed.

Key Words: Onomastics, Individual name, Existence of vocabularies, Culture.

© Gaziantep Üniversitesi Basımı

ISSN: 1303-0094

*Yazışma adresi: Gaziantep Üniversitesi Gaziantep Eğitim Fakültesi Türkçe Eğitimi Bölümü. E-mail: fkarademir@gantep.edu.tr

1 Bu çalışma, 10-12 Nisan 2008 tarihinde yapılan "Uluslararası Gaziantep Araştırmaları Sempozyumu"nda bildiri olarak sunulmuştur.

I. GİRİŞ:

Gözbebeği saydığı çocuğunu, ömrü boyunca simgeleyecek olan sözcüğün ses ve anlamı, insanoğlu için önemlidir. Bu nedenle ad verme eyleminde, sözcükler birbirleriyle yarışır. Nitekim ad olmak üzere özenle seçilen sözcük, en değerli anını yaşar. Çünkü o artık herhangi bir sözcük değil, “kişiye özel bir ad”dır. Diğer özel adlar ve dolayısıyla ad bilimi içinde ayrı bir öneme sahip olan bu özel kişi adları,¹ dilin söz varlığını oluşturmada, dile renk vermede de ön sıralarda yer alır.

Kişi adları, buldukları bölgenin coğrafyasından, tarihinden, inançlarından ve anne babaların dünya görüşlerinden izler taşır. Dolayısıyla ad verme eylemi, milletlerin sahip oldukları değerler sistemine göre farklılıklar gösterir. Örneğin, Cahiliye döneminde, çocuklarını putların huzurunda adlandıran Araplar, aynı eylemi İslamî dönemde çocuğun kulağına ezan ve kamet okuyarak, akıka kurbanı keserek yapmışlardır. (bk. Çağmar 2003: 94-105; Kurul 1998: 332-333); Dede Korkut'a göre, eski Türk geleneğinde, “*kişinin gerçek adına kavuşması ise, kahramanlık nişanesi olan yay çekme, ok atma, baş kesme, kan dökme gibi bir eylemi gerçekleştirmesinden sonradır.*” (Karademir 2003: 2)². Ad verme süreci gibi ad olacak sözcüklerin seçimi de kültürden kültüre, devirden devire farklılık gösterir.

Bu çalışmada, Gaziantep'in önemli kültürel değerlerinden olan kişi adları üzerinde duruldu. Gaziantep'linin görüşlerinden hareketle, Gaziantep'te çocuklara ad verme geleneği, ana çizgileriyle ortaya kondu. 2007 yılında doğup Şehitkamil ve Şahinbey nüfusuna kaydedilen çocukların adları, ad bilimsel yönden incelendi. Bu bağlamda adların cinsiyete göre kullanım sıklığı sırası ve ad verme geleneğimiz içinde taşıdığı sosyo-kültürel izler değerlendirildi.

II. GAZİANTEP'TE ÇOCUKLARA AD VERME GELENEĞİ

Toplumlar arası etkileşimin yoğun olarak yaşandığı günümüzde, Doğu ve Batı değerlerini, sosyo-ekonomik ve kültürel yaşamında en iyi birleştiren illerimizden biri de Gaziantep'tir. Gaziantep'te, çocuklara ad verme sürecinin nasıl işlediğinin ve ne tür adların verildiğinin tespiti, Gaziantep kültür haritasının oluşturulmasına önemli katkı sağlayacaktır. Bu amaçla, yeni doğan çocuklara ad verme süreci ile ilgili olarak Gaziantep'liyle yüz yüze yapılan görüşmelerde şu veriler elde edilmiştir:

1) Adın kaynağı

Gaziantep'te, büyükanne ve büyükbaba başta olmak üzere, sevilen yakın akrabaların adları, çocuk adlarına önemli ölçüde kaynaklık eder. Ayrıca Kur'an-ı Kerim'de geçen adlar ile Hz. Peygamber başta olmak üzere din büyüklerinin, tarihteki Türk büyüklerinin, yöredeki yatırların, medyada meşhur olmuş kişilerin ve çocuğun doğumuna yakın bir zamanda vefat eden değerli şahısların adları da çocuk adları için kaynak durumundadır. Özellikle büyükanne ve büyükbaba adlarının çocuklara verilmesi, bir gelenek oluşturacak sıklıktadır. Bunda da tercihler, daha çok babanın anne ve babasından yanadır. Bu adlara hoşça giden bir adın eklenerek çift ad oluşturulması da çokça görülmektedir. Ayrıca, çağrışım alanı güzel olan sözcükler ile doğadaki bazı varlıkların adları da çocuklara ad olarak verilmektedir.

2) Adın seçilişi

Gaziantep'te çocuğun adını genellikle anne ve babası seçer. Diğer aile bireylerinin özellikle büyükanne ve büyükbabaların bu konudaki görüşleri ise eski değerini korumamaktadır. Bu durum, sosyo-ekonomik gelişimin kültürel yansıması olarak algılanabilir. Zira ekonomik özgürlük, bireyselliği, dolayısıyla da çekirdek aile yapısını yaygınlaştırmış, kişilerin iyelik

¹“Kişi adları elbette ad biliminin en ilgi çekici alanı olacaktır.” (Sakaoğlu 2001: 12) şeklindeki sözler, bu gerçeği yansıtır.

² Ayrıca bk. (Kurul 1981: 126; Kurul 1998: 332; Sümer 1999: 17).

algılarını değiştirmiştir. Ataerkil geniş aile tipinde gördüğümüz, yer yer edebi eserlerimize de yansıyan³ anne-babaların kendi çocuklarına yönelik gizli ve gölgemsi “iyelik”i, günümüzde yerini açık ve tam bir iyelik olgusuna bırakmıştır. Başka bir deyişle, aile büyüklerinin, özellikle büyükbabaların torunları üzerindeki tasarrufu azalmış, birçok konuda olduğu gibi, çiftlerin, çocuklarına istedikleri adı verme konusundaki kararları da önem kazanmıştır. Bu durum Türkiye'nin genel sosyo-kültürel değişimine de paralellik göstermektedir.

3) Adın verilışı

Gaziantep'te çocuğa ad vermek için haftanın belli bir günü veya günün belli bir anı seçilmez. Ad verme eylemi, aileden veya yakın çevreden dinsel yetkinliği daha fazla olan kişilerce, çocuğun sağ kulağına ezan, sol kulağına kamet sözleri okunarak gerçekleştirilir. Ezan ve kametten sonra kişi, çocuğun adını yüzüne karşı veya kulağına üç kez söyleyip duada bulunur. Bu durum, ad vermenin genellikle dinsel bir eylem olarak algılandığını gösterir. Ancak bunun herkesçe uygulandığı söylenemez. Ayrıca Türk kültüründe gördüğümüz çocuğun göbeği kesilirken asıl ismi verilinceye kadar bir göbek adı verme geleneği yaygın değildir. Yine eski Türk kültüründe görülen adın bir şölenle (toy) verilışine de rastlanmamaktadır.

III. 2007 YILINDA DOĞUP ŞEHİTKÂMİL VE ŞAHİNBEY NÜFUSUNA KAYDEDİLEN ÇOCUKLARIN ADLARI

1) Sıklık sırasına göre adların tasnifi

a) Erkek adları

Toplam 7912 çocuk için 2553 farklı ad kullanılmıştır. Bu adların sıklık sırası en çoktan en aza doğru aşağıda verilmiş, kaç defa kullanıldıkları parantez içinde belirtilmiştir.

Mehmet (228); Mustafa (165); Yusuf (141); Enes (139); Ali (118); Ahmet (105); Yunus Emre (93); Arda (91); Furkan (84); Emirhan/Emir Han (82); Emre, Ömer (71); Muhammed/Muhammet (69); İbrahim, Mehmetali/Mehmet Ali (65); Abdulsamet/Abdussamet, Samed/Samet (63); Burak, Hüseyin (61); Abdulkadir, Eren, Kerem (55); Halil İbrahim (53); Hasan (51); Muhammed Ali (49); Muhammet Enes (47); Abdullah (45); Berat, Muhammet Mustafa (43); Efe (41); İbrahim Halil, İsmail, Murat (40); Mert, Salih (38); Cuma, Ömer Faruk (37); Yasin (34); Eyüp/Eyyup (33); Mehmetcan/Mehmet Can, Ramazan (32); Berkay, Halil (28); Kaan, Semih (27); Muhammed Emin, Mehmet Emin (26); Ökkeş (25); Deniz, Onur (23); Bilal, Harun, Mahmut, Muhammet Eren, Osman (22); Batuhan, Yiğit (21), Fatih, Hasan Hüseyin, Musa, Mustafa Can (20); Adem, Alican, Emir, İsa, Şahin (19); Barış, Erdem, Kemal, Metin, Resul, Selim, Serkan (18); Cihan, Ege, Hamza, Kadir, Recep, Talha (17); Ahmet Can, Baran, Mehmet Eren, Muhammed Efe, Muhammed Yusuf, Muhammet Emir, Uğur (16); Ertuğrul, Gökhan, Hakan, Hanifi, Mehmet Akif, Yakup (15); Abdurrahman, Emrullah, Mehmet Efe, Melih, Metehan, Mikail, Süleyman, Yunus (14); Ahmet Efe, Ali Efe, Eray, Memik, Veysel, Yaşar (13); Cebail, Ferhat, Kenan, Kerim, Mesut, Muhammed Furkan, Muhammed Talha, Oğuzhan, Umut (12); Alperen/Alp Eren, Bayram, Berke, Erkan, Mehmet Arda (11); Ali Eren, Alper, Çınar, Mehmet Enes, Muhammed Emre, Muhammet Arda, Müslüm, Ömercan/Ömer Can, Salman, Sinan, Taha (10); Atakan, Bünyamin, Celal, Cemal, Cengiz, Cuma Ali, İbrahim Etem, Koray, Mehmet Fatih, Muhammed Fatih, Muhammed Yasin, Oğuz, Said, Yusuf Efe (9); Abdalbaki, Ayberk, Bedirhan, Davut, Ekrem, Erdal, Fevzi, Mehmet Ege, Mehmet Furkan, Mehmet Yusuf, Sedat, Tunahan, Umutcan/Umut Can, Volkan, Yusuf Arda (8); Abdulkemir, Alaaddin, Anıl, Bekir, Boran, Caner, Cemil, Ebubekir, Egemen, Hilmi, İlker, Mehmet Emir, Mehmet Salih, Mehmet Yiğit, Mert Ali, Muhammed Berat, Muratcan/Murat Can, Serdar,

³ Bu eserlerden biri, Rasim Özdenören'in “Ocak” adlı hikâyesidir. (bk. Toplu 1993: 185-191).

Teyfik/Tevfik, Tuna, Ümit, Yusufcan/Yusuf Can (7); Ahmet Enes, Akın, Ali İhsan, Ayhan, Bülent, Burhan, Çağan, Doğukan, Ejder, Emin, Emircan, Engin, Eyüp Can/Eyüpcan, Gürkan, Halit, İlyas, İsmet, İzzet, Kağan, Kamil, Mehmet Emre, Mehmet Mert, Mehmet Mustafa, Mertcan, Mücahit, Muhammed Burak, Muhammed Ömer, Musab, Mustafa Arda, Mustafa Mert, Nuri, Orhan, Selahattin, Seydi, Tarık, Yılmaz (6); Ahmet Akif, Ahmet Arda, Ahmet Burak, Ahmet Eren, Ahmet Furkan, Ahmettaha/Ahmet Taha, Ali Erdem, Ali Haydar, Ali Osman, Atilla, Berk, Beyhan, Doğan, Ebubekir Siddık, Efekan, Erhan, Erol, Esat, Faruk, Fırat, Hasan Efe, Hayri, İhsan, Kayra, Mahmut Can, Mehmet Emirhan, Mehmet Erdem, Mehmet Hayri, Miraç, Mithat/Mitat, Muhammed Erdem, Muhammed Hamza, Muhammed Murat, Muhammed Samet, Muharrem, Mustafa Kemal, Muzaffer, Ozan, Rıdvan, Samet Can, Sami Yusuf, Uğur Can/Uğurcan, Vakkas, Yalçın, Yusuf Eren (5); Ali Kaan, Arif, Bora, Can, Cihangir, Coşkun, Durdu Mehmet, Efe Can/Efecan, Emrah, Enes Can/Enescan, Enver, Görkem, Hakan Efe, Harun Reşit, Hasan Emre, Hazar, Hikmet, Hüseyin Efe, İshak, Mecit, Mehmet Baran, Mehmet Berkay, Mehmet Hanifi, Mehmet Kaan, Mehmet Şahin, Mehmet Uğur, Mert Can, Muhammed Abdullah, Muhammed Bilal, Muhammed Hanifi, Muhammed Onur, Muhammed Said, Muhammed Kerem, Muhammed Musab, Mustafa Efe, Nihat, Niyazi, Okan, Özkan, Reşit, Rüstem, Şaban, Serhat, Sertan, Servet, Seydi Ahmet/Seydiahmet, Tahir, Talip, Yasin Efe, Yusuf Kenan, Yusuf Mert, Zekeriya, Zeynel Abidin (4); Abdullah Emin, Abdullah Enes, Abdurrahim, Abidin, Adem Can, Adil, Ahmet Baki, Ahmet Emirhan, Ahmet Kaan, Ahmet Talha, Ali Arda, Ali Bayram, Ali Mert, Alihan, Aras, Arif Emre, Asım, Bahattin, Baki, Batu, Bekir Can/Bekircan, Berat Can/Beratcan, Bilal Nadir, Buğra, Burak Can, Burak Efe, Cafer, Cahit, Cengizhan, Cevdet, Cumali, Duran, Emrecan/Emre Can, Ender, Erencan, Ethem/Etem, Fatih Mehmet, Furkan Efe, Gökdeniz, Haktan, Harun Efe, Hasan Basri, Hasan Can/Hasancan, İbrahim Arda, İbrahim Efe, İbrahim Enes, İskender, İsmail Efe, Kutay, Mehmet Bilal, Mehmet Buğra, Mehmet Burak, Mehmet Kerim, Mehmet Yaşar, Muhammed Ahmet, Muhammed Erol, Muhammed Kaan, Muhammed Kerim, Muhammed Salih, Muhammed Selim, Muhammed Taha, Muhammed Yasir, Muhammed Baki, Muhammed Baran, Muhammed Hüseyin, Muhammed Osman, Muhammed Şerif, Mustafa Emir, Mustafa Enes, Mustafa Eren, Mustafa Uğur, Nadir, Ökkeş Efe, Ömer Efe, Özcan, Özgür, Rifat, Sadettin, Samet Efe, Şerif, Seyfullah, Soner, Suat, Taha Yasin, Taner, Tolga, Toprak, Tuğra, Tuncay, Ulaş, Ünal, Utku, Vedat, Yavuz Selim, Yiğit Can, Yiğithan, Yusuf Emir, Yusuf Emre, Yusuf Kerem, Yusuf Yiğit, Zeki (3); Abbas, Abdullah Eren, Abdussettar/Abdussetdar, Abuzer, Adnan, Ahmet Arif, Ahmet Buğra, Ahmet Caner, Ahmet Emin, Ahmet Emir, Ahmet Erdem, Ahmet Hakan, Ahmet Hasan, Ahmet Hilmi, Ahmet Kerem, Ahmet Muhammed, Ahmet Mustafa, Ahmet Safa, Ahmet Salih, Ahmet Semih, Ahmet Şahabettin, Ahmet Yasin, Ahmet Yusuf, Alideniz/Alı Deniz, Ali Fuad/Alı Fuat, Ali Furkan, Ali İlker, Ali Kerem, Ali Rıza, Ali Samet, Arda Burak, Arda Can, Arda Kaan, Arif Can, Artun, Ata, Aydın, Bartu, Bektaş, Beraat, Berkan, Berkant, Beşir, Beytullah, Bilal Emre, Bilal Habeş, Bülent Mert, Bünyamin Enes, Çağlar, Çağrı, Cemalettin, Çetin, Cihat, Cuma Efe, Demir, Ebrar, Efe Kaan/Efekaan, Efe Ömer, Efe Şerif, Emre Mehmet, Enes Samet, Enver Efe, Ercan, Erdoğan, Ertan, Eyüp Berkay, Eyüp Efe, Eren Muhammed, Eyüp Samet, Faruk Efe, Fikret, Furkan Ali, Furkan Emre, Furkan Enes, Furkan Taha, Garip, Gazi, Gökalp, Hacı, Hakan Mert, Hakkı, Halil Can, Hamza Enes, Hasan Enes, Hüseyin Baki, Hüseyin Baran, Hüseyin Boran, Hüseyin Eren, Hüseyin Kaan, İbrahim Can, İlhan, İrfan, İslam, İsmail Mert, İsrail, Kadir Eren, Kemal Can, Kerem Can, Kerem Cem/Keremcem, Kerem Efe, Kerim Efe, Koray Kaan, Kubilay, Kudret, Kuzey, Mahmut Eren, Mahmut Salih, Mayıl, Mehmet Aras, Mehmet Atilla, Mehmet Baki, Mehmet Batuhan, Mehmet Bayram, Mehmet Celal, Mehmet Coşkun, Mehmet Eray, Mehmet Okan, Mehmet Ökkeş, Mehmet Ömer, Mehmet Ramazan, Mehmet Safa, Mehmet Said, Mehmet Samet, Mehmet Taha, Mehmet Tahir, Mehmet Utku, Mehmet Veysel, Mert Emre, Mesut Can, Mesut Efe, Mete, Metin Berat, Metin Mert, Mevlüt, Muhammed Akın, Muhammed Bahaddin, Muhammed Berkay, Muhammed Buğra, Muhammed Cihan, Muhammed Ege, Muhammed Eray, Muhammed Fırat, Muhammed Hakan, Muhammed Hayri, Muhammed İhsan,

Muhammed Kadir, Muhammed Metin, Muhammed Mücahid, Muhammed Murteza, Muhammed Nurettin, Muhammed Recep, Muhammed Resul, Muhammed Umut, Muhammed Yaşar, Muhammed Yunus, Muhammet Berke, Muhammet Can, Muhammet Celal, Muhammet Çetin, Muhammet Emirhan, Muhammet Erhan, Muhammet Ertuğrul, Muhammet Faruk, Muhammet Fevzi, Muhammet Mete, Muhammet Nuri, Muhammet Oğuz, Muhammet Raşit, Muhammet Sabri, Muhammet Serkan, Muhammet Yılmaz, Murat Ali, Murat Emre, Mürsel, Mustafa Baki, Mustafa Berkay, Mustafa Emin, Mustafa Furkan, Mustafa Onur, Mustafa Ozan, Mustafa Taha, Mustafa Yağız, Mustafa Yaşar, Mustafa Yiğit, Mustafa Yusuf, Nebi, Nizamettin, Nurettin, Oğulcan, Ökkeş Yasin, Oktay, Ömer Emin, Önder, Onur Can/Onurcan, Orhun, Osman Baki, Osman Can, Osman Enes, Osman Gazi, Rahman, Recep Yasin, Reşat, Sabri, Sait Can, Sait Efe, Salih Emre, Salih Yusuf, Samedhan/Samed Han, Samet Berkay, Samet Furkan, Samet Mert, Sami, Selahattin Can, Selçuk, Semih Can/Semihcan, Şerifcan, Şevki, Seydihan, Seyit Ahmet, Sezgin, Şükrü, Tekin, Tolga Şahin, Turan, Turgay, Ubeydullah, Ümit Can, Umut Efe, Utkan, Vahit, Vedat Efe, Vehbi Selim, Yasin Arda, Yasin Berke, Yiğit Efe, Yücel, Yuşa, Yusuf Ali, Yusuf Kerim, Yusuf Miraç, Yusuf Mirza, Yusuf Ömer, Yusuf Salih, Zeynel, Ziya (2); Abbas Efe, Abdi Ökkeş, Abdulkadir Davut, Abdulsamet, Abdulburak Doğan, Abdulfettah, Abdulgani, Abdulkadir Arda, Abdulkadir Bera, Abdulkadir Binemin, Abdulkadir Mehmet, Abdulkadir Osman, Abdulkadir Yusuf, Abdulkadir Yuşa, Abdulkadircan, Abdullah Can, Abdullah Caner, Abdullah Efe, Abdullah Faruk, Abdullah Hamza, Abdullah Harun, Abdullah Kasım, Abdullah Lider, Abdullah Mecit, Abdullah Ömer, Abdullah Sait, Abdullah Selim, Abdullah Serhat, Abdullah Toray, Abdullah Turan, Abdullah Veysel, Abdullah Yasir, Abdullatif, Abdulmetin, Abdulmuttalip, Abdulsamet Burak, Abdulsamet Cengiz, Abdulselam, Abdulvahit, Abdurrahman Enes, Abdurrahman Furkan, Abdurrahman Kemal, Abdurrahman Kerem, Abdülaziz, Abdülhamit, Abdülhamit Yiğit, Abdülkadir Erdem, Abidin Efe, Abidin Kaan, Adem Ali, Adem Emir, Adem Faruk, Adem Furkan, Adem Kaan, Adem Memik, Adem Mert, Adem Tamer, Adem Yiğit, Adil Ayhan, Adil Emir, Adil Şirin, Affan Baran, Affan Musa, Agit, Ahmed Onur, Ahmed Ömer, Ahmet Burak, Ahmet Zekeriya, Ahmet Abdullah, Ahmet Alperen, Ahmet Bahadır, Ahmet Batuhan, Ahmet Bekir, Ahmet Berat, Ahmet Berkay, Ahmet Cahit, Ahmet Cemil, Ahmet Çınar, Ahmet Doğan, Ahmet Egemen, Ahmet Emre, Ahmet Erhan, Ahmet Eyüp, Ahmet Geylani, Ahmet Gökmen, Ahmet Halit, Ahmet Haşim, Ahmet Hüseyin, Ahmet Kerim, Ahmet Kıvanç, Ahmet Kutal, Ahmet Kutay, Ahmet Mahmut, Ahmet Mert, Ahmet Miraç, Ahmet Musab, Ahmet Mürsel, Ahmet Oğuzhan, Ahmet Onur, Ahmet Rahman, Ahmet Rüçhan, Ahmet Selçuk, Ahmet Selim, Ahmet Serkan, Ahmet Şemsettin, Ahmet Tahir, Ahmet Tarık, Ahmet Tuğra, Ahmet Tunahan, Ahmet Turabi, Ahmet Turan, Ahmet Ufuk, Ahmet Umut, Ahmet Vakkas, Ahmet Yiğit, Ahmet Yusuf Ali, Ahmet Yücel, Akın Bora, Akif Yiğit, Akkan Akkomat, Aktan, Alaaddin Aslan, Alişan, Ali Ege, Ali Akif, Ali Alper, Ali Batın, Ali Bekir, Ali Berkay, Ali Berke, Ali Boran, Ali Buğra, Ali Bulut, Ali Burak, Ali Cevahir, Ali Cihan, Ali Emir, Ali Enes, Ali Fırat, Ali Gökhan, Ali Hasan, Ali İlkay, Ali Kayra, Ali Kemal, Ali Kerim, Ali Merdan, Ali Mete, Ali Müslüm, Ali Oktay, Ali Osman Efe, Ali Osman Recep, Ali Ozan, Ali Sadi, Ali Sami, Ali Selçuk, Ali Selim, Ali Serdar, Ali Sinan, Ali Şahin, Ali Talha, Ali Toprak, Ali Tuğra, Ali Turan, Ali Ufuk, Ali Uğur, Ali Yağız, Ali Yasin, Ali Yaşar, Ali Yiğit, Alim Can, Alişan, Aliyar, Almir, Alp, Alp Baki, Alp Faruk, Alp Tuğra, Alparslan, Alper Cemil, Alper Deniz, Alper Yunus, Alperen Enes, Alperen Erdal, Alperen Kaan, Alperen Mustafa, Alperhan, Anıl Çağrı, Anıl Efe, Anıl Emre, Anıl Samed, *Anton Hüseyin*, Arap, Arap Mehmet, Aras Berke, Arda Abdullah, Arda Anıl, Arda Aykut, Arda Baran, Arda Barış, Arda Cesur, Arda Fırat, Arda İbrahim, *Arda Luca*, Arda Mahmut, Arda Ömür, Arda Öner, Arda Samet, Arda Selim, Arda Turan, Arda Yasin, Ardaberk, Ardıl, Arif Berk, Arif Erdem, Arif Hilmi, Arif Şahin, Arşad, Asef, Asef Kerem, Asım Özgür, Asım Tuğra, Asil Ramazan, Aslan, Aslan Can, Aslan Efe, Aşkın, Ata Arda, Ata Deniz, Ata Kaan, Atahan, Atakan Burak, Atakan

İsmail, Atakan Mikail, Atakan Salih, Atalay, Atalay Yusuf, Atilla Efe, Atilla Ramazan, Atilla Samet, Atilla Veli, Avni, Ayaz Egemen, Aybars Ertan, Ayberk Enes, Aydın Talha, Ayhan Emre, Ayhan Yusuf, Azad Yoldaş, Azem, Aziz, Aziz Can, Aziz Emin, Aziz Muhammed, Aziz Tuna, Azizhan, Bahadır, Bahadır Alp, Bahadır Taha, Bahri Can, Baki Batuhan, Baki Özkan, Baki Tuna, Baran Ata, Baran Cem, Baran Efe, Baran Hüseyin, Baran Turan, Barış Can, Barış Hüseyin, Barış Mert, Barış Osman, Başar, Batı, Batın, Battal, Battal Samet, Batuhan Arda, Batuhan Emin, Batuhan Eyüp, Batuhan Gazi, Batuhan Melih, Batuhan Mevlüt, Batuhan Mustafa, Batuhan Uğur, Bayram Can, Bayram Celil, Bedirhan Burak, Bedirhan Efe, Bedirhan Yiğit, Bedri, Bedri Hamza, Behçet Emin, Behlül, Behzat Can, Behzat Melih, Bekir Eren, Bekir Fuat, Bener, Bera, Beraat Emre, Berat Ozan, Berat Abdulsamet, Berat Arda, Berat Baki, Berat Bayram, Berat Buğra, Berat Celal, Berat İhsan, Berat Kaan, Berat Mustafa, Berat Serkan, Berat Sezgin, Berat Yener, Berat Yılmaz, Berat Yusuf, Berkant Duhan, Berkay Enes, Berkay Eren, Berkay Kadir, Berkay Kerim, Berkay Ramazan, Berkcan, Berke Bora, Berke Kaan, Berke Tuğra, Bertan, Bertu Talha, Berzan Ali, Berzani, Beşir Efe, Beşir Samed, Beytullah Enes, Beytullah Zübeyir, Bilal Cafer, Bilal Efe, Bilal Kaan, Bilal Mahmut, Bilal Nusrettin, Bilal Toprak, Bilal Zahit, Bilgehan, Birkan, Boran Muhammed, Bozan, Buğra Samet, Buğra Berat, Buğra Eren, Buğra Kaan, Buğrahan, Bulut Beytullah, Burak Bünyamin, Burak Demir, Burak Doğukan, Burak Emre, Burak Hasan, Burak Mert, Burak Mücahit, Burak Rifai, Burak Vedat, Burak Yılmaz, Burhan Mehmet, Burhan Şerif, Burhan Tuna, Burhan Yusuf, Burhanettin, Burkan Emir, Bülent Can, Bülent Hayri, Bünyamin Efe, Bünyamin Emir, Bünyamin Kayra, Cabbar, Cafer Can, Cafer Kaan, Cahit Can, Can Ahmet, Can Cuma, Can Mesut, Canser, Cebrail Can, Cebrail Mert, Cebrail Umut, Celal Alparslan, Celal Burak, Celal Can, Celal Efe, Celal Enes, Celal Hüseyin, Cem, Cem Ali, Cem Arda, Cem Baki, Cem Baran, Cemal Arda, Cemal Ata, Cemal Bekircan, Cemal Can, Cemal Efe, Cemal Emre, Cemal Görkem, Cemil Hasan, Cemil Taylan, Cenap, Cengiz Emin, Cengiz Musap, Cengizhan Efe, Cenk Abdullah, Cenk Taner, Cesaret, Cesur, Ceyhun, Cihan Efe, Cihan Mert, Cihan Oğuz, Cihan Onur, Cihat Cuma, Cihat Eren, Civanmert Yusuf, Cuma Berat, Cuma Deniz, Cuma Emir, Cuma Enes, Cuma Eren, Cuma Furkan, Cuma Melih, Cuma Muhammet, Cuma Taha, Cuma Talha, Cuma Taner, Cüneyt, Çağan Efe, Çağatay, Çağatay Ökkeş, Çağatay Yiğit, Çağdaş Kaan, Çağdaş Reşit, Çağrı Bora, Çınar Efe, Çınar Ege, Çınar Kamil, Dağhan Berra, Dalyan Furkan, Davut Ahmet, Davut Deniz, Deha Abdullah, Demir Kaan, Deniz Ayaz, Deniz Baki, Deniz Can, Deniz Efe, Deniz Eren, Deniz Muhammet, Deniz Güneş, *Dennis Hüseyin*, Derin, Derman, Derviş Yusuf, Devran, Devrim, Devrim Eren, Dinçer, Diyar Tahir, Doğukan Mustafa, Doğan Akif, Doğan Alpaslan, Doğan Efe, Doğukan Orhan, Doğukan Ayaz, Doğukan Mehmet, Doğukan Melik, Doğuş, Dora, Doruk, Doruk Kayra, Doruk Sarp, Duran Ali, Durdu, Durdu Semih, Dündar, Eren, Ebubekir Şevket, Ediz, *Eduard*, Edvin Cem, Efe Arda, Efe Arif, Efe Burak, Efe Burhan, Efe Celal, Efe Çetin, Efe Durdu, Efe Ekrem, Efe Emre, Efe Enes, Efe Erdem, Efe Ertuğrul, Efe Hakan, Efe İkra, Efe Mehmet, Efe Mete, Efe Miraç, Efe Özgür, Efe Tuna, Efedoğan, Efehan, Efehan Volkan, Efraim, Ege Aslan, Ege Behram, Ege Berat, Ege Berk, Ege Harun, Ege İlhan, Ege Samet, Ege Yasin, Egehan, Egehan Talha, Ejder Burak, Ejder İlhan, Ekrem Efe, Ekrem Mirza, Ekrem Yuşa, Elgay, Elyesa Efe, Emin Salih, Emir Ali, Emir Arda, Emir Bekir, Emir Duhan, Emir Furkan, Emir Hikmet, Emir Kaan, Emir Kürşat, Emir Miraç, Emir Musap, Emir Mustafa, Emir Salih, Emir Sarp, Emir Selahattin, Emir Ziya, Emirhan Arda, Emirhan Kürşat, Emirhan Numan, Emirhan Yiğit, Emirkan, Emre Çağlar, Emre Fikret, Emre Hazin, Emre Sait, Emre Salih, Emre Tolga, Emre Tuna, Emrullah Miraç, Ener Suey, Enes Abdullah, Enes Akif, Enes Ali, Enes Berkay, Enes Bilal, Enes Duhan, Enes Ekin, Enes Ekrem, Enes Emir, Enes Emre, Enes Erdem, Enes Ferit, Enes Furkan, Enes Hakkı, Enes İbrahim, Enes Kadir, Enes Malik, Enes Mehmet, Enes Mert, Enes Muhammet, Enes Musa, Enes Onur, Enes Ökkeş, Enes Salih, Enes Serkan, Enes Sitki, Enes Şerif, Enes Taha, Enes Yuşa, Enis, Ensar, Ensar Arda, Ensar Muhsin, Enver Enes, Eralp, Eray Muhammet, Eray Mulla, Ercan Emre, Ercan Muhammed, Erci, Erdal Arhan, Erdal Emin, Erdal İlker, Erdal Mertcan, Erdal Mete, Erdem Efe, Erdem Salih, Erdoğan

Arda, Erek, Eren Emre, Eren Ali, Eren Can, Eren İbrahim, Eren Poyraz, Eren Yılmaz, Ergün, Ergün Samet, Erhan Can, Erhan Mete, Erhard Atakan, Erim Sefa, Erkan Efe, Erol Can, Erol Kaan, Ersan Ali, Ersan Erim, Ersin, Ersin İdris, Ersin Kerim, Ersoy, Ertuğrul Salih, Ertunç, Erturul, Erturul Samet, Eser, Eşref Ali, Etem Efe, Ethem Can, Ethem Mehmet, Evren, Evren Arda, Eymen, Eymen Yaşar, Eymür Sabri, Eyüp Furkan, Eyüp Baki, Eyüp Berat, Eyüp Emirhan, Eyüp Emre, Eyüp Enes, Eyüp Erkan, Eyüp Furkan, Eyüp İlhan, Eyüp İmam, Eyüp Mert, Eyüp Ömer, Eyüp Sacit, Eyüp Sait, Eyüp Tuğra, Eyüphan, Eyyup Beytullah, Eyyüp Buğra, Fahrettin Eren, Fahrettin Taha, Faruk Can, Fatih Emir, Fatih Emre, Fatih Enes, Fatih Eray, Fatih Erdem, Fatih Eren, Fatih Kağan, Fatih Musab, Fatih Selim, Fatih Talha, Fayat, Fehmi, Ferdi, Ferhat Can, Ferhat Ramazan, Ferhat Samet, Feridun, Ferkan, Feruzan Ege, Fethi, Fethi Can, Fethullah, Fethullah Kaya, Fetican, Fevzi Can, Fevzi Yavuz, Fevzullah, Feyyaz, Feyyaz Can, Feyzullah, Feyzullah Fevzi, Fırat İnan, Fırat Onur, Fikri Eyüp, Fuat, Fuatcan, Furkan Can, Furkan Arda, Furkan Aybek, Furkan Berat, Furkan Berkay, Furkan Celal, Furkan Deniz, Furkan Emir, Furkan Galip, Furkan Hacı, Furkan Kağan, Furkan Kerim, Furkan Mehmet, Furkan Murat, Furkan Ömer, Furkan Reşat, Furkan Sait, Furkan Selim, Furkan Semih, Furkan Talip, Furkan Ümit, Furkan Yasin, Gaffar Okan, Galip Mert, Gani, Gani Samed, Ganikadir, Genco, Gökben, Gökhan Ayhan, Gökhan Mete, Göktaş, Gökürk, Güllü Mehmet, Gündüz, Gürcan, Gürkan Efe, Gürsel, Habeş Hayri, Habib, Habil, Hacı Mehmet, Hacı Serdar, Hakan Enes, Hakan Kerem, Hakan Şerif, Halil Berat, Halil Cem, Halil Deniz, Halil Efe, Halil Ege, Halil Emre, Halil Enes, Halil Fevzi, Halil Ünal, Halil Yakup, Halit Emre, Halit Fatih, Hamdi, Hamit, Hamis, Hamit Özkan, Hamza Batuhan, Hamza Cem, Hamza Cihan, Hamza Efe, Hamza Erdoğan, Hamza Talha, Hanifi Can, Hanifi Tuğra, Harun Cengiz, Harun Eray, Harun Kazım, Harun Murat, Hasan Ali, Hasan Batın, Hasan Cem, Hasan Eren, Hasan Esat, Hasan Furkan, Hasan Hakan, Hasan Hanifi, Hasan İlker, Hasan Kutay, Hasan Oğuz, Hasan Sait, Hasan Samet, Hasan Selim, Hasan Tuğra, Hasan Yasin, Hasan Yusuf, Hattab, Haydar, Haydar Barış, Hayri Eyüp, Hazar Batın, Hidayet Eren, Hikmet Cemal, Hilmi Can, Hilmi Muhammet, Hilmi Nadir, Hilmi Samet, Hurşit Efe, Huzeyfe, Huzeyfe Yahya, Hüsametdin, Hüseyin Ali, Hüseyin Arda, Hüseyin Avni, Hüseyin Aydın, Hüseyin Azam, Hüseyin Aziz, Hüseyin Batın, Hüseyin Berat, Hüseyin Bilgin, Hüseyin Burak, Hüseyin Can, Hüseyin Çağrı, Hüseyin Ege, Hüseyin Emir, Hüseyin Enes, Hüseyin Erol, Hüseyin Etkä, Hüseyin Furkan, Hüseyin Hakan, Hüseyin Hamit, Hüseyin Kerim, Hüseyin Kürşad, Hüseyin Levent, Hüseyin Özkan, Hüseyin Yağız, Hüseyin Yiğit, Hüseyin Yunus Emre, Iğın, Işık Evren, İshak, İbrahim Ali, İbrahim Aybars, İbrahim Aydın, İbrahim Baki, İbrahim Battal, İbrahim Berkay, İbrahim Beyhan, İbrahim Cesim, İbrahim Deniz, İbrahim Emir, İbrahim Emre, İbrahim Eren, İbrahim Eyyüp, İbrahim Fethi, İbrahim Halit, İbrahim Hüseyin, İbrahim Kutay, İbrahim Mert, İbrahim Nuh, İbrahim Ökkeş, İbrahim Rauf, İbrahim Samet, İbrahim Soner, İbrahim Umut, İbrahim Yetkin, İdris, İdris Erdem, İhsan Emre, İhsan Sefa, İkra, İlçin, İlhami, İlhami Tan, İlhan Efe, İlhan Rauf, İlhan Umut, İlke Hüseyin, İlker Burak, İlker Mert, İlker Yasin, İlker Yunus, İlker Yusuf, İlker Zafer, İlkan, İlyas Semih, İmam, İmam Ali, İmam Hüseyin, İmdat, İnan Efe, İrfan Kaan, İsa Doğan, İshak Celal, İslam Eren, İsmail Berat, İsmail Berk, İsmail Boran, İsmail Can, İsmail Cem, İsmail Elçin, İsmail Enes, İsmail Eren, İsmail Esat, İsmail Fethullah, İsmail Hakkı, İsmail Kerim, İsmail Mahir, İsmail Olcay, İsmail Yasin, İsmet Akın, İsmet Bera, İsmet Efe, İsmet Seydi, İsrail Efe, İzzeddin, İzzet Ayaz, İzzet Efe, İzzet Zeynel, İzzettin, Kaan Ali, Kaan Arda, Kaan Buğra, Kaan Efe, Kaan Emre, Kaan İlimdar, Kaan Sait Can, Kaan Taha, Kaan Umut, Kaan Yunus Emre, Kadir Boran, Kadir Can, Kadir Emre, Kadir Enes, Kadir Gökhan, Kadir Kağan, Kadir Ömer, Kadir Şahin, Kadir Uğur, Kadir Yasin, Kahraman, Kamil Efe, Kamil Kazım, Kanun Yavuz, Kasım Koray, Kaya Tekin, Kayra Baran, Kayra Demir, Kayra Harun, Kazım, Kazım Arda, Kazım Burak, Kemal Baran, Kemal Barış, Kemal Burak, Kemal Kaan, Kemal Tayga, Kenan Emir, *Kenan Jakob Teoman*, Kenan Samet, Kerem Arda, Kerem Cemil,

Kerem Gökay, Kerem Hasan, Kerem Osman, Kerem Ozan, Kerem Ramazan, Kerem Taha, Kerem Tuna, Kerem Türker, Kerem Ulaş, Kerim Arda, Kerim Berkay, Kerim Celal, Kerim Halil, Kerim Yılmaz, Kerimcan, Kıvanç, Kubilay Yiğit, Kuddusi Üveis, Kürşad Arda, Kürşat, Latif Eren, Levent, Levent Aras, Liveran, *Lucas Efe*, Lütfi Eren, Mahir, Mahir Can, Mahir Deniz, Mahir Efe, Mahli, Mahmut, Mahmut Baki, Mahmut Bilal, Mahmut Burak, Mahmut Efe, Mahmut Enes, Mahmut Ensar, Mahmut Fatih, Mahmut Kaan, Mahmut Kadir, Mahmut Kerem, Mahmut Miraç, Mahmut Taha, Mahmut Tuğra, Mahmut Yusuf, Mahmutcan, Mahsen, Mahsun, Mail, Malik Enes, Mamo, Mansur, Mecit Mikail, Mehmet Ahmet, Mehmet Ali Burak, Mehmet Ali Çınar, Mehmet Ali Osman, Mehmet Alparslan, Mehmet Alperen, Mehmet Altan, Mehmet Anıl, Mehmet Aram, Mehmet Arif, Mehmet Asaf, Mehmet Asım, Mehmet Ata, Mehmet Atakan, Mehmet Babacan, Mehmet Barış, Mehmet Basri, Mehmet Batın, Mehmet Bedirhan, Mehmet Berat, Mehmet Berk, Mehmet Beşir, Mehmet Bora, Mehmet Boran, Mehmet Bozan, Mehmet Caner, Mehmet Cem, Mehmet Cemil, Mehmet Cengizhan, Mehmet Cenk, Mehmet Cihan, Mehmet Çağan, Mehmet Çetin, Mehmet Dağhan, Mehmet Duhan, Mehmet Duran, Mehmet Durdu, Mehmet Ebubekir, Mehmet Efe Kağan, Mehmet Efehan, Mehmet Egemen, Mehmet Ender, Mehmet Ensar, Mehmet Erkut, Mehmet Ertan, Mehmet Ertuğrul, Mehmet Esad, Mehmet Fethullah, Mehmet Fuat, Mehmet Göker, Mehmet Görkem, Mehmet Hakan, Mehmet Halil İbrahim, Mehmet Hamza, Mehmet Hilmi, Mehmet Hüseyin, Mehmet İhsan, Mehmet İlker, Mehmet Kadir, Mehmet Kağan, Mehmet Kamil, Mehmet Kayra, Mehmet Kerem, Mehmet Keremcan, Mehmet Kıvanç, Mehmet Kubilay, Mehmet Kutay, Mehmet Kürşat, Mehmet Mehti, Mehmet Mete, Mehmet Mevlüt, Mehmet Mikail, Mehmet Miraç, Mehmet Miran, Mehmet Muhammed, Mehmet Musap, Mehmet Nadir, Mehmet Oğuzhan, Mehmet Onur, Mehmet Özcan, Mehmet Poyraz, Mehmet Recep, Mehmet Reşit, Mehmet Rıdvan, Mehmet Rüştü, Mehmet Rüzgar, Mehmet Sabri, Mehmet Şakir, Mehmet Salim, Mehmet Sedat, Mehmet Selçuk, Mehmet Soner, Mehmet Süleyman, Mehmet Şerif, Mehmet Şihli, Mehmet Şükrü, Mehmet Talha, Mehmet Taner, Mehmet Taylan, Mehmet Tuna, Mehmet Turan, Mehmet Turgay, Mehmet Turgut, Mehmet Ümit, Mehmet Umutkan, Mehmet Vecdi, Mehmet Vefa, Mehmet Yağız, Mehmet Yalçın, Mehmet Yasin, Mehmet Yavuz, Mehmet Yılmaz, Mehmet Yusuf Can, Mehmet Zahid, Mehmet Zeki, Mehmetan, Melih Berkay, Melih Enes, *Melik Mohammed*, Memik Burak, Memik Furkan, Memik İsa, Memik Salih, Memik Ünal, Mert Akın, Mert Arda, Mert Atakan, Mert Burak, Mert Coşkun, Mert Deniz, Mert Efe, Mert Kaan, Mert Kadir, Mert Metehan, Mert Mücahid, Mert Nejat, Mert Ökkeş, Mert Talha, Mert Yaşar, Mert Yiğit, Mertali, Mesut Baki, Mesut Emin, Mesut Han, Mesut Yağız, Mete Berat, Metehan Miraç, Metehan Şükrü, Metin Baran, Metin Can, Metin Efe, Metin İlker, Metin Mustafa, Metin Oğuz, Metin Polat, Metin Şahin, Mevlana, Mevlit Emirbaki, Mevlüt Emincan, Meydan, *Mickael Yusuf Nurettin*, Mihrac Emir, Mikail Ali, Mikail Bedirhan, Mikail Ege, Mikail Emin, Mikail Furkan, Mikail Mislina, Mikail Talip, Mikail Tayfun, Mikail Toprak, Minür Uğur, Miraç Ali, Miraç Ayaz, Miraç Aziz, Miraç Efe, Miraç Mert, Miraç Volkan, Mirsad Emir, Mirza Can, Mithat Alper, Mithat Baki, Mithat Tuğra, Mithatcan, Muaz, Muammer Can, Muhammed Yaşar, Muhammed Abdulsamet, Muhammed Ali Efe, Muhammed Ali Furkan, Muhammed Beytullah, Muhammed Durdu, Muhammed Ensar, Muhammed Erkam, Muhammed Fadil, Muhammed Faruk, Muhammed Fetullah, Muhammed Halit, Muhammed Hasan, Muhammed Hurşit, Muhammed Kayra, Muhammed Kerem, Muhammed Mehmet, Muhammed Mevlüt Talha, Muhammed Musab, Muhammed Niyazi, Muhammed Refik, Muhammed Sadi, Muhammed Sefa, Muhammed Şeref, Muhammed Şükür, Muhammed Tahir, Muhammed Tarık, Muhammed Ubeydullah, Muhammed Yağız, Muhammed Yunus Emre, Muhammed Zekai, Muhammed Zeki, Muhammed Zubeyir, Muhammed Zülküf, Muhammet Yiğit, Muhammet Abdulkadir, Muhammet Akın, Muhammet Akif, Muhammet Aras, Muhammet Asaf, Muhammet Bedirhan, Muhammet Cemil, Muhammet Cevahir, Muhammet Cihan, Muhammet Çağrı, Muhammet Çınar, Muhammet Doğan, Muhammet Duran, Muhammet Egemen, Muhammet Erdal, Muhammet Ereğ, Muhammet Erkan, Muhammet Ersin, Muhammet Ethem, Muhammet Ferhat,

Muhammet Harun, Muhammet Hasan Efe, Muhammet İbrahim, Muhammet İlker, Muhammet İsmail, Muhammet İsmet, Muhammet Kazım, Muhammet Kerim Musab, Muhammet Mahmut, Muhammet Musa, Muhammet Nadir, Muhammet Nazmi, Muhammet Necmettin, Muhammet Nusret, Muhammet Ozan, Muhammet Ökkeş, Muhammet Ömür, Muhammet Özgür, Muhammet Ramazan, Muhammet Adil, Muhammet Semi, Muhammet Sinan, Muhammet Sualp, Muhammet Şafak, Muhammet Şakir, Muhammet Şamil, Muhammet Tolga, Muhammet Türap, Muhammet Üveys, Muhammet Yiğit, Muhammet Zahit, Muharrem Can, Muharrem Efe, Muharrem Erdoğan, Muharrem Mert, Muhittin Enes, Muhittin, Muhittin Farukcan, Muhsin Kerim, Muhtar Arda, Murat Alp, Murat Aytekin, Murat Baki, Murat Buğrahan, Murat Burak, Murat Berkay, Murat Efe, Murat Emir, Murat Enes, Murat Fahri, Murat Fetullah, Murat Memik, Murat Rahim, Murat Samet, Murat Şefik, Murat Umut, Murat Yusuf, Murat Murtaza, Musa Baki, Musab Cafer, Musab Göktuğ, Musab Serdar, Musap Cihat, Musap Umeyr, Mushab Ubeyde, Müslüm Emre, Mustafa Arda, Mustafa Umut, Mustafa Ali, Mustafa Alparslan, Mustafa Alper, Mustafa Alperen, Mustafa Baran, Mustafa Barış, Mustafa Berat, Mustafa Berke, Mustafa Burak, Mustafa Bülent, Mustafa Deniz, Mustafa Doğan, Mustafa Ege, Mustafa Emre, Mustafa Erdem, Mustafa Erek, Mustafa Ersin, Mustafa Fırat, Mustafa Göksel, Mustafa Hakkı, Mustafa Hamza, Mustafa Hazar, Mustafa Hüseyin, Mustafa Kenan, Mustafa Kerem, Mustafa Kerim, Mustafa Koray, Mustafa Numan, Mustafa Oğuzhan, Mustafa Reşit, Mustafa Rüştü, Mustafa Salih, Mustafa Samet, Mustafa Selim, Mustafa Serdar, Mustafa Serkan, Mustafa Seyhan, Mustafa Tayfun, Mustafa Tuncay, Mustafa Turgut, Mustafa Umut, Mustafa Utku, Mustafa Yavuz, Muzaffer Bünyamin, Muzaffer Hasan, Muzaffer Tuğrul, Muzaffer Yağız, Muzaffer Yasin, Mücahid Kenan, Mücahid Talha, Mücahit Furkan, Muhammed Abdulbaki, Mükerrerem, Mükerrerem Yahya, Mürşit Enes, Müslüm Atakan, Müslüm Çetin, Müslüm Emir, Müslüm Kerim, Müslüm Mutlu, Müslüm Taylan, Nadir Hanifi, Nadir Ökkaş, Nahsen Turgut, Naim, Nazım, Nazmi, Nebi Enes, Nebi Kaan, Nebi Mert, Necati, Necdet, Necmettin, Necmi, Necmi Bora, Necmi Can, Nedim, Nedim Can, Nedim Numan, Nesimi Eren, Nevzat, Nezir Baran, Nihat Baki, Niyazi Can, Niyazi Oğuz, *Noah*, Nuh, Numan, Nurettin Baran, Nurettin Efe, Nurettin Enes, Nurettin Eren, Nurettin Umut, Nuri Can, Nuri Deniz, Ogün, Oğuzhan, Oğuz Can, Oğuz Çetin, Oğuz Kaan, Oğuz Kağan, Oğuz Kerim, Oğuzhan Efe, Oğuzhan Mert, Okan Efe, Oktay Efe, Olgay Efe, Olgun Can, Olkay, Onur Arda, Onur Efe, Onur Furkan, Onur Kerem, Onur Mert, Orçun, Orçun Harun, Orhan Efe, Orhan Emre, Orhan Semi, Orhan Utku, Orhan Yiğit, Orkun, Orkun Furkan, Oruç Gazi, Osman Arda, Osman Bedirhan, Osman Bilgehan, Osman Burak, Osman Devrim, Osman Eren, Osman Ertuğrul, Osman Mirza, Osman Nafi, Osman Samet, Osman Talha, Osman Taner, Osman Yusuf, Ozan Emre, Ozancan, Ökkaş Çağrı, Ökkeş Bahri, Ökkeş Can, Ökkeş Duhan, Ökkeş Emre, Ökkeş Eyüp, Ökkeş Hilmi, Ökkeş Mete, Ökkeş Muhammet, Ökkeş Sefa, Ökkeş Semi, Ömer Akın, Ömer Arda, Ömer Asaf, Ömer Baki, Ömer Batuhan, Ömer Boran, Ömer Buğra, Ömer Cengiz, Ömer Cengizhan, Ömer Cihan, Ömer Emre, Ömer Eren, Ömer Faruk Berk, Ömer Fatih, Ömer Fayat, Ömer Furkan, Ömer Halid, Ömer Hattap, Ömer Kağan, Ömer Nuh, Ömer Rahman, Ömer Salih, Ömer Samet, Ömer Taha, Ömer Talha, Ömer Tayyip, Ömer Tefvik, Ömer Tuğra, Ömer Yasin, Ömerali, Ömür Erdi, Ömür Yağız, Özay, Özcan Berk, Özer Ege, Özerhan, Özgür Ahmet, Pamir Mahmut, Paşa, Polat, Polat Boran, Polat Can, Polat Gürkan, Poyraz, Poyraz Efe, Pusat Berke, Rafet, Rahim, Raif, Ramazan Anıl, Ramazan Arda, Ramazan Can, Ramazan Emir, Ramazan Kerem, Ramazan Kerim, Ramazan Umut, Ramazan Yasin, Rasaf, Rasim, Rasim Emir, Rasim Mete, Rasim Tuna, Raşit, Recai, Recep Boran, Recep Emir, Recep Eren, Recep Furkan, Recep Harun, Recep Samet, Recep Şahin, Recep Tayyip, Regaip, Reslen, Resul Ali, Resul Berkay, Resul Can, Resul Cumali, Resul Ekrem, Resul Yiğit, Reşit Cebrail, Rezzan, Rıdvan Ökkeş, Rıza, Rufat, Rüzgar, Rüzgar Çağan, Sabit, Sabri Mehmet, Sabri Can, Sadettin Mert, Sadettin Furkan, Sadık, Sadık Hüseyin, Sadık Ömer, Sadık Buğra, Sadin, Safa, Saffet Mert, Saim, Saim Muhammed, Sait

Halil, Sait Kaan, Sait Mahmut, Sait Mirhan, Sakıp, Salih Berat, Salih Burkay, Salih Can, Salih Deniz, Salih Efe, Salih Elyesa, Salih Emin, Salih Enes, Salih Eren, Salih Hüseyin, Salih Seyfullah, Salman Akın, Salman Köksal, Samed Özgür, Samed Cihan, Samet Barış, Samet Emre, Samet Harun, Samet Hüseyin, Samet Mustafa, Samet Recep, Samet Semih, Samet Süleyman, Samet Uğur, Samet Yiğit, Samet Yusuf, Sami Eyüp, Sami Berkay, Sami Burak, Sami Yiğit, Sani, Sarp Kaan, Sarper Derin, Savaş, Saygın Tuna, Sedat Ahmet Arda, Sedat Arda, Sedat Sualp, Sefa, Sefa Talha, Selahattin Eyüp, Selahattin Mert, Selahattin Seyhan, Selam, Selcan, Selçuk Berat, Selçuk Yiğit, Selim Ege, Selim Emre, Semi Kaan, Semih Ali, Semih Emre, Semih Kıvanç, Semih Serhat, Sencer Han, Serdar Ege, Serdar Şahin, Serdar Talha, Sergen Deniz, Sergen Gazi, Serhan, Serhan Kadir, Serhat Kadir, Serhat Mecit, Serin, Serkan Mehmet, Servet Kaan, Seydi Muhammet, Seydican, Seyfi, Seyhan, Seyhan Abdul Kadir, Seyid Burhaneddin, Seyit Halil, Seyit Sadi, Seymen, Seymen Ali, Sezer, Sıtkı Mert, Sıtkı Emir, Sinan Çetin, Sinan Emre, Sinan Yusuf, Sıraç, Soner İsmail, Soykan, Suhel, Süleyman Cihat, Süleyman Efe, Süleyman Emir, Süleyman Emre, Süleyman Ensar, Süleyman Hilmi, Süleyman Tunahan, Şaban Şahin, Şafak, Şahin Mert, Şahverdi, Şamil, Şemsettin, Şenol, Şenol Can, Şeref, Şerif Can, Şerif Eren, Şevket, Şevket Umut, Seydi Vakkas, Şeyho Samed, Şih Mehmet, Şiho, Şuayip Yuşa, Şükrü Arda, Şükrü Ayberk, Taha Ali, Taha Berkan, Taha Furkan, Taha Tefik, Tahir Ali, Tahir Azad, Tahir Cuma, Tahir Mutlu, Tahir Semih, Tahir Soner, Tahsin, Tahsin Bera, Talat Can, Talha Caner, Talha Cuma, Talha Emir, Talha Enes, Talha İhsan, Talha Ömer, Talha Tanıl, Talha Vedat, Tamer, Tamer Can, Tamer Yunus, Tan, Tankut Cem, Tarık Efe, Tarık Emre, Taşkin, Tayfun Can, Taylan, Taylan Özgür, Tayyip Abdullah, Tekin Mert, Telat Musa, Teyfik Semih, Teyyar, Timuçin, Timur Berat, Timur Nafi, *Timur Thomas*, Tolga Enes, Tolga Muhammet, Tolgacan, Tolgahan, Tolgahan Kadir, Tozan Doğukan, Tufan Emre, Tuğrul, Tuğrul Ahmet, Tuğrul Çağrı, Tuğrul Efe, Tulgar, Tunay Mete, Tuncay Coşkun, Tuncay Efe, Tuncay Raşit, Tuna Kerem, Turan Baki, Turan Efe, Turgay Mert, Turgut, Turgut Samet, Ubeydullah Talha, Ufuk, Ufuk Metin, Uğur Deniz, Uğur Efe, Uğur Mehmet, Uğur Samet, Uğur Yusuf, Uğurcan Nevzat, Umeyr Hamza, Umut Arda, Umut Berva, Umut Doğan, Umut Emre, Umut Furkan, Umut Kaan, Umut Musa, Umut Taha, Umut Tuna, Umuthan, Uras, Utku Kerem, Utku Mert, Uygur, Ümeyir, Ümit Yaşar, Ümüt, Ünal Berat, Üsame, Vahit Çınar, Vakkas Arda, Varis, Vasi Hamza, Veli Can, Veli Sami, Veysel Arda, Veysel Erdem, Veysel Ereğ, Veysel Ertuğrul, Veysel Garani, Volkan İbrahim, Vural, Vural İsa, Vural Mehmet, Yağız, Yağız Baran, Yağız Sua, Yahya, Yahya Mert, Yahya Mesut, Yakup Arif, Yakup Can, Yakup Emre, Yakup Eren, Yakup Erkan, Yakup Kaan, Yakup Nuri, Yakup Resul, Yakup Taha, Yalçın Caner, Yasin Baki, Yasin Burak, Yasin Eren, Yasin Samet, Yasin Tahsin, Yasin Veli, Yasin Yusuf, Yasir, Yaşar Arda, Yaşar Efe, Yaşar Ege, Yaşar Erdem, Yaşar Muhammed, Yavuz, Yavuz Doğan, Yekta, Yekta Efe, Yener, Yıldırım Çınar, Yılmaz Aydın, Yılmaz Can, Yiğit Arda, Yiğit Emin, Yiğit Fatih, Yiğit Hüseyin, Yiğit Osman, Yiğit Samet, Yiğit Settar, Yiğit Taha, Yiğit Timur, Yiğit Tuna, Yunus Umut, Yusuf Ahmet, Yusuf Anıl, Yusuf Atakan, Yusuf Baran, Yusuf Bayram, Yusuf Berat, Yusuf Berdan, Yusuf Berkay, Yusuf Berke, Yusuf Buğra, Yusuf Burak, Yusuf Çağlar, Yusuf Ege, Yusuf Emirhan, Yusuf Enes, Yusuf Erdem, Yusuf Fatih, Yusuf İbrahim, Yusuf İslam, Yusuf Kaan, Yusuf Kağan, Yusuf Kazım, Yusuf Mehmet, Yusuf Mithat, Yusuf Ökkeş, Yusuf Önder, Yusuf Şahin, Yusuf Taha, Yusuf Talha, Yûsuf Tuğra, Yusuf Ziya, Yusufkan, Yuşa Enes, Yuşa Eray, Zafer, Zafer Berat, Zekeriya Samet, Zeki Batın, Zeki Cem, Zeki Cihan, Zeki Efe, Zeki Emin, Zeki Tuğra, Zeynel Ali, Zeynel Furkan, Zihni Efe, Ziya Kerem, Ziya Talha, Zübeyir Musap, Zübeyir, Zübeyir Erkan, Zülfikar. (1).

b) Kız adları

Toplam 7382 çocuk için 2149 farklı ad kullanılmıştır. Bu adların sıklık sırası, en çoktan en aza doğru aşağıda verilmiş, kaç defa kullanıldıkları parantez içinde belirtilmiştir.

Zeynep (132); Nisanur/Nisa Nur (117); Elif (109); Hatice (98); Zehra (87); Yağmur (83); İrem (82); Fatma (78); Medine (73); Esmenur/Esma Nur, Sıla (72); İlayda, Merve (71);

Rumeysa/Rümeysa, Sude (64); Ayşenur/Ayşe Nur (63); Büşra (60); Sudenaz/Sude Naz (59); Melike, Rabia (58); Ayşe, Nisa (52); Fatmanur/Fatma Nur (49); Emine, Esmâ (46); Kübra, Meryem (45); Elanur/Ela Nur (44); Betül, Nehir, Şevval (42); Ayşegül, Hayrunnisa (41); Kevser (40); Ceren (39); Gizem, Tuğba (38); Semanur/Sema Nur, Sudenur/Sude Nur (37); İrmak, Yaren (36); Damla (35); Dilara (33), Beyzanur/Beyza Nur (32); Beyza, Ece, Hilal (31); Aslı, Gamze (30); Elifnaz/ Elif Naz, Melisa (29); Ela, Esra, Nursena (27); Eda, Elifnur/ Elif Nur (26); Edanur/Eda Nur, Eylül, Melek, Tuğçe/Tuçe (25); Pınar, Zeliha (24); Leyla, Sümeyye (23); Aylın Buse, Damlanur/Damla Nur, Neslihan, Selin, Selma, Yasemin (20); Azra, Nazlı, Özge (19); Busenur/Buse Nur, Derya, Hatice Kübra, Özlem, Senanur (18); Narin, Şeyma (17); Aynur, Ezel, Fatma Zehra, İlknur, Sinem (16); Cansu, Deniz, Dilek, Döne, Elif Sude, İremnur/İrem Nur, Sena (15); Duygu, Ebrar, Gülbahar, Gülcan, Nida, Sılanur/Sıla Nur, Tuana (14); Aysun, Begüm, Buket, Fatma Gül/Fatmagül, Hamide, Hazal, Hiranur/Hira Nur, Hülya, Sultan (13); Aybüke, Belinay, Ezgi, İpek, Mervenur/Merve Nur, Nejla/Necla, Rüveyda/Ruveyda, Zahide (12); Asiye, Aysu, Beren, Berfin, Ceyda, Filiz, Hatice Nur/Haticenur, Naz, Sevgi, Yeşim, Zehranur/Zehra Nur (11); Ayşenaz, Bahar, Büşranur/Büşra Nur, Defne, Dilan, Duru, Ebru, Firdevs, Funda, Gamzenur/Gamze Nur, Gizemnur/Gizem Nur, Gönül, İkra, Miray, Perihan, Rukiye, Sedef, Ümmügülsüm (10); Arzu, Asude, Bera, Ceylin, Çiğdem, Ecenur/Ece Nur, Feyzanur/Feyza Nur, Güler, Hacer, Hayriye, İkranur/İkra Nur, İlaydanur/İlayda Nur, Münevver, Nidanur/Nida Nur, Sedanur, Seher, Sümeyra, Vildan, Zeynep Sude (9); Ayça, Aysel, Burcu, Cemre, Eminenur/Emine Nur, Feride, Feyza, Fidan, Gül, Nermin, Nimet, Nurgül, Sema, Serpil, Sevda, Songül, Tuğçenur/Tuğçe Nur, Türkan, Zeynep Nur (8); Ayşe Fatma, Cennet, Fatoş, Gülseren, Gülsüm, Hasret, Havva Nur/ Havvanur, Hümeysa, Kardelen, Nilso, Sevilay, Sibel, Sueda/Süeda, Suna, Şeymanur/Şeyma Nur (7); Aslınur/Aslı Nur, Ayten, Bengisu, Doğa, Ecrin, Ekin, Elif Nisa, Esranur/Esra Nur, Fadime, Güllü, Gülnur/Gül Nur, Hamidenur/Hamide Nur, Hüsnanur/Hüsne Nur, Işıl, İnci, İremnaz/İrem Naz, İremso/İrem Su, Kübranur/Kübra Nur, Leylanur/Leyla Nur, Menekşe, Meral, Nazar, Neva, Rana, Rüya, Seda, Selen, Şenel, Şeyda, Yezda, Zeynepnaz/Zeynep Naz (6); Aslıhan, Asya, Ayşe Naz, Azra Nur, Berrak, Ecem, Esengül, Gökçe, Gözde, Gülay, Gülbeyaz, Gülçin, Gülendâ, Gülten, Gülşen, Helin, Kadriye, Melda, Melike Nur, Meltem, Meryemnur/Meryem Nur, Nazire, Nihal, Nuray, Ravza, Reyhan, Safiye, Sefa, Selvi, Semra, Serap, Sevim, Simay, Şükran, Yıldız, Zeynep Nisa, Zilan (5); Ada, Aysima, Ayşe Ceren, Ayfer, Ayşe Sude, Berivan, Berna, Birgül, Buse Naz/Busenaz, Canan, Demet, Didem, Dila, Elif Ceren, Elif Eylül, Elifso/Elif Su, Erva, Fatma Naz, Fatma Nisa, Fazilet, Gözdenur, Gülhan, Gülşah, Hatice Gül, İkbâl, İremgül/İrem Gül, Leman, Merve Sefa, Mervegül/Merve Gül, Mevlüde, Mina, Mine, Mira, Nesibe, Nesrin, Nevin, Nigar, Nilay, Nurcan, Öykü, Özgül, Pelin, Rahime, Reyhan, Rukiye Nur, Selcan, Selma Nur, Semiye, Simanur, Şengül, Şeydanur/Şeyda Nur, Şule, Tuğbanur/Tuğba Nur, Tülay, Ümmühan, Yeliz, Zişan, Zübeyde, Züleyha (4); Aleyna Nur, Amine, Asel, Ayşe Sıla, Belgin, Bennu, Beril, Bilge, Burçin, Ceylan, Ceylinnaz/Ceylin Naz, Dilanur/Dila Nur, Elasu, Elif Beren, Elif Buse, Elif Ezgi, Elif İlayda, Elif Yaren, Emine Büşra, Ervanur, Esmagül/ Esmâ Gül, Eylül Deniz, Eylül Nisa, Ezginur/Ezgi Nur, Fadile, Fatma Sude, Fatma Yağmur, Gülfidan, Gülnaz, Gülpembe/Gül Pembe, Gülüzar, Halise, Hatice Gökçe, Hatice Sude, Havva, Hilal Nur, Hüsne, İdil, İlkay, İmran, İslim, Kader, Kiraz, Lütfiye, Makbule, Melek Naz, Meleknur/Melek Nur, Melis, Miraç, Mukaddes, Müjgan, Nazlıcan, Nazlınur/Nazlı Nur, Nergiz, Nur, Nurdan, Nurhayat/Nur Hayat, Nursel, Oruç, Öznur, Rumeysa Betül, Saadet, Selin Su, Selver, Senem, Sevgi Nur/Sevginur, Sevil, Simge, Şehriban, Şüheda, Tuba, Ülkü, Zehragül/Zehra Gül, Zekiye, Zelihanur/Zeliha Nur, Zeynep Ece, Zeynep Hilal, Zülal, Zümra (3); Adilenur/Adile Nur, Ahsen, Aliye, Aslı Nisa, Asiyenur/Asiye Nur, Asude Nur, Atiye, Aysel İrem, Aysu Aysel, Ayşe Büşra, Ayşe Melek, Ayşe Nisa, Bediha, Bedriye, Begüm Nisa, Begüm Nur, Bengü, Berna Nur, Besey, Beyda, Beyzagül/Beyza Gül, Busegül/Buse Gül, Cemile,

Cerennur/Ceren Nur, Ceydanur, Çiçek, Damlağül/Damla Gül, Defnenur/Defne Nur, Deren, Derya Nur, Dilara Tuana, Dilay, Döndü Nur, Döndü, Ebru Nur, Ecenaz/ Ece Naz, Edağül/Eda Gül, Elçin, Elif Dilay, Elif Ebrar, Elif Ece, Elif Ela, Elifgül/ Elif Gül, Elif İrem, Elif Rana, Elif Sıla, Elif Yağmur, Elif Zehra, Elvan, Emel, Emine Gül, Emine İrem, Emine Nisa, Esmâ Deniz, Esmâ Hüsna, Esmâ İrem, Esmâ Sultan, Esmâ, Esra Gül, Eylül Naz, Ezel Sena, Fatma Betül, Fatma Beyza, Fatma Hilal, Fatma Sıla, Funda Nur/Fundanur, Ganime, Görkem, Güldemet, Gül Döne, Gülistan, Gülizar, Güllünur, Gülnihal, Gülsu, Gülümser, Günay, Habibe, Hadice, Halenur, Halime, Hamiyet, Hanım, Hatice İlayda, Hatice Büşra, Hatice Feyza, Hatice İkra, Hatice Sultan, Hatice Tuğçe, Hatice Yağmur, Hatice Zehra, Ilgın, İclal/İjlal, İclal Nur/İclalnur, İklima, İlayda Hazal, İncinaz, Kevsernur/Kevser Nur, Kezban, Kudret, Lara, Leylagül, Medine Nur, Mehtap, Melike Naz, Melike Sude, Melisa Nur, Melisa/Melis Tuana, Meryem Betül, Meryem Melisa, Meryem Nisa, Meryem Sude, Münire, Mürşide, Müzeyyen, Naime, Nazife, Nazlı Yaren, Nazmiye, Nehir Nur/Nehirnur, Nejla Nur, Neşe, Nevra, Nil, Nilgün, Nur Sena, Nuran, Nurefşan, Nurşen, Oya, Özgenur/Özge Nur, Pakize Nur, Pembener/Pembe Nur, Pervin, Rabia Gül, Rabia Nur, Ravzanur/Ravza Nur, Saniye, Sebiha Nur, Sefanur/Sefa Nur, Sema Gül, Sevdagül, Sevim Sude, Sıla Fatma, Simgenur/Simge Nur, Sinem Nur, Solmaz, Şahsanem, Şenay, Şerifegül/Şerife Gül, Şerife Nur, Şevval Naz, Şirin, Tuana Nur, Tülin, Ünzile, Yağmur Nisa, Yaren Naz, Yarennur/Yaren Nur, Yeter, Yurdagül, Yüksel, Zehra Fatma, Zehranaz/Zehra Naz, Zeynep Betül, Zeynep Ceren, Zeynep Erva, Zeynep Gül, Zeynep Miray, Zeynep Selin, Zeynep Sena, Zühal, Zühre (2); Abide, Abidenaz, Açılya Gönül, Açılya Nur, Açılya, Adalet, Adile, Afra, Ahsen Asya, Aişe Elif, Akanda, Akçagül, Akgül Hazal, Akgül, Alanur Evşan, Alev, Aleyna Ada, Aleyna Ayça, Aleyna Damla, Aleyna Elif, Aleyna Eylül, Aleyna Gül, Aleyna Naciye, Aleyna Neslihan, Aleyna Nida, Aleyna Sara, Aleyna Yağmur, Aleyna Yaren, Alina Mısra, Alina, Aliye Nur, Almıla, Almına, Amine Rana, Amine Sudenaz, Amine Zehra, Armina Ebrar, Arzu Ekin, Arzunur, Asel Zeynep, Asiye Ceren, Asiye Eylül Sude, Asiye Süreyya, Asiye Yüstra, Aslı Elif, Aslıhan Rüya, Aslıhan Şuğra, Asra, Asude Zişan, Asuman Beyza, Asuman Damla, Asya Ece, Asya Firdevs, Asya İrmak, Asyanur, Aşkın Nur İlayda, Aybike Ece, Aybike, Aybüke Ceren, Aycan, Ayça İdil, Ayçan, Ayçanur, Aydanur, Ayfer Merve, Ayfer Nisa, Aygül, Ayla, Aylin Akasya, Aylin Betül, Aylin Kevser, Aylin Nisa, Aylin Nur, Ayliz Şevval, Aynur Büşra, Aynur Özlem, Aynur Tuana, Aynur Yeşim, Aysel Nisa, Aysel Nur, Aysel Rana, Aysima Fatma, Aysima Şenay, Aysima Zehra, Aysu Cennet, Aysu Leyla, Aysu Naz, Aysu Sude, Aysuhan, Aysun Deniz, Aysun Melek, Aysunida, Ayşe Arife, Ayşe Bahar, Ayşe Begüm, Ayşe Beray, Ayşe Berrin Sezin, Ayşe Betül, Ayşe Ece, Ayşe Elçin, Ayşe Esmâ, Ayşe Gizem, Ayşe Hatun, Ayşe Hümeysa, Ayşe Işıl, Ayşe İrem, Ayşe İsmi, Ayşe Miraç, Ayşe Narin, Ayşe Nazlı, Ayşe Neva, Ayşe Nida, Ayşe Nihal, Ayşe Nisan, Ayşe Nisanur, Ayşe Pınar, Ayşe Rumeysa, Ayşe Selen, Ayşe Sena, Ayşe Şeyma, Ayşe Tuana, Ayşe Vildan, Ayşe Yaren, Ayşe Yeter, Ayşe Yezdan, Ayşe Zeynep, Ayşegül Sude, Ayşen, Ayşenur Buse, Ayşenur Hilal, Ayşenur Melisa, Ayşenur Merve, Ayten Nisa, Ayyuş Nur, Azime Şevval, Azize, Azra Büşra, Azra Deniz, Azra Ezgi, Azra Işıl, Azra İrem, Azra Meryem, Azra Nehir, Azra Su, Azra Tuana, Azra Yaren, Bade, Badegül, Bağdat, Bağde Gül, Bahar Sultan, Balım Umay, Banu, Başak Esmâ, Bedik, Bedriye Betül, Bedriye İrem, Bedriye Nida, Begüm Ela, Begüm Filiz, Begümay, Behiye Ela, Behiye Nur, Behiye, Belçim, Belçim Ece, Belinay Buse, Beliz, Belma, Benezir, Bengisu Fatma, Bengü İrem, Bengü Nisa, Bengüsü, Bensu Pelin, Bera, Beray, Beren Duru, Berfin Buse, Berfin Ece, Bergüzar Elif, Beril Ayşe, Beril Duru, Berin Sena, Berivan Sude, Berra Ece, Berra İpek, Berra Nehir, Berra Nur, Berrak Ecem, Berrak İkra, Berre, Berrin, Bersu, Besime, Beşire, Betül Fatma, Betül Helin, Betül Sude, Beysanur, Beyza Damla, Beyza Özlem, Beyza Perinaz, Beyza Selin, Beyza Senem, Bilge Nil, Bilgenaz, Bilhan, Binnur, Bircan, Birce Nevra, Birgül Şükriye, Birsan, Buket Medine, Buket Naz, Burcu Esen, Buse Chloe, Buse Ezgi, Buse İrmak, Buse Rumeysa, Buse Sevinç, Buse Sıla, Buse Tuğba, Busenur Aysel, Bübecel İlayda, Büşra Asiye, Büşra Döne, Büşra İlkur, Büşra Merve, Büşra Naz, Büşra Sinem, Büşra Sonnur, Büşra Şulener, Cahide, Can Su, Canan Cemre, Canan Rukiye, Cansel

Emine, Cansu Dere, Cansu Ece, Cansu Elif, Cansu Esma, Cansu Linda, Cansu Nur, Celile, Celine, Cemile Büşra, Cemile Nisa, Cemre Ada, Cemre Lütfiye, Cemre Nur, Cennet Berra, Cennet Ceren, Cennet Tuğba, Cennetgül, Ceren Aybüke, Ceren Esma, Ceren Sude, Ceren Sümeyye, Ceren Tuana, Cerensu, Ceyda Nur, Ceydagül, Ceylan Nur, Ceylin Ece, Ceylin Rabia, Ceylin Talia, Çağla Betül, Çağla Nur, Çağla, Çiğdem Nur, Çilem, Damla Ayşe, Damla Dila, Damla Esma, Damla Hatice, Damla Ilgın, Damla Medine, Damla Nisa, Damla Nursena, Damla Yaren, Demet Esma, Deniz Ela, Deniz Naz, Deniz Sıla, Derin, Derya Semiha, Devrim Derya, Dicle Elif, Didar, Dide Su, Dila Hazel, Dilan Fatma, Dilan Nur, Dilan Yüstra, Dilara Elif, Dilay Rabia, Dilaynur, Dilber, Dilek Rüya, Dilek Sefa, Dilge Duru, Dilge Tara, Dilruba, Diyar Sena, Diyar, Doğa Ecrin, Döndü Nazlı, Döne Beyzanur, Döne Gül, Döne Nur, Durdane Zehra, Durdu Nur, Dursun, Duru Gökçe, Duru Leyal, Duygu Damla, Düriye, Dylana Beritan, Ebrar Naz, Ebrar Sare, Ebrar Selma, Ebrar Sude, Ebru Canan, Ebru Eda, Ebru Gülşah, Ebru Sude, Ebru Tuğba, Ece Bengü, Ece Eva, Ece İrem, Ece Sera, Ecem Naz, Ecem Sena, Ecrim Yaren, Ecrin Ceren, Ecrin Sıdika, Eda Pınar, Edibe, Efsa Ceylin, Efsa, Ekin Evra, Ekin Nur, Ekınsu, Ela Celile, Ela Firdevs, Ela Gökçe, Elanaz Fatma, Elanaz, Elanur Duygu, Elçin Elif, Elçin Fatma, Elçin Kardelen, Elfin, Elif Öykü, Elif Ada, Elif Adeviye, Elif Aleyna, Elif Amine, Elif Aylin, Elif Azra, Elif Bensu, Elif Berra, Elif Beyza, Elif Bilge, Elif Büşra, Elif Canan, Elif Ceyda, Elif Ceylan, Elif Çiğsem, Elif Deniz, Elif Dila, Elif Dilan, Elif Duru, Elif Duygu, Elif Eda, Elif Ekin, Elif Enzel, Elif Gökçe, Elif Gözde, Elif Güneş, Elif Hayal, Elif Hazal, Elif Hilal, Elif Irmak, Elif İlkay, Elif Kayra, Elif Kevser, Elif Kübra, Elif Melisa, Elif Meryem, Elif Neva, Elif Nida, Elif Reyhan, Elif Rüveyda, Elif Sena, Elif Sevinay, Elif Sima, Elif Sudenaz, Elif Sümeyra, Elif Tuğçe, Elif Tülay, Elif Ülkü, Elif Zeynep, Elif Zübeyde, Elifcan, Elifnur Nazenin, Elifsu Serap, Elina Fatma, Elis Su, Elisa Dua, Elisra, Elmas, Elmasnaz, Elvan Ece, Elvan Ezgi, Elvin, Emel Amine, Emelnur, Emine Berfin, Emine Buse, Emine Deniz, Emine Derya, Emine Elif, Emine Ezel, Emine Hatun, Emine Hüveyda, Emine Irmak, Emine İlayda, Emine Melike, Emine Mine, Emine Naz, Emine Özge, Emine Rabia, Emine Rojin, Emine Sedanur, Emine Sude, Emine Sultan, Emine Sümeyye, Emine Şeyma, Emine Tuana, Emine Tuğba, Emine Tuğsem, Emine Yeşim, Eminegül, Emire Özler, Emriye, Emsal, Enfal, Eren İrem, Erva Ada, Erva Melek, Erva Naz, Erva Sıla, Esen, Eser, Esila, Esin İkra, Esin Nur, Esin, Esma Aleyna, Esma Ceren, Esma Duru, Esma Emine, Esma Ezgi, Esma Güllü, Esma Nisa, Esma Selin, Esmenur, Esmeray, Esra Belenay, Esra Ceren, Esra Fatma, Esra Nazlı, Esra Sukeyna, Eylemgül, Eylül Betül, Eylül Ece, Eylül Eylem, Eylül Ezel, Eylül Fatma, Eylül Hanım, Eylül Kevser, Eylül Nursena, Eylül Nüsa, Eylül Tuana, Eymen Elif, Eysan, Ezel Eylül, Ezel Firdevs, Ezel Merve, Ezel Selvi, Ezel Yeter, Ezgi Naz, Ezgi Neda, Ezgi Nimet, Ezo Meryem, Fadıma, Fadile Berru, Fadile Eylül, Fadile Zülal, Fadime Zehra, Fahriye Misa, Fahriye Sıla, Fatıma, Fatime, Fatma Banu, Fatma Başak, Fatma Buse, Fatma Duygu, Fatma Ecem, Fatma Ekin, Fatma Ela, Fatma Erva, Fatma Ezel, Fatma Ferhan, Fatma Füsün, Fatma Gülcan, Fatma Kardelen, Fatma Kiraz, Fatma Nazenin, Fatma Nejla, Fatma Nergiz, Fatma Nisanur, Fatma Ravza, Fatma Reyhan, Fatma Reyyan, Fatma Rümeysa, Fatma Rüveyda, Fatma Selin, Fatma Sena, Fatma Sultan, Fatma Şimal, Fatma Yaren, Fatma Yıldız, Fatma Zehranur, Fatmanaz, Fatmanur Kardelen, Fatoş Cemre, Fazilet Gül, Fazilet İlayda, Fazilet Yaren, Fehime, Feleknaz, Feray, Feraynur, Ferda, Feride Nur, Feride Yıldız, Ferik Gül, Feyza Damla, Feyza Kardelen, Feyza Nur, Fidan Nur, Fidan Rabia, Fikriye, Filiz Reyyan, Filiz Yağmur, Firdevs Aynur, Firdevs Aysu, Fulya Nur, Fulya, Funda Gizem, Funda Hatice, Funda Medine, Gamze Kader, Gamze Pınar, Gamze Yeşim, Gamze Zeynep, Ganime Damla, Gaye İmran, Gaye, Gayenur, Gizem Duygu, Gizem Esra, Gizem Gül, Gizem Güllü, Gizem Nadide, Gizem Nisa, Gizem Sultan, Gökçen, Gökçenaz, Göknur, Göksel, Göksu Nehir, Göksu Zeynep, Gül Sevim, Gönül Ceren, Gönül Ceylin, Gönül Havva, Gönül Nur, Gönül Sude, Görkem Kevser, Görkem Zeynep, Gövher Şeyma, Gülşah Nisanur, Gül Damla, Gül Ebrar, Gül Elmas, Gül Güldam,

Gül Naciye, Gül Nisa, Gül Sena, Gül Yüksel, Gülan, Gülay Dila, Gülbahar Hatun, Gülbani, Gülben, Gülberika, Gülcan Aylın, Gülcan Yaren, Gülcihan, Gülçin Emel, Güldan Naz, Güldane, Gülden, Gülderen Fatma, Gülen, Güler Ceylin, Güler Naz, Gülercan, Gülfiruz, Güliz Berat, Güllünaz, Gülmira Doğa, Gülnigar, Gülnisa, Gülnur Sümeyye, Gülrana, Gülsade, Gülsem Fatoş, Gülsem, Gülsen Nur, Gülsen Rüya, Gülsena, Gülser, Gülseren Rümeyya, Gülsima, Gülsüm Ebrar, Gülsüm İrem, Gülşah Ela, Gülşan, Gülümser Zehra, Gülüzar Nur, Günay Çiğdem, Güner Gül, Güneş, Güneşnur, Güngör Kevser, Güngör, Gürcü, Güzide, Hacer Berat, Hacer Nur, Hadduç, Hadise Nur, Hafsa Bengisu, Halime Ezgi, Halime Gökçe, Halime Nehir, Halime Nur, Halime Reyhan, Hamide Yaren, Hamiyet Ece, Hamiyet Serra, Hanım Nisa, Hanne Esila, Hanzade, Happa Zehra, Hapa, Hasibe, Hasret Elif, Hasret Özlem, Hatice Ada, Hatice Afra, Hatice Aslı, Hatice Bahar, Hatice Berra, Hatice Beyza, Hatice Biray, Hatice Buse, Hatice Ceylin, Hatice Dilek, Hatice Ebrar, Hatice Enfal, Hatice Gözde, Hatice İrem, Hatice Kübra Gülsüm, Hatice Leyla, Hatice Melike, Hatice Melis, Hatice Nas, Hatice Neslihan, Hatice Nida, Hatice Nisa, Hatice Nisanur, Hatice Rümeyya, Hatice Seher, Hatice Semiye, Hatice Senanur, Hatice Senem, Hatice Sueda, Hatice Şevval, Hatice Yaren, Hatice Zemzem, Hatice Zümra, Hava, Havanur, Havin, Hayat, Hayel Begüm, Hayriye Hilal, Hayriye İlknur, Hayriye Nur, Hayriye Sinem, Hayriye Yaren, Hayrunnisa Gül, Hazal Cemre, Hazal Melek, Hediye Nur, Hediye Sahra, Hediye, Heja, Helin Defne, Hevin, Hidayet Aleyna, Hilal Ela, Hilal Melek, Hilal Melisa, Hilal Naz, Hilal Yağmur, Hira Tuana, Hivay, Huriye, Hüda, Hülya Deniz, Hülyanur, Hüsnagül, Hüsnе Döndü, Hüsnе Şirin, İlgin Irmak, İlgin Seher, Irmak Azra, Irmak Duru, Irmak Emine, Irmak Nur, Irmak Sude, Işık, Işıl Lara, Işıl Damla, İdil Aleyna, İdil Esmâ, İdil Gözde, İdil Nisa, İgra Özlem, İhlasnur, İkbâl Hüma, İkbâl Rana, İkbâl Yaren, İklim Ela, İklim, İkra Aleyna, İkra Ecrin, İkra Elif, İkra Eylül, İkra Fatma, İkra Gül, İkra Irmak, İkra Sude, İkra Yıldız, İkrâm Mina, İlal Sümeyye, İlarda, İlayda Ayşegül, İlayda Azranur, İlayda Hanım, İlayda Hatice, İlayda Kevser, İlayda Müjgan, İlayda Reyhan Radiye, İlayda Sude, İlayda Şengül, İlayda Zeynep, İlda Bade, İlgaz Munise, İlhan, İlkay Beyza, İlkim Naz, İlknur Elif, İlknur Fehime, İlknur Medine, İlknur Nisa, İlknur Sude, İlknur Tuana, İlknur Yağmur, İmran Nur, İnanç, İnci Aleyna, İnci İpek, İpek Ayşe, İpek Gökçe, İpek Gülseren, İrem Aleyna, İrem Duru, İrem Ece, İrem Elif, İrem Ezel, İrem Fatma, İrem Gamze, İrem Gökçe, İrem Güllü, İrem Hamide, İrem Hatice, İrem Hümeysa, İrem İklim, İrem İlayda, İrem Sara, İrem Sıla, İrem Sude, İrem Tuğçe, İrem Zehra, Irmak Kayanur, İslim Sudenaz, İslim Yaren, İsmînur, İsra Sümeyye, İzem Berrin, Jale Yüsrâ, Kader Duygu, Kader Nur, Kadife, Kamile, Kardelen Asiye, Kardelen Ayşe, Kayra, Keriman, Kerime, Kevser Buse, Kevser Hilal, Kevser Irmak, Kevser Naciye, Kevser Nida, Kevser Sıla, Kısmet, Kıymet, Kumray, Kumsal, Kübra Medine, Kübra Simgе, Kübra Zahide, Lal Derin, Lale, Lamia, Lara Su, Latife Zenan, Leda Mizgin, Ledeyna, Leman Nur, Leyla Busenur, Leyla Miray, Leyla Nisa, Leyla Sultan, Lila, Lina, Liva, Lütfiye Aslı, Lütfiye Esmâ, Mahire, Maide, Maidenur, Manolya, Maşide, Maviş Yağmur, Maya, Medine Buse, Medine Ceren, Medine Elif, Medine Gül, Medine Hilal, Medine İkra, Medine Kübra, Medine Leyla, Medine Nehir, Medine Nilüfer, Medine Zişan, Mehpare, Melek Anna, Melek Asya, Melek Buse, Melek Erva, Melek Gül, Melek İlsu, Melek Rukiye, Melek Sevgi, Melek Sıla, Melek Şenel, Meliha Nisa, Melihasu, Melike Nisa, Melike Arzu, Melike Beyza, Melike Candemir, Melike Elif, Melike Gizem, Melike Irmak, Melike İzem, Melike Kübra, Melike Özge, Melike Sevilay, Melike Ülkü, Melike Yağmur, Melike Yaren, Melisa Damla, Melisa İkbâl, Melisa İlayda, Melisa Naz, Melisanur, Menduha, Menekşe Nur, Meral Ceren, Meral Sevdener, Merve Bahar, Merve Dilek, Merve Gülizar, Merve Medine, Merve Melike, Merve Nihal, Merve Nisa, Merve Rabia, Merve Şenel, Merve Zeynep, Meryem Aliye, Meryem Aysima, Meryem Azra, Meryem Buse, Meryem Can, Meryem Ecem, Meryem Elif, Meryem Gül, Meryem İkra, Meryem İmran, Meryem İrem, Meryem Kevser, Meryem Merve, Meryem Nagehan, Meryem Naz, Meryem Nida, Meryem Rabia, Meryem Sümeyra, Meryem Yağmur, Meva Nur, Mevhibe, Mevla, Mevlide Naz, Mevlüde Ayşe, Mevlüde Nisa, Mevlüde Nur, Meyra, Meyrem, Mısra Gülümser, Mısra, Mihri Pınar, Mihrişah, Mina Naz, Mina Nur, Mine Şevval,

Miraç Nazlı, Miraç Reyhan, Miraç Sude, Miraçirem, Miray Ezel, Miray Naz, Miray Nur, Miray Şeyma, Mirayda, Mislina Yaren, Mislina, Miyese Kübra, Muazzez İpek, Muazzez, Muhterem Gül, Muhterem Kübra, Muhterem Merve, Muhterem Nur, Mukadder, Mukaddes Fatma, Müberra, Mürşide Dilara, Naciye Ceren, Naciye Zuhal, Nadide Cemre, Nadide Elif, Nagihan İlayda, Nagihan, Narin Canan, Nas, Naz Irmak, Naz Sadiye, Naz Yükselnur, Nazgül, Nazife Kübra, Nazife Nur, Nazlı Belinay, Nazlı Nisa, Nazlı Sıla, Nazlı Sultan, Nazlı Yağmur, Nazlıgül Tuana, Nazlım Zuhal, Nazlısu, Nazmiye Nur, Nazsu, Nebile, Nebiye Şeyma, Necla İpek, Nefia Nazlı, Nefise Ecem, Nehir Asya, Nehir Aysu, Nehir Ekin, Nehir Naz, Nehir Sultan, Nejla Naz, Neriman, Nermin Sekiye, Nesibe Zehra, Nesil Cemre, Nesligül, Neslihan Aslı, Neslihan Ayşen, Neslihan Betül, Neslihan Dilara, Nesrin Özlem, Neşe Sudenaz, Neşe Yeliz, Neva Duru, Neva Gül, Nevin Sude, Nezahat, Neziha Aral, Neziha Nur, Nezihe Ezel, Nezihe, Nida Özgem, Nigar Nehir, Nigarnur, Nil Berrak, Nil Özgü, Nilay Melis, Nilay Yağmur, Nilgül, Nilifer Deniz, Nilüfer Ela, Nilüfer Sude, Nilüfer, Nimet Nida, Nimet Sena, Nisa Aynur, Nisa Aysima, Nisa Bedriye, Nisa Deniz, Nisa Dilek, Nisa Ela, Nisa Gizem, Nisa Gökçe, Nisa Gül, Nisa Hatice, Nisa Işıl, Nisa İrem, Nisa Meltem, Nisa Müzeyyen, Nisa Naz, Nisa Nehir, Nisa Nida, Nisa Nil, Nisa Öykü, Nisa Perihan, Nisa Pınar, Nisa Reyhan, Nisa Solmaz, Nisa Şevval, Nisa Zeynep, Nisanur Gökçe, Nisanur Sultan, Nisanur Tuana, Nur Alara, Nur Aleyna, Nur Beren, Nur Çiçek, Nur Nazife, Nur Nisa, Nur Senem, Nur Sima, Nur Tuana, Nur Yağmur, Nural, Nuray Vesile, Nurçin, Nurdagül, Nurgül, Nurdan Merve, Nurhan, Nuriye Irmak, Nuriye Nisa, Nuriye, Nurkevser, Nurlu, Nursela, Nurselin, Nursena Deniz, Nursena Zeynep, Nursima Dilek, Nursima Fatma, Nurşen Jülide, Nurtane, Nurten, Nurulayn, Oruç Naz, Oya Berfin, Oya Sahra, Oya Sevinç, Oya Zeynep, Özenay, Övgü, Öykü Azra, Öykü Irmak, Özden, Özen, Özge Ceren, Özge Deniz, Özgül Kübra, Özgür, Özlem Dilek, Özlemnaz, Özlenen, Öznur Irmak, Öznur Sıla, Pakize Safiye, Pamuk Sude, Pelin Buse, Pelin Cemre, Pelin Çiğdem, Pelin Su, Pembe, Pembegül, Peri Nisa, Perihan Ceyda, Perihan İrem, Pınar Buse, Pınar Ceylan, Pınar Sudenaz, Pınar Zeynep, Rabia Begüm, Rabia Eda, Rabia Güllü, Rabia Hatice, Rabia Irmak, Rabia İrem, Rabia Neslihan, Rabia Ravsa, Rabia Sıla, Rabia Sude, Rabia Sueda, Rabia Şevval, Rabia Yadigar, Rabia Zehra, Rahime Nazlım, Rahime Nur, Raife Nur, Rana Gül, Rana Özlem, Rana Türkan, Rana Yağmur, Ravza İlayda, Ravza İlkey, Raziye, Refia, Refika, Reyhan Özlem, Reyhan Yağmur, Rezzan, Rojdanur, Rojin, Ronay Helin, Roza, Rukiye Özlem, Rumeysa Medine, Rumeysanur, Ruveyda Nur, Rumeysa Hatice, Rumeysa Kübra, Rumeysa Sinem, Rumeysa Zilan, Rumeysasu, Ruveyda Gül, Ruveyda Zeynep, Rüyanur, Sılanur, Sabiha Gökçek, Sabiha Merve, Sabiha Nur, Sabiha Yağmur, Sabriye Sıla, Sadet, Safa, Safinaz Irmak, Safir Selen, Safiye Dila, Safiye Eylül, Safiye Nur, Sahra Melis, Sahra, Sakine, Saliha Aleyna, Saliha Serra, Saliha, Sanem Zeynep, Saniye Gizem, Saniye Nur, Sebiha, Sebihat, Sebile Nisa, Seçil, Seda Sevcan, Sedef Asel, Sedef Berfin, Sedef Hanım, Sefa Sibel, Sefa Yaprak, Seher Ezgi, Selbi, Selda Özlem, Selda, Seldanur, Selena Sıla, Selin Akasya, Selin Nur, Selina, Selinay, Selva Fatma, Selva, Selvi Gizem, Selvinaz, Selvinur, Sema Ece, Sema Ecrin, Sema Hale, Sema Sibel, Semanur Merve, Semiha Gülümnaz, Semiha, Semire Gül, Semiye Eylül, Semiyenur, Sena Gülşen, Sena Gülsüm, Sena Meryem, Senagül, Senasu, Senay, Senem Mekseline, Senem Melis, Senemnaz, Sera, Serap Rumeysa, Seray, Serpil Gizem, Serpil Nur, Serpil Yağmur, Serra, Sevcan Nihal, Sevcan, Sevda Nur, Sevdanur, Sevgi Fatma, Sevgican, Sevil Sevim, Sevim Kübra, Sevim Selen, Sevimnur, Sevinç Sultan, Sıdıka Betül, Sıla Aleyna, Sıla Aysima, Sıla Beyza, Sıla Nehir, Sıla Ravza, Sırma Nur, Sibel Şeyma, Sıla Sude, Simin Ece, Sinem Gül, Sinem İlayda, Sinem Naz, Sonay, Songül Medine, Songül Yağmur, *Sophie Hazal*, Su Eda, Su Evin, Suay, Sude Birgül, Sude Cemre, Sude Deniz, Sude Emine, Sude Esmâ, Sude Güllü Naz, Sude Nil, Sude Sedef, Sude Sultan, Sudegül, Sudem Ferda, Sudem, Sudenaz Sultan, Sudenur Rabia, Sueda Ennur, Sueda Kevser, Sueda Vildan, Suede Yeter, Sultan Sukeyne, Sultan Berrin, Sultan Nehir, Sultan Sümeyra, Sultan Şevval, Sultan Tuğba, Sumira, Suna Emine, Suna Gül,

Süheyla Aleyna, Sümeýra Nur, Sümeýye Aysu, Sümeýye Ceren, Sümeýye İkra, Sümeýye Melek, Sümeýye Nisa, Sümeýye Nur, Sümeýye Perihan, Sümeýye Senem, Süreyya, Şahide, Şaziye Nehir, Nelin, Şaziye Nur, Şaziye Uğur, Şaziye, Şebnem Hazar, Şebnem, Şemsi Bahar, Şenel Beyza, Şenel Şüheda, Şenel Zehra, Şengül Nur, Şerife Damla, Şerife Naz, Şerife, Sevde Nisa, Şevval Buse, Şevval Esmâ, Şevval Hüda, Şevval İkra, Şevval Kübra, Şevval Nisanur, Şevval Nur, Şevval Sena, Şevval Zehra, Şeyda Esmâ, Şeyda İrem, Şeyda Sevim, Şeyma Aybüke, Şeyma Rukiye, Şeyma Sıla, Şeymagül, Şeymanur Remziye, Şibanur, Şilan, Şimal, Şirin Sıla, Şirin Yaren, Şule Efdal, Şule Nisa, Şulenaz, Şüheda Aybüke, Şüheda Nisa, Şükran Beren, Şükriye Nur, Şükriye Zeynep, Şükriye, Tamay, Tanem Dilem, Tanem Eylül, Tanem Sena, Tara, Tellinur, Toprak Nehir, Tuana Bengül, Tuana Selma, Tuanna Ezel, Tuğba Anıl, Tuğba Ceren, Tuğba Naz, Tuğba Sena, Tuğba Şenel, Tuğçe Azra, Tuğçe Hilal, Tuğçe Sinem, Tuhana, Tutku, Tülay Nur, Tülin Hüsna, Türkan Irmak, Türkan Melisa, Türkan Nur, Türkan Pelin, Türkan Sude, Türkü, Ülger, Ülkem Ceyda, Ülker Zehra Deniz, Ülkü Melek, Ülkü Selin, Ülkü Şeyma, Ümmü, Ümmühan Gül, Ümmüselleme, Ümran Nur, Ümran, Ümürsün, Vahide, Verde, Yağmur Seren, Yağmur Aleyna, Yağmur Azra, Yağmur Cennet, Yağmur Damla, Yağmur Ela, Yağmur Esin, Yağmur Hatice, Yağmur İlayda, Yağmur Kübra, Yağmur Nur, Yağmur Rabia, Yağmur Sena, Yağmur Seval, Yağmur Yasemin, Yanur Nida, Yaprak Zehra, Yaprak, Yaren Büşranur, Yaren Gülsüm, Yaren Kutlu, Yaren Melisa, Yaren Öznur, Yaren Semiye, Yaren Sıla, Yaren Sultan, Yasemin Buse, Yasemin Eylül, Yasemin Gül, Yasemin Nazlı, Yasmin, Yekta, Yeliz Nur, Yeşim Melisa, Yezda Gül, Yezda Nur, Yezdan, Yıldız Asime, Yıldız Berru, Yıldız Kevser, Yıldız Tuana, Yonca, Yüksel Can, Yüksel Ece, Yüksel Miraç, Yüstra, Zahide Begüm, Zahide Nisanur, Zahide Yağmur, Zehra Yaren, Zehra Betül, Zehra Dursun, Zehra Eylül, Zehra İlgin, Zehra Irmak, Zehra İlayda, Zehra İrem, Zehra Meltem, Zehra Seçil, Zekiye Nur, Zelal Gül, Zeliha Asel, Zeliha Berra, Zeliha Beyza, Zeliha İrem, Zeliha Yaren, Zelihagül, Zemzem Betül, Zemzem Nur, Zemzem, Zennup Buse, Zennup, Zerda, Zerinnur, Zerrin, Zeycan, Zeycem Irmak, Zeynep Şule, Zeynep Ahsen, Zeynep Aleyna, Zeynep Aslı, Zeynep Ayça, Zeynep Bade, Zeynep Bahar, Zeynep Beren, Zeynep Berfin, Zeynep Beria, Zeynep Berra, Zeynep Burcu, Zeynep Buse, Zeynep Damla, Zeynep Dilara, Zeynep Duru, Zeynep Efsun, Zeynep Ela, Zeynep Elfidâ Sıla, Zeynep Eylül, Zeynep Ezo, Zeynep Gökçe, Zeynep Göksenin, Zeynep Gülin, Zeynep Hazal, Zeynep Irmak, Zeynep İmran, Zeynep İsmihan, Zeynep Melek, Zeynep Meltem, Zeynep Nida, Zeynep Nidanur, Zeynep Özge, Zeynep Rana, Zeynep Rüya, Zeynep Sâhra, Zeynep Sevde, Zeynep Sıla, Zeynep Suğra, Zeynep Şevval, Zeynep Tuğçe, Zeynep Yaren, Zeynep Yüksel, Zeynep Zehra, Zeynep Zinnur, Zeynepsu, Zeytin, Zilan Yaren, Zinet, Ziney, Zişan Betül, Zişan Ece, Zöhre Nur, Zöhre, Zübeyde Aynur, Zübeyde Nur, Zümra Naciye, Zümra Nur, Zümral, Zümray (1).

Şimdi yukarıda dökümü yapılmış olan adların, cinsiyet bakımından merkez ilçelere göre dağılımını, kaç kelimedenden oluştuklarını ve birden fazla sözcükten oluşan adların bitişik ve ayrı yazım sıklıklarını tablo üzerinde görelim:

1. Tablo: Adların, cinsiyet bakımından merkez ilçelere göre dağılımı

Erkek Adları

Toplam	Şahinbey	4468	7912 (% 51,73)
	Şehitkâmil	3444	
Tek Kelimededen Oluşanlar			3773 (47,69)
İki Kelimededen Oluşanlar	Bitişik Yazılanlar		689 (% 8,71)
	Ayrı Yazılanlar		3143 (% 39,72)
Üç Kelimededen Oluşanlar			307 (% 3,88)
Kız Adları			
Toplam	Şahinbey	4200	7382 (% 48,26)
	Şehitkâmil	3182	
Tek Kelimededen Oluşanlar			4128 (% 55,92)
İki Kelimededen Oluşanlar	Bitişik Yazılanlar		1282 (% 17,37)
	Ayrı Yazılanlar		1803 (% 24,42)
Üç Kelimededen Oluşanlar			169 (% 2,29)
Genel Toplam			15294 (%100)

2) Kaynaklarına göre adların tasnifi

Günlük iletişimde, kişi adları, en çok kullanılan hitap sözcükleri arasında yer alır. Dolayısıyla, anne-babalar, çocukları için sürekli olarak kullanılan bu sözcüklerin çağrışım alanlarını önemser. Bu yönüyle, yer yer sadece kulağa hoş geldiği için verilen tek adlar veya ses uyumu olsun diye çiftleştirilen adlara rastlanmakla beraber, Gaziantep çocuk adları, genel itibarıyla Türk milletinin inanç, tarih ve tabiata yönelik değer yargılarını anımsatıcı özelliktedir. Bu anımsatmada, kişi, iyelik dairesinde önemsedığı varlıkları özdeşleştirir. Bazen de yakınında bulunan ile uzaktakini önemsedığını, beğendiğini hissettirir.

Şimdi, 2007 yılında doğup Gaziantep nüfusuna kaydedilen çocukların adlarını kaynakları bakımından sınıflandıralım:

a) Dinî adlar

i) Hz. Allah'ın ad ve sıfatları

Cabbar, Cemil, Celal, Cemal, Kemal, Kadir, Kerim, Gani, Mecit, Mahmut, Rahman, Raif, Vahit vb.

ii) Hz. Peygamberin ad ve sıfatları

Muhammed Resul, Ahmet Mustafa, Ahmet Muhammet, Mahmut, Nebi, Resul vb.

iii) Hz. Peygamberin akraba ve arkadaşlarının adları

Ebubekir Sıddık, Osman, Ömer, İmam Ali, İmam Hüseyin, Hamza, Abuzer, Bilal Habeş, Musap Umeyr, Talha; Amine, Hatice Kübra, Ayşe, Fatma, Rukiye, Şeyma, Ümmügülsüm, Zeynep vb.

iv) Diğer peygamberlerin ve din büyüklerinin adları

Adem, Davut, Salih, Süleyman, Eyyup, Halil İbrahim, İdris, İlyas, İsa, İshak, İsmail, Nuh, Şuayıp Yuşa, Yakup, Yusuf; Hasan Basri, Veysel Garani, Habil, Zeynel Abidin; Havva, Asiye, Hacer, Meryem, Zeliha, Nesibe, Rabia, Sümeyye vb.

v) Dini motifler içeren diğer adlar

İslam, İkra (hem kız hem erkek adı olarak), Taha Yasin, Mevlüt, Cebrail, İsrail, Mikail, Miraç, Burak, Beytullah, Feyzullah, Seyfullah, Emrullah Ensar, Furkan Hacı, Hanifi; Cennet Tuğba, Ebrar, Elif, Esmanur, Firdevs, Hiranur, Mina, Esmâ Hüsna, İmran, Kevser, Medine, Merve Sefa, Mina, Miraç, Nisanur, Ünzile, Kader, Vildan, Zemzem Nur vb.

b) Millî/tarihî adlar

i) Tarihteki türk büyüklerinin adları

Mete, Atilla, Ayberk, Oğuz Kağan, Mevlana, Yunus Emre, Çağatay, Sencer Han, Osman Gazi, Ertuğrul, Fatih Mehmet, Yavuz Selim, Seyid Burhaneddin, Mustafa Kemal, Mehmet Akif, Ahmet Haşim vb.

ii) Diğer tarihî adlar

Rüstem, İskender, Selahattin Eyüp, Timuçin, Harun Reşit, İbrahim Etem, Behlül; Selcan, Şahsanem, Aslı, Leyla vb.

c) Doğayla ilgili adlar⁴

Bitki adları (Kız adı olarak): Başak Esmâ, Çiçek, Çiğdem, Funda, Gül, Roza, Manolya, Melisa, Menekşe, Nergiz, Yasemin, Yonca, Yaprak vb.

Ağaç adları: Çınar; Defne, Fidan, Selvi.

Meyve adları (Kız adı olarak): Kiraz, Zeytin.

Nehir adları (Erkek adı olarak): Aras, Arda, Fırat, Tuna.

Hayvan adları: Aslan, Buğra, Doğan, Şahin, Tuğrul; Ceylan, Ceren, Suna.

Doğa kaynaklı diğer adlar: Deniz, Işık Evren, Kuzey, Batı, Rüzgar, Serin, Boran, Ada, Toprak, Demir; Azra Nehir, Cansu Dere, Cemre, Derya, Doğa, Ekin, Güneş, Kumsal, Mehtap, Sema vb.

ç) Yöredeki yatır adları

Ökkeş, (Ukkâşe bin Mihsan el-Esedî), Seydi Vakkas (Şad bin Ebi Vakkas, Memik (Memik Dede).

d) Doğum zamanıyla ilgili adlar

Muharrem, Recep, Şaban, Ramazan, Bayram, Cuma, Regaip, Beraat, Şafak; Şevval, Ayşe Arife, Ayşe Nisan, Bahar Sultan, Eylül, Oruç, Seher vb.

e) İyi dilek bildiren, anlamı güzel olan adlar

Cesaret, Cesur, Cihangir, Coşkun, Deha Abdullah, Derin, Derman, Engin, Erol, Muzaffer, Önder, Şenol, Uygur; Asude, Berrak, Duru, Halise, Gülümser, Güngör, Kadife, Makbule, Pembegül, Saadet, Sevil, Sevil Sevim, Şirin Yaren vb.

f) Çocuğun ilk olduğunu bildiren adlar

İlker, İlkan; İlkay, İlknur, İlkim Naz, İlknur Elif

g) Çocuğun son olduğunu bildiren (veya son olması dilenen) adlar

Soner; Büşra Sonnur, Songül, Sonay, Yeter⁵

ğ) Çocuğun yaşaması dilenen adlar

Duran, Yaşar; Dursun, Durdu⁶

h) Milliyet bildiren adlar

Arap, Göktürk; Türkan, Gürcü.

ı) Meşhur kişilerin adları

Recep Tayip, İsmail Cem, Gaffar Okan, Polat, Yıldırım Çınar, Sami Yusuf; Hayrunnisa Gül vb.

i) Ses uyumunun öncelendiği adlar

Akkan Akkomat, Bulut Beytullah, Can Cuma, Cemal Can, Orkun Furkan, Talha Tanıl; Aysu Aysel, Dilge Duru, Elif Ela, Ece Eva, Ekin Evra, Elif Enzel, Emine Mine, Canan Cemre, Damla Dila, Hatice Tuğçe, Safir Selen, Saliha Serra, Seda Sevcan, Selena Sıla, Selin Su vb.

Şu adların verilisinde de ilgi çekici bir ad verme düşüncesinin, dolayısıyla sözcüğün anlamından çok, sesinin belirleyici rol oynadığını düşünüyoruz:

⁴Eski Türk tarihinde de Çekirge, Doğan, Balaban, Kurt, Eşek, Köpek, Laçın, Tuğrul, Buğra, Buka (Boğa), Koç, Tecekik, Karınçe (Karınca) gibi hayvan adları; Badıncan (Patlıcan), Nohut, Mercimek, Buğday, Çavdar gibi bitki adları ve Teniz (Deniz), Temür(Demir), Kün (Gün), Ay vb. doğadan diğer varlıkların adları, kişi adı olarak kullanılmıştır. (bk. Sümer 1999, I. c.)

⁵ Bazı yörelerimizde “Yeter” yerine, kız adı olarak “Tamam” adı da verilmektedir.

⁶ Hem kız hem erkek adı olarak kullanılmış.

Mayıl, Reslen, Edvin Cem, Ener Suey, Erci, Pusat Berke; Afra, Akanda, Alara, Aleyna, Alina, Almila, Almına, Belçim, Belinay, Beliz, Bennu, Beren, Berra, Berre, Beril, Cansu Linda, Birce Nevra, Dilara Tuana, Elfin, Elisa Dua, Elisra, Erva, İklima, İlarda, İlda Bade, Lal Derin, Kayra, Lara, Ledeyna, Lila, Lina, Liva, Maya, Melda, Melisa Tuana Menduha, Mira, Senem Mekselina, Serra vb.

k) Konuluş nedeni tartışmalı adlar

Bazı adların konuluş nedeni konusunda, araştırmacılar, farklı görüşler ileri sürmektedir. Bunları kısaca belirtelim:

Kezban (İki çocuğa verilmiş.): Kimi araştırmalarda “*Azrail almasın, nazar değmesin vb. nedenlerle verilen anlamca kötü adlar*” arasında anılan bu ad için, Şahin, Tokpınar’ın konuyla ilgili yayınlanmamış araştırma yazısına da gönderme yaparak, şöyle der: “*Kezban’ı hep yalancı manasına anlayanlar, Kur’an’daki (tükezziban) ile karıştırmışlardır. Çoğu kimseler Farsçadaki (ev hanımı) manasına gelen (Kedban)’dan alınma Kezban’ı, Arapçadaki ‘yalanlayan’ manasına gelen tükezziban’dan alınma sanarak bu isimden hep ürkmüşlerdir.*”

Bizce de, Arap-Fars kültürüne hâkim kişilerce tarih içinde, bu adın kullanılmış olması, onun Farsça “bir daireyi idare eden kadın” anlamındaki “ked-bânû كدبانو”⁷’dan geldiği fikrini desteklemektedir. Bu tür kişilerin, çocuklarına “yalancı” anlamına gelen bir ad verebileceği düşüncesi, mantıklı görünmemektedir. Bununla birlikte, kimi şahısların, halk arasında sıklıkla okunan Rahman suresinde tekrarlanan “tükezziban” fiilinden esinlenerek, anlamını bilmediği halde, sadece Kuran’da geçtiği için çocuğuna Kezban adını vermesi de mümkündür.

Âsiye (On bir defa tek; on iki defa birinci isim; iki defa da ikinci isim olmak üzere toplam yirmi beş çocuğa verilmiş.): “İsyankâr” anlamına geldiği için, Hz. Peygamber tarafından, ‘Âsiye عاصية adının Cemile ile değiştirildiği ifade edilir (bk. Kurul 1998: 333). Bundan olacak ki Âsiye adının kötü bir anlam içerdiği kanaati yaygındır. Türk Dil Kurumunun *Kişi Adları Sözlüğü*nde de bu ad, Ar. kız adı olarak “isyan eden” anlamıyla verilir. (tdk.gov.tr/kişi adları sözlüğü). Ancak, halkımızın “isyankâr” anlamını kastederek Âsiye adını kullandığını düşünmüyoruz. Bizce bu ad, Hz. Peygamberin değiştirdiği ‘Âsiye عاصية değil; Hz. Musa’yı Nil’den çıkarıp büyüten ve İslam dininde saygın bir yeri olan kederli, mahzun anlamındaki Âsiye أسية adından esinlenilerek verilmiştir. Zaten bu adın kaynaklardaki yazılışı da عاصية değil; أسية şeklindedir (bk. İbn-i Kesir 1985: 232; Devellioğlu 1988: 56)⁸.

Döndü (İki defa tek; iki defa birinci isim; iki defa da ikinci isim olarak kullanılmıştır.) /**Döne** (On beş defa tek, üç defa birinci isim, iki defa da ikinci isim olarak kullanılmıştır.):

Kimi kaynaklar, Döndü, Döne gibi adları, yalnız kız çocukları olanların, bir sonraki çocuklarının erkek olması dileğiyle koyduklarını ifade ederken (bk. Kurul 1981: 126; Kurul 1998: 333); kimi kaynaklar, bu adların tıpkı Duran; Dursun, Durdu adları gibi, çocuğun yaşamasını dilemek amacıyla verildiğini ifade etmektedir. (bk. Sümer 1999: 18-19)⁹. Ancak, dön- eylemi, bir değişimi ve dönüşümü ifade ettiğinden, kızdan oğlana geçişi bildirmesi açısından, birinci görüş, bizce daha makul görünmektedir.

3) Kökenlerine göre adların tasnifi¹⁰

⁷ (bk. Devellioğlu 1988: 601).

⁸ Süleyman Çelebi’nin Mevlit’inde de Asiye adı, أسية şeklinde geçmektedir. bk. Süleyman Çelebi, *Mevlit-i Şerif (yayına hazırlayan Yusuf Tavaslı)*, s. 5. Tavaslı Neşriyat. Basım tarihi ve basım yeri yok.

⁹Sümer, Türk tarihinde, *Dilenci, Eşek Tuğlu, Tizekçi (Tezek toplayan) adlarının da nazar değmemek için verildiğini söyler.* (bk. Sümer 1999, I. c.)

¹⁰ Adların kökenlerine göre tasnifinde, Türk Dil Kurumunun *Kişi Adları Sözlüğü* ve Ferit Devellioğlu’nun *Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Lûgat*’ı esas alındı.

Gaziantep'te 2007 yılında kız ve erkek çocuklara verilen adların büyük bir kısmını Arapça kökenli adlar oluşturmaktadır. Bu durum kız ve erkek adlarının kullanım sıklığı sırasına bakıldığında rahatlıkla görülmektedir. Bunun yanı sıra, Türkçe ve Farsça kökenli adlar da önemli yer tutmaktadır. Ayrıca yer yer Batı veya Doğu dillerinin söyleyişi esas alınarak yazılmış adlar ile yöresel söyleyiş özelliği gösteren adlara rastlanmaktadır. Batı veya Doğu dillerinin söyleyişine göre yazılan adların Türkiye dışında yaşayan, ancak Türkiye ile bir tür bağlantısı olan kişilerce verildiğini düşünüyoruz. Yine mahalli sözcüklerin/söyleyişin öne çıktığı bazı kız ve erkek adlarına da rastlanmaktadır. Bu adlar şöyle örneklendirilebilir:

a) Türkçe adlar

Barış, Başar, Batı, Engin, Erdem, Ünal, Yaşar, Görkem; Damla, Deren, Deniz, Dilek, Doğa, Döne, Duru, Duygu, Ekin, Gizem, Gökçe, Gönül, Gözde, Özge, Övgü, Öykü, Oya, Sevgi, Solmaz, Türkü, Yağmur vb.

b) Arapça adlar

Abbas, Abdullah, Ahmet, Beraat, Burhan, Cuma, Ender, Furkan, Ömer, Ramazan; Aleyna, Ayşe, Beyda, Büşra, Cennet, Elif, Eda, Feride, Gamze, Rana, Ruveyda, Zeynep vb.

c) Farsça adlar

Baran, Bülent, Cihan, Derman, Ejder, Mert; Asude, Arzu, Banu, Berfin, Berna, Buse, Derya, Dilan, Dilara, Diyar, Gül, Pembe, Pervin vb.

ç) Moğolca adlar

Ceren, Ceylan.

d) Farklı dillerin karışımı adlar

Ali Eren, Alper Cemil, Barış Hüseyin, Doğukan Melik, Fethullah Kaya, Hüseyin Özkan, Kerem Gökay, Muhammed Erol, Muhammet İlker, Muharrem Erdoğan, Şükrü Ayberk, Tahir Soner Behzat Melih, Cenk Abdullah, Civanmert Yusuf, Abdullah Serhat, Nurettin Baran, Akın Bora, Azad Yoldaş, Ege Behram, Salman Köksal; Aleyna Damla, Ayşegül, Ayşe Işıl, Başak Esmâ, Bengü Nisa, Cennet Ceren, Damla Nur, Dilay Rabia, Elif Deniz, Hivay, Melike Candemir, Nursima Dilek, Ülker Zehra Deniz vb.

e) Yabancı sözcüklerin/söyleyişin öne çıktığı adlar

Anton Hüseyin (Anne: Ela; Baba: İlhan), **Arda Luca** (Anne: Özlem; Baba: Cengiz), **Dennis Hüseyin** (Anne: Hülya; Baba: Fikret), **Erhard Atakan** (Anne: Sevda; Baba: Erhard Klaus), **Eduard** (Anne: Alexandra; Baba: Orhan), **Kenan Jakob Teoman** (Anne: Sylvia Barbara; Baba: Belamir Eyüp), **Lucas Efe** (Anne: Rahime; Baba: Ali İhsan), **Mickaël Yusuf Nurettin** (Selma; Zeynel), **Melik Mohammed:** (Anne Eser; Baba: Sami), **Noah** (Anne: Christine; Baba: Mehmet Ali), **Suhel** (Anne: Zarghoona; Baba: Amanullah), **Timur Thomas** (Anne: Derya; Baba: Selim); **Melek Anna** (Anne: Eka; Baba: Ahmet Atıla); **Sophie Hazal** (Anne: Punar; Baba: David), **Buse Chloe** (Anne: Yıldız; Baba: Cengiz).

f) Mahalli sözcüklerin/söyleyişin öne çıktığı adlar

Berzani, Rezzan, Mamo; Berivan, Besey, Ziney, Dylana Beritan, Emine Rojin, Havin, Heja, Helin, Hevin, Leda Mizgin, Ronay Helin, Şilan, Zilan vb.

Şeyho Samed, Şiho; Ayyuş Nur, Ezo Meryem, Hadduç, Happa vb.

4) Dilbilgisel görünümüne göre adların tasnifi

Öncelikle Eski Türk tarihindeki adların dilbilgisel görünümüne kısaca bakalım:

Eski Türk tarihinde unvan grubu kuruluşundaki adlar başta olmak üzere, birleşik adlar ile sıfat tamlaması kuruluşundaki adlar yaygındır. Ayrıca tek adlar ile isnat grubu ve cümle kuruluşundaki adlara da rastlanmaktadır. **Bazı örnekler:** **Tek ad:** Ögünç, Umay; **Unvan Grubu Kuruluşundaki Adlar:** Bumin Kağan, Bars Beg, Yollik Tigin; İl Bilge Katun; **Birleşik ad:** Bars Buğa, İl Arslan; Ay Çiçek; **Ad Tamlaması:** İt Oğlu, Şah Kulu; **Sıfat Tamlaması:** Yapagulu

Koca, Ak Daş; **Sıfat-fiil Grubu:** Toz Koparan, Tanrı Virmiş; **Cümle:** Toğan Toğdı, Tagrı Birdi, Tursun, Döndü.¹¹

2007 yılında doğup Gaziantep nüfusuna kaydedilen çocukların adlarının dilbilgisel görünüşleri ise şöyledir:

Erkek adlarının % 47,69'u; kız adlarının ise % 55,92'si tek sözcükten oluşmaktadır. Bu adlara kaynaklık eden sözcüklerin büyük bir kısmı, Türkçenin söz varlığı içerisinde bir varlığı/kavramı karşılayan tür adı veya bir varlığın özel adıdır. Ayrıca, sıfatların, sıfat-fiillerin, eylemlerin de yer yer ad olarak kullanıldığı görülmektedir. Yine erkek adlarının % 52,31'i, kız adlarının ise % 44,08'i birleşik ad, sıfat tamlaması, Arapça/Farsça tamlama, unvan grubu vb. kelime gruplarından ve cümle kuruluşundaki söz dizilerinden oluşmaktadır. Bunlar içinde en fazla öne çıkanlar ise birleşik ad kuruluşundakilerdir. Ayrıca, nadiren de olsa, iyelik, isnat ve sıfat-fiil grubu kuruluşundaki adlara da rastlanmaktadır. Şimdi bu adları örneklendirelim:

a) Tek kelimededen oluşanlar

i) Bir varlığın/kavramın adı olanlar:

i. Bir varlığın özel adı olanlar:

Arda, Adem, Cebrail; Meryem, Rabîa, Bağdat vb.

ii. Somut veya soyut tür adı olanlar:

Deniz, Demir, Ejder; Görkem, Övgü, Simge, Türkü, Ülkü vb.

ii) Sıfat olanlar:

Mert, Yiğit, Zeki, Derin; Narin, Muazzez, Nazlı, Ela vb.

iii) Sıfat-fiil olanlar:

Duran; Özlenen, Gülen vb.

vi) Çekimli fiil olanlar:

Anıl, Başar, Yücel; Dursun, Döndü, Seçil, Sevil vb.¹²

b) Birden fazla sözcükten oluşanlar

i) Birleşik ad kuruluşunda olanlar:

Ali Osman, Taha Yasin, Muhammed Fırat, Yıldırım Çınar; Aylin Akasya, Ayliz Şevval, Aysunida vb.

ii) Sıfat tamlaması kuruluşunda olanlar:

i. Birinci unsuru nitelik/durum vb. bildirenler:

Asil Ramazan, Aziz Muhammed, Civanmert Yusuf, Çağdaş Kaan, Güllü Mehmet, Sarp Kaan, Saygın Tuna, Yağız Sua; Güler Naz, Mukaddes Fatma, Tamay; Pembe Nur vb.

ii. Birinci unsuru milliyet, meslek, statü vb. bildirenler:

Arap Mehmet, Habeş Hayri, Resul Ali, Şih Mehmet, Mürşit Enes, Muhtar Arda vb.

iii) Unvan grubu kuruluşunda olanlar:

Cengizhan, Oruç Gazi, Özerhan, Sait Mirhan, Yusuf Kağan; Ayşe Hatun, İlayda Hanım vb.

iv) Sıfat-fiil grubu kuruluşunda olanlar:

Kardelen

v) Cümle kuruluşunda olanlar:

Ünal, Erol, Şenol, Vural, Ömür Erdi; Hüsne Döndü, Nisa Solmaz, Gül Yüksel vb.

vi) Isnat grubu kuruluşunda olanlar:

¹¹ Daha fazla örnek için bk. Sümer 1999, I. c.

¹² Ek-fiille yüklemleşmiş “Ümürsün” adı ile Arapça “Oku” anlamındaki “İkra” adını da bunlar arasında sayabiliriz.

İsminur, Nesligül vb.

vii) Birinci kelimesi iyelik ekiyle pekiştirilenler:

Gülümnaz, Tanem Sena vb.

viii) Arapça/farsça tamlama kuruluşunda olanlar:

Abdulfettah, Abdulgani; Hayrunnisa, Mihrişah, Nurulayn, Hanzade vb.

Sonuç

1) Özü itibariyle dinî ve millî motifler içermekle beraber, Gaziantep'te ad verme geleneğinin önemli ölçüde değişmekte olduğu gözlenmektedir. Söz konusu değişim, şu noktalarda yaşanmaktadır:

a) Adın verilisinde, aile büyüklerinin değil, çocuğun kendi anne babasının tercihi belirleyici olmaktadır. Bu durum, önemli ölçüde çekirdek aile tipinin yaygınlaşmasından ve bireylerin kendileriyle ilgili konularda özgürce karar verme isteğinden kaynaklanmaktadır.

b) Büyük anne ve büyük baba adlarının torunlara verilmesi, nerdeyse bir gelenek halini almıştır. Anne ve babalar, büyük aile bireylerinin (büyük anne ve büyük baba) adlarını kendi çocuklarına vererek onlara değer verdiklerini, adlarını yaşatmak istediklerini bildirmek isterler. Bu durum aynı zamanda çift adların yaygınlaşmasının da önemli bir nedenidir. Çünkü kimi zaman, hem anne hem de baba kendi anne/babasının adını çocuğuna vermek ister. Bazen de kişi, anne babasının adıyla birlikte söyleyiş veya anlamını beğendiği başka bir adı daha koymayı düşünür. İşte bu tür durumlar çift ad vermeyi, zaruret haline getirir. *İlke Hüseyin, Ayyuş Nur* gibi, biri klasik; diğeri yeni olan çift adların konmasında bu tercihlerin önemli rol oynadığını düşünüyoruz.¹³

c) Gaziantep'te, göbek adı verme geleneği, eskisi gibi yaygın değildir. Bizce bu durum, büyük ölçüde, teknolojik gelişmeler sonucu, çocuğun cinsiyetinin çok önceden belli olması, dolayısıyla da adın önceden kararlaştırılmasından kaynaklanmaktadır.

d) *Mayıl; Afra, Akanda, Alina, Almila* gibi ölçünlü dilde pek kullanılmayan adlar yaygınlaşmıştır. Anlamı herkesçe bilinmeyen bu tür adlara sözlükler, film kahramanları ve sanatçılar için özel olarak tasarlanan ilgi çekici adlar, önemli ölçüde kaynaklık etmektedir. Özellikle kız adlarında görülen bu durum, bizce anne ve babaların alışılmışın dışına çıkma, ilginç bir ad koyma isteğinden kaynaklanmaktadır.

2) 2007 yılında doğup Gaziantep nüfusuna kaydedilen çocukların sayısı, **7912**'si erkek; **7382**'si kız olmak üzere, toplam **15294**'tür.

3) **7912** erkek çocuk için **2553**; **7382** kız çocuk için ise **2149** farklı ad kullanılmıştır. Dolayısıyla toplam **15294** çocuk için kullanılan farklı ad sayısı, **4702**'dir.

4) Adların sıklık sırasında, ilk on sırayı, **erkeklerde**, *Mehmet (228), Mustafa (165), Yusuf (141), Enes (139), Ali (118), Ahmet (105), Yunus Emre (93), Arda (91), Furkan (84)*, Emirhan/Emir Han (**82**); **kızlarda** ise *Zeynep (132); Nisanur/Nisa Nur (117); Elif (109); Hatice (98); Zehra (87); Yağmur (83); İrem (82); Fatma (78); Medine (73); Esmenur/Esma Nur, Sıla (72)* adları almaktadır.

5) Erkek adlarının % **47,69**'u, tek; % **52,31**'i, birden fazla sözcükten oluşurken, kız adlarının % **55,92**'si tek; % **44,08**'i birden fazla sözcükten meydana gelmektedir.

6) *Alper, Erol, Aysu, Gülşah* gibi tek heceli sözcüklerin birleşiminden oluşan adlara nazaran, *İnan Efe, İsmail Berk; Asiye Yüstra, Ayşe Pınar* gibi adların çift ad oluşu daha belirgindir.

7) Gaziantep'te çift adların kullanım oranı, "2001 Yılında Afyon'da Verilen Çocuk Adları" (Boz 2003: 15-24)¹⁴ adlı çalışmanın sonuçlarıyla da paralellik göstermektedir. Dolayısıyla farklı bölgelerdeki çalışmaların benzer sonuçları vermesi, çift ad vermenin Türkiye genelinde yaygınlaştığına işaret etmektedir.

¹³ Ayrıca (bk. Boz 2003: 15-24).

¹⁴ Bu çalışmanın yapılmasında, Boz'un söz konusu çalışması esin kaynağı olmuştur.

8) Gaziantep çocuk adları içinde de tespit edilen Kezban ve Asiye gibi kız adları, bazı araştırmalarda iddia edildiği gibi kötü anlamı değildir. Kezban, ev hanımı; Asiye ise kederli, mahzun anlamındadır.

9) Önemli yöresel adlardan olan **Ökkeş** adı 49; **Memik** adı 20; **Vakkas** adı ise 8 çocuğa verilmiştir. Bu adların kullanım sıklığı ise şöyledir:

Ökkeş (25) Ökkeş Efe (3), Mehmet Ökkeş, Ökkeş Yasin (2), Abdi Ökkeş, Çağatay Ökkeş, Enes Ökkeş, İbrahim Ökkeş, Mert Ökkeş, Muhammet Ökkeş, Ökkaş Çağrı, Ökkeş Bahri, Ökkeş Can, Ökkeş Duhan, Ökkeş Emre, Ökkeş Eyüp, Ökkeş Hilmi, Ökkeş Mete, Ökkeş Muhammet, Ökkeş Sefa, Ökkeş Semi; **Memik** (13), Adem Memik, Murat Memik, Memik Burak, Memik Furkan, Memik İsa, Memik Salih, Memik Ünal (1); **Vakkas** (5), Ahmet Vakkas, Seydi Vakkas, Vakkas Arda (1)

10) Gaziantep çocuk adları, gerek kökenleri, gerekse dilbilgisel görünümleri açısından çeşitlilik göstermekle birlikte, köken bakımından Arapça olanların, dil bilgisel görünüm açısından ise birleşik ad kuruluşunda olanların yoğunluğu dikkat çekmektedir.

KAYNAKLAR

Amanoğlu, E. K. (1999). Eski Türk onomastiği üzerine. 3. *Uluslar Arası Türk Dil Kurultayı 1996*. Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara, ss. 109-116.

Boz, E. (2003). 2001 yılında Afyon'da verilen çocuk adları. *Türk Dili*, 619: 17-24.

Çağmar, M. E. (2003). Araplarda ad koyma. *Nüşa*, 8: 94-105.

Çelik, C. (2005). *İsim Kültürü ve Din (Şahıs İsimleri Üzerine Bir Din Sosyolojisi Denemesi)*, Çizgi Kitabevi, Konya.

Devellioğlu, F. (1988). *Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Lûgat*, Aydın Kitabevi, Ankara.

Kurul (1997), *Gaziantep*, Gaziyurt Matbaası, Gaziantep.

İbn-i Kesir (1985), *Tefsir'ül Kur'ani'l Azîm*, c.6. Kahraman Yayınları, İstanbul.

Karademir, F. (2003). Dede Korkut'tan bir cümleinin düşündürdükleri. <http://www.e-sosder.com>

Kurul (1981). Has isimler. *Türk Dili ve Edebiyatı Ansiklopedisi*, Dergâh Yayınları, İstanbul, c.4, ss. 126-127.

Kurul (1998). Ad koyma. *İslam Ansiklopedisi*, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul, c.1, ss. 332-333.

Memmedli, Y. (1996). Eski Türkçede şahıs adları ve unvanları. *Türk Dili Araştırmaları Yıllığı Belleten 1994*, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara, ss. 95-110.

N.N. Tıdikova (Ruşçadan çev. Hanzâde Güzelova) (2004). Altay kahramanlık destanındaki kadın isimlerinin dil bakımından tahlili. *Bilgi*, 31: 23-35.

Özçelik, S. (2005). *Dede Korkut-Araştırmalar, Notlar / Dizin / Metin*, Gazi Kitabevi, Ankara.

Sakaoğlu, S. (2001). *Türk Ad Bilimi I Giriş*, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara.

Sümer, F. (1999). *Türk Devletleri Tarihinde Şahıs Adları*, Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı Yayınları, İstanbul.

Şahin, A. (21.09.2004). Çocuklara ad koyma üzerine. *Zaman*, İstanbul.

Süleyman Ç. (Tarihsiz), *Mevlid-i Şerif (yayına hazırlayan Yusuf Tavaslı)*, Tavaslı Neşriyat.

Tokpınar, C. *Kezban, yalancı değil, ev hanımı demek*. Yayınlanmamış araştırma yazısı.

Toplu, E. S. (1993). *Türk Edebiyatından Seçme Hikâyeler*, Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları, İstanbul, ss. 185-191.

www.tdk.gov.tr / *Güncel Türkçe Sözlük, Kişi Adları Sözlüğü, Türk Lehçeleri Sözlüğü*.

Yalçınar, N. (2004). Türkçede son çocuğa verilen adlar. *V. Uluslararası Türk Dil Kurultayı*, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara, c.II, ss. 3119–3130.

<http://sbe.gantep.edu.tr> 'den online ulaşılabilir

Gaziantep Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi
7(2): 355-366 (2008)

Gaziantep
Üniversitesi
Sosyal Bilimler
Dergisi

Kazak Türkçesinde Fiil Çekim Ve İşletme Eklerinde Ek Kalıplaşmaları

Hülya Arslan-Erol

Kilis 7 Aralık Üniversitesi. Fen-Edebiyat Fak. Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü

Özet: Türkçenin her döneminde yaygın olarak görülmüş olan ek kalıplaşmaları günümüz lehçelerinde de sıkça karşımıza çıkmaktadır. Çalışmada Kazak Türkçesindeki fiil çekim ve işletme eklerinde ortaya çıkan kalıplaşmalar ele alınmıştır. Kalıplaşmaların hangi eklerde, hangi örneklerle ortaya çıktığı, kalıplaşma sonucunda ortaya çıkan kelime türleri incelenmiştir.

Anahtar Kelimeler: Kazak Türkçesi, ek kalıplaşması, fiil çekim eki, sıfat-fiil, zarf-fiil.

Inflexible Suffixes In Finite Verb Forms and Endings In Kazakh Turkish

Abstract: Inflexible suffixes that have been observed in all periods of Turkish, are also common in modern Turkish dialects. In this article, inflexible suffixes in Kazakh Turkish are studied. The study analyzes the suffixes and examples in which inflexible suffixes exist, and the sort of the words that appear after becoming inflexible.

Keywords: Kazakh Turkish, inflexible suffixes, endings, participle, gerund.

I. GİRİŞ

Türkçenin her döneminde yaygın olarak görülmüş olan ek kalıplaşmaları, günümüz lehçelerinde de sık ve yaygın olarak karşımıza çıkmaktadır. Eski Türkçede *barça* 'hepsi, tamamı' (EUTS: 22), *ançulayı* 'böylece, bunun gibi' (EUTS: 10), *yana* 'tekrar, yine' (ETG: 308), *irte* 'erken, yarın, sabah' (ETG: 275, EUTS: 65) vb. örneklerde zarf, sıfat, isim, edat türünden kelimeler yaratmanın bir yolu olarak kullanılmış olan ek kalıplaşmaları Türkçenin tarihi seyri içinde artarak görülmeye devam etmiştir.

Ek kalıplaşması "bir çekim veya yapım ekinin bilinen gramer kurallarına bağlı belirli bir işlev ya da işlevlerle değil de eklendiği söz ile beklendiğinden ayrı yeni bir anlam oluşturacak biçimde birleşip kaynaşması"dır (Korkmaz 2003: 157). Ek kalıplaşmaları, dile dışarıdan müdahale ile gerçekleşmeyen, dilin kendi yapısında beliren birtakım ihtiyaçların giderilmesi için yine dilin kendi içinde oluşan ve şekil bilgisiyle anlam bilgisini birleştiren bir dil olayıdır. Dilde çekimden yapıma doğru uzanan bu yaratma çizgisinde; eklerin cümle içindeki

farklı kullanımlarından yararlanıldığı, bu şekilde farklı anlam incelikleri yaratıldığı, dildeki boşlukların eklerin farklı görevlerle kullanılması yoluyla tamamlandığı görülür.

Türkçede ek kalıplaşmaları dört grupta incelenmektedir: Birincisi eksiltme yoluyla meydana gelmiş gibi görünen ek kalıplaşmalarıdır. *Tanıdık (insan), yiyecek (şey), gözde (insan)* gibi kullanımlarda görülür. İkinci gruptakiler Türkçede zarf türeten eklerin sınırlı olması, edat türetmede kullandığımız belirli eklerin ise olmaması sebebiyle bazı çekim eklerinin bu görevleri üstlenmeleriyle meydana gelir. Üçüncü gruptakiler bazı eklerin işlevliklerini kaybedip ses değişmelerine uğrayarak arkaik birer şekil olarak yaşamaya devam etmeleriyle ortaya çıkmıştır. Dördüncü gruptakiler de eklerin kullanış alanlarını genişletmesi ve bununla birlikte eklendikleri kelimelerin niteliklerinde değişmeler olması sonucunda meydana gelmiş kalıplaşmalardır (Korkmaz 2003: 157-158).

Türkçenin bütün lehçelerinde karşımıza çıkan ek kalıplaşmaları¹ Kazak Türkçesinde de oldukça yaygındır. Bu çalışmada Kazak Türkçesinde fiillere gelen ekler üzerindeki kalıplaşmalar incelenmiştir. Fiillere gelen ekler M. Ergin'in (1985: 142-143) tasnif ettiği şekilde fiil çekim ve işletme ekleri olarak iki grupta incelenmiştir. M. Ergin, yapım ekleri dışında fiillere gelen ekleri, fiil çekim ekleri başlığı altında ele almış, bunlardan şekil, zaman ve şahıs eklerini asıl çekim ekleri, partisip (sıfat-fiil) ve gerundiumları (zarf-fiil) da fiil işletme ekleri olarak adlandırmıştır. Partisip ve gerundiumları tam bir çekim olarak kabul etmeyen, ancak yapım eki de olmadıklarını belirten Ergin, çekim ekleri ile yapım ekleri arasında bir yer tutan bu ekleri geniş manası ile çekim ekleri olarak kabul etmiş ve fiil işletme ekleri olarak adlandırmıştır.

1. Fiil İşletme Eklerindeki Kalıplaşmalar

1.1. Sıfat-Fiil Eklerinde Görülen Kalıplaşmalar

Sıfat-fiiller nesnelere hareket vasıflarını karşılayan fiil şekilleridir. Anlam bakımından isim cinsinden kelimeler arasında yer alırlar. Sıfat-fiillerin asıl isimlerden farkı nesneyi, asıl vasfıyla veya herhangi bir kalıcı vasfıyla değil, hareketine göre adlandırmasıdır. Sıfat-fiillerin hareket ifadesi dışında zaman ifadesi de bulunmaktadır. Yani hareketin hangi zamana ait olduğunu da gösterirler. Bu hareket ve zaman fonksiyonları yanında fiilden isim yapma eklerine çok yaklaşarak, çekim eki ile yapım eki arasında bir yerde bulunarak kalıcı isimler yaratılmasını sağlama fonksiyonları da bulunmaktadır (Ergin 1985: 333). Kalıplaşmanın en belirgin olduğu ekler sıfat-fiil ekleridir. Eklendiği kelimenin geçici bir sıfat gibi kullanılmasını sağlayan ve fiil kökenli olan bu ekler, eklendikleri kelimeye bildirme, dönüşlülük, edilgenlik, olumsuzluk vb. anlamlar katarlar. Kalıplaşmaya uğradıklarında ise bu özelliklerini tamamıyla kaybedip kalıcı isimler oluştururlar (Korkmaz 2003: 167-168). Sıfat-fiillerin bu özelliğini yansıtan bazı örnekler Kazak Türkçesinden de tespit edilmiştir. Kazak Türkçesinde şu sıfat-fiil eklerinde kalıplaşma görülmüştür:

1.1.1. -gan / -gen

Kuzey grubu Türk lehçelerinde fiillerin geçmiş zaman çekiminde de kullanılan bir sıfat-fiildir (Öner 1998: 223). Türkçede her dönem işlek olarak kullanılmış olan -gan / -gen eki, kullanım sıklığına paralel olarak yapı ve anlam bakımından değişikliklere uğramış, sıfat-fiil ekleri içinde en fazla kalıplaşan eklerden biri olmuştur. Ekin Batı Türkçesinde başındaki ünsüz düşmüş, Doğu ve Kuzey Türkçesinde ise kullanımında farklılıklar ortaya çıkmış, sıfat-fiil eki

¹ Günümüz Türk lehçelerinde, isim çekim ve işletme ekleri, sıfat-fiil ekleri, zarf-fiil ekleri ve fiil şekillerindeki kalıplaşmalar I. Uluslar arası Türk Dünyası Kültür Kurultayı'nda, "Günümüz Türk Lehçelerinde Çekim ve İşletme Eklerinin Kalıplaşmasıyla Oluşmuş Kelimeler Üzerine" adlı bildirimizde genel olarak ele alınmıştır. Diğer lehçe ve eklerde görülen kalıplaşmalar için bu bildiriye bakılabilir.

olması yanında zaman eki olarak da kullanılmaya başlanmıştır. Türkiye Türkçesinde de kalıplaşan örnekleri bulunan bu ekin, Kazak Türkçesinde şu örneklerde kalıcı isimler yaptığı tespit edilmiştir:

agargan ‘1. hayvan sütü ve süt mamülleri’ (KT-TTS). [Éjem osındayda: Ayagıñ taldı goy, otırsayşı, *agargan* işemisiñ?- dep, şıday almay sarı tostaganga ayran kuyıp beretin (KTTS)] 2. Et üzerindeki yağlar’ (KT-TTS). [Oraltay et tuvraganda *agargan*ın aralastıra turavşı edi (KTTS)]. **jasagan** ‘yaratıcı, Allah’ (KTS). [Ya kudaya, zar tilegim bolsın. Osı karaşıgıma, ékesiniñ osı iy t minezin bere körme! Tas bavırlığın bere körme! Ya *jasagan*! – dep bata berdi. (KTTS)]. **kagılğan-sogılğan** ‘ipsiz sapsız, kaçkın, serseri (kimse)’ (KT-TTS). **kagınğan** ‘kendi bildiğini yapan, başına buyruk’ (KT-TTS). **köringen** ‘herhangi, rastgele, kim olursa’ (KT-TTS). [kim *köringen* ‘kim rast gelirse, kim denk gelirse’(KT-TTS)]. **murtıyğan** ‘kısa, ufak, bücür’ (KT-TTS). [Karaşa üylerdiñ *murtıyğan* kısa murjalarınan budaktağan tütün şuvdalanıp, ér jerden jogarı uşıp baradı. (KTTS)]. **mojıgan** ‘elden ayaktan düşmüş, yaşlanmış’ (KT-TTS). **narkesken** ‘saf çelik kılıç’ (KT-TTS). [Ol belindegi İsfagan şeberi sokañ *narkesken*ın suvırıp alıp, kılışıldagan suvık jüzinen süydi. (KTTS)]. **oñbagan** ‘şerefsiz, namussuz, lânetli, mel’un, alçak’ (KT-TTS). [Öziniñ de sonday bir *oñbagan* minezi bar, keyde tıgılıp avzın aşa almaydı da, keyde mıljıñdap ketedi. (KTTS)]. **ölgen-jitken** ‘çeşitli sebeplerle ölen, kaybolan insan, hayvan; ölüp gidenler’ (KT-TTS). [Degenmen, körüp otırsızdar *ölgen-jitken* de, ayıktırğışka túsken de eşkim jok, éytevir. (KTTS)]. **öñkiygen** ‘iri, büyük, cüsseli’ (KT-TTS). [İynjenerdiñ kömekşisi – kara şubar, *öñkiygen*, murnı kolagaştay adam. (KTTS)]. **ötken-ketken (I)** ‘gelen geçen, yolcu yolakçı’ (KT-TTS) [*Ötken-ketkenden* surastırdı. (KT-TTS)]. **ötken-ketken (II)** ‘gelip geçmiş, olup bitmiş’ (KT-TTS). [*Ötken-ketkendi* esine túsirdi. (KT-TTS)]. **öytkeni / üytkeni** ‘çünkü, zira’ (KT-TTS). [Eşkim javap kayırmadı. *Öytkeni* onıñ ne degenin estigen adam da jok edi. (KTTS); Éygerimniñ én aytkısu kelmey, irkilgeni şın edi, *üytkeni* narazılık bugan da aytilgan. (KTTS)]. **tuvgan** 1. öz [*tuvgan* aga ‘büyük erkek kardeş’; *tuvgan* bala ‘öz evlat’] 2. akraba [*tuvganım* jok ‘akrabam yok’] (KT-TTS) **tuvıskan** ‘kardeş, akraba’ (KTTS). [Ol mugalimniñ Şortanda avkattı tuvıskandarı turadı. (KTTS)].

1.1.2. -dagan / -degen

Sıfat-fiil eki -gan / -gen, özellikle miktar bildiren zarflar oluşturmak üzere, isme eklenen -la- / -le-, -da- / -de-, -ta- / -te- isimden fiil yapım eklerinin üzerine gelmiş ve yapım ekiyle birlikte kalıplaşarak kalıcı isimler yapmıştır.

azdagan ‘azıcık, biraz’ (KT-TTS). [Meni Sarıbay deytin bay öziniñ évmeser ulına satıp alıptı. Ol ékeme bir biye jéne *azdagan* akşa beripti. (KTTS)]. **jıbırlagan** ‘çok, bol, hesapsız’ (KT-TTS). [Jav tankileri kaz-katar bolıp josıp keledi. Artında kara kurttay *jıbırlagan* jav soldattarı. (KTTS)]. **jüzdegen** ‘yüzlerce’ (KTTS). [Keyingi jıldarı otandastarımız tuñ jéne tuñaygan jerlerdi iygerip, *jüzdegen* jaña sovhozdar kurdı. (KTTS)]. **köptegen** ‘birçok, binlerce’ (KT-TTS). [Bul bölmede Çehovtıñ jazuvşılık jolın bayandaytın köptegen suvretter, materiyaldar, kitaptar tur. (KTTS)]. **ondagan** ‘onlarca’ (KT-TTS). [Ol üşin *ondagan* jıldar kerek. (KT-TTS)].

1.1.3. -miş / -miş / -mıs

Geçmiş zaman ifade eden bu sıfat-fiil eki kuzey grubu lehçelerde yaygın şekilde kalıplaşmaya uğramış, bu kalıplaşma sonucunda kalıcı isimler ve sıfatlar oluşturmuştur. Kazak Türkçesindeki örnekleri şunlardır:

atalmış ‘adı geçen, söz konusu, bahis mevzuu, zikredilen’ (KT-TTS). [Osı turgıdan kelgende *atalmış* romanniñ atkarar jügi kañşalık ekeni érkimge-ak túsinikti bolsa kerek. (KTTS)]. **bolmus** ‘içtimai oluşum, yaratılış’ (KTS). [Kazak halkınıñ okıygasın realistik *bolmıstan*, şındık ömirden alıp, avızşa şıgargan körkem şıgarmanıñ bir salası – añız éñgimeler. (KTTS)]. **kértemiş** ‘ihtiyar’ (KT-TTS). **jazmuş** ‘kader, takdir’ (KTS). [Eger sen osıgan tursañ,

men *jazmış* salgan avırtpalıktıñ kadayın bolsa da köterüvge barımın. (KTTS)]. *turmıs* ‘vaziyet, hal-ahval, geçim şartları, durum’ (KTS). [*Turmıska* şıktı. (KTS)]. *tusamıs* ‘yük hayvanlarının uzağa gitmemesi için ön ayaklarına bağlanan ip veya kayış, köstek, bukağı’ [tusa- : köstek vurmak; engel olmak] (KT-TTS) [*Tusamıstı* köbinese jipten, kayıtsan jasavmen birge şinjırdan da jasaytın. (KTTS)]

1.1.4. -dık

Kazak Türkçesinde nadir kullanılan bu sıfat-fiil eki, geçmiş zaman ifade etmektedir. Kazak Türkçesinde *kondık* ‘bel, omurga civarında et toplanan yer’ (KTS) kelimesinde kalıplaşarak kalıcı isim yapmıştır.

1.1.5. -ası / -esi

Gelecek zaman ifade eden bu sıfat-fiil eki, Kazak Türkçesinde şu örneklerde kalıplaşarak kalıcı isimler oluşturmuştur:

köresi ‘birinin elinden çekeceği olmak, azap’ (KTS) [-Osı sender ne oylaysıñ, tüge? Al, men *köresini* mına Kalennen körip jürmin goy. (KTTS)] *şıgası* ‘çıkacak masraf, ziyan, zarar’ (KTS). [Buyırganda kalıñ juvsannıñ işinen tabılıp edi, *şıgasıga* şara jok eken. (KTTS)].

1.1.6. -ar / -er

Geniş zaman eki hareket ve zaman bildirme işlevini kaybederek bütün lehçelerde olduğu gibi Kazak Türkçesinde de sıfat-fiil olarak kullanılmış ve bazı örneklerde kalıplaşarak kalıcı isimler yaratmıştır. Yalın haldeki kelimelere ve birleşik fiillere eklenerek hem ad hem de sıfat olarak kullanılan kelimeler oluşturmuştur. Taranan eserlerde -ar / -er’in kalıplaştığı toplam 27 örneğin 24’ü birleşik fiillerin üzerine geniş zaman sıfat-fiilinin gelmesiyle ortaya çıkmıştır:

alıpsatar ‘iş adamı’ (KTLS). *altıatar* ‘altı tane mermi alan toplu tabanca, revolver, altıpatlar’ (KT-TTS). [Kabırgada bir kos avız mıltık, eki *altıatar* ilüvli tur. (KTTS)]. *atsogar* ‘kamçı’ (KTTS). [Aksakaldıñ aldına *atsogarin* tastagan kişi söz bastaptı. (KTTS)]. *atşabar* ‘eski zaman idarecilerinin sağa sola yolladığı kimse, ulak, haberci’ [Jay jürgende bir küni, *Atşabar* keldi lepildep, “Oyaz şıktı, sıyaz bar”, “İlav” dep, “üy” dep dikildep. (KTTS)]. *avızaşar* ‘iftar’ (KT-TTS). [Bala kezimde oraza ustaymın dep, bir küni keşke avız aşuvdan kalgıp, keleşek *avızaşarga* deyin, yagniy jıyırma tört sagat uyıktaganım bar. (KTTS)]. *besatar* ‘beşatar, beş tane kurşun atan tüfek’ (KTTS). [Momışulı polkındagı mıñ kisiniñ eki-ak türli kuralı bar: -Biri-*besatar*, biri- kol pulemet. Javga şabar küş osı edi, -deydi Bavırjan. (KTTS)]. *betaşar* ‘yeni gelinin yüzündeki örtüsünü açmak için söylenen şarkı, türkü’ (KTS); ‘yeni gelini damadın ailesi ve yakınlarına tanıtmak için yapılan geleneksel törende söylenen şarkı, yüz açma, duvak açma’ (KT-TTS) [Ériyne, şalkıgan toy boldı. Bérinen burın Tolkınga *betaşar* öte Kızık körindi. (KTTS)] 2. giriş, başlangıç (KT-TTS). [Gazet ne jurnal materiyaldarınıñ aldına nemese kitaptıñ *betaşarı* aldına koyılattın kışkaşa tekske yagniy épigrafska nakıl sözder men makal-metelder koldanıladı. (KTTS)]. *dınbuzar* ‘münafık’ (KT-TTS). *ızaşar* ‘öncü, ön ayak olan kimse’ (KT-TTS). *izbasar* ‘kendinden evvelkilerin izinden gitmek’ [Otız eki jıldan beri Ibekeñniñ *izbasarı* atanıp küriş egüvmen keledi. (KTTS)]. *janar* ‘1. göz, göz nuru, göz bebeği [Şaldıñ iştegi mışkıl kuvatınıñ éseri me, eki *janarı* jarkırıp, ezüvi dir-dir etedi. (KTTS)] 2. gün ışığı, şule’ (KT-TTS). [“Mıñ jılkıniñ” moynına endi gana asılğan erke künniñ *janarınan* köktem şuvagı şaşırardı. (KTTS)]. *jatpışer* ‘asalak, parazit, tembel’ (KT-TTS). [Baylar köp *jatıp işer* aratmamak, Ösirgen kızığın körmey, basın sanap. Şınında, ösiretin kedey, jalşı, Bay eñbek siñirgen jök maldı karap. (KTTS)]. *jatır* ‘döl yatağı, rahim’ (KT-TTS) [Töldiñ *jatırda* ösip-jetilüvi birkelki bolmay, érbir ösüv satısında özine tén ereşelikleri bolattın körinedi. (KTTS)]. *jaybasar* ‘mıymıntı, eline ağır, ağır canlı’ (KT-TTS). [Kapkara koyu şaşımdı suyılıp, sol-ak agartattın boldı. Éy, kanşa aytsañ da söz ötpeytin bir *jaybasar* edi-av. (KTTS)]. *jembasar* ‘1. kartal pençesi 2. avını yükseklerden gözüne kestirip avlayan kartal’ (KT-TTS). *jersogar* ‘ökçe,

topuğun yüksek kısmı' (KTS). [*Jersogarı* siñirli, ayagı tik. Javırını etsiz jalpak taktayday-ak. (KTTS)]. **jolbasar** 'yolu keserek, yolcuyla soyan kimse' (KTS). [Abay tömen karap, kosıla küle berip, kédimgi *jolbasar* urılarsa, şapan,börkin aynaldıra kiydi. (KTTS)]. **keler-keter** 'fayda zarar' (KT-TTS). **konaguvar** 'konuksever, misafirperver' (KTS). **künkagar** 'güneşten koruyan, alnına güneş gelmesine mani olmak için şapkanın önüne konulan şey' (KTS) [Astındagı jiyren, kanşırdıy kaktan atın siypay kamşılup, basındagı kara kalpagınıñ *künkagarın* köteriñkirep koydı. (KTTS)]. **künbagar** 'güne bakan' (KTS) [Erbir üydiñ iyesi öz esiginiñ aldındagı şiyrek gektar jerine jüregi, *künbagar*, burşak egip, kıstık azıgın sodan jıynap aladı. (KTTS)]. **orınbasar** 'yardımcı, muavin, yerine geçebilecek' (KT-TTS).[Zavod direktorınıñ *orınbasarı* men Valentinanıñ algaşkı eñgimesi bılay boldı. (KTTS); dekan *orınbasarı* 'dekan yardımcısı'(KT-TTS)]. **okkagar** 'çelik yelek' (KT-TTS). **öser** 'gelişecek, gelişebilir, gelişmeye müsait' (KT-TTS). **tavsogar** '1. hayali hikayenin kahramanı, eşsiz güç ve kuvvet sahibi 2. yaramaz, bozguncu, aksi' (KTS). **şıbınkagar** 'sinek öldürmeye yarayan alet, sineklik' (KT-TTS). [Kuyrıktı tübinen bastap uşına deyin sıpıra küzeydi de, dél uşına *şıbınkagar* kaldıradı. (KTTS)]. **ultabar** 'hayvanın karnı ile işkembesi arasındaki uzvu' (KTS). [*Ultabar* oñ jak kabırgalardıñ etegin kuvalay kursaktıñ işki jagında boladı. (KTTS)]. **uyabasar** 'dişi kartal' (KT-TTS). [Añ, kуска салатın kustardıñ urgaşısı, yaki *uya basar*, atalıgına Karay ülken, kişisi boladı. (KTTS)].

1.1.7. -mas / -mes / -bas / -bes / -pes / -pes

-Ar / -er sıfat-fiil ekinin olumsuzu olan bu ek, Kazak Türkçesinde sıfat-fiil olarak kullanılmaktadır. Ancak bazı örneklerde kalıplaşarak kalıcı isimler yarattığı görülmektedir.

buljumas 'değişmez, kalıcı, sabit' (KT-TTS). **bultartpas** 'kesin, şüphe götürmez' (KT-TTS). **kayıspas** 'yılmayan, iradeli, kararlı' (KT-TTS). [Aga serjant Çuprikov tapjılmas tabandıltıñ, *kayıspas* kaysarlıktıñ ülgisin körsetti. (KTTS)]. **önbes** 'verimsiz, neticesiz, sonuçsuz' (KT-TTS).

1.1.8. -aşak

Gelecek zaman ifade eden bu sıfat-fiilin de Kazak Türkçesinde kalıplaşarak kalıcı isim oluşturduğu tespit edilmiştir. Iskakov bu ekin Kazak Türkçesinde geçişsiz ve geçişli fiillerden soyut isimler yaptığını söylemektedir. **köreşek** 'görecek, baştan geçen olay' (Kem siltevdan *köreşekti* kördik.), **alaşak** 'alacak, borç' (Şahterdiñ ér künnen *alaşığı* bar, alsa – kuvanadı, almasa – renjydi.) (Iskakov 1974 : 165), **bolaşak** 'gelecek, istikbal' (KT-TTS). [Ol osı jaktığı kazak dalasınıñ bügini men *bolaşığı* tuvralı magan eñgime şertip koyadı (KTTS)].

1.2. Zarf-fiil Eklerindeki Kalıplaşmalar

Zarf-fiiller, hareket hali ifade eden fiil şekilleridir. Şahsa ve zamana bağlanmayan zarf-fiiller soyut bir hareketi ifade ederler (Ergin 1985: 338, Korkmaz 1994: 57). Zarf-fiiller, fiil yönleriyle hareket ve zaman kavramını karşılarken, zarf yönleriyle bir oluş ve kılışın durum ve tarzını bildirme niteliğine sahiptirler. Bu nedenle cümlede, şahsa ve zamana bağlı bir yargı bildirmeyen; ancak, yargı bildiren fiiller yanında onlardaki oluş ve kılışın durum ve tarzını belirleyen zarf görevi yüklenirler (Korkmaz 2003: 983). Zarf-fiiller, Türkçede zarf ve edat türetmek için özel eklerin bulunmaması ve isim çekimi, işletme ekleri olarak durum gösterme görevi yüklenmemeleri, sıfat ve isimler gibi kullanılmamaları nedeniyle, kendilerinde var olan "oluş, kılış" özelliğini kaybederek kalıplaşır, basit zarflara, bazı sıfatlara ve edatlara dönüşürler (Korkmaz 2003: 173). Türkçenin bütününde yaygın olarak görülen bu kalıplaşma, Kazak Türkçesinde şu örneklerde tespit edilmiştir:

1.2.1. -a / -e

Eski Türkçe devrinde hal, zaman, yer zarfları ve edatlar oluşturmak üzere kullanılan bu zarf-fiil ekinin Türkçenin tarihi gelişim sürecinde tek başına kullanılışı gittikçe azalmış, belirli bazı şekillerde kalmıştır. Buna karşılık tekrar şeklindeki kullanımı yaygınlaşmıştır. Türkiye Türkçesinde genellikle tekli kullanımları kalıplaşmış olan -a / -e zarf-fiilinin Kazak Türkçesinde şu örneklerde kalıplaştığı tespit edilmiştir:

aldınala ‘evvelden, önceden’ [*Aldınala* kelip oturdu.] (KTS). **böle-jara** ‘ortaklaşa, beraber’ (KT-TTS) [Onday kisiler basına tüsken beynetke baskalardıñ da ortaktasıp, *böle-jara* kötergenin unatadı. (KTTS)]. **jata-jastana** ‘acele etmeden, yavaş yavaş, ağır ağır’ (KT-TTS) [Dombıra da tartılar, öleñ de aytilar, *jata-jastana* bérin de estirmiz. (KTTS)]. **jüre-bara** ‘yavaş yavaş, zamanla’ (KT-TTS) [Talent *jüre-bara* aşılmay ma? Kazir özi bir simfoniya jazıp jür. (KTTS)]. **kabına-sürine** ‘alelacele, telaşla, çabucak’ (KT-TTS) [Birevleri kazan-oşak kötergen, *kabına-sürine* kaşuvda. (KTTS)].

1.2.2. -ıp / -ip

Eski Türkçeden itibaren yaygın olarak kullanılmış olan bu zarf-fiil ekinin şekli tarihi boyunca değişmemiştir. Tarihî lehçelerde birkaç örnekte karşımıza çıkan (*berklep* ‘sağlam, sıkı’ (CC: 29), *terklep* ‘çabucak’ (CC: 185), *inçkelep* ‘kıldan ince’ (CC: 83)) ve genellikle -la- / -le- isimden fiil yapım ekiyle kullanılarak kalıplaşmış olan bu ekin, Kazak Türkçesinde hem yalın haldeki fiiller üzerine hem de -la- / -le- isimden fiil yapım ekini alarak fiilleşmiş isimlerin üzerine gelerek kalıplaştığı tespit edilmiştir. Ekin yalın haldeki fiiller üzerine gelerek kalıplaşmasıyla ortaya çıkmış örnekler şunlardır:

éytip-büytip ‘şöyle böyle, bir şekilde’(KT-TTS). [Biz *éytip-büytip* baratın jerge jettik. (KT-TTS)]. **jöndeñkirep** ‘doğruca, düzgünce’ (KT-TTS) [İyt jekkenge aydalatınday kılmış jasap koymagan şıgarmız. Bılay özi... *jöndeñkirep* söylesek kaytedi. (KTTS)]. **kaytip** ‘yeniden, tekrar’ (KT-TTS) [Ékeniñ ak ordası kımbat. Endi *kaytip* Karaötkeldi köre me ol, körmey me? (KTTS)]. **karadan-karap** ‘yok yere, boş yere, haksız yere’ (KT-TTS). [*Karadan-karap* én aytım keldi, iñılday bastadım. (KTTS)]. **kelip-kelip** ‘sonunda, eninde sonunda’ (KT-TTS). **kesip-jarıp** ‘açıkça, tam, kesin olarak’ (KT-TTS). **mülgip-kalgıp** ‘yarı uykulu halde’ (KT-TTS) [Ras, bul rette Kaben *mülgip-kalgıp* ilbigisi kemleydi. (KTTS)]. **nagıp** ‘neden, niçin, niye’ (KT-TTS). **ölip-talıp** ‘çok zorlanarak, zar zor, zorla, yorularak, binbir güçlülle’ (KT-TTS) [Jañbir kuyıp bergende bular da *ölip-talıp* asfaltka ilikti. (KTTS)]. **öytip-büytip** ‘ne yapıp edip, bir yolunu bulup’(KT-TTS). [Ol *öytip-büytip* surakka javap berdi. (KT-TTS)]. **salıp-urıp** ‘alelacele, çarçabuk, apar topar’ (KT-TTS) [*Salıp-urıp* kelsem, menen burın Sızıdov kelip kalgan eken. (KTTS)]. **sasıp-pısıp** ‘alelacele, apar topar’ (KT-TTS) [Maskara bolganda, bizdiñ ministrliktiñ bir adamı jolıksa, *sasıp-pısıp* jürgenimizdi körip, külki etedi goy. (KTTS)].

1.2.3. -lap / -lep / -dap / -dep / -tap / -tep

Bazı örneklerde -p zarf-fiil eki, isimden fiil yapan -la- / -le- üzerine gelip isimlerden zarflar yapmak için kullanılmış ve sonra da kalıplaşmaya uğramıştır. Ek, Kazak Türkçesinde çok kuvvetli olan ünsüz uyumu sebebiyle -lap / -lep / -dap / -dep / -tap / -tep olmak üzere 6 farklı şekilde kullanılmaktadır. Ünlü ile biten, iyelik eki almış veya ‘r, v, y’ ünsüzlerinden biriyle biten isimlere -lap / -lep, ‘z, m, n, ñ’ ünsüzlerinden biriyle biten isimlere -dap / -dep, ‘p, t, k, s, ş’ ünsüzlerinden biriyle biten isimlere de -tap / -tep olarak gelir.

azdap ‘dikkatle, azar azar, birazcık’ (KTS). [Seniñ de *azdap* küneñ bolgan şıgar, Adal dep Kojbañdı da aktamaymın. (KTTS)]. **az-azdap** ‘azar azar’ (KT-TTS). [Ol *az-azdap* kazakşa bile bastap edi, birak siyrek kezdesetin sözderdi tüsine almay kalatın. (KTTS)]. **aylap** ‘bir veya birkaç ay boyu’ (KTS). [Balkoca markum ol üyde *aylap* cattı. ‘Balkoca merhum o evde aylarca yattı’ (KTS)]. **aylap-cıldap** ‘aylarca, yıllarca, uzun zaman’ (KT-TTS). [*Aylap-jıldap* şet jürüp sagıttıp kelgende, balasın aldına alıp mañdayınan siypalagan da jok. (KTTS)]. **aptalap**

‘haftalarca’ (KT-TTS). [Kök esekti osı adam *aptalap*, aylap jürip jaz Hivadan Aral sırtına Aral sırtınan Bekte oyısatin. (KTTS)]. *batpandap* ‘bol bol, batman batman’ (KTS). [Kar kalıñ, jer betin bitep, jayılmıdı *batpandap* basıp kalgan. (KTTS)]. *bayızdap* ‘acele etmeden, dikkatlice, ihtiyatla’ (KT-TTS). *bir-birlep* ‘birer birer, sırayla’ (KT-TTS). [Şeşesi barındağı körgen kızıktañı, oynagan oyındarı, şeşesiniñ bavırına kısıp-kısıp süygenderi Körkemtaydıñ köziniñ aldınan *bir-birlep* ötip jattı. (KTTS)]. *birevlep* ‘bir bir, birer birer, tek tek’ (KT-TTS). *édeyilep* ‘bile bile, özellikle, kasten’ [Ogan *édeyilep* kişi jiberdim. (KT-TTS)]. *egizdep* ‘ikişer ikişer’ (KT-TTS) [Ölke lıkı tolar ma? Koralı sıyır örmese. Atkılı koy öser me? *Egizdep* töli ermese. (KTTS)]. *ekevlep* ‘1. iki kişi, beraberce 2. ikişer ikişer’ (KT-TTS) [Şingispen *ekevlep* otırıp anıktağısı keldi. (KTTS)]. *emen-jarkılap* ‘biraz, ara sıra, azıcık’ (KT-TTS) [Akırı birneşe ay silkilesken ekevi öz murattarına *emen-jarkılap* jetkendey boldı. (KTTS)]. *eptep* ‘yavaşa, az az, azar azar, tedricen’ (KT-TTS) [Ofiytser özi de *eptep* kazakşa bileedi eken, bar bilgen tilimen tergevdı özi aldı. (KTTS)]. *eptep-septep* ‘şöyle böyle, düşe kalka’ (KT-TTS) [Algaşında “bir jil *eptep-septep* şıdap köreyin” degen oymen jürgen edi. (KTTS)]. *ertelep* ‘1. sabah erkenden 2. önceden, vaktinden önce’ (KT-TTS) [1. Künde *ertelep* bul rayonniñ aldın küzetedı. 2. Mine bugün de ol *ertelep* atka kondı. (KTTS)]. *etektep* ‘çokça, bolca’ (KT-TTS). *jaylap* ‘yavaşa, aheste aheste’ (KT-TTS). *jertagandap* ‘yere yakın’ (KT-TTS) [Bakbak japıraktarı *jertagandap* ösedı. (KT-TTS)]. *jetilep* ‘1. haftalarca, haftalar boyu 2. her hafta’ (KT-TTS) [Molda ér üyde bir *jetilep* okıttadı. (KTTS)]. *jıldap* ‘yıllarca’ (KT-TTS) [*Jıldap* körispegen eki dos kuşaktasa süyisip, aymalasa ézilidesip jatr. (KTTS)]. *jöndep* ‘doğru dürüst’ [*Jöndep* tamak işpedı. (KT-TTS)]. *jumalap* ‘haftalarca, bir hafta boyunca’ (KT-TTS) [Key uvakıttarda kökala koyday bolgan şeşem, jurt közine körine almay, *jumalap* aylap degendey şımıldık işinde jatıp aluvşı edi. (KTTS)]. *jüzdep* ‘yüzer yüzer’ (KT-TTS) [Baskınşılardan kek aluvga bolatının körgen kıpşak jigitteri, *jüzdep* kelip Boşmanga kosıldı. (KTTS)]. *kakpandap* ‘tuzak kurarak, hile ile’ (KT-TTS). *kattılap* ‘sağlamca, sıkıca, sertçe’ (KT-TTS). *kazakşalap* ‘kazaklar gibi, Kazak âdetlerine göre’ (KT-TTS) [- Osı ma?! – dedi, -matay bulbul kusı, Köp izdep bugün taptım jazı-kısı. Éveli *kazakşalap* köriselik, Jarkınım, berirek jür, jasıñ kişi. (KTTS)]. *kezektep* ‘sırayla, sırayla, nöbetleşe’ (KT-TTS) [Maldı bir künniñ işinde, *kezektep*, birese tabiygiy jayılmıga, birese ekpe jayılmıga jayu kerek. (KTTS)]. *kırıktap* ‘kırkar kırkar, fazla fazla’ (KT-TTS) [Bir jolı, osınday bir aşuv üstinde: “Koymadıñ goy, kolkalap, otızdap ul, *kırıktap* kız tavıp beretinnen jaman, al da, armanıña jetsi!” – dedi. (KTTS)]. *koralap* ‘sürü sürü, sürü halinde’ (KT-TTS) [Bir gajabı, sol kart ömiriniñ soñğı jıldarında ala-böle jutka uşıraydı, jılkısı üyirlep, koyı *koralap* kırıldı. (KTTS)]. *korjındap* ‘heybe heybe, heybeler dolusu’ (KT-TTS) [Atañnan tozbas ton, azbas at, *korjındap* altın aluv kerek. (KTTS)]. *kos-kostap* ‘çifter çifter, çift olarak’ (KT-TTS) [Kirseñ adaskanday san bölmesi bar, kımbat radiyolar, *kos-kostap* kilemderdi tuksa da, sargış sırmen sırlangan edenge de tösep tastagan. (KTTS)]. *muñdap* ‘binlerce, sayısız, çok’ (KT-TTS) [Oydı böletin okta-tekte aldımızdı oragan akbökender gana *muñdap* örip, azdap añırıp turadı. (KTTS)]. *muskıldap* ‘azar azar’ (KT-TTS). *on-ondap* ‘onar onar’ (KT-TTS). *sagattap* ‘saatlerce, saatler boyu’ (KT-TTS) [Olar jol üstinde *sagattap* emes, keyde tévlik boyı jüredi. (KTTS)]. *şım-şımnap* ‘azar azar, gıdım gıdım’ (KT-TTS) [Ata-ana balasınıñ kökeyine jastayınan adamgerşilik sezimin *şım-şımnap* kuya beredi. (KTTS)]. *tam-tumnap* ‘azar azar, azıcık, biraz’ (KT-TTS) [Şéken Şolpandı kuşaktay jatıp, mazası nege ketkenin *tam-tumnap* ayttı. (KTTS)]. *uvıldap-şuvıldap* ‘gürültü patırtıyla, şamatayla’ (KT-TTS) [Narazılık, sözdermen biz de *uvıldap-şuvıldap* Ol’ga men Mariyaniñ soñınan erdik. (KTTS)].

1.2.4. -ganda / -gende

Sıfat-fiil eki -gan / -gen üzerine -da / -de bulunma hali ekinin getirilmesiyle yapılmış bir zarf-fiildir. Kazak Türkçesinde aşağıdaki örneklerde kalıplaşarak zarf ve edat niteliğinde kelimeler oluşmuştur:

éytpegende ‘öyle olmamış olsaydı’ (KTS); ‘yoksa, aksi halde’ [Uvakıtım jok, *éytpegende* senimen barar edim. (KT-TTS)]. *mıktaganda* ‘taş çatlasa’ (KT-TTS) [Köl suvı onşa tereñ de emes. Şet jagı *mıktaganda* kisiniñ beluvarınan keledi. (KTTS)].

1.2.5. -malı / -meli / -balı / -beli / -palı / -peli

Türkçede sonradan ortaya çıkmış bir ektir. Batı Türkçesinde Eski Anadolu Türkçesinin sonlarında görülmeye başlayan bu ek, ilk zamanlarda bugünkü gibi gereklilik kipi için kullanılmamış, bir sıfat-fiil eki olarak kullanılmıştır. *Görmeli göz, ölmeli oğul* gibi (Ergin 1985: 313). Fiilden isim yapım eki -ma / -me ile isimden isim yapım eki -lı / -li’nin birleşmesiyle oluşmuş olan ek, bugünkü Kıpçak lehçelerinde Batı Türkçesindeki gibi gereklilik kavramını ifade etmek üzere kullanılmadığı gibi bu eke benzer şekilde ayrı bir gereklilik eki de ortaya çıkmamıştır (Öner 1998: 207). Ek, Kazak Türkçesinde bir sıfat-fiil eki olarak kullanılmakta olup aşağıdaki örneklerde kalıplaşarak kalıcı isimler yaratmıştır:

jazılmalı ‘açılıp kapanabilen, portatif’ (KT-TTS). [Ortadağı *jazılmalı* keñ stoldıñ üsti sıñsıp tur. (KTTS)]. *jıljımalı* ‘seyyar, portatif’ (KT-TTS). [Ortadağı *jıljımalı* keñ stoldıñ üsti sıñsıp tur. Neşe türlü tagam. (KTTS)]. *jıyılmalı* ‘portatif, toplanabilen’ (KTS) [Ortada ayagı eki tutamday *jıyılmalı* döñgelek stol. (KTTS)]. *üdetpeli* ‘hep çoğalan, hep artan, hep büyüyen’ (KTS). [*Üdetpeli* jospardı orındavga ökil kerek pe? Kerek. (KTTS)]. *ügilmeli* ‘öğütülen’ (KTS). [Kıltanıñ sırtkı kabatındağı tav jimistarı *ügilmeli*. (KTTS)]. *üyelmeli-süyelmeli* ‘her yönden uygun, akran’ (KTS). [*Üyelmeli-süyelmeli* tört uldıñ ülkeni Jarmagambet biyıl on jetige şıgadı. (KTTS)]. *üzilmeli* ‘kopuk, bir bütün değil’ (KTS). [Élsiz zardıñ *üzilmeli*, dérmensiz dıbısı tula boydı şımırlatıp jüre berdi. (KTTS)].

1.2.6. -may / -mey

Zarf-fiil eki -may / -mey, Türkiye Türkçesinde -maden / -meden ekiyle karşılanmaktadır. Kenan Koç ve Oğuz Doğan (2004: 314), hazırladıkları *Kazak Türkçesi Grameri*’nde ekin -ma- olumsuzluk ekiyle -y zarf-fiil ekinin birleşiminden oluştuğunu söylemektedirler. M. Ergin (1985: 342-344) ekin kökenini Eski Türkçede -matı / -meti, Batı Türkçesinde -madın / -medin / -madan / -meden ekine bağlamaktadır. Ergin, -madan / -meden ekinin anlamında sürekli bir olumsuzluk ve ayrılma ifadesi olduğundan hareketle, -ma- fiilden fiil yapma eki üzerine, fiilden isim yapan -ma ve ayrılma hal eki -dan’ın getirilmesiyle oluştuğu görüşündedir.

Kazak Türkçesinde aşağıdaki örneklerde kalıplaştığı ve bu kalıplaşma sonucunda zarf niteliğinde kelimeler yarattığı tespit edilmiştir:

bolarda-bolmay ‘zorla, ısrarla’ (KT-TTS) [Apası darındı pişenge *bolarda-bolmay* jiberipti. (KTTS)]. *koyarda-koymay* ‘yalvarıp yakarıp, peşini bırakmadan’ [Meni *koyarda-koymay* üyine ertip eketti. (KT-TTS)]. *ündemey-tündemey* ‘ses çıkarmadan, sessizce’ (KT-TTS) [Jumabekter *ündemey-tündemey* şayların isti. (KTTS)].

1.2.7. -mastan / -mesten

-Mas/ -mes olumsuz geniş zaman sıfat-fiili ile -tan / -ten ayrılma hali ekinin bir araya gelmesiyle oluşmuş birleşik bir zarf-fiildir.

oturar-oturmastan ‘oturur oturmaz, hemen, çabuk’ [*Oturar-oturmastan* söyley bastadı. (KT-TTS)]. *şıgar-şıkpastan* ‘çıkmadan hemen önce’ (KT-TTS) [Eki ay boldı. Kün *şıgar-şıkpastan* turadı. (KTTS)].

1.2.8. -ar ...-maz

Geniş zaman sıfat-fiilinin olumlu ve olumsuz türlerinin arka arkaya getirilmesiyle kurulmuş bir zarf-fiildir. Ek, asıl fiildeki hareketin zarf-fiildeki hareketin hemen arkasından gerçekleştiğini bildirir (Korkmaz 2003: 1036). Kazak Türkçesinde bu anlamı dışında kalıplaşarak zarf niteliği taşıyan başka zarfları da ifade eder hale gelmiştir.

barar-barmas ‘gider gitmez’ (KT-TTS). [Minetin atım kolında, Barar-barmas jolımdı, Habar salıp alayın, üydegi Kurtka bileği. (KTTS)]. **bolar-bolmas** ‘1. olur olmaz (KT-TTS). [Karlıgaş *bolar-bolmas* aşuvlanadı. (KT-TTS)] 2. birazcık, azıcık (KT-TTS) [Sonsoñ atarına minip, köz uşında *bolar-bolmas* köringen elge Karay jürüp ketti. (KTTS)]. **biliner-bilinbes** ‘belli belirsiz, hayal meyal’ (KT-TTS). [Baykap karagan adamga olardıñ közderinen kuvanıştıñ otı *biliner-bilinbes* jıltıraydı. (KTTS)]. **estiler-estilmes** ‘zar zor duyulan, alçak ses’ (KT-TTS). [Japıraktar *estiler-estilmes* kana sıbırlap, uyku körmey tün karañgısınıñ gajayıptarımen söyleskendey anda-sanda akırın kürsinedi. (KTTS)]. **jeter-jetpes** ‘ulaşmaya, dolmaya az kala’ (KT-TTS). [Bir ayga *jeter-jetpes* uvakit kaldı. ‘Bir aya yakın bir zaman kaldı’ (KT-TTS)]. **keler-kelmes** ‘gelip gelmeyeceği belli olmayıp’ (KT-TTS). [Onıñ *keler-kelmesine* közi jetpedi. (KT-TTS)]. **köriner-körinbes** ‘belli belirsiz, açık seçik belli olmayan’ (KT-TTS). [Avada éldebir uşkın sıyaktı köriner-körinbes kılav bar. (KTTS)]. **öler-ölmes** ‘zar zor, zorla’ (KT-TTS). [*öler-ölmes* kün keşüv ‘zar zor geçinmek’ (KT-TTS)]. **şalınar-şalınbas** ‘hayal meyal, belirgin olmayan’ (KT-TTS). [Jakıpbektiñ köziniñ kıyığında közge *şalınar-şalınbas* jiñişke bir éjimder boluvşı edi. (KTTS)]. **tatur-tatımas** ‘birazcık tadı olan, tatsızca’ (KT-TTS).

2. Fiil Çekim Eklerindeki Kalıplaşmalar

2.1. -ysın / -ydı

Kazak Türkçesinde geniş zaman çekiminde kullanılan “-a / -e / -y + şahıs eki” yapısının ikinci ve üçüncü teklik şahıs çekimlerinde bazı örneklerin kalıplaştığı tespit edilmiştir.

jaraysın ‘aferin’ (KTLS). **jaraydı** ‘tamam, peki’ (KT-TTS, KTLS). [*Jaraydı*, Karatav, Şuv, Sır boyınıñ kazaktarınıñ basın kosuvga biz ruksat bereyik delik. (KTTS)].

2.2. -dı / -di / -tı / -ti

Geçmiş zaman eki -dı / -di / -tı / -ti eksiltimli kullanımla çekimli fiil olma özelliğini kaybedip kalıplaşmış, bir yapım eki gibi kullanılmıştır (Korkmaz 2003: 172). Yalın ve birleşik isim niteliğinde kelimelerde ortaya çıkan bu kalıplaşma, Türkçenin genelinde yaygın olarak görülür. Kazak Türkçesinde bu ekte görülen kalıplaşma örnekleri iki tipte karşımıza çıkmaktadır. Birleşik isim niteliğindeki kalıplaşmalar ve eş anlamlı kelimelerin bir arada kullanılmasıyla yapılan tekrarlar şeklindeki kalıplaşmalar:

albastı ‘1. al karısı, albastı (KT-TTS). [Adamzattıñ kasakı ziyandısı “*albastı*” degen boladı dep nanatın. (KTTS)] 2. terbiyesiz, edepsiz (KT-TTS) [Uva, javız, javız *albastı*, korıksañ edi künédan! Şılbirga éni jarmastı, burıl sakal iri adam! (KTTS)]. **atsoktı** ‘at üstünde çok yol gitmekten dolayı hasıl olan yorgunluk’ (KTS). [Anada maşlılar avılın aralap *at soktı* bop oralgan Gaziz üyge kelisimen katı tmavratıp kaldı. (KTTS)]. **jolsoktı** ‘yol yorgunluğu’ (KTS). [*Jolsoktı* bop, şarşap kelgen şopan dalada jatr. (KTTS)]. **jürdim-bardım** ‘üstünkörü, yüzeysel, isteksiz’ (KT-TTS) [Biykasap Şérbén Béybişeniñ akılın *jürdim-bardım* tuñdadı. (KTTS)]. **öldim-taldım** (KT-TTS). [*öldim-taldım* degenşe ‘ne yapıp edip, zar zor’ (KT-TTS)]. **öşti-kastı** ‘düşman, hasım olan’ (KT-TTS). **ötti-ketti** ‘geçici’ (KT-TTS). [*ötti-ketti* kezeñ ‘geçici dönem’ (KT-TTS)]. **üzildi-kesildi** ‘tamamen, bütünüyle’ (KTS). [Avruvınan *üzildi-kesildi* cazıldı. (KTS)]

2.3. -pakşı

Gelecek zamanda çekimlenmiş bir fiil, henüz gerçekleşmeyen bir zaman dilimine ait olduğu için, anlam bakımından, içinde niyet, maksat, istek, şart, gereklilik gibi pek çok ifadeyi

bulundurabilir. Niyet ifadeli gelecek zaman eki içinde değerlendirilen -pakşı eki, -mak fiilden isim yapım eki ile -cı isimden isim yapım ekinin birleşmesinden oluşmuş olup, fiilin oluşu veya kılınışı için bir maksat veya gelecek zamanda olacak harekette bir niyet ifade etmektedir (Öner 1998: 170). Kazak Türkçesinde *aytpakşı* ‘söyleyecektim, az kalsın unuttuyordum’ (KTS). [*Aytpakşı* Manas’da men sizdin coldasınızdı kördim. (KTS)] örneğinde bu ek, kalıplaşma eğiliminde olup ünlemlere yaklaşan bir anlam kazanmıştır.

2.4. -sa/ -se

Kazak Türkçesinde şart ekinin bazı örneklerde kalıplaşarak kalıcı isimler teşkil ettiği tespit edilmiştir.

buyırsa ‘nasip, kısmet olursa, inşallah’ (KT-TTS). [*Buyırsa*, tağı bir armanıma jetkeli turmın. (KTTS)]. *éytpese* ‘yoksa’ (KTS). [Nesin aytasıñ, bar kemşiligi adamşa söyley almaydı, *éytpese* bérin bileği. (KTTS)]. *éytsede* ‘öyle olsa bile’ (KTS). [*Éytse de* Batırbay méselesinde Jakıpbekpen ımırağa kele almay-ak koydı. (KTTS)]. *köbinese* ‘çoğunlukla, umumiyetle’ (KTS). [*Köbinese* jaña oyındar oynaladı. (KTTS)].

2.5. -sın

Emir kipinin 3. teklik şahıs eki olan -sın eki, Kazak Türkçesinde şu örneklerde kalıplaşmıştır:

buyırmasın ‘nasip olmasın’ anlamında kullanılan yemin’ (KT-TTS). [Kamka dala jakka kulagın éri tosıp,beri tosıp, basın şaykadı: -Tük estisem *buyırmasın*. (KTTS)], *jasasın* ‘yaşa, yaşasın’ (KTLS).

SONUÇ

Kazak Türkçesinde, fiil çekim ve işletme eklerindeki kalıplaşmalar, dilde kelime yaratmanın bir yolu olarak kullanılmaktadır. Diğer lehçelere oranla Arapça ve Farsçanın etkisinden biraz daha uzak olan Kazak Türkçesi, kalıplaşmayı yeni kavramları adlandırmanın bir yolu olarak görmektedir. Kazak Türkçesinde fiil çekim ve işletme eklerindeki kalıplaşmalar sonucunda ortaya çıkan zarf ve edatların, Türkiye Türkçesinde yabancı bir dilden (özellikle Arapçadan) alınmış karşılıklarının tercih edilmiş olması dikkat çekicidir (*bastap* ‘itibaren’, *süyenip* ‘istinaden’, *şamalap* ‘tahminen’, *salısturganda* ‘nispeten’, *karamay* ‘rağmen’ vb.). En fazla kalıplaşan ekler *-gan / -gen ve -ar / -er* sıfat-fiil ekleri ile *-p* zarf-fiil ekidir. Kalıplaşma eğilimi fazla olan ekler, dilde oldukça sık ve yaygın kullanılan ekler olup genellikle isim, sıfat, zarf ve edat niteliğinde kelimeler türetmişlerdir. KTS, KT-TTS, KTTS’nin taranması sonucunda tespit edilen 169 kelimenin 77’si zarf, 48’i isim, 28’i sıfat, 10’u edat ve 1’i de zamirdir.

KAYNAKLAR

- ARSLAN-EROL, Hülya (2006), “Günümüz Türk Lehçelerinde Çekim ve İşletme Eklerinin Kalıplaşmasıyla Oluşmuş Kelimeler Üzerine”, I. Uluslar arası Türk Dünyası Kültür Kurultayı, İzmir: Ege Üniversitesi, Türk Dünyası Araştırmaları Enstitüsü.
- AYTAÇ, Kemal (1992), *Kuman Lehçesi Sözlüğü (Codex Cumanicus’un Türkçe Sözlük Dizini)*, Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları.
- ERGİN, Muharrem (1985), *Türk Dil Bilgisi*, İstanbul: Boğaziçi Yayınları.
- ETG GABAİN, A. Von (1988) *Eski Türkçenin Grameri*, (Çeviren: Mehmet Akalın), Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- EUTS CAFEROĞLU, Ahmet (1993) *Eski Uygur Türkçesi Sözlüğü*, İstanbul: Enderun Kitabevi.
- ISKAKOV, A. (1974), *Kazirgi Kazak Tili- Morfologiya*, Almatı: Mektep Baspası.
- KOÇ, Kenan ve Oğuz DOĞAN (2004), *Kazak Türkçesi Grameri*, Ankara: Gazi Kitapevi Yayınları.
- KORKMAZ, Zeynep (1992), *Grammer Terimleri Sözlüğü*, Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- (1994), *Türkçede Eklerin Kullanılış Şekilleri ve Ek Kalıplaşması Olayları*, Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- (2003), *Türkiye Türkçesi Grameri (Şekil Bilgisi)*, Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- KTLS ERCİLASUN, A.Bican (Bşk.) (1991) *Karşılaştırmalı Türk Lehçeleri Sözlüğü*, I, II, Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları.

- KTS KENESBAYOĞLU, İ.K. (Bşk.) (1984) *Kazak Tiliniñ Sözdügi (Kazak Türkçesi Sözlüğü)*, (Çeviren: Hasan Oraltay, Nuri Yüce, Saadet Pınar), İstanbul: Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı Yayını.
- KTTS ISKAKOV, A.I. (1974-1986), *Kazak Tiliniñ Tüsindirme Sözdügi*, I-X, Almatı: Kazak SSR “Gılım” baspası.
- KT-TTS KOÇ, Kenan, A. BAYNİYAZOV ve V. BAŞKAPAN (2003), *Kazak Türkçesi-Türkiye Türkçesi Sözlüğü*, Ankara: Akçağ Yayınları.
- ÖNER, Mustafa (1998), *Bugünkü Kıpçak Türkçesi*, Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- ÖZKAN, Nevzat (2001), “Hâl Ekleri Kalıplaşmaları ve Sebepleri Üzerinde Bir Değerlendirme”, *İlmî Araştırmalar* 12, İstanbul, 153-165.

<http://sbe.gantep.edu.tr> 'den online ulaşılabilir

Gaziantep Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi
7(2): 367-381 (2008)

Gaziantep
Üniversitesi
Sosyal Bilimler
Dergisi

Examining the Place of Geography in the American Social Studies Curriculum and the Efforts toward an Effective Teacher Education in K-12 Geography

Cemalettin AYAS*

The Ohio State University, School of Teaching and Learning, Social Studies and Global Education, Columbus, Ohio

Abstract. This paper primarily focuses on locating geography education in the American secondary social studies curriculum, and then examines the American teacher education in geography. Therefore, the paper first defines the common ground between social studies and geography, followed by a discussion regarding how geography as a school subject fits in to the social studies curriculum. It next analyzes the American experience in preparing pre- and in-service geography and/or social studies teachers as there have been quite efforts to that end due to the widespread “geographic illiteracy” in the American schools. As a result, the current paper attempts to provide the interested audience with a general perspective concerning the place of geography education in the American schools, and suggests a comprehensive teacher education model based on the related literature investigated.

Key words: United States, Social Studies Curriculum, Geography Education, Teacher Education

Amerikan Sosyal Bilgiler Müfredatı İçinde Coğrafya'nın Yeri ve Etkili Bir K-12 Coğrafya Öğretmen Eğitimine Yönelik Çabaların İncelenmesi

Özet. Bu makale öncelikli olarak coğrafyanın Amerikan sosyal bilgiler müfredatındaki yerini tespit etmeye çalışarak, ortaokul ve lise coğrafya öğretmenlerinin yetiştirilmesine yönelik meseleleri inceler. Bu yüzden, bu çalışma ilk önce coğrafya ve sosyal bilgiler arasındaki ortak zemini tanımlayarak, coğrafyanın bir ders olarak sosyal bilgiler müfredatındaki yerini tartışır. Daha sonra da, Amerika'daki yaygın coğrafya eğitimi yetersizliğini aşmak için gösterilen yoğun çabaları göz önünde bulundurarak coğrafya ve/veya sosyal bilgiler öğretmenlerinin gerek hizmet öncesi gerekse hizmet içi eğitimiyle ilgili meseleleri analiz eder. Sonuç olarak, bu çalışma ilgili kişilere Amerikan sosyal bilgiler müfredatında coğrafyanın yerine dair genel bir perspektif sağlar ve incelenen ilgili literatürü göz önünde bulundurarak coğrafya öğretmenlerinin yetiştirilmesine yönelik daha etkili ve kapsayıcı bir öğretmen eğitimi modeli sunar.

Anahtar kelimeler: Amerika Birleşik Devletleri, Sosyal Bilgiler Müfredatı, Coğrafya Eğitimi, Öğretmen Eğitimi

“We are told we live in a *global village*, yet we do not know our neighbors.”

Anonymous

I. INTRODUCTION

There have been noticeable developments in education and knowledge which has created an amazing learning environment and impacted teaching and learning all over the world. As globalization and knowledge societies expand, reform on teacher education programs is becoming an important issue because teachers are always seen as moderators of the changing society. In this sense, as the opening quote puts it, in today’s increasingly globalized world, there is an urgent need for a better teaching and learning geography in schools due to the inevitable emphasis on knowing and understanding today’s increasingly interdependent world, its places, peoples, and environments. However, it is obvious that unfortunately we are far behind of what is expected from geography as a school subject, which is one of the best ways to achieve a high level of global understanding. As an integrative discipline, geography combines elements of the cultural landscape with the realities of the physical environment. Since most of the world’s problems simultaneously involve both the social and physical environment, having geographic knowledge and skills prepares students to address those problems. In other words, “a good foundation in geographic understanding will prepare students to meet the challenge of solving the multi-faceted global problems we face today” (Dulli & Goodman, 1994:19). This obviously calls for a better and more effective teacher training given in the colleges of education.

With this in mind, when we closely look at the literature regarding geography education in a global context, it is apparent that many educators around the world complain about the low status of teaching geography either as a separate subject or integrated in the social studies. This related literature evidently confirms that geography as a school subject is generally struggling either to secure its place or increase the weight allocated in the school curricula. Likewise, the teacher education is also parallel to the status of school geography around the world. In other words, many countries have been reviewing their teacher training programs in order to improve the quality of teachers, and many of them challenge “pedagogical” problems in both teaching school geography and preparing geography/social studies teachers as seen in the case of the Unites States of America.

For the purposes of this paper, first of all, what social studies and geography have come to mean as a school subject in the United States is defined; then the current relationship between the field of social studies and the K-12 (Kindergarten through 12 Grade) teaching of geography is examined; and next the literature on teacher education in geography is discussed with a conclusion by proposing a comprehensive model for a better and more effective K-12 teacher training in geography.

Social Studies

Social Studies has been regarded as a major school subject and is taught in K-12 schools in the United States (NCSS, 1994). However, because social studies is multidisciplinary and interdisciplinary, it is often difficult to define it. Therefore, the definition of social studies has tended to change as knowledge of subject matter increased and developed, and as more was learned about how children construct meaningful knowledge (Sunal & Haas, 2002). However, most educators agree that the social studies in essence is the study of humankind from a multitude of perspectives, and at the core of the field is citizenship education (Dyngneson, Gross, & Berson, 2003).

One of the most remarkable aspects of the history of social studies has been ongoing debates, among the social studies scholars, educators, as well as curriculum- and policy-makers along with the other interest groups, over its nature, scope, and definition of the field. Therefore, social studies has been giving a survival battle over its *purposes*, *content*, and *methods* in the school curricula since the early 1900's (Evans, 2004). There are thus different interpretations of the social studies or some researchers see different traditions (Barr, Barth, & Shermis, 1978); whereas, others recognize different camps, such as traditional historians, and social reconstructivists (Evans, 2004).

It seems that the account of Barr, Barth, & Shermis (1978) is more applicable to the philosophy of social studies as they distinguish three different traditions: (1) social studies taught as citizenship transmission; (2) social studies taught as social science; and (3) social studies taught as reflective inquiry (see Figure 1). However, Evans (2004) suggests that social studies and its differing purposes throughout its history must be understood in the context of the era in which some particular social events have influenced the historical and educational context including the social studies, such as the cold war and the great depression. Therefore, despite the fact that all these different camps or traditions have struggled over social studies and fought to influence its teaching in the schools for almost a century, social studies has apparently survived and made it through the 21st century.

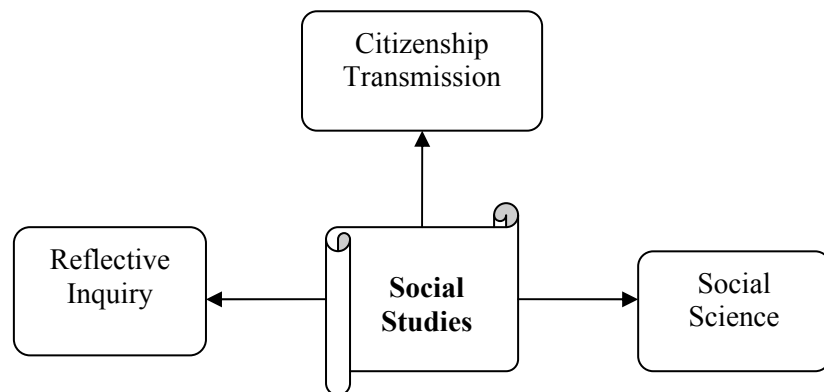

Figure 1. Interpretive Models of Social Studies or the Three Traditions (based on Barr, Barth & Shermis, 1978)

Although these differing as well as competing versions of the social studies have its own way of interpreting the ideals, visions, values, and beliefs, they all agreed upon the conception of “citizenship” as the *key* to the social studies education. Engle & Ochoa (1988) emphasize social studies as education for democratic citizenship. They define social studies at three levels: (1) social studies as the social sciences simplified for pedagogical purposes; (2) social studies as the critical study of the social sciences; and (3) social studies as the examination of social problems. Likewise, perhaps in broader terms, the National Council for the Social Studies (NCSS), the leading national social studies organization in the U.S., has adopted the following formal definition for the social studies:

Social studies is the integrated study of the social sciences and humanities to promote civic competence. Within the school program, social studies provides coordinated, systematic study drawing upon such disciplines as anthropology, archaeology, economics,

geography, history, law, philosophy, political science, psychology, religion, and sociology, as well as appropriate content from the humanities, mathematics, and natural sciences. The primary purpose of social studies is to help young people develop the ability to make informed and reasoned decisions for the public good as citizens of a culturally diverse, democratic society in an interdependent world (NCSS, 1994:3).

Additionally, the National Social Studies Standards (NSSS) include ten themes that serve as organizing strands for the social studies curriculum in order to foster student achievement at every school level (NCSS, 1994):

1. Culture
2. Time, Continuity, and Change
3. People, Places, and Environments
4. Individual Development and Identity
5. Individuals, Groups, and Institutions
6. Power, Authority, and Governance
7. Production, Distribution, and Consumption
8. Science, Technology, and Society
9. Global Connections
10. Civic Ideals and Practices

Each theme incorporates one or more of the disciplines contributing to social studies content, such as history, geography, government, economics, and sociology. In addition, NCSS has outlined five principles of powerful social studies teaching and learning. These five principles tell us that social studies teaching and learning are powerful when they are *meaningful, integrative, value-based, challenging, and active* (NCSS, 1994).

As a result, given the definition of social studies by NCSS and the NSSS, the field of social studies is not only emphasized as “promoting knowledge of and involvement in civic affairs,” but is also defined as *multidisciplinary* and *interdisciplinary* in nature (NCSS, 1994:3). That is where geography as a discipline comes in.

Geography

Geography is one of the oldest disciplines. Over the past 100 years American geography has greatly changed through a lot of debates among geographers as to what constitutes the field of geography. Pattison (1964) identified *four traditions* of geography: (1) spatial tradition—maps and spatial analysis; (2) area studies tradition—areal differentiation or areal interrelationships; (3) man-land tradition—relationships between humans and the natural environment; and (4) earth-science tradition—referring to physical geography (see Figure 2).

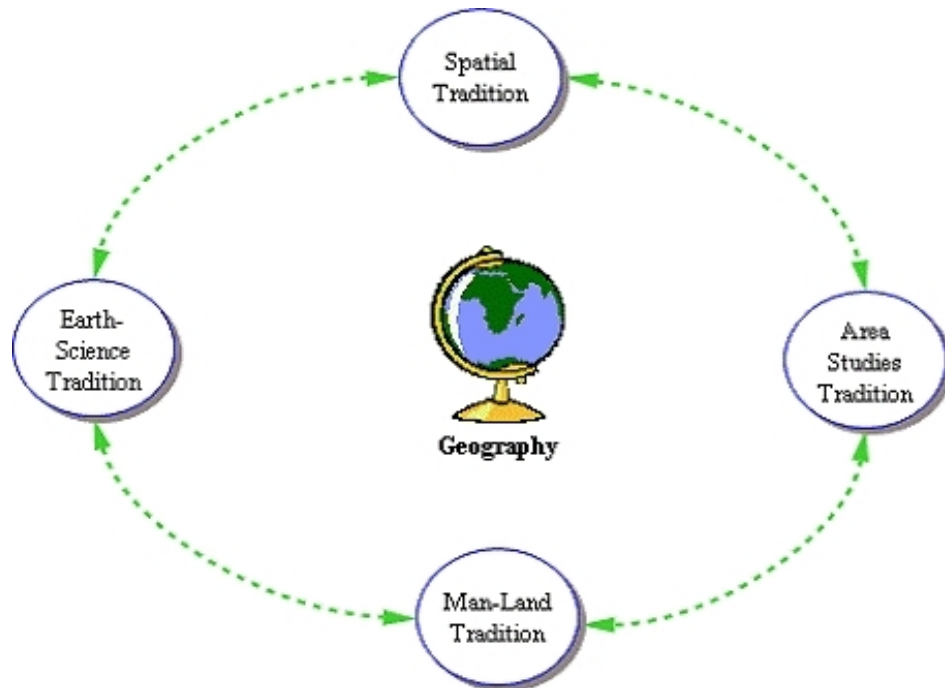

Figure 2. The Four Traditions of Geography (based on Pattison, 1964)

As an integrative discipline, geography brings the physical and human dimensions of the world in the study of people, places, and environments (Geography Education Standards Project, 1994). Therefore, geographers are concerned about understanding where things are located on the surface of the Earth, why they are located where they are, and how places differ from one another—the *spatial perspective*; and how people interact with the environment—the *ecological perspective* (Geography Education Standards Project, 1994).

As a school subject, geography has been part of American education since the 17th century as was then introduced as a map and globe study (Stoltman, 1990). In the United States, geography has been taught either as a stand-alone subject or as part of the social studies in the K-12 curriculum in American schools over decades. Therefore, many educators and researchers defined or redefined the significance of geography in American education, and pointed out that geography has historically played a vital role in “citizenship education” in the United States (Marran, 2003; Stoltman, 1990).

Intersection of Social Studies and K-12 Geography

As the official definition of social studies above implies, geography as a school subject has been part of social studies curriculum in American schools (Marran, 2003; Natoli, 1989). However, this resulted in the decline of geography courses in elementary and secondary schools and thus the subsequent rise in geographic ignorance among the nation’s population (Stoltman, 1990). In fact, when we closely examine social studies and geography, it is apparent that two important concepts determine the relationship between the two subject matters: (1) citizenship education and (2) integrative study (see Figure 3). Both subjects are aimed at preparing good citizens as integrative fields of study. In fact, geography historically plays an *integrating* and *synthesizing* role among both the natural and social sciences as it has roots in both and across disciplines (Taaffe, 1974). Thus, this provides geography a unique place in the social studies in terms of its dual nature. Geography also shares an interface with all other social sciences, such

as historical geography vs. history, economic geography vs. economics, cultural geography vs. anthropology, social geography vs. sociology, population geography vs. demography, and behavioral geography vs. psychology (Gritzner, 1990).

Therefore, in some respects, the educational goals of geography and social studies are strikingly similar as both fields connected in many ways (Sunal & Haas, 2002). For example, both geography and social studies attempt to impart a sense of time, place, and direction in order to help students acquire the skills, knowledge, values, and attitudes essential to individual fulfillment and productive citizenship (Gritzner, 1990). Hence, without a strong support of geography component in the curriculum, social studies lacks the foundation of space and place, a framework of humans relating to their environment, and the coverage of global perspective that are essential building blocks of social learning; whereas, without a strongly focused social studies curriculum, geography founders as a classroom subject (Gritzner, 1990).

The important mission of developing more productive citizens has been largely entrusted to the social studies curriculum. Although educators suggest a number of overall approaches for teaching social studies, all educators are agree that the ultimate goal of social studies is *citizenship* education (Barth, & Shermis, 1978; Engle & Ochoa, 1988; Evans, 2004; Natoli, 1989; NCSS, 1994). At this point, without a doubt, we begin to see how teaching and learning geography in K-12 schools fits into the large scheme of the social studies: citizenship education (Stoltman, 1990). In fact, for children to function effectively in society as good citizens, they must learn to become cognizant of their place in the space (Natoli, 1989). For example, children have places in the family, school, community, state, nation, and the world (expanding horizons curriculum), which are all functioning spatial or geographical systems (Natoli, 1989). These are where children learn to know and understand the meaning of places. It is clear that knowledge of geography helps us be better citizens (Natoli, 1989; Stoltman, 1990). For instance, through geography, we learn to locate important events; understand the relationship between geography and national or international policies; make informed decisions regarding the best use of the nation's resources; and ask important questions about policies that lead to changes in landscape and land use (Natoli, 1989). As a result, geographically informed students will be effective leaders for the country.

In addition, geography and history, in fact, are complementary subjects best taught together within the social studies curriculum (Bednarz, 1997). In other words, they are like *twins*: one cannot teach history without geography or geography without history (Bednarz, 1997). In the social studies, all historical, human, and economic events occur within a particular place and space. Thus, teaching and learning social studies often calls for geographic perspectives: (1) the *spatial* perspective, centering on location and an understanding of whereness; (2) the *ecological* perspective, considering how humans interact with their physical environment. Therefore, rationale for history as well as other social studies subjects by nature requires knowing geography. However, for geographers and/or geographic perspectives location is more than just *where*; it also *why* and *how* and *so what* (Bednarz, 1997). Hence, geography offers great implications for teaching and learning in the social studies. However, the geographic perspective is not strongly represented in the modern social studies curriculum, because most social studies teachers receive their training in history and have little or no background in geography (Bednarz, 1997).

Figure 3. The Overlapping Relationship between Social Studies and Geography

Moreover, due to increasing globalization, our world is getting smaller everyday. In addition to knowing about the global systems of land, water, and air to make wise choices regarding environmental issues, consequences, alternatives, today's citizens need to comprehend the mosaic of international relations, the aspirations of ethnic and national minorities, and the spatial dimension of change across our earth (Stoltman, 1990). Therefore, a global geography becomes necessary for all in order to strengthen geography education within the social studies.

On the other hand, traditionally, social studies teachers and texts have tend to define geography as location, pointing to, or marking places on a map, and place description, describe landmarks, general population characteristics, and natural resources at locations and within regions (Sunal & Haas, 2002). Such an approach thus reinforces the idea that geography is minimally important to the lives of citizens and that is unchanging in nature. Therefore, this resulted in geography's being relegated to the lower grades, where the only intellectual skill required was that of recalling specific facts (Sunal & Haas, 2002).

As a result, geography has long been a part of the school curriculum in the United States and one of the mainstays of the social studies program with history and government. Today, in K-12 schools, geography remains an integral part of the social studies curriculum to promote civic competence (NCSS, 1994). Marran (2003) outlines five reasons why geography is an essential school subject: (1) geography provides a spatial perspective for learning about the world; (2) geography describes the changing patterns of places in words, maps, and geographics; (3) geography is eminently useful; (4) geography provides an effective context for lifelong learning; and (5) geography provides every student with a special opportunity to develop a personal perspective about the world that is informed by both a humanistic and scientific viewpoint. Therefore, through its spatial and ecological perspectives geography has an important role in the social studies as an integrative study of places, people, and environments as well as great potential in producing geographically literate citizens. Stoltman (1990) stated that geographically literate citizens are aware of (1) what is happening in the world, (2) why it is happening, and (3) how it affects other people throughout the world as well as themselves; therefore, geography is good citizenship education with its unique perspectives.

Teacher Education in Geography

One of the most effective practices in terms of teacher preparation in geography, specifically in-service teacher training, found in the United States is the *Geographic Alliances*. The failure of social studies teachers in teaching school geography caused the establishment of these institutes across the United States. Since 1986, the National Geographic Society

established geographic alliances in all fifty states, the District of Columbia, and Puerto Rico to upgrade teachers' approaches to geographic instruction (Bednarz, 2002; Kenreich, 2004). The establishment of geographic alliances—a network of university geography professors, teacher educators, and K-12 teachers—have become one of the most effective practices in geography/social studies teacher education in the United States as they provide teachers with professional development in teaching and learning geographic concepts and skills (Kenreich, 2004). Thus, creating a communication link through geographic alliances between geographers and teacher educators, and K-12 teachers became an important step toward training qualified, knowledgeable geography teachers (Ludwig, 1995).

In the United States, teachers who hold social studies composite certificates are almost certain to be history-centric (Bednarz, 2002), which eventually causes geography to be overshadowed by other disciplines within the social studies, especially by history (Ludwig, 1995). In addition, many teachers who teach geography in the schools have had little or no coursework in the subject during their teacher training (Bednarz, 2002; Brophy et al., 2000), which undoubtedly contradicts with the notion that teachers often feel more comfortable when teaching subjects in which they have had better preparation (Boehm & Petersen, 1994). Thus, is it sufficient to teach geography without having had a single geography course? Of course not, because teachers cannot teach what they have not been taught (Boehm & Petersen, 1994; Gilsbach, 1997; Ludwig, 1995; Petry, 1995). On the other hand, many education professors who prepare geography teachers are not geographically well-educated as well (Boehm et al, 1994; Bednarz & Bednarz, 1995; Ludwig, 1995; and Morrill et al, 1995). In this sense, how can we increase the quality of geography taught in the schools when those who teach the subject majored in another discipline and/or prepared by non-geographers?

Consequently, improving geography pre-service education has a vital role in K-12 geography/social studies education (Bednarz & Bednarz, 1995); otherwise, it will threaten the future of geography as an essential school subject. Likewise, shortly after the national geography standards—*Geography for Life 1994*—were released, Boehm et al. (1994) pointed out that “geographic education faces serious shortcomings based on its failure to create and maintain strategies for effective pre-service teacher education” (p. 21). Keeping in mind that social studies teachers could get in-service training through professional development activities when they lack content knowledge necessary to teach the subject, Boehm et al. (1994) then continued by emphasizing the importance of effective teacher preparation: “it is axiomatic that if *all* we do is provide in-service training in geography for teachers then we institutionalize the continual need for further in-service teacher training in geography!” (p. 21).

However, Downs (1994) laments the almost total lack of research and empirical data that might be used to underpin pre-service teacher training programs, as he believes that only with such data rapid systematic change will take place. Downs (1994) argues for research on the status of geography in the American schools, classroom practice in geography instruction, assessment of the range and depth of geographic skills, the delivery system for geography in the classroom based on the relationship between the teaching and learning strategies, and the outputs from the teaching and learning processes. He then maintains that only when this is known and understood teaching geography in schools will change and improve.

In addition, Brophy et al. (2000) indicated that few teachers have sufficient knowledge about social education to contribute to the development and planning of curricular goals, relying on textbooks to guide their decisions. However, textbooks might offer unrelated facts and isolated skill exercises. Thus, unprepared teachers relying on textbooks tend to follow the dreary routine of having students read the chapter and answer the questions at the end (Brophy et al., 2000). Besides, according to Ediger (1998), a quality social studies teacher should capture learners' interest, demonstrate meaningful learning experiences, stimulate purposeful learning,

provide opportunities for student success, and encourage application of acquired learning. Likewise, Stoltman (1991) urged teachers to emphasize active learning by encouraging the use of hands-on investigations that apply geographic knowledge to solve realistic problems. As a result, the lack of diverse effective teaching models has created teacher-centered, lecture-driven educators who encourage students vote towards social studies as being the least favorite among major school subjects (Brophy et al., 2000).

In the United States, much of the staff development effort has been headed by the nationwide geography alliances and supported by the federal, state and local educational institutions. Moreover, the release of the *Guidelines for Geographic Education* (1984) and *Geography for Life: National Standards* (1994), the interests of National Geographic Society and other organizations produced intense efforts to improve geography instruction through professional development programs in order to provide teachers with the standard of knowledge and pedagogic expertise (Ludwig, 1995). Although in-service training is not the only method of improving K-12 geography instruction and learning, geography educators has agreed that staff development would produce more results quickly than the alternatives (Bednarz & Bednarz, 1995).

Moreover, Maier & Jones (1999) state that the enhancement of geography education involves collaboration between university geography faculties involved in teacher education and other government agencies. Although developing relationships between the university and outside entities can be challenging, these relationships also offer many benefits for pre-service and in-service teacher training in geography (Maier & Jones, 1999; Boehm et al, 1994; Petry, 1995). Besides, Welford & Fouberg (2000) argue that there is a perceived crisis in geography education. Brown (1999) contends that geography graduate students and faculty hesitate to conduct geography education research, discuss geography education theory, and publish in journals other than those specifically designed for geography education (as cited in Welford & Fouberg, 2000). Therefore, in order to address this perceived crisis, Welford & Fouberg (2000) emphasize a need to develop and maintain a very active dialogue between college geography faculty and graduate students and teacher educators and K-12 teachers. Similarly, in order to improve geography instruction practices of pre-service teachers before they enter the classroom, Gay (1995) suggests matching pre-service teachers with trained alliance teacher consultants to expose them to quality lessons and materials. Likewise, Orvis et al. (1999) developed inquiry-based projects that pair K-12 teachers with geographic researchers, which they found a resounding success providing a possible model for the teaching and learning of geographic research.

Furthermore, many states have also updated their pre-service geography education programs along with their licensure and requirements for certification in geography (Bednarz, 1995). Libbee (1995) states that teacher certification is the major problem and only when this is changed there will be an improvement in pre-service teacher education courses in geography. Thus, college and university geography programs are confronted with a challenge: how to influence teacher certification programs at their institutions to insure that future geography teachers have some geography to teach (Zeigler, 1996). Certainly, collegiate geography's role in training teachers is not a new one, but it is a role that needs to be reassessed in light of the standards presented in *Geography for Life*. Similarly, utilizing the national standards in pre-service teacher education programs will ensure that future teachers will incorporate the standards and improve geography teaching and learning (Morril et al., 1995). In 1991, the National Council for Geographic Education (NCGE) published a position paper outlining recommendations for the geography component of teacher education. NCGE (1991) suggested that all pre-service programs should include basic geography content, and that methods courses

should emphasize the use of geographic tools and techniques. In another publication—(NCGE, 1994), the National Council for Geographic Education suggested ways to improve geography instruction as follows:

- 1) implementing the national standards into the classroom,
- 2) encouraging student participation in nationwide geography contests, such as the (National Geography Standards) Geographic Bee,
- 3) hiring qualified, enthusiastic teachers,
- 4) encouraging teacher affiliation with state geography education alliances,
- 5) providing up-to-date equipment for geography classrooms, and
- 6) encouraging creative teaching methods to make geography interesting and exciting (p. 7).

Similarly, Boehm, Brierley & Sharma (1994) described an “environment of neglect” in which they identified the problems in the development of effective pre-service teacher training: the differing position of geography in school curricula among the states; lack of effective communication among groups responsible for curricula and teacher training; and poor interaction between universities and the schools. They revealed a schism that still existed between university geography and geography in public school curricula, which was reflected in the statement that “theory resides in universities and practice resides in schools” (p. 22). They also found division within geography departments at the post-secondary level between geographers and geography educators. The authors acknowledged that when equipped with skills, knowledge, and appropriate technologies, teachers had the capability to change American education and shape the future; thus, the authors placed the responsibility for development of necessary skills and knowledge upon pre-service teacher education programs.

In addition, Boehm, Brierley & Sharma (1994) made several recommendations to meet the enormous challenge of overcoming the inertia that hampers change in pre-service certification programs, which included:

- 1) a review of subject matter certification programs by departments of geography in order to determine if the programs on their home campuses served the needs to NAEP (National Assessment of Educational Progress) assessment, national goals and standards, and the state course study in geography and social studies;
- 2) overtures on the part of geography departments to departments of history to establish the need for at least nine hours of geography for certification in history;
- 3) an attempt to overcome the prejudice against geographic educators in major university departments;
- 4) grants for summer institutes involving professors of history, geography and social studies in order to bring about changes in pre-service programs;
- 5) an interface between geographers and regional teacher-education accreditation;
- 6) departments of geography must take time to work with and understand the world of professional education;
- 7) a standardized minimum certification program for grades K-6 and 7-12 which is cognizant of the close relationship between geography and history in most social studies curricula; and
- 8) methods courses which include examples of how geography can be taught with science, math, art, literature and how these subjects can be taught in geography courses (p. 24).

The authors concluded that geography teachers held the key to success for geographic education as they were in positions to influence future geographers, write geography education curricula, and prepare students for content and performance standards. As a result, as the literature confirms the persistent problems and inadequacies in training teachers to teach geography,

Boehm, Brierley & Sharma (1994) have recommended increased course work in geography, greater cooperation between geography departments and schools of education, and training in methods of teaching geography.

As a result, based on the related literature examined, Figure 4 below proposes a comprehensive framework on how to improve teacher education in K-12 geography. Here, it is crucial to remind that it currently is *not* the responsibility of Departments of Geography to prepare geography teachers in the U.S. That is, the Colleges of Education, specifically the Department of Social Studies Education is principally responsible for preparing geography/social studies teachers. Therefore, this “teacher training” model clearly calls for a greater cooperation between the Colleges of Education and Departments of Geography in order to prepare high quality pre-service social studies and/or geography teachers. While the Departments of Geography offers more professional support, the Colleges of Education could emphasize renewed teacher licensure requirements on the part of more geography content for future geography and/or social studies teachers. In addition to increased collaboration between these two institutions, this model provides an extensive support from the Geographic Alliances through wide-ranging professional staff development activities for in-service teachers of geography, social studies and even earth-science.

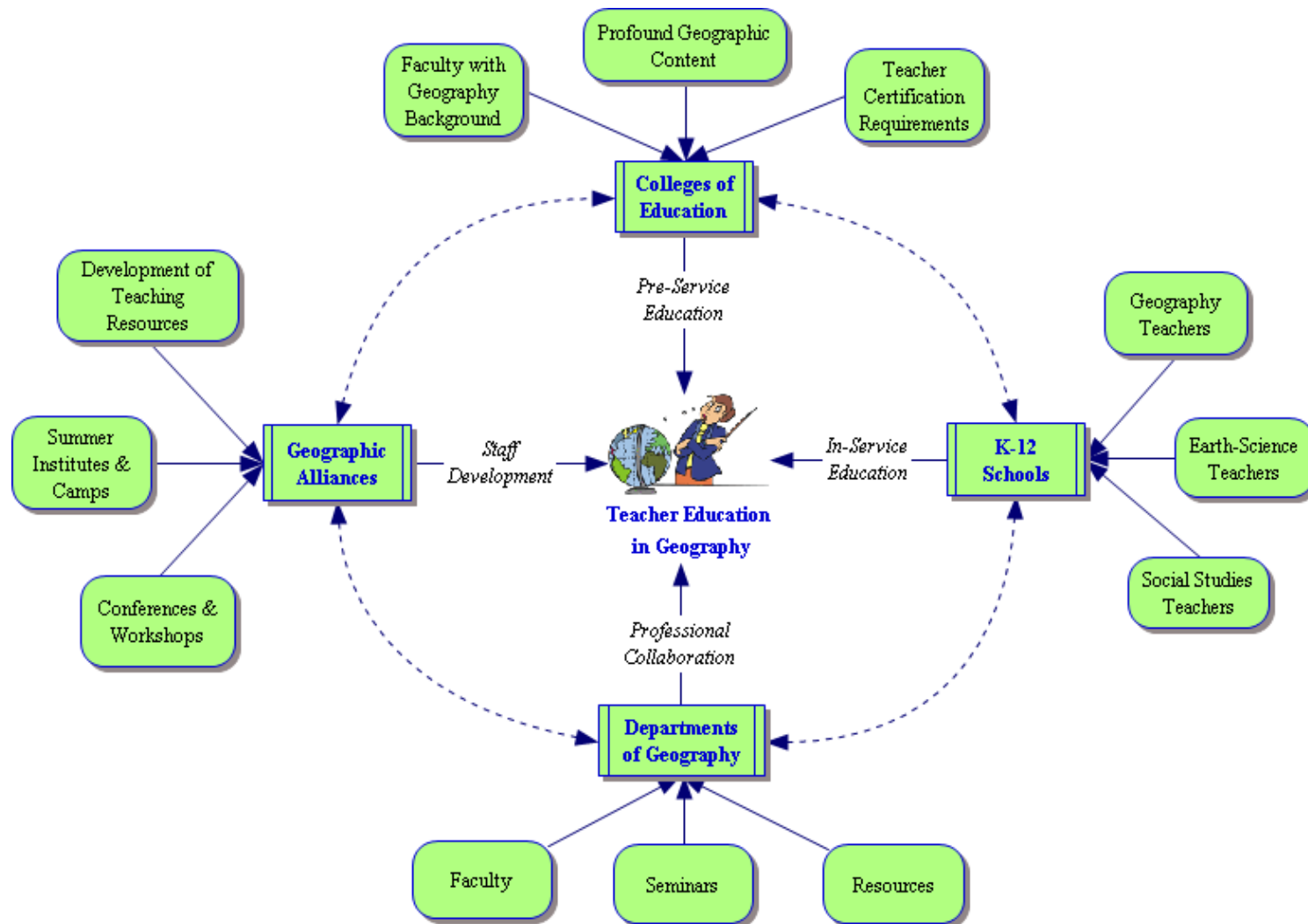

Figure 4. A Proposed Model for an Effective Teacher Education in Geography

CONCLUSION

Throughout this paper, we briefly looked at the junction where geography and social studies meet in the American school curriculum; shortly analyzed the discussions held on how to improve the teacher training in geography from the American perspectives; and proposed a comprehensive teacher education model in geography, based on the literature examined.

The existing literature on geography education around world shows that not only in the United States but also in many countries geography has been struggling either to secure its place or to increase the weight allocated for teaching in the school curricula. That is, similar to most of the countries around the world, geography as a school subject in the United States is presently giving a survival battle into the twenty-first century. One of the primary reasons given in the literature for such a low status and decline of geography in schools is the subsequent rise of the social studies to integrate social sciences into the school curricula and thus teaching geography as an integral part of the social studies rather than a separate school subject. Therefore, it seems that geography has to convince others of its coherence and its intellectual depth, and that it is worthy of study for children. As indicated in the proposed model for teacher training in geography (see Figure 4), the current study also suggests that there should be more communication between professors of geography and geography educators including professors of education as well as school teachers. As a result, geography is subject to increasing pressure in the school curricula and struggles to make major impact with a relatively low profile in the United States.

Moreover, although there are plenty of resources on geography education in general and research on geography at the higher education level, this study surprisingly revealed a lack of research specifically on teaching and learning geography in elementary and secondary schools. Therefore, research is extremely needed to investigate how teachers are actually teaching geography and students are learning geographical knowledge and skills (Brophy et al., 2000; Downs, 1994; Welford & Foubert, 2000). This might also have essential implications on teaching geography in schools and on the future of geography at elementary and secondary levels in order to strengthen geography's place in the school curricula, including teacher training in geography. Consequently, the efforts to improve geography education in the United States, as well as around the world, will not be successful unless teacher education in geography is seriously taken into account to prepare high quality teachers to teach geography in the twenty-first century.

Acknowledgement: Although it would be helpful and useful for the American researchers and/or educators, this paper is in fact intended primarily for the non-American audience so that they could make more beneficial comparisons as they already know well the context in which their own curricula takes place and the issues raised in throughout this paper.

REFERENCES

- Barr, R., Barth, J., & Shermis, S. (1978). *The nature of the social studies*. Palm Springs, CA: ETC Publications.
- Bednarz, R. S. (2002). The quantity and quality of geography education in the United States: The last 20 years. *International Research and in Geographical and Environmental Education*, 11(2), 160-170.

- Bednarz, S. W. (1997). Using the geographic perspective to enrich history. *Social Education*, 61(3), 139-145.
- Bednarz, S. W., & Bednarz, R. S. (1995). Pre-service geography education. *Journal of Geography*, 94(5), 482-486.
- Boehm, R. G., Brierley, J., & Sharma, M. (1994). The “bete noir” of geographic education: Teacher training programs. *Journal of Geography*, 93(1), 21-25.
- Boehm, R. G., & Petersen, J. E. (1994). An elaboration of the fundamental themes in geography. *Social Education*, 58(4), 211-218.
- Brophy, J., Alleman, J., & O’Mahony, C. (2000). Elementary social studies: Yesterday, today, tomorrow. In T. Good & M. Early (Eds.), *American education: Yesterday, today, and tomorrow* (pp. 256-312). Chicago, IL: The National Society of the Study of Education.
- Downs, R. (1994). The need for research in geography education: It would be nice to have some data. *Journal of Geography*, 93(1), 57-60.
- Dulli, R. E., & Goodman, J. M. (1994). Geography in a changing world: Reform and renewal. *NASSP*, 78(564), 19-24.
- Dynneson, T. L., Gross, R. E., & Berson, M. J. (2003). *Designing effective instruction for secondary social studies* (3rd Ed.). Upper Saddle River, NJ: Merrill/Prentice Hall.
- Ediger, M. (1998). Trends and issues in teaching elementary school social studies. *College Student Journal*, 32(2), 347-363.
- Engle, S. H., & Ochoa, A. S. (1988). *Education for democratic citizenship*. New York, NY: Teachers College Press.
- Evans, R. W. (2004). *The social studies wars: What should we teach the children?* New York, NY: Teachers College Press.
- Gay, S. M. (1995). Making the connections: Infusing the national geography standards into the classroom. *Journal of Geography*, 94(4), 459-461.
- Geography Education Standards Project. (1994). *Geography for life: National geography standards*. Washington, DC: American Geographical Society, Association of American Geographers, National Council for Geographic Education, and National Geographic Society.
- Gilsbach, M. T. (1997). Improvement needed: Pre-service geography teacher education. *The Social Studies*, 88(1), 35-38.
- Gritzner, C. F. (1990). Geography and social studies education: Mapping the interface. *The International Journal of Social Education*, 5(2), 9-21.
- Kenreich, T. W. (2004). Beliefs, classroom practices, and professional development activities of teacher consultants. *Journal of Geography*, 103(4), 153-160.
- Libbee, M. (1995). Strengthening certification guidelines. *Journal of Geography*, 94(5), 501-504.
- Ludwig, G. S. (1995). Establishing pre-service partnerships: Geography and social studies. *Journal of Geography*, 94(5), 530-533.
- Maier, J. N., & Jones, D. D. (1999). Enhancing geographic education: Challenges and benefits of collaboration with outside agencies. *Journal of Geography*, 98(2), 86-90.
- Marran, J. F. (2003). Geography: An essential school subject—Five reasons why. *Journal of Geography*, 102(1), 42-43.
- Morrill, R. B., Eney, J. P., & Pontius, S. K. (1995). Teachers and university faculty cooperation to improve teacher preparation. *Journal of Geography*, 94(5), 538-542.
- Natoli, S. J. (1989). Some thoughts on strengthening geography in the social studies. *Journal of Social Studies Research*, 13(1), 1-7.
- NCGE, the National Council for Geographic Education. (1991). *The role of geography in pre-service teacher preparation: geography in the social studies* (A position paper). (ERIC Document Reproduction Service No. ED350201).

- NCGE, the National Council for Geographic Education. (1994). *The importance of geography in the school curriculum*. Retrieved on September 09, 2008, from <http://www.ncge.org/publications/resources/importance/>.
- NCSS, National Council for the Social Studies. (1994). *Expectations of excellence: Curriculum standards for the social studies*. Washington, DC: NCSS.
- Orvis, K. H., Horn, S. P., & Jumper, S. R. (1999). Pairing K-12 teachers with geographic researchers: Why it should take place and how it can. *Journal of Geography*, 98(4), 196-200.
- Pattison, W. D. (1964). The four traditions of geography. *Journal of Geography*, 63(5), 211-216.
- Petry, A. K. (1995). Future teachers of geography: Whose opportunity? *Journal of Geography*, 94(5), 487-494.
- Stoltman, J. P. (1990). *Geography education for citizenship*. Boulder, CO: Social Science Education Consortium.
- Stoltman, J. P. (1991). *Teaching geography at school and home*. (ERIC Document Reproduction Service No. ED335284).
- Sunal, C. S., & Haas, M. E. (2002). *Social studies for the elementary and middle grades: A constructivist approach*. Boston, MA: Allyn & Bacon.
- Taaffe, E. J. (1974). The spatial view in context. *Annals of the Association of American Geographers*, 64(1), 1-16.
- Welford, M., & Fouberg, E. H. (2000). Theory and research in geography education. *Journal of Geography*, 99(5), 183-184.
- Zeigler, D. (1996). Geography teacher training: In light of the national geography standards. *Ubique*, 16(6), 1-4. Retrieved on September 09, 2008, from <http://genip.tamu.edu/article5.pdf>.

<http://sbe.gantep.edu.tr> 'den online ulaşılabilir

Gaziantep Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi
7(2): 383-390 (2008)

Gaziantep
Üniversitesi
Sosyal Bilimler
Dergisi

Türk Turizminde Eğitimin Önemi

Atınç Olcay*

Gaziantep Üniversitesi, Turizm ve Otelcilik Meslek Yüksekokulu, 27310 Gaziantep

Özet. Türkiye’de, turizm eğitime gereken önemin verilmemesi ve her kademesinde karşılaşılan içerikleri birbirinden farklı pek çok sorunlar zinciri; sektörde çalışan personelin temel ve mesleki eğitim durumlarının oldukça düşük bir seviyede seyretmesi sonucunu doğurmaktadır. Oysaki turizm endüstrisinden en yüksek faydanın sağlanabilmesi ancak; etkin, kaliteli ve tabana yayılmış temel ve mesleki bir turizm eğitim sistemiyle mümkün olur.

Bu çalışmada, turizm eğitimini gerektiren nedenler ile Türkiye’de turizm sektöründe çalışanların temel ve mesleki eğitim durumları, önceden yapılan araştırma sonuçlarına dayanılarak ortaya konulmuş, Türk turizm eğitiminin genel sorunları ve bu sorunlara çözüm önerileri getirilmesine çalışılmıştır.

Anahtar kelimeler: Turizm, eğitim, turizm eğitimi, Türk turizmi, mesleki eğitim.

The Important Education In Turkish Tourism

Abstract. In Turkey, the basic and vocational education levels of the staff who are employed in tourism sector are quite low and insufficient. This situation stems from not giving the necessary importance to the tourism education and the varied chain of problems that are on each level. However; providing the best profit from the tourism industry can only be possible with the effective and quality basic and vocational tourism education.

In this study; why education in tourism is required together with basic and vocational education situations of the staff in tourism sector in Turkey is given based on the previous research results. The suggestions of solution to the general problems of Turkish tourism education are stated.

Key words: Tourism, education, tourism education, Turkish tourism, professional education

I. GİRİŞ

Türk turizm endüstrisinin, ülke ekonomisine sağladığı katkı göz önünde bulundurulduğunda, turizmin nimetlerinden yeterince yararlanamadığı ortaya çıkmaktadır. Türkiye’nin sahip olduğu turistik potansiyele karşın, dünya genelinde ve özellikle de Akdeniz Bölgesi’ndeki pazar payı küçüktür (Çımat ve Bahar, 2003:5). Türkiye’nin dış turizm gelirleri bakımından dünya turizmindeki payı 2005 yılı verilerine göre %2,6, ülkemize gelen yabancılar bakımından payı ise 2006 yılı verilerine göre %2,4’dür (Ünlüöner vd., 2007:264-265).

Uluslararası turizm piyasasında, çok çetin bir rekabet yaşanmaktadır. Bu nedenle, özellikle gelişmekte olan ülkelerin mesleki ve teknik bilgilerinin yetersiz kalması, turizm hizmetlerinin istenilen standartları yakalayamaması, tur operatörlerinin bu ülkelere seyahat düzenlemekte isteksiz ve çekimser davranmasına neden olmaktadır (Olalı,1982:63).

Gerek mesleki ve teknik bilgilerin aktarılabilmesi ve gerekse turizmde yüksek hizmet standardının yakalanabilmesi için toplumsal düzeyde turizm eğitiminin verilmesi ve turizm bilincinin yerleştirilmesi temin edilmelidir (Ürger,1992:247).¹

II. TURİZM EĞİTİMİNİ GEREKTİREN NEDENLER

Eğitim, özellikle sanayi ve hizmet sektörünün gereksinme duyduğu bilgi ve beceriye sahip nitelikli işgücünü geliştirerek, çalışanları daha verimli kılarak ekonomik büyümeye önemli katkılarda bulunur (Woodhall, 1979:34).

Mesleki eğitim; uzmanlaşmamış ya da yarı uzman işgücünü, uzmanlık gerektiren ve özel nitelikteki görevlere hazırlamak amacıyla yapılan çalışmaların bütünüdür. Turizm mesleki eğitimi ise; turizm alanında uzmanlığı olan ya da olmayan bireyleri, turizm sektörüne hazırlamak, sektörün beklentilerine cevap verecek bilgi ve beceri ile donatılarak turizm sektörüne kazandırmaktır. Ayrıca; turizm mesleki eğitimi, teorik ve pratik öğrenimden meslek ahlakına ve mesleğin temel prensiplerine kadar uzanan çeşitli disiplinlerin verildiği ve belli bir iş için sağlanması gereken eğitimidir (Ağaoğlu,1991; Akt. Üzümcü ve Bayraktar, 2004:80).

Eğitimin temel amacı, insanların bilgi ve becerilerinin artırılması, onların topluma iyi bir vatandaş olarak kazandırılmasıdır. Turizm de bir hizmet kolu olduğuna göre, tüm diğer meslekler gibi içerik ve özelliklerinin uygun bir ders programı kapsamında öğrenilmesi ve turizm eğitiminin genel eğitim içerisinde değerlendirilmesi gerekmektedir (Maviş ve Kozak, 1992:169).

Turist, gezdiği ülke veya bölgeyi tanıyıp anlamak ister. Turistin gezdiği bölge veya ülkede oturan kişilerin bu gayeye uygun bir tutum içerisinde olmaları, turiste karşı anlayışlı ve saygılı olmalarını gerektirir. Bu ise ancak, halkın turizm konusunda eğitilmesi ile mümkün olur (Ünlüönen, 1993:498).

O halde turizm eğitimin amacı; halkta turizm bilincini uyandırmak, emeğe dayalı turizm kesiminde verimliliği artırmak, turistlere doğrudan hizmet veren personele mesleki bilgi ve davranış biçimini kazandırmak, personel yetki, beceri ve sorumlulukları arasında denge kurmayı sağlamaktır (Maviş ve Kozak, 1992:169).

Turizm sektöründe, planlama çalışmalarından başlamak üzere turistik mal ve hizmetlerin turiste sunulmasına kadar geçen uzun süreçte en yetkilisinden, tabandaki kitleye kadar her kademedede, turizm eğitimi gerektiren birçok neden vardır. Turizm eğitimi gerektiren nedenler, aşağıda özetlenmiştir (Olalı, 1982:212):

- Turizmin insancıl bir yönü vardır. Turizmin bu insancıl özelliğini geliştirmek için turizm eğitimi gereklidir.
- Turizm eğitimi, turizmin ana faktörleri olan doğal ve tarihi eserlerin korunması gerektiğini insanlara öğretir.
- Turizm eğitimi, bireylere işbirliği için gerekli olan bilgi ve tecrübeyi kazandırır.
- Turizmin esas kaynaklarını korumak, bu sayede turizme süreklilik kazandırabilmek turizm eğitimi gerektirir.
- Turizmle ilgili faaliyetlerde bulunanların turizm endüstrisinde karşılaştıkları olayları değerlendirmek, sorunlara objektif çözüm getirmek, sonuçları kontrol etme yeteneğini kazandırabilmek için turizm eğitimi gereklidir.

- Turizm endüstrisinde güçlü, dinamik bir pazarlama anlayışını benimsemek; uluslararası ilişkilerde Türkiye lehine bir lobi, kamuoyu oluşturmak; modern tanıtma, halkla ilişkiler ve pazarlamanın ortaya çıkardığı karmaşık sorunlara çözüm getirmek turizm eğitimi gerektirir.
Sezgin (1995)'e göre, turizm eğitiminin amaçlarını aşağıdaki gibi sıralamak mümkündür (Üzümcü ve Bayraktar, 2004:80):
- Eğitim yoluyla teorik ve pratik ilişki kurmak, turizm sektörünün gelişmesine katkıda bulunmak.
- Turizm sektörüne yetişmiş kalifiye personel sağlamak, turizmin ekonomik kalkınmadaki yerini ve önemini anlatmak, vatandaşta olumlu bir turizm bilinci yaratmak, turizm sektöründe çalışanlara mesleki bir formasyon kazandırmak.
- Turistik işletmelerde çalışanların bilgi ve becerilerini artırmak, insanların turizme ilgisini çekmek.
- Nitelikli turizm eğitmenleri yetiştirmek.

III. TÜRK TURİZM EĞİTİMİNİN GENEL SORUNLARI

Türkiye’de mesleki turizm eğitimi, ilk defa 1953 yılında Milli Eğitim Bakanlığı ile Kültür ve Turizm Bakanlığı’nın işbirliği ile Ankara ve İzmir Ticaret Liseleri’nde “Garsonluk, Aşçılık ve Komilik” kurslarının açılmasıyla, bazı turizm derneklerinin de rehberlik kursları düzenlemeleri ile başlamış, yaklaşık 50 yıllık bir dönem içinde de kademeli ve farklı bir eğitim şeklinde gelişme göstermiştir (Olalı vd. ,1983:215).

Mesleki ve teknik eğitim, ekonominin gereksinme duyduğu nitelikli işgücünü yetiştirme görevini üstlenmiştir. Burada önemli görev, işgücü piyasası verilerini dikkate alması, gereken eğitim planlaması sürecine düşmektedir. Mesleki eğitim planlaması, ekonominin gereksinme duyduğu becerili işgücü için mesleki eğitim sisteminin yardımını sağlama yanında özürlü, düşük ekonomik gelir gruplarında olan kişilerin istihdamının artırılması ve cinsiyet kalıp yargılarını azaltma yönünde de bir işleve sahip olmalıdır (Benson, 1987:324).

Türkiye’de özellikle 1980’li yıllardan sonra devlet tarafından sağlanan cazip teşvik ve kredi olanaklarıyla turizm yatırımları büyük gelişme göstermiş; buna bağlı olarak turizm gelirleri ve istihdam olanakları artmıştır. Ancak tüm bu gelişmeler yaşanırken, bu işletmelerde hizmet verecek nitelikli elemanların nasıl yetiştirileceği dikkate alınmamıştır. Bu kontrolsüz ve plansız büyüme, beraberinde birçok sorun doğurmuştur. Bu sorunlardan en önemlisi, sektör çalışanlarının temel eğitimden ve özellikle nitelikli mesleki eğitimden yoksun olmalarıdır.

Dünya Turizm Teşkilatı tarafından değişik ülkelerde yapılan “Otelcilik Endüstrisinin Temel Sorunları” konulu bir anket araştırması, turizm sektörünün 1. derecede temel sorununun “Mesleki Eğitim” olduğunu ortaya koymuştur (T.C. Turizm Bakanlığı,1994:8).

Timur’a göre (1992:50), Türkiye’deki turizm eğitiminin genel sorunları; turizm eğitim politikası ve planlamasındaki yetersizlikler, turizm sektörü ile turizm eğitimi veren kurumlar arasındaki koordinasyon bozukluğu, turizm eğitiminde entegrasyon ve koordinasyon bozukluğu, eğitilmiş personelin yasal himaye altına alınmaması, ders programlarındaki yetersizlikler, eğitim araç ve gereç yetersizlikleri, yabancı dil öğretim yetersizlikleri, eğitici personel yetersizlikleri ile öğrenci sayılarının fazlalığı şeklindedir. Mevcut diğer sorunlar ise şunlardır:

- Mesleki ve teknik eğitim okullarında yapılan eğitimin daha çok kuramsal olması ve araç-gereç gereksinmelerinin karşılanamaması nedeniyle mezunların işe uyumlarının zaman aldığı ve uzun süre verim sağlamadığı ileri sürülmektedir (DPT, 1983:16; Düzenli, 1986:6-7).
- Mevcut sistem, uygulamada gereğinden fazla uzatılmış programların ortaya çıkmasına yol açarak, maliyetleri yükseltmiştir. Önemli olan husus, beceri standartlarının belirlenmesidir (Özgül, 1990:12).

- Kalkınma planlarıyla orta öğretim düzeyinde genellikle mesleki eğitim okullarının geliştirilmesine öncelik verilmişse de, birçok ülkede olduğu gibi öğrenci sayılarında beklenen artış sağlanamamıştır (Aksoy, 1995). Bu sonuç yukarıda Timur'un (1992) tespitleriyle uyumsuzdur.
- Genel ortaöğretime oranla maliyetleri daha yüksek olan mesleki ve teknik eğitim okulları hedeflerinin gerisinde kalınmasının yanı sıra, üzerinde durulması gereken bir diğer önemli sorun da, mezunlarının önemli bir bölümünün mesleğine uygun bir işte çalışmaması ya da işsiz olmasıdır (Âdem, 1983:507-509; METARGEM, 1992).
- Mesleki-teknik eğitim kurumlarının kendilerine atfedilen önem ve önceliklerine göre etkin olamadıkları, ekonominin gereksinim duyduğu nitelikli insan gücünü yetiştiremediği, genel kabul gören bir görüş haline gelmektedir. Meslek liselerinin bölümlerindeki dağılımın, ekonomik gelişmeye, kalkınma ve çağdaşlaşmaya uygun olmadığı; birçok mesleki eğitim alanında istihdam-belge ilişkisinin kurulamadığı, meslek lisesi mezunlarının birçoğunun alanları dışında çalıştıkları ya da işsiz kaldıkları şeklinde eleştiriler yöneltilmektedir (Baloğlu, 1992).
- Meslek lisesi mezunlarının çok büyük bir bölümünün de, ekonominin gereksinme duyduğu nitelikte ara insan gücü olma yerine, yükseköğretim kurumu mezunu olmak istediği görülmektedir (Baloğlu, 1990). Öte yandan iş piyasası da sürekli daha yüksek düzeyde eğitim görmüş olanları tercih ederek, bu gelişmeyi istihdam etkeniyle desteklemektedir. Örneğin, Ticaret liselerinin Bankacılık ve Muhasebe bölümleri öğrencileri beceri eğitimlerini (işletmelerde meslek eğitimi) bankalarda yapmakta, bu kesime hazırlanmakta, buna karşılık kamu bankaları da dahil olmak üzere bankaların çoğu, banka memurluğu için yüksek öğrenim görme koşulu aramaktadır. Bu durumda, meslek eğitiminin amaçları ve meslek eğitiminden, özellikle de örgün meslek eğitiminden beklenen etkinlik gerçekleştirilememiş olmaktadır. Böyle bir sonucun ülkeye maliyeti ise oldukça yüksektir. Çünkü mesleki-teknik eğitim programları genel öğretim programlarına göre daha pahalıdır (Aksoy, 1995). Buna karşın en yüksek öğrenci birim maliyeti kız ve erkek teknik öğretimde daha sonra da ticaret turizm, din öğretimi alanlarında gerçekleşmektedir (MEB 1994:80; Âdem 1993:122).
- Turizm sektörünün bölümlerinin ihtiyaç oranlarının belirlenmemesi ve basmakalıp öğrenci yetiştirilmesi (Öztaş, 1995:84-85).

Üzümcü ve Bayraktar (2004:84-85) bu konudaki sorunları; "Turizm ve otelcilik eğitim standartlarının belirlenmemesi, eğitim kurumlarının araç, gereç, malzeme ve bina eksikliğinin devam etmesi, öğrencilere mesleki eğitim açısından uygulama olanağı sağlayacak tesislerin olmaması ve bu nedenle istenilen düzeyde uygulama yapılamaması, turizm sektöründe çalışabilmek için en az iki yabancı dil bilgisi gerekirken turizm eğitimi alan öğrencilere hala bir yabancı dilin bile öğretilmemesi, uygulamayı iyi bilen ve sektörel gelişmeyi takip edecek düzeyde, uygulamalı eğitimin içinden gelmiş öğretim elemanı sıkıntısı olması, öğretim elemanlarının maddi yetersizlikler nedeniyle kendilerini geliştirecek olanaklardan yoksun olmaları ve ödenek yokluğu nedeniyle öğrenci stajlarının yeterince denetlenmemesi" olarak belirlemiştir.

Diğer yandan AB' ye giriş sürecinde turizmin meydana getirdiği ekonomik değerler göz önüne alındığında AB' ye üye devletlerde istihdam politikalarının uygulanması konusunda konseyce alınacak tavsiye kararlarına ilişkin öneriler arasında "yaşam boyu eğitim" ile "istihdam edilebilirlik" ilkesi çerçevesinde işgücü niteliğinin yükseltilmesi ilkesine önem verildiği görüldüğünden "Turizm Mesleki Eğitim" çalışmaları Türkiye'nin gündemi ve geleceği açısından ayrı bir öneme sahiptir (İnce, 2004). Bu nedenle, eğitim süreci içerisinde çıkan eksiklik ve aksaklıkların giderilmesi eğitim veren kurumlardaki temel sorunların çözümü ile olacaktır.

IV. TÜRK TURİZM EĞİTİMİNDE YAPILMASI GEREKENLER

Şüphesiz Türk turizm eğitiminin her kademesinde karşılaşılan ve içerikleri birbirinden farklı pek çok sorunu vardır. Mevcut sorunları kabullenip bunlarla yaşamak yerine, sorunları ortadan kaldıracak etkili çözümlerin geliştirilmesi hususunda, herkes üzerine düşenin en iyisini yapmakla mükelleftir.

İç ve dış turizm hareketlerinin bir ülkede gelişebilmesi, fonksiyonlarını tam olarak yerini getirebilmesi için, etkin bir mesleki turizm eğitiminin yanı sıra halkın desteği ve yardımı da şarttır. Turistik halk eğitimi, halkta turizm olayına karşı ilgiyi uyandıracak; turizmin ekonomik desteğinden faydalanma yollarını gösterecek; genel refah seviyesinin turizm yoluyla da yükselmesini sağlayacak bir eğitimidir (Akoğlu, 1971:82). Buna göre, genel kültür eğitimi veren klasik öğretim basamaklarının her birinde, haftada iki saat seçmeli ders olarak okutulan temel turizm bilgisi derslerinin mecburi olması, sağlam bir turizm alt yapısını oluşturacaktır.

Milli Eğitim Bakanlığı kendisine bağlı Anadolu Otelcilik ve Turizm Meslek Liseleri'ni hem nitel hem de nicel olarak yaygınlaştırmalı, buralarda eğitim kalitesini yükselterek mezunlarına en az iki yabancı dil kazandırmaları gerekmektedir. Bu okullardaki araç-gereç yetersizliği giderilmeli, gelişen sektöre ayak uydurabilmek için bilhassa meslek dersleri öğretmenlerine yılın belli dönemlerinde, uluslararası zincir turizm işletmelerinde yeterli düzeyde işbaşında eğitim ve uygulama yapma olanağı sağlanmalıdır.

Öğrencinin mesleğe ilişkin teknik becerilerini arttırmak bu eğitim kurumlarının amaçları arasındadır. Öğrenciye kazandırılacak bu özellikler, karşılaşılabilecekleri sorunlar karşısında çözüm üretme yeteneklerini geliştirirken, yetki ve sorumlulukları arasında denge kurmalarını sağlayacaktır. Turizmle ilgili yüksek öğrenim kurumlarından mezun olan öğrenciler bu konu ile ilgili özel bilgi ve beceriye sahip olmalıdır. Verilen eğitimle öğrenciye mesleki bilgi ve beceri yanı sıra; sevgi, saygı, dürüstlük, hoşgörü, gibi değerleri içinde barındıran davranış biçimleri kazandırılmalı ve turizm bilinci aşılanmalıdır. Turiste karşı eşit ve dürüst hizmet vermenin ahlak ve terbiyesi bu kişilere benimsetilmelidir (Kızılırmak, 2004).

Yüksek Öğretim Kurulu da üzerine düşeni yapmalıdır. Kendisine bağlı ilgili fakülte ve yüksekokullara öncelikle "Pratiğe Dayalı Eğitim" yapma imkânı sağlamalı ve uygulama oteli olmayan eğitim kurumları açmayarak, nicelikten çok niteliğe önem vermelidir. Fakülte düzeyinde yapılan turizm eğitimi, aşırı teoriye girmeyen bir anlayış içerisinde, yoğun bir pratik eğitimle desteklenmelidir. Ayrıca bu akademik eğitimde, temel derslerin yanı sıra öğrencilerin yetenek ve kişisel isteğine göre turizm sektöründe tasarladığı çalışma alanına yönelmesini sağlayacak geniş bir seçmeli dersler bloğu oluşturulmalıdır. Yüksekokullardaki turizm eğitim ve öğretiminde ise daha pratik hedeflere, gerçekçi bilgilere ve uygulamalara yönelme esas olmalıdır (Olalı, 1982:267-268).

Kültür ve Turizm Bakanlığı, açtığı kurslarla sektörün ihtiyacına cevap verebilecek kalitede personel yetiştirmelidir. Turizm Eğitim Merkezleri (TUREM) çağın koşullarına uyum sağlayacak şekilde yeniden açılmalı, turizm gelişmelerine ayak uydurabilecek düzenlemelere gidilmeli, pratiğe daha çok ağırlık verilmelidir. "Profesyonel Turist Rehberliği" kurslarına özel bir itina gösterilmelidir. Yine Bakanlık nezdinde "İşbaşı Eğitim" kurslarına ağırlık verilmeli, etki alanı yaygınlaştırılarak mümkün olduğunca bütün turizm işletmelerine ulaştırılmalıdır.

Kanun koyucu ise turizm işletmelerinde çalışan personelin sadece meslek formasyonu almış kişilerden oluşması ile ilgili gereken yasal düzenlemeleri yapmalıdır (Olalı vd. , 1983:216). Turizm sektöründe çalışmanın, belirli bir mesleki eğitim almış olma koşuluna bağlanması, Türk turizminin kalitesini önemli bir miktarda yükselteceği muhakkaktır. Yine kanun koyucu, sektörle turizm eğitim kurumları arasında sıkı bir işbirliğini kurulmasına aracılık etmeli, öğrencilerin ve öğretim elemanlarının iş alemine açılmasını, profesyonellerden de turizm eğitim kurumlarında usta öğretici olarak yararlanılmasını sağlayacak yöntemler geliştirilmelidir (Olalı, 1982:268).

SONUÇ ve ÖNERİLER

Dünyada, bilimsel ve teknik alanda baş döndürücü gelişmeler ve ilerlemeler yaşanmaktadır. Artık kabuk değiştiren dünyada bilgi, en değerli sermaye haline gelmiştir. Bilginin elde edilebilmesi, işlenmesi, nihayet bilgiden bilgi üretilebilmesi ise, ancak gelişen teknolojiyi yadırgamayan, etkin, verimli ve kaliteli bir eğitim sistemiyle mümkün olabilmektedir. Söz konusu bu eğitim sistemine sahip olan ülkeler; sosyal, siyasi ve ekonomik açıdan güçlü ve parlak istikballerini garanti altına almışlar demektir.

Türkiye'nin turistik arz verileri ile turizmden elde ettiği gelir miktarı kıyaslandığında, hak ettiği yerde olmadığı görülmektedir. Bu durumun en önemli nedeni, temel ve mesleki turizm eğitimine gereken öneminin verilmemesi, mevcut sorunlarına etkin ve kalıcı çözümler üretilememesidir. Ne yazık ki Türkiye, turizm alanında hayati bir öneme sahip eğitim konusunun önemini yeterince kavrayamamış ve gereken eğitim yatırımlarını yapmakta yavaş ve yetersiz kalmıştır.

Türkiye'de turizm eğitiminin sorunları ve yetersizliği ortadadır. Çözüm yolu belli olduğu halde, bu durum uzun zamandır devam etmektedir. Geçmişten bugüne değin fikirler üretilmekte, görüşler ortaya atılmakta, değişik kurum ve kişilerce çözüm önerileri geliştirilmektedir. Buna rağmen, mevcut sorunlar tam olarak giderilememekte, çoğu zaman bu sorunlar kemikleşerek beraberinde yeni sorunların doğmasına da neden olmaktadır. O halde, bütün kişiler ve kurumlar el birliği içerisinde, sorumluluk almaktan kaçmadan, üzerlerine düşenin en iyisini yapmakla mükelleftir.

Dünya turizm örgütünün (WTO) verilerine göre, Türkiye'de turizm 2020 yılına kadar %5,5 oranında büyüyecektir. Bu büyüme oranı Avrupa ülkeleri arasında en yüksek 4. büyüme oranı olacaktır (İnce, 2004). Geleceğin Türkiye'sinde ekonominin itici gücü olarak kabul edilen turizm sektörünün kendisine yönelen talebin ihtiyaçlarına cevap vermesi ve umulan hedeflere ulaşırken ulusal yararları en üst düzeyde gerçekleştirmesi için var olan sektörel sorunların çözümüne odaklanması gerekmektedir. Bu sorunlar alt yapı, üst yapı sorunlarının yanı sıra, sektörde yer alacak nitelikli insan kaynağıdır. Bu nedenle bu alanda hizmet veren işgücünün, hizmet içi eğitimi alması gerekliliği yanında, turizm alanına henüz adım atmamış olan işgücünün (öğrencinin) mesleki eğitim almış nitelikli bir işgücü olarak, sektörde yerini alması gerekmektedir. Turistik mal ve hizmetin kendine özgü nitelikleri ve verilen hizmetin kalitesine, çalışanın bireysel katkıları, bu kişilere verilecek eğitimin kaliteli bir eğitim olmasını zorunlu kılmaktadır.

Artık Türk turizm eğitiminde, süregelen sorunlara yakınmak yerine; bunların acil çözümlerinin hayata geçirilmesi, dünya turizm eğitim teknolojisinde atılan adımların ve meydana gelen gelişmelerin yakın takibe alınması gerekmektedir.

Unutulmamalıdır ki, turizmde istikbâl eğitimdedir!

KAYNAKÇA

Adem, M. (1983). İstihdam iş ve eğitim planlaması. Ankara: A.Ü. Eğitim Bilimleri Fakültesi Dergisi. XVI(1):497-509.

----- (1993). *Ulusal Eğitim Politikamız ve Finansmanı*. A.Ü.Eğitim Bilimleri Fakültesi Yayınları No:172, Ankara.

Ağaoğlu, O. K. (1991). *Türkiye'de Turizm Eğitimi ve Etkenliği*. Ankara: Milli Prodüktivite Merkezi Yayınları, Yayın No:439.

Akoğlu, T. (1971). *Dünyada ve Bizde Turizmin Dünü ve Bugünü*. İstanbul: Varlık Yayınevi.

Aksoy, H. H. (1995). *Mesleki Eğitim ve Yetiştirmede Modeller*. <http://politics.ankara.edu.tr/~aksoy/model.htm>. (09.12.2007).

Baloğlu, Z. (1990). *Türkiye'de Eğitim Sorunlar ve Değişime Yapısal Uyum Önerileri*. TÜSİAD Yayınları, İstanbul.

----- (1992). Sanayileşmede eğitimin rolü ve önemi nedir? Sanayileşme sürecinde Türk eğitimi ve sorunları. Ankara: *Türk Eğitim Derneği XV.Eğitim Toplantısı 28-29 Kasım*.

Benson, C.S. (1987). "The planning of vocational education". *Economics of Education Research and Studies* (Ed.George Psacharopoulos) Pergamon Press, Headington Hill Hall, ss.323-325

Çımat A., Bahar O. (2003). Turizm sektörünün Türkiye ekonomisi içindeki yeri ve önemi üzerine bir değerlendirme. *Akdeniz İ.İ.B.F. Dergisi*. (6): 1-18.

DPT. (1983). *V.Beş Yıllık Kalkınma Planı Özel İhtisas Komisyonu Raporu. İstihdam*. Yayın No: 1935, Ankara.

Düzenli, N. (1986). İstihdam Sorunu ve Sanayide Eğitilmiş İşgücü İhtiyacı. *T.C.Devlet Bakanlığı Uluslararası İstihdam ve Mesleki-Teknik Eğitim Sempozyumuna Sunulan Bildiri*, 6-9 Ekim, Ankara.

İnce, M. T. (2004). *Orta Öğretimde Turizm*. <http://www.yayin.meb.gov.tr./yayinlar/sayı29/ince.htm>. (29.11.2007).

Kızılırmak, İ. (2004). *Meslek Yüksekokulları Turizm ve Otelcilik Programlarının Turizm Sektörünün Beklentileri Doğrultusunda Değerlendirilmesi*. <http://yayim.meb.gov.tr/yayimlar/147/kizilirmak.htm>. (01.12.2007).

Maviş, F. , Kozak S. (1992). *Meslek Yüksekokullarında Turizm Programı ve Anadolu Üniversitesi Eskişehir Meslek Yüksekokulu Turizm Otelcilik Ders Programı*. Turizm Eğitimi Konferansı-Workshop. Yorum Basım Yayın, Ankara, ss.169-172.

Mesleki ve Teknik Araştırma Geliştirme Merkezi (METARGEM) (1992). *Meslek Lisesi Mezunlarının İzlenmesi Projesi*. Yayınlanmamış Araştırma Raporu, Ankara.

MEB (1994). Yaptıklarımız - Yapacaklarımız (30.11.1991- 30.1.1994). Ankara.

Olalı, H. (1982). *Turizm Politikası ve Planlaması*.: Ege Üniversitesi Matbaası, İzmir.

Olalı, H., Nazilli S., Kırıcıoğlu N.ve Sümer M. (1983). *Dış Tanıtım ve Turizm*. Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul.

Özdil, İ. (1990). *Mesleki ve Teknik Eğitim Sorunlar/Çözümler Ulusal/Evrensel Perspektif*. MEB. Çıracılık ve Mesleki Teknik Eğitim Konseyi Hazırlık Dökümanı, Ankara.

Öztaş, K. (1995). Turizmde kalifiye eleman açığı ve M.Y.O'ların etkinliğinin artırılması. *Anatolia*, (3-4): 84-95.

- Timur, A. (1992). *Türkiye’de Turizm Eğitiminin Yapısı, Uygulanan Politikalar ve Sonuçları*. Turizm Eğitimi Konferansı-Workshop. Yorum Basım Yayın, Ankara, ss. 47-53.
- T.C. Turizm Bakanlığı. (1994). *Turizm Endüstrisi İşgücü Araştırması: 1993*. Levent Ofset Matbaacılık ve Yayıncılık, Ankara.
- Ünlüöner, K. (1993). Türkiye’de yüksek öğretim düzeyinde turizm eğitim ve öğretimi. *Dicle Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*. (6): 497–521.
- Ünlüöner K. , Tayfun, A. , Kılıçlar, A. (2007). *Turizm Ekonomisi*. Nobel Yayınları, Ankara.
- Ürger, S. (1992). *Genel Turizm Bilgisi*. Akdeniz Üniversitesi Matbaası, Antalya.
- Üzümcü, T. , Bayraktar, S. (2004). *Türkiye’de Turizm Otel İşletmeciliği Alanında Eğitim Veren Yükseköğretim Kuruluşlarındaki Eğitimcilerin Turizm Mesleki Eğitiminin Etiksel Açısından İncelenmesine Yönelik Bir Alan Araştırması*. <http://iibf.ogu.edu.tr/kongre/bildiriler/02-05.pdf>. (16.12.2007).
- Woodhall, M. (1979). *Education, Work and Employment In Developing Countries - A Synthesis of Recent Research. Education Work and Employment. A Summary Review*. International Development Research Center Manuscript Reports. Ottawa: IDRC.

<http://sbe.gantep.edu.tr> 'den online ulaşılabilir

Gaziantep Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi
7(2): 391-397 (2008)

Gaziantep
Üniversitesi
Sosyal Bilimler
Dergisi

Using Current Global Issues in EAP Teaching

Odiléa Rocha Erkaya*

Eskişehir Osmangazi Üniversitesi

Abstract. Combining reading, speaking, and listening skills with current global issues is a good idea when teaching English for Academic Purposes (EAP). With that in mind, I designed an English course based on current affairs, and this paper aims to inform EAP instructors about the course design. The course is intended for sophomore students majoring in Electrical/Electronics Engineering and Computer Engineering. It uses articles from electronic newspapers and magazines, and incorporates documentaries from English television channels.

Key words: EAP, current e-newspaper/ e-magazine articles, TV documentaries

EAP Öğretiminde Güncel Küresel Konuların Kullanımı

Özet. Akademik Amaçlı İngilizce öğretimi alanında, Elektrik-Elektronik ve Bilgisayar Mühendisliği Bölümleri ikinci sınıf öğrencilerine yönelik, güncel küresel sorunlara dayalı bir ders tasarlanmıştır. Bu derste elektronik ortamda yayınlanan gazete ve dergi yazılarıyla, İngilizce yayın yapan televizyon kanallarının belgesel programlarından yararlanılmaktadır. Bu dersle öğrencilere okuma/konuşma ve dinleme/konuşma becerileri kazandırmak ve bu becerileri iyileştirmek amaçlanmıştır.

Anahtar kelimeler: Akademik Amaçlı İngilizce, güncel e-gazete/e-dergi, TV belgeseli

I. Introduction

Today's English for Academic Purposes (EAP) instructors have a wide variety of materials and resources to choose from when teaching EAP learners. In addition to the variety of textbooks available to teach separate and integrated skills, instructors are now including materials from other sources such as the Internet and television.

I teach English to sophomore students majoring in Electrical/Electronics Engineering and Computer Engineering at a university in Turkey. I designed an English course, called Current Issues in English, tailored towards the students' needs based on current affairs.

After proposing to teach this course and following extensive research, I could not find any textbooks that made use of current global affairs to teach reading, listening, and speaking skills. I was, therefore, driven to find my own resources and materials. The minute I realized that I could select current materials from the Internet and television to teach these skills, I did not hesitate.

II. Rationale for the Course

Interviews at Department meetings with professors from both the Electrical/Electronics and Computer Engineering Departments and my own class observations have allowed me to understand what exactly were the sophomore students' requirements and needs. As a result, the following were identified:

1. To read and better understand materials for all their courses

All courses in the Electrical/Electronics Engineering Department and most courses in the Computer Engineering Department are taught in English.

2. To become more fluent in spoken English in order to participate in class discussions

Most students from both departments have a good knowledge of grammar when they enter their departments. They have taken a minimum of one year of intensive English courses given by the Foreign Languages Preparatory English Program. However, they are deficient in listening and speaking skills, according to professors, including myself, who teach many courses in both departments.

3. To become more knowledgeable about current world affairs

To justify the importance of including current global affairs in this course, I will quote Hall (October-November, 2005) who lists "...the two roles [of] a language teacher...in society: the conveyor of linguistic knowledge and the educator to enable students to understand better how the modern world functions" (p. 20).

There are twelve weeks of classes for each semester. Each week has three 45-minute classes. Taking this into consideration when planning the course as well as the students' needs identified above, I decided to divide the course into two sections:

1. Section One: Reading / speaking
2. Section Two: Listening / speaking

III. Sections of the Course

1. Section One

1.1 Reading skills

In Section One, week 1 and 2 of Current Issues in English, the focus is on reading and speaking skills. First, the purposes for reading are explained to students.

1.1.1 Purposes for reading

People, in general, read for different reasons and so do students. Some of the reasons for reading I introduce to students are the following:

1. to obtain information;
2. to learn information;
3. to perform a task; and
4. to entertain oneself.

Before students start reading an article, they should understand their purpose for reading. In this way, they can spend more time on specific aspects of the reading. In Current Issues in English, students read articles to answer questions, to write summaries, and to give their perspectives on the topic of the reading and related topics. Then students are lectured on the importance of having good reading strategies (See 1.1.3 for reading strategies) to facilitate reading comprehension. If students learn how to read efficiently, they will reach their reading goal without much struggle, according to the author of "Reading Strategies" (author not named, p. 1).

Once students understand the different purposes for reading, they are introduced to pre-reading activities.

1.1.2 Pre-reading activities

In the pre-reading section, students learn that before they read an article, they should preview it. Previewing an article means looking at the title and subtitle, if one is available, carefully to predict what the article will discuss. Then, students scan the introduction to locate the main idea. Once students believe they know what the article is about, they scan the conclusion to confirm their prediction before they read the entire article.

1.1.3 Reading strategies

To take advantage of what they read, students should do the reading in an active way. Students should always have a pencil or pen with them to underline important ideas and write comments/reactions on the margins of the article while they read it. As Straschewski (2006) affirms, “Students should be encouraged to ‘mark-up’ what they are reading” (para. 5).

1.1.4 Post-reading activities

In the post-reading section, students write a one-sentence summary of the article they have read. Then they share their reactions to the article; that is to say, I ask them what they like/dislike about it and why, etc. While discussing the article, besides the topic of the article itself, other topics may emerge. In the case of the article “Man Dies after 72-hour Gaming Binge” (Robinson, 2007) read by students in the fall semester, types, causes, symptoms, effects, and prevention of different kinds of addiction surfaced. Consequently, a short interesting article, such as the one above, resulted in many topics for discussion.

In Week 2, students are reminded to use the strategies taught in Week 1 while they read the first article. In the next three weeks—weeks 3-5--students read articles by themselves. To conclude the focus on teaching reading skills, I will quote the author of “Reading Strategies” (author no named, 2005: 3) who ends his/her article by saying that the six reading strategies to be used when reading books are the following:

- Knowing what you need to know, and reading appropriately [;]
- Knowing how deeply to read the document: skimming, scanning or studying [;]
- Using active reading techniques to pick out key points and keep your mind focused on the material [;]
- Using the table of contents for reading magazines and newspapers, and clipping useful articles [;]
- Understanding how to extract information from different article types [;]
- Creating your own table of contents for reviewing material [; and]
- Using indexes, tables of contents, and glossaries to help you assimilate technical information.

Although not all the reading strategies above apply to reading articles (some apply to reading textbooks), they should be shared with students to help them with reading across the curriculum.

1.1.5 Types of articles

Although students are interested in topics related to technology due to their majors, in Week 1 I ask students what topics they prefer to read to select articles on topics of their choice. The articles students read in this course come from electronic newspapers such as *New York*

Times, *USA Today*, *Washington Post* and others, and magazines such as *Scientific American*, *Time*, *Popular Science* and so on. The articles chosen for the course are of two types:

1. news articles; and
2. feature articles.

In news articles, important points are introduced first. In contrast, in feature articles, the most important information is located in the body of the article. Consequently, students must identify the type of article beforehand to know how to read it in order to fully understand it. In 2007, I found an article on the Internet the week before the fall semester started. The article entitled “Man Dies after 72-hour Gaming Binge” (Robinson, 2007) informed readers about a man in China who died after playing computer games at an Internet Café for 72 hours without taking a single break. The topic of the article was interesting for young college students. Furthermore, the article was short and easy to read, and the vocabulary was not difficult for students at the intermediate level to understand.

1.2 Speaking skills

The next skill taught in Current Issues in English is speaking skills. The strategies below are very helpful to students:

- Students should think in English when trying to communicate their ideas in English instead of thinking in their first language from the beginning of the course. It helps students to acquire fluency in English;
- students should use simple words, phrases, and sentences when speaking English until they feel confident speaking the language;
- students should develop good speaking habits: they should learn to pause while conversing to make their spoken English sound more natural, more authentic. Some of the pauses they can use are *er*, *um*, *erm*, and others; and the fillers are words/phrases such as *well*, *you know*, *I mean*, etc. Dornyei and Thurrell also suggest fillers such as “actually,” “let’s see,” “to be quite honest,” etc. (cited in Cane, 1998: 35). Pauses and fillers allow students to think about what they will say next;
- students should learn about “conversational openings, turn-taking, interrupting, topic shift, conversation closings, and so on.” In topic shifting, for instance, Dornyei and Thurrell suggest that students use phrases such as “Oh, by the way,” “That reminds me of,” “As I was saying,” and so on (cited in Cane, 1998: 34); and
- students should use proper verbal and non-verbal communication: they should keep their tone of voice appropriate for the size of the classroom and maintain eye contact with those they are talking.

1.3 Assessment of Reading and Speaking Skills

After five weeks of classes, students are evaluated on their reading skills. The examination consists of an article for them to read and 5-8 questions for them to answer. As far as assessing students’ speaking skills, after students learn to communicate in English in a more authentic or fluent manner, according to their instructor, they must participate in class discussions at least once every class, that is, a maximum of three times a week. They participate by introducing new information about the topic of the article read, introducing a topic related to the topic read, etc.

2. Section Two

2.1 Listening skills

Section Two focuses on listening and speaking skills. In Week 7, the focus is on listening skills. Before students learn about listening strategies, they must understand the purposes for listening.

2.1.1 Purposes for listening

There are several reasons for listening:

1. to obtain information,
2. to follow instructions,
3. to evaluate information,
3. to sympathize, and
4. to have fun.

In addition to the purposes for listening, students should learn about listeners' responsibilities.

2.1.2 Listeners' responsibilities

When in the presence of a speaker, a listener should do the following:

1. maintain eye contact with the speaker;
2. understand the speaker's verbal and non-verbal (body language, tone of voice) cues; and
3. indicate that he/she is listening to the speaker by using body language to show agreement, disagreement, confusion, sympathy, surprise, etc.

Moreover, students should learn about what possible documentaries will be shown in the course and how long each will last.

2.1.3 Types and length of documentaries

From Week 8 to Week 14, students watch documentaries on current topics and topics related to their majors. The documentaries are recorded from *CNBC-e*, *Discovery Channel*, *National Geographic*, and other English channels. One documentary that students watched in the course was "How It's Made: Computers" produced by the *Discovery Channel* (2001). The 5-minute documentary introduced students to how the thirty different components of a personal computer were assembled. Many of the documentaries on "How It's Made" are interesting to engineering students due to the topics. I show students a list of all documentaries I have recorded and they choose the ones they want to see. In previous courses, they chose documentaries such as "Electronic Door Locks," "Loud Speakers," "Fiber Optics," "Electric Panels," and many others.

As far as the length of documentaries are concerned, the first documentaries students watch usually last no more than 5 minutes, so students can train themselves to fully concentrate on what they watch. As time passes, 7-10 minute documentaries are shown to students since they are more capable of giving their full attention to watching documentaries. Also, by then students are more able to understand documentaries better.

Before students watch the first documentary, they should be introduced to pre-watching activities.

2.1.4 Pre-watching activities

To be actively involved in the watching process, students should read information on the topic of the documentary even before they start watching the documentary to feel more confident and knowledgeable discussing the topic, and to understand ideas and unfamiliar vocabulary. This activity is given as homework assignment.

Prior to watching a documentary, students are informed of the title of the documentary and asked what they know about the topic of the specific documentary. They discuss the topic for approximately 10 minutes before they watch the documentary.

2.1.5 Watching strategies

As students watch a documentary, they should do the following:

- watch the documentary in an active manner -- reflecting upon what they are watching and taking notes. While taking notes, they should remember to continue to listen to the message attentively so as not to miss any important points;
- filter sounds that surround them at the time they are watching a documentary to comprehend the message;
- pay close attention to the images provided to connect them to the message in order to understand the documentary;
- listen carefully to words and phrases used in the message, so that they relate unknown to known vocabulary to help with the comprehension of new words;
- listen to transitional words such as first, second, in addition, also, for example, etc. to understand when the speaker moves from one point to the next or exemplifies a point;
- be aware of the speaker's different tone of voice which may indicate when he/she moves to a new point; and
- understand that when the speaker's voice becomes louder, that may indicate that something is important.

2.1.6 Post-watching activities

Once they finish watching the documentary, students try to remember what they have watched by writing a summary or jotting down a few more ideas. If students are given questions to respond to before they start watching the documentary, they may start responding to the questions if they have not yet done so. Then they talk about the documentary: what the purpose of the documentary was, what they learned from it, what they thought in relationship to what was discussed/introduced in the documentary, what else they knew to share with the class, etc.

2.2. Assessment of listening and speaking skills

In week 15, students take an examination. The examination consists of a 5-8 minute long documentary and 5-8 questions. First, students read the questions and ask for clarification in case they do not understand the questions. Second, they watch the documentary once and take notes to help answer the questions or directly answer the questions. Once the documentary is over, they have 15 minutes to respond to the questions. Finally, they watch the documentary a second time and then they are given 15 more minutes to finish the examination.

In reference to the assessment of students' spoken English, students must participate in class discussions before and during the pre-watching sessions, and after they watch a documentary. The way they take part in discussions is evaluated according to the criteria established in paragraph 1.3 Assessing Reading and Speaking Skills.

IV. Conclusion

This paper set out to give information to EAP instructors about the design of an English course called Current Issues in English based on current world affairs. The course uses the latest information and feature articles from newspapers and magazines located on the Internet and documentaries recorded from English television channels. Thus, every fall semester students read new articles and watch the latest documentaries.

Taking into account sophomore students' needs, the course was divided into two main sections:

1. Reading / speaking
2. Listening / speaking

Section One aims at educating the students on the purpose for reading and the importance of having good reading strategies. Following that, they are informed about what to do before, during, and after the reading stages. In addition, there is a section on the type of articles selected for the course. In relation to speaking skills, the students are informed of the strategies they can use to become more competent in spoken English. Section Two emphasizes to students the reasons for listening and listeners' responsibilities when the speaker is present. Students are introduced to the types of documentaries shown in the course and are then guided into pre-watching activities, watching strategies, and post-watching activities.

As EAP instructors probably understand, it is possible to design EAP courses using current newspaper and magazine articles from the Internet, and documentaries from English television channels. The ideas presented in this article may be used to design EAP courses for students from different majors.

REFERENCES

- Cane, G. (1998). Teaching Conversational Skills More Effectively. *The Korea TESOL Journal*, 1(1): 31-37.
- Hall, G. (October-November, 2005). Spotlight on the Global Issues SIG. *IATEFL Voices*, 187: 20.
- Reading Strategies (2005). *Mind Tools*. Retrieved December 25, 2005, from www.mindtools.com/rdstratg.html
- Robinson, A. (September 18, 2007). Man Dies after 72-hour Gaming Binge. *CVG*. Retrieved September 25, 2007, from www.computerandvideogames.com/article.php?id=172233 (01.06.08).
- Straschewski, L. (2006). Basic Writing: Best Practices-Reading Strategies. *TAMUCC*. Retrieved May 15, 2008, from <http://compile.tamucc.edu/wiki/BasicWriting/BestPractices-ReadingStrategies?action=...>

<http://sbe.gantep.edu.tr> 'den online ulaşılabilir

Gaziantep Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi
7(2): 399-388 (2008)

Gaziantep
Üniversitesi
Sosyal Bilimler
Dergisi

I. Meşrutiyet Döneminde Modern Bir Eğitimci: Münif Paşa

Hikmet Yıldırım Celkan*

Gaziantep Üniversitesi, Gaziantep eğitim Fakültesi, Eğitim Bilimleri Bölümü

Özet: Münif Paşa ileri gelen devlet adamı ve bilginidir. Medrese eğitimi alırken aynı zamanda Batı eğitimi de almıştır. Devletin değişik kademelerinde çalışmış, üç kere maarif nazırlığı bir kere de ticaret nazırlığı yapmıştır. Almanya'da diplomat ve İran'da ise büyükelçi olarak görev yapmıştır. Mekteb-i Hukuk-i Şahane'de yıllarca ders okutmuştur. Mecmua-i Fünun'da sosyal bilimler alanlarıyla ilgili çeşitli makaleler yazmıştır. Dikkate değer makalelerinden biri de Ehemmiyet-i Terbiye-i Sıbyan adlı eğitim-öğretime ilişkin yazısıdır. Bu makalede, Münif Paşa zorunlu eğitimin önemli, dil öğretimi ve matematik, endüstrileşme, öğretim metotlarının geliştirilmesi, mesleki eğitim, öğretmen eğitimi ve milli eğitim Sistemindeki ilerlemeler gibi temel konulara değinmiştir. Bu konulara hala Türk eğitim sisteminde önemli bir yere tutmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Münif Paşa

A Modern Educationalist in I. Constitutionalism Period: Münif Pasha

Abstract: Münif Pasha was a distinguished statesman and a scientist. While he was studying in "Medrese", he had the chance of studying Western education. He had worked as a Minister of National education three times and as a minister of Commerce for some time. Later he worked in Germany as a diplomat and in Persia as an ambassador. He taught students in the School of Law and he wrote various articles on Humanities and Social sciences in a periodical called "Mecmua-i Fünun". One of his noteworthy articles was titled as "Ehemmiyet-i Terbiye-i Sıbyan" (The Importance of Child Education). In this article, Münif Pasha wrote about basic issues such as the importance of compulsory primary education, teaching language and mathematics, industrialization, improvement of teaching methods, vocational education, teacher training and improvements to be made in National Education System. These issues are still of importance in Turkish Education.

Key words: Münif Pasha

I. HAYAT HİKÂYESİ

Münif Paşa, Antepli bir bilgin olan Abdünnafi Efendi'nin oğludur. Doğum tarihi hakkında kesin bir bilgi olmamakla beraber; 1828, 1829, 1830 yıllarından Birinde doğmuş olduğu tahmin edilmektedir. Önce ailesinden, daha sonra da devam ettiği Medreselerde sağlam bir tahsil yapmış, Arapça ve Farsçayı öğrenmiştir. Şam'da "Emeviyye" Medreselerinde yüksek

tahsilini tamamlamıştır.¹ Mısır'da İran'da, Almanya'da bulunmuş, devletin değişik kademelerinde çalışmış, üç kere maarif nazırlığı bir kere de ticaret nazırlığı yapmıştır. Bunların dışında İran'da büyükelçi olarak uzun yıllar kalmıştır.

Devrin ileri gelen devlet adamlarından destek ve himaye görmüştür. 1855 Yılında Kemal Paşa Berlin Büyükelçiliğine tayin olunca, Münif Efendiyi de beraberinde götürdü ve orada büyükelçilik ikinci kâtibi oldu. Almanca'yı üniversiteye devam edebilecek derecede öğrendi, Berlin Üniversitesine devam etti. Kemal Paşa kendisine Almanca öğrenmesi ve Üniversiteye devam etmesi için izin verdikten başka Büyükelçilik konağında da oturmasına müsaade etmiş, yetişmesi için her türlü gayreti Göstermiştir.²

Münif Paşa seçkin, dirayetli, başarılı bir devlet adamı ve diplomattır. Bunlar kadar önemli bir vasfı da bilim adamlığı ve gazeteciliğidir. Mekteb-i Hukuk-i Şahane'de yıllarca ders okutmuştur. Fuat Paşa'nın Padişahın iznini alarak kurduğu **Cemiyet-i İlmîye-i Osmaniye**'nin aylık yayın organı olan **Mecmua-i Fünun**'da Tarih, Felsefe, Coğrafya, Jeoloji, Eğitim, Hukuk ve Sosyoloji alanlarıyla ilgili çeşitli makaleler yazmıştır. Bursa'lı Mehmet Tahir Efendi **Osmanlı Müellifleri** adlı kitabında Münif Paşa'nın 5 basılmış, 22 basılmamış olmak üzere toplam 27 eseri zikreder.³

Münif Paşa'nın **Mecmua-i Fünun**'daki makalelerin biri de **Ehemmiyet-i Terbiye-i Sibyan** adlı eğitim-öğretime ilişkin yazısıdır. Münif Paşa'nın bu Makalesinin kaleme alındığı yıl (1862) Batılılaşma ve Yenileşme hareketlerinin Osmanlı Maarifinde de görüldüğü bir döneme rastlar. Tanzimat ve Islahat Fermanları ile beraber başlatılan Osmanlılık Cereyanı siyasi alandaki birleştirme gayretlerini maarif sahasına da yansıtmış, müslim ve gayri müslim arasında farkın gözetilmemesi politikasına, Batı Eğitiminden ithal edilen bir takım yeni fikirler ve reform niteliğindeki uygulamalar karıştırılmaya başlanmıştır.

II. EĞİTİM GÖRÜŞLERİ

Münif Paşa'nın eğitimle ilgili makalesinde ilköğretimin önemine ilişkin fikirleriyle beraber devrin siyasi ve sosyal yapısındaki yenileşmelere ait bazı temel esprileri de bulabiliriz. Bunlardan ilki, ilim tahsil etmenin önemidir.⁴ İnsan çoğu zaman kendi cehaletinin ve noksan taraflarının farkına varamaz. Bunun için başkalarının uyarısı lazımdır. İnsan ilim tahsil ettikçe eksik yönlerini ve cahilliğini daha iyi anlayacaktır. Münif Paşa'nın bu fikirlerinde eğitim öğretimin bir çevre ve kadro meselesi olduğuna dair temel espriyi buluyoruz.

İnsanlar soylarını devam ettirme konusunda hayvanlara benzerler. Ancak, çocuklarının maddi varlıklarının korunması kadar, manevi yönden de yetiştirilmesi, Onların tahsili ve eğitimleriyle ilgilenmeleri, bu yoldaki çaba ve ihtimamlarıyla onlardan ayrılırlar. Söz konusu çaba ve ihtimamların en belirgin örneği çocuklara öğretilecek sanat veya kazandırılacak meslek eğitiminde görülür. Çünkü çocukların anne ve babasının (ebeveyn) vesayeti altında kalmaları belirli bir zaman içindir. Bir müddet sonra onlarda büyür, aile ve çocuk sahibi olurlar. Bu duruma geldiklerinde sefalet ve güçlüklerle karşılaşmamaları için ebeveynleri onlara daha küçük yaşlardan başlamak üzere ya bir zanaat öğretir, ya da bir meslek sahibi yaparlar ve bunu

¹ M.Kemal İnal, İbn-ül Emin; *Son Asır Şairleri (2Cilt) C.2, s.997*

² Öztuna, Yılmaz; *Türk Ansiklopedisi, C.25, s.32*

³ Bursalı Mehmet Tahir; *Osmanlı Müellifleri*, Meral Yayınları, (Sadeleştirilenler: A.F Yavuz_İ.Özen) İstanbul-1972, s.240-241

⁴ Münif Paşa (1279); "Ehemmiyet-i Terbiye-i Sibyan" *Mecmua-i Fünun* 1(5):176,

da en önemli işleri arasında sayarlar. Çocuklara öğretilecek zanaat veya kazandırılacak meslek günün şartlarına ve çocuğun ilgilerine uygun olmalıdır.⁵

İlim ve zanaat birbirlerinden ayrı şeyler değildir ve aralarında önemli bir ilişki vardır. Onun için çocuklar hangi meslek veya zanaatı seçerse seçsinler, onlara öncelikle kendi dili(okuma-yazma) ve günlük işlerinde istifade edebilecekleri kadar temel matematik öğretilmelidir. Yani bilimsel bir temele dayanmayan zanaat hiçbir işe yaramaz ve bu meslek sahipleri yaptıkları işin esasını ve amacını bilmeden çalışırlar, dolayısıyla mesleki bir ilerleme kaydedemezler.

Buradan anlaşılıyor ki, Münif Paşa önce akademik ya da genel öğretimi, ondan sonra mesleki öğretimi gerekli görmektedir. Mesleki öğretim bir zanaatın kazandırılması olup, kimya, tabiat bilgisi, resim, geometri, fizik gibi bilimlerin temel konularının öğrenciye öğretilmesi demektir. Aynı görüşlere daha sonra İsmail Hakkı Baltacıoğlu'nda rastlıyoruz.

Avrupa Ülkeleri bilim ve zanaat arasında sağlam bir ilişki kurmuş, birçok keşif ve icatlar yapmışlardır. Keşfettikleri aletlerle ucuz mal üretilip yabancı ülkelere ve bu arada Osmanlı ülkesine de ihraç etmişlerdir. Bizim birçok sanayimizin pahalıya mal olan malları buna rekabet edememekte, bunun da hem zanaat erbabına, hem de ülke ekonomisine büyük zararları dokunmaktadır.⁶

Münif Paşa'nın yukarıdaki görüşleri bize, mesleki ve teknik eğitimin önemi ile eğitim ekonomisinin temellerini göstermektedir. Münif Paşa sanayileşmenin önemine işaret etmekle kalmıyor, Osmanlı topraklarının geniş olması dolayısıyla tarım işlerine de önem verilmesinin gereğine dikkatimizi çekiyor. Milli menfaatlerimiz için tarımla fen ve ilim beraber yürümeli, en ufak ihmale yer verilmemelidir.

Makalesinin buraya kadar olan kısmında Paşa'nın anlatmak istediği şey, gerek devlet memuriyeti, gerekse herhangi bir meslek veya zanaat için temel bir eğitimin gerekliliği ve bu hususta herkesin imkânları ölçüsünde çocuğunun eğitim ve öğretimine büyük bir özen göstermesinin zaruretidir. Ancak, biraz okuma-yazma öğrenmeden ibaret bir temel eğitim günümüzde yeterli olmayıp, bunun tahsil için sadece bir araç olduğu cihetle, herkesin fen ve maarıftan hissedar olması gerekir. Zira toplumlar sürekli ilerlemektedir. Herkes çocuğuna kendi zamanında gördüğünden daha fazla, ileriye dönük ve devrin icaplarına uygun bilgi ve beceri kazandırmalıdır. Aksi halde toplumsal ilerleme kaydedilemez ve insanlar hayvan cemiyetlerinden farksız hale gelirler.⁷

III. ÖĞRETİM YÖNTEMLERİ

Münif Paşa bundan sonra öğretim metotları konusuna değiniyor. Ona göre mevcut öğretim metotları sakıncalıdır. Çocuklar okudukları Arapça, Mantık, Dilbilgisi, Sentaks gibi dersleri anlamıyor, kafaları boşuna kurcalanıyor ve yoruluyorlar. Zira çocuğa, önce yeteneklerine uygun bir eğitim yaptırmalı, daha sonra böyle bir dil öğretimine geçilmelidir.⁸

Yukarıda sayılan bilimler çocuğa ancak zihni formasyon kazandırır. Oysa asıl öğretim bayındırlıkla ilgili bilim ve sanatların kazandırılmasına ilişkin faaliyetlerdir.⁹

Münif Paşa'nın değindiği konulardan biri de ebeveynin çocukların tahsili için katlanması gereken maddi fedakârlıktır. Ona göre bazı babalar çocuklarının her türlü masrafına katlanırken, eğitim ve öğretimleri için gereken masraflardan kaçınılmaktadırlar. Avrupa'da

⁵ Münif Paşa; a.g.e. , s.178

⁶ Münif Paşa; a.g.e. , s.179

⁷ Münif Paşa; a.g.e. , s.180

⁸ Münif Paşa; a.g.e. , s.181

⁹ Münif Paşa; a.g.e. , s.182

ebeveyn bu işe büyük önem vermekte, çocuklarının kendi yanlarındaki tahsili tamamladıktan sonra, onları üniversitelerin olduğu büyük şehirlere, hatta oradan da yabancı ülkelere göndermektedirler.¹⁰

Makalesinin sonuna doğru Münif Paşa'nın eğitim öğretimle doğrudan ilişkili ve daha pedagojik değerdeki görüşlerine rastlıyoruz. Bunların belli başlılarını şöyle zikredebiliriz;

Çocuklar ilk yaşlarda oyun ve eğlenceye eğilimlidirler. Bilim ve Eğitimin önemini takdir edemezler. Onları bu sahaya yöneltmek ailelerinin görevidir. Ailenin bu konudaki görevlerini İsmail Hakkı Baltacıoğlu bir eserinde geniş ölçüde izah eder.¹¹

Bir ülke halkını bilim ve eğitime yöneltmek, onları teşvik etmek, bilim ve Maarifin alanını yaygınlaştırmak devletin görevidir.¹²

Başka bir husus öğrenim mecburiyetidir. Yabancı ülkelerde yedi yaşına gelen her kız ve erkek çocuk için öğrenim mecburiyeti getirilmiştir. Buna uymayanlar cezalandırılmaktadır.¹³

Münif Paşa'nın genel eğitim ve öğretim konularına ilişkin öteki görüşlerinin de başlıcaları şöyledir;

- a) Maarif Nezareti'nin kurulması,
- b) İstanbul'da ve diğer vilayetlerde ortaokulların açılması,
- c) Mahalle mekteplerinin ıslah edilmesi

Bunun için öğretmenlerin iyi yetiştirilmesi, öğretim metotlarının ıslahı, Türkçe öğretime önem verilmesi ve ders kitaplarının yazılıp seçilmesi gibi meselelere eğilmek gerekir.¹⁴

Öğretmenlerin istenilen kalitede ve sayıda bulunması zordur. Bulunsa bile yeni metotlara göre yetiştirilenlerle eski öğretmenler arasında doğabilecek farklılıkların telafi edilmesi lazımdır. Yeni yetişenlere öğretim metotlarının öğretilmesine, yapılacak sınavlarda başarılı olmalarına, ama bunun yanında fazla maaş verilmesine ve bazı imtiyazlarla da donatılmalarına dikkat etmelidir.

Münif Paşa nihayet geleneksel eğitimin bertaraf edilmesi gereken köklü bir meselesine daha değiniyor; Dayak meselesi. Ona göre dayak hayvanlara mahsus olup, sayılmayacak kadar pedagojik zararları vardır. Söz konusu zararın sadece bedene ait değil, psikolojik tesirlerinden de bahsedilebilir. Dayaktan evvel başvurulması gereken ve dayak kadar tesirli olabilecek öteki bazı yollar araştırılmalıdır. Çocuğunun beğenilmeyen bir davranışı veya tembelliği bu yollarla da önenebilir.¹⁵

Münif Paşa'nın ana hatlarını yukarıda açıklamaya çalıştığımız bu makalesi bazı yönlerden günümüzün modern eğitimi ve pedagojisinin ön gördüğü hususları ele almakta ve yirminci asrın gereklerini daha bir asır öncesinden dile getirmektedir. Söz konusu hususları şöyle sıralayabiliriz;

- a) İlköğretim mecburiyeti,
- b) Bilim ve eğitimin sosyo-ekonomik ve sosyo-kültürel gelişme açısından taşıdığı önem,
- c) Mesleki eğitim,
- d) Kalkınmada tarım ve sanayinin birlikte yürütülmesi,
- e) Öğretim metotlarının ıslahı,
- f) Çocuğun göreceği öğrenimin yetenekleriyle uygunluk teşkil etmesi,
- g) Çocukta oyun faaliyetinin önemi,

¹⁰ Münif Paşa; a.g.e. , s.182

¹¹ Baltacıoğlu İ.H. ; Terbiye ve İman, İstanbul-1330(1914)

¹² Münif Paşa; a.g.e. , s.183

¹³ Münif Paşa; a.g.e. , s.183

¹⁴ Münif Paşa; a.g.e. , s.183

¹⁵ Münif Paşa; a.g.e. , s.185

- h)Öğretimde aile ve devlete düşen görevler,
- i)Maarif teşkilatında yapılacak bazı ıslahat,
- J)Öğretmen yetiştirmenin önemi,
- k)Öğretimde dayanın zararları.

Esasen çok yönlü bir devlet adamı olan Münif Paşa'nın dikkatimizi çeken yönü, maarıfte aksayan yönleri büyük bir vukufiyetle teşhis ve tedavi yollarını göstermekle beraber, bunları toplum hayatının öteki sahalarındaki meselelerle kabili telif bir şekilde izah etmesi, maarıfle sosyal realitenin diğer yönleri arasındaki ilişkiyi gözden uzak tutmamasıdır. Bu gerçeği onun öteki eserlerinde de görmek mümkündür. Fikirleri tümüyle değerlendirildiğinde onun iyi bir hoca olduğu anlaşılır. Memleket irfana hizmetleri dolayısıyla Ebüzziya Onun, millete en çok faydası dokunan ve adı çocuklarımızın hafızasına iyice yerleştirilmesi gereken bir hoca olduğu kanaatindedir.¹⁶ Gerçekten, XIX. yüzyılın başlarından itibaren Batılılaşma hareketlerinin hız kazandığı Osmanlı Devletinde, halkın bilgilendirilmesi, çocukların yetiştirilmesi, yüzeysel de olsa çeşitli bilim dallarıyla ilgili olarak çıkan makaleleriyle bilime katkıları gibi faaliyetleri itibariyle Mecmua-i Fünun ve yazı ailesinin önde gelen ismi Münif Paşa için böyle bir kanaatin beslenmesi onun için iltifat değil, olsa bir gerçeğin ifadesi ve hakkın teslimidir.

Netice itibariyle diyebiliriz ki, Münif Paşa içinde yaşadığı toplumun kültürel özellikleriyle asrın medeniyetini ve ilminin gereklerini senteze ulaştırmasını bilen ve özellikle bunu maarıf alanında en azından fikir bazında temellendiren ufku geniş modern bir eğitimcidir.

KAYNAKÇA

Baltacıoğlu İ.H. ; Terbiye ve İman, İstanbul–1330(1914)

Bursalı Mehmet Tahir; Osmanlı Müellifleri, Meral Yayınları, (Sadeleştirilenler: A.F Yavuz_İ.Özen) İstanbul–1972, s s.240–241

Ebüzziya Tevfik(1910) “Münif Paşa Hayatı ve İşleri” ;Yeni Tasvir-i Efkâr, s. 20

M. Kemal İnal, İbn-ül Emin; *Son Asır Şairleri* (2Cilt) C.2, s.997

Münif Paşa (1279); “Ehemmiyet-i Terbiye-i Sıbyan” *Mecmua-i Fünun* 1(5):176, -185

Öztuna, Yılmaz; Türk Ansiklopedisi, C.25, s.32

¹⁶ Ebüzziya Tevfik(1910) “Münif Paşa Hayatı ve İşleri” ;Yeni Tasvir-i Efkâr, s. 20

<http://sbe.gantep.edu.tr> 'den online ulaşılabilir

Gaziantep Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi
7(2): 405-425 (2008)

Gaziantep
Üniversitesi
Sosyal Bilimler
Dergisi

Birinci Dönem Türkiye Büyük Millet Meclisi'nde Antep Milletvekili Mehmet Ali Cenani Bey ve Faaliyetleri

Cengiz Şavkılı*

Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi, Afşin Meslek Yüksekokulu,

Özet: Birinci Dönem Türkiye Büyük Millet Meclisi üzerine yapılan çalışmalar, dönemin devlet felsefesini, siyasî ve sosyo-ekonomik yapısını ortaya koyması bakımından oldukça önemlidir. Ayrıca Birinci Dönem Türkiye Büyük Millet Meclisinde yer alan milletvekilleri ile ilgili yapılan çalışmalar, 1920'lerin Ankara'sında milletvekillerin olağanüstü zor şartlar altında çalıştıklarını göstermektedir. Birinci Dönem Türkiye Büyük Millet Meclisi, katılımcıları açısından oldukça renkli, düşüncelerin özgürce tartışılabildiği, bağımsız ve demokratik yapısıyla örnek bir meclistir.

Birinci Meclis için Mustafa Kemal Paşa'nın direktifleri doğrultusunda Antep'ten de altı milletvekili seçilerek Meclisteki yerlerini almışlardır. Bu milletvekilleri arasında memleket savunmasında Kılıç Ali Bey gibi doğrudan katkısı olanlar da mevcuttur. Bazıları ise idarî görevleri ile ön plana çıkmışlardır. Ali Cenani Bey ise İstanbul'un işgalinden sonra, Malta'ya sürgüne gönderilmiş ve 1919 seçimlerinin geçerli sayılmasıyla TBMM'de milletvekili olmuştur. Mecliste en aktif Antep Milletvekili olan Ali Cenani Bey, hemen hemen her konu da söz almış, bazı konularda takrir (önerge) vermiş, "Gaziantep Ahalisine Yardım" ile ilgili verdiği bir kanun teklifi de 169 sayılı kanun olarak kabul görmüştür.

Anahtar Kelimeler: Meclis, Mustafa Kemal Paşa, Milletvekili, Antep, Ali Cenani Bey

Antep Deputy Mehmet Ali Cenani Bey on the First Term Turkish Grand National Assembly and His Activities

Abstract: The studies done on the First Term Turkish Grand National Assembly, are substantially important in terms of presenting that period's state philosophy, political and socio-economic structure. Besides, the studies done about the deputies who have taken place on the First Term Turkish Grand National Assembly, shows that in 1920's Ankara, deputies worked on incredibly difficult conditions. The First Term Turkish Grand National Assembly is very colourful in terms of its deputies. It is an assembly where the ideas have been discussed independently and it's a model assembly with its independent and democratic structure.

For the First Assembly, six deputies from Antep were chosen and took their places in the Assembly with the commands of Mustafa Kemal Pasha. In the deputies there were ones who had contribution directly in defending country as Kılıç Ali Bey. Some came forward with their administrative tasks. And after İstanbul's invasion, M. Ali cenani Bey was sent to exile to Malta and became a deputy with the

acceptation of 1919 elections. Ali Cenani Bey, who was the most active deputy in the assembly, spoke in the assembly almost in every subject and made motion about some subjects. And the bill given by him about "Help to Antep People" admitted as 169 numbered law.

Key Words: Assembly, Mustafa Kemal Pasha, Deputy, Antep, Ali Cenani Bey

I. GİRİŞ:

I. Dünya Savaşından mağlup olarak çıkan Osmanlı Devleti, 30 Ekim 1918 tarihinde Mondros Mütarekenamesini imzalamış, galip devletler de bu mütarekenamenin 7'nci maddesine dayanarak yer yer Anadolu'nun muhtelif bölgelerini işgâl etmişlerdi. Bu duruma göre, Türk insanına yaşanacak alan olarak Ankara, Kastamonu ve Eskişehir'in bir kısmı bırakılıyordu. Kısacası gâlip devletler muazzam bir imparatorluğu Ankara ve yöresine sıkıştırarak, ortadan kaldırmaya çalışıyorlardı. İtilaf Devletlerinin hesap edemedikleri durum, Ankara'da Gazi Mustafa Kemal Paşa'nın liderliğinde yeni bir devletin kurulması gerçeğidir. Gün geçtikçe bu devlet eskisinden daha da güçlenerek, dünya devletleri arasında modern yapısı sayesinde şerefli bir yer edinmiştir.

Aslında böyle bir devletin temel belirtilerini, Erzurum ve Sivas Kongresi kararlarında; Meclis-i Mebusanın Mustafa Kemal Paşa'nın isteği doğrultusunda 28 Ocak 1920'de ilan etmiş olduğu Misak-ı Milli hükümlerinde görmek mümkündür. Misak-ı Milli'nin ilan edilmesi üzerine İstanbul işgâl edilince padişah da, hükümet de, Meclisi Mebusan da güçlerini, görevlerini, hatta varlıklarını yitirmiş; iş göremez duruma gelmişlerdi. Bu yüzden devleti yönetecek, millet işlerini görececek bir mekanizmaya ihtiyaç vardı. Mustafa Kemal Paşa da bunu düşünmüş, Ankara'da yeni bir milli meclis toplamayı tasarlamış, komutanlarla görüşmüş ve sonunda İstanbul'dan gelecek mebusların da katılabilecekleri olağanüstü yetkilere sahip bir millî meclisin Ankara'da toplanması, bunun için de acele yeni bir seçimin yapılmasını kararlaştırmıştı¹. Mustafa Kemal Paşa, bu açılacak yeni meclis için kolordu komutanlarına, vilayetlere ve müstakil livalara bir genelge gönderdi².

Birinci Dönem TBMM'nin milletvekili açısından iki kaynağı mevcuttur. Bunlardan birincisi; 1919 seçimleri³ geçerli sayılmasıyla, son Osmanlı Meclisi Mebusanında yer alıp, İstanbul'un işgali üzerine Anadolu'ya kaçarak Ankara'ya gelen mebuslar, diğeri ise ülkenin 66 seçim çevresine ayrılarak ve her seçim çevresinden 5 milletvekilinin seçilmesi ile gelenlerdir⁴.

Milletvekillerinin belirlenmesinden sonra, 23 Nisan 1920 tarihinde Ankara'da Büyük Millet Meclisi açılarak çalışmalarına başladı. Meclise seçilen üye sayısı 390 idi. Fakat ilk Meclis albümünden de anlaşıldığına göre bazı nedenlerden dolayı bunların sadece 310'u Meclise iştirak edebilmiştir. Oldukça renkli simalardan oluşan Birinci Dönem TBMM'ye katılan milletvekillerinin sosyo-ekonomik durumlarına bakılırsa,

¹ Mahmut Goloğlu. (1970). *Üçüncü Meşrutiyet*. Başnur Matbaası, Ankara, s.122.

² Mustafa Kemal Atatürk. (1987). *Nutuk (1919-1920)*. c.I, MEB Yayınları, Ankara, ss.431-432; Nurettin Can Gülekli-Rıza Onaran. (1973). *T.B.M.M'nin 50. Yıl Dönümü (1920-1970)*. MEB Yayınları, İstanbul, s.122.

³ Osmanlı Mebusan Meclisi için son kez yapılan 1919 seçimi hakkında bkz. Erol Tuncer. (2002). *Osmanlı'dan Günümüze Seçimler*. TESAV Yayınları No: 17, Ankara, s.75; Tarhan Erdem. (1982). *Anayasalar ve Seçim Kanunları (1876-1982)*. Milliyet Yayınları, No: 7, İstanbul, ss. 154-155.

⁴ 19 Mart 1336 (1920) tarihli "Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti Namına İntihab Hakkında Tebliğ" in içeriği hakkında daha fazla bilgi için bkz. Erdem, *a.g.e.*, ss.156-157; İhsan Güneş. (1997). *Birinci TBMM'nin Düşünce Yapısı (1920-1923)*. Türkiye İş Bankası Yayınları, Eskişehir, s.63.

eğitim ve meslekî dağılımları hakkında genel olarak kısaca şunları söylemek mümkündür:

1- Tüm mebusların %25,4'ü bir yüksek öğrenim kurumunu bitirmiştir. %4,8'lik bölüm Harb Akademisi mezunudur. Rüştiyeyi bitirenlerin oranı %20,8 iken, medreselerde öğrenim görenler % 18,8'lik bir grup oluşturmaktadır. TBMM üyelerinin % 8,7'si idadi, %2,3'ü sultani, %1,6'sı meslek okulu, %6,9'u harbiye mezunudur. %7,3'ü ise özel eğitim görmüştür. Herhangi bir eğitim kurumunu bitirmeyen ya da eğitim düzeyleri hakkında bilgi olmayan mebusların oranı da %14,6'dır⁵.

2- Birinci Dönem TBMM'deki milletvekillerinin meslekî dağılımlarına bakıldığında, bürokrasi kökenli milletvekillerin yaklaşık olarak Meclisin %43.70'ini oluşturduğu görülmektedir. Hemen hemen her meslekten temsilcilerin olduğu Mecliste en fazla asker kökenli vekillerin varlığı dikkatleri çekmektedir⁶.

Yukarıda belirtildiği üzere mutasarrıflığa ve Müdafaa-ı Hukuk Cemiyetine gönderilen genelgede, Büyük Millet Meclisi için milletvekili seçiminin Antep'te de kısa sürede yapılması istenmişti. Alınan bu direktif üzerine savaş sırasında yapılan seçimin sonunda; Kuvay-i Milliye Komutanı *Kılıç Ali*, Tahrirat Müdürü *Ragıp (Yoğun)*, Hafız *Mehmet Şahin*, Halfetili *Yasin Sani (Kutluğ)* ve Kilisli *Abdurrahman Lami Beyler* milletvekili seçildiler⁷. Birinci Dönem TBMM'de Antep'i temsilen katılan diğer milletvekili ise, 1919 yılında yapılan seçimlerin kabulü ile milletvekilliği onaylanan *Mehmet Ali Cenani Bey*'dir.

Bu milletvekillerinden *Kılıç Ali Bey*, *Maraş* ve *Antep* bölgesinde millî kuvvetlerin komutanlığı⁸ dolayısıyla zaman zaman Meclis tarafından izinli sayılması ve *İstiklâl Mahkemesi*⁹ üyeliği sebebiyle; *Mehmet Şahin*, *Ragıp (Yoğun)* ve *Abdurrahman Lami Beyler* ise memuriyetleri ve bazı nedenlerden dolayı Mecliste etkin olamamışlardır. I. Dönem TBMM'ye Antep'ten katılan milletvekilleri arasında en aktif olanlar *Yasin Sani* ve geç katılmasına rağmen *Mehmet Ali Cenani Bey*'dir.

BİRİNCİ DÖNEM TBMM'DE MEHMET ALİ CENANİ BEY

A) Mehmet Ali Cenani Bey'in Biyografisi

⁵ Ahmet Demirel. (1995). *Birinci Mecliste Muhalefet İkinci Grup*. İletişim Yayınları, İstanbul, s.144; Frederick W. Frey. (1965). *The Turkish Political Elite*. The M. I. T. Pres, Cambridge, s.181; Mehmet Turhan. (1991). *Siyasal Elitler*. Gündoğan Yayınları, Ankara, ss.108-109.

⁶ Refik Turan. (1994). İlk Türkiye Büyük Millet Meclisine Girenlerin Özellikleri. *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, I. Uluslararası Atatürk Sempozyumu (Açılış Konuşmaları ve Bildiriler 21-23 Eylül 1987), Ankara, ss.1064-1065 ; Güneş, a.g.e., s.82.

⁷ Sahir Üzel. (1952). *Gaziantep Savaşı'nın İç Yüzü*. Doğu Ltd. O. Matbaası, Ankara, s.53.

⁸ Tecüme-i Hal Kâğıdında, 3 Kânunuevvel'de Maraş-Gaziantep ve havalisi Umum Kuvayi Milliye Kumandanlığı görevini üstlendiğini ifade etmektedir. 4 Nisan 1920'de *Kılıç Ali* ve mahiyeti şehre gelerek, birlikleri denetlediler ve mevcut kuvvetleri takviye ettiler. Şehirde yapılacak muharebenin sevk ve idaresi için Antep şehri cephe adı verilen 7 bölgeye ayrıldı. Antep'te cephe adı verilen yedi bölgenin isimleri şunlardı: Tabakhane Cephesi, Şeyh Camii Cephesi, Mağarabaşı Cephesi, Şehreküstü Cephesi, Aydınbaba Cephesi, Musullu Cephesi, Çınarlı Camii Cephesi. Daha fazla bilgi için bkz: Ahmet Hulki Saral. (1996). *Türk İstiklâl Harbi Güney Cephesi*. c.IV, Ankara, s.129; *Kılıç Ali Bey*, Tercüme-i Hal Kâğıdı, *TBMM Arşivi*, Şahsi Dosya No:177.

⁹ *Kılıç Ali Bey*'in *İstiklâl Mahkemelerindeki çalışmaları* ile ilgili olarak bkz. *Kılıç Ali*. (1955). *İstiklâl Mahkemeleri Hatıraları*. Sel Yayınları, İstanbul, ss.7-8.

Mehmet Ali Cenani Bey, 1288 (1872) tarihinde İstanbul'un Üsküdar semtinde Kapıağası Mahallesinde doğmuştur. Babası, Üsküdar'da oturan Antep eşrafından Rasim Paşa'dır. Ali Cenani Bey, üç sene özel hocalardan Türkçe ve Fransızca dersler almış ve sınavla girdiği Toptaşı Askeri Rüştiyesinden 1885'te mezun olmuştur¹⁰.

Babası ile birlikte Lâzistan (Rize) ve Malatya'da bulunmuş, babasının buralarda mutasarrıflık yaptığından kendisi de tahrirat kalemlerinde stajyerlik yaparak resmî yazışma bilgilerini artırma imkânı bulmuştur.¹¹ Babası Rasim Paşa'nın ölümü üzerine İstanbul'dan ayrılarak Antep'e yerleşmiştir. 1886 tarihinde Amerikan Kolejine kaydolarak Kolej muallimlerinden Profesör Bezciyan'dan Fransızca, Fransız ihtilal tarihi ve mecelle dersleri; Ticaret Mahkemesi Reisi Abdurrahman Efendi'den ceza hukuku yöntemi, ceza kanunu ve hukuk dersleri; babasından Farsça, Osmanlı edebiyatı; İzdırapzade Hoca Abdullah Efendi'den ise Arapça dilbilgisi ve mantık dersleri almıştır¹².

Antep'e geldikten sonra bir yandan çiftliği ile uğraşırken öbür yandan da uygar ve aydın kişiliği ile gençlere ve öğretmenlere Batıdaki uygar ve özgür düşünceleri anlatmış, onları uyarmaya çalışmıştır. Onun bu eylemlerinin jurnal edilmesi üzerine Ali Cenani Bey, dört ay on gün tutuklu kalmıştır. Tutuklanmasının gerekçesi, Padişah aleyhinde söz ve hareketlerde bulunduğu iddiasıdır¹³. Hakkında yapılan tahkikattan sonra iddialarla ilgili yeterli delil bulunamadığı için tahliye edilmiştir.

Halep'te Jön Türklerin arasında yer aldıktan sonra, İttihat ve Terakki Fırkasının ilk kuruluşuyla politikaya girdi. 1908'de II. Meşrutiyetin ilanından sonra açılan Mebusan Meclisinin birinci döneminde Halep'ten milletvekili seçildi. II. Dönemde yine Halep'ten, III. Dönemde Antep'ten Milletvekili seçilerek, Meclisteki yerini Mondros Mütarekesinden (30 Ekim 1918) Meclisin feshine kadar korudu¹⁴. Mecliste kısa bir süre sonra kişiliğini kabul ettirdiğinden bütçe komisyonu raportörlüğüne getirilmiştir. Yasama görevini 16 Mart 1920'de İngilizlerin Meclis-i Mebusanı basarak milletvekillerini Malta'ya göndermelerine kadar aralıksız sürdürmüştür.

Meclisin feshi üzerine Heyet-i Temsiliyenin talimatına rağmen Anadolu'ya geçmeyerek İstanbul'da kaldı. İngiliz belgelerine göre, sahibi bulunduğu köylerin Suriye'de kalmaması için, işgâl kuvvetleri ile dostluk kurmaya çalışmıştır¹⁵. Ali Cenani Bey, 1919 yılında yapılan milletvekili seçimlerinden sonra İstanbul'a giderken Ankara'ya uğramış, Mustafa Kemal Paşa'dan direktiflerini almıştır. Son Osmanlı Meclisinde Rauf Bey (Orbay) ve arkadaşlarının kurdukları Felah-ı Vatan grubuna katıldı. Malta adasına sürgünlerin yaşandığı bu dönemde Ali Cenani Bey, Kürt Mustafa Divanı Harbince tutuklanmıştır. Bunun nedeni Akçakoyun çevresinde Ermenilerin ölmesi olayından suçlu tutulmasıdır. Soruşturma sonucunda Ermenilerin ölüm nedeninin tifüs hastalığı olduğu anlaşılmıştır¹⁶.

¹⁰ Fahri Çoker. (1995). *Türk Parlamento Tarihi, I. Dönem*. c.III, TBMM Vakfı Yayınları No: 6, Ankara, s.426.

¹¹ Ali Cenani Bey, Tercüme-i Hal Kâğıdı, *TBMM Arşivi*, Şahsi Dosya No:175.

¹² Ali Cenani Bey, *a.g.d.*, No:175.

¹³ Cemil Cahit Güzelbey. (1984). *Cenaniler*. Ufuk Matbaası, İstanbul, s.85.

¹⁴ Çoker, *a.g.e.*, s.426.

¹⁵ Çoker, *a.g.e.*, ss.426-427.

¹⁶ Güzelbey, *a.g.e.*, s.86.

İngilizler tarafından 30 Mayıs 1920'de tutuklanarak Arapyan Hanında 63 gün işgâl kuvvetleri tarafından alıkonuldu. İngiliz Yüksek Komiserliğine verdiği 7 Temmuz 1920 tarihli dilekçe ile Kemalistleri İngilizlere jurnal etmesine rağmen 13 Temmuz 1920'de Malta Adası'na sürgüne gönderildi¹⁷.

Bazılarına göre Ali Cenani Bey'in Ankara'ya gitmeme nedeni olarak, Arapyan Hanında 63 gün tutuklu kalması gösterilmektedir. Malta'da tutuklu kaldığı dönemlerde, haksız tutuklanmalarından dolayı Malta mahkemelerinde dava açma fikrini bile ortaya atmış; fakat hiçbir noter, hükümete protestoyu tebliğ cesaretinde bulunamamıştır. Ali Cenani Bey Malta'da kaldığı süre zarfında erzakını kendisi alıp, yemeğini de kendisi yapmıştır¹⁸. On beş ay esaret altında kaldıktan sonra, Ankara Hükümetinin sürekli girişimleri sonucu, 1. Kasım 1921'de diğer esirler (59 kişi) ile birlikte yurda gelmiştir¹⁹.

Oğlu Ekrem Cenani'nin notları arasında, babasının Birinci Dünya Savaşının bittiği günlerde İstanbul'dan Antep'e dönerken Kilis'in güneyinde Atatürk ile görüşerek elde ettiği 4.000 silahı Antep'e ve köylerine dağıttığını, Adana ve Maraş'ı da kapsayan Kilikya Müdafaa-i Hukuk Cemiyetini kuranlar arasında bulunduğu kaydedilmektedir²⁰.

Ali Cenani Bey'e, Mustafa Kemal'in millî kuvvetler kurması yönündeki teşvik ve desteğini gösteren en önemli delillerden birisi de, Falih Rıfkı Atay'ın Çankaya adlı eserinde yer almaktadır. Falih Rıfkı Bey, Atatürk ile Ali Cenani Bey arasındaki diyalogu şu sözler ile aktarmıştır: "Atatürk bana son harp günlerinin hatıralarını anlatırken Gaziantep Milletvekili Ali Cenani Bey -ki ticaret bakanlığı etmiştir- yanımızda idi. Dediğine göre İstanbul'dan Gaziantep'e giderken Katma İstasyonundaki karargâhında çapulcuların şehir yakınlarına kadar geldiğini, ordu çekildikten sonra akrabalarının düşman ayağı altında kalacaklarından korktuğunu, onun için memlekete gitmekte olduğunu anlatmış. Mustafa Kemal demiş ki:

—Memlekette adam kalmadı mı? Kendinizi savunma çarelerini düşününüz. Ali Cenani Bey hayretle sormuş:

—Neyle, nasıl?

—Teşkilat yapmalı, millî bir kuvvet meydana koymalı, ben istediğiniz silahı veririm.

Gerçekten o zaman Mustafa Kemal tarafından verilen silahlarla millî teşkilatın çekirdeği kurulmuştur²¹."

Osmanlı Meclis-i Mebusan üyesi olup Malta'da sürgünde bulunan Gaziantep Mebusu Ali Cenani Bey'in mebusluğu da 12 Mart 1921'de kabul edilmiş ve 14 Kasım 1921'de sürgünden dönerek Ankara'ya gelmiştir²².

Mecliste Bütçe ve Dışişleri Komisyonlarında çalıştı. II. Toplantı yılında Bütçe Komisyonunun sözcülüğünü, III. Toplantı yılında da başkanlığını yaptı. Müdafaa-i Hukuk Grubu Yönetim Kurulu için 20 Ocak 1923'te yapılan seçimde II. Başkanvekili oldu. Dönem içinde 17'si gizli oturumlarda olmak üzere, kürsüde 72 konuşma yaptı. 3

¹⁷ Çoker, *a.g.e.*, s.427.

¹⁸ Ahmet Emin Yalman. (1970). *Yakın Tarihte Gördüklerim ve Geçirdiklerim*. c.II, İstanbul, ss.166-167.

¹⁹ Ali Cenani Bey, *a.g.d.*, No:175.

²⁰ Güzelbey, *a.g.e.*, s.86.

²¹ Falih Rıfkı Atay. (1965). *Çankaya*. Doğan Kardeşler Matbaası, İstanbul, s.115.

²² Demirel, *a.g.e.*, s.104.

şoru önergesi verdi. Yaptığı 7 kanun önerisinden, Gaziantep ahalisine yardım hakkında olanı, 8 Aralık 1921’de 169 sayılı kanun olarak kabul edilmiştir²³.

II. Dönemde tekrar Gaziantep milletvekili seçilen Ali Cenani Bey, 1923’te CHP’nin kuruluş çalışmalarıyla da uğraşarak parti grup başkan vekilliğine getirilmiş, 1924’te *Fethi Okyar* kabinesinde Ticaret Bakanı olmuştur. Bu bakanlıktaki görevi 22 Kasım 1924’ten 3 Nisan 1926 tarihine kadar sürmüştür²⁴.

2 Mart 1925’te kabinenin istifası ile görevi sona ermekle beraber 3 Mart’ta kurulan İsmet Paşa kabinesinde yeniden Ticaret Vekâletine atandı²⁵. 15 Mayıs 1926’da vekâlet görevinden istifa etti. III. Dönemde de Gaziantep Milletvekili seçildi. 10 Mart 1928’de Ticaret Vekili olduğu sıralarda memleketin tahıl ve un ihtiyacını sağlamak ve ekmek fiyatının yükselmesine engel olmak üzere özel kanun ile Ticaret Vekâleti emrine verilen 500.000.TL ödeneğini harcamasında görevini gereği gibi yapmadığı iddiası ile hakkında soruşturma açılmasına karar verildi.²⁶ Ali Cenani Bey Yüce Divan’a sevk edildi. Mahkeme Ali Cenani’nin hüküm giymesini ile sonuçlandı. Bu hüküm 17 Nisan 1928 tarihinde Resmi Gazete’de, 866 sayılı karar olarak yayımlandı²⁷.

Yüce Divandaki yargılamada üzerinde durulan iddialar; memuriyet vazifesini kötüye kullanmak, emrinde çalışan kimselerin ihmalleri suretiyle ortaya çıkan suçun kendisine yansması olup bunun sonucunda bir ay hapsine, 170.000 Liranın ödettilmesine, 4 ay resmi görevden mahrumiyetine ve hapis cezasının ertelenmesine hüküm giymiştir²⁸.

Bir devre daha milletvekilliği yapan Ali Cenani Bey, hastalığı nedeniyle 5 Mart 1931’de politikadan ayrıldı. 1932’de felç geçiren Ali Cenani Bey, 27 Aralık 1934’te İstanbul’da öldü. Evli olup 5 çocuk babası idi. Ailesi daha sonra “Cenani” soyadını almıştır²⁹.

Ali Cenani Bey gerek milletvekilliği öncesi ve sonrasında, gerekse Ticaret Bakanlığı sırasında yurda ve Gaziantep’e birçok yararlı hizmetler etmiştir. Ticaret Bakanı

²³ Çoker, a.g.e., s.427.

²⁴ Güzelbey, a.g.e., s. 88.

²⁵ Ali Cenani Bey, Okyar Hükümetinde (22 Kasım 1924-3 Mart 1925) ile bir müddet III. İnönü Hükümetinde (3 Mart 1925-1 Kasım 1927) Ticaret Vekili olmuştur. Bkz. Türker Sanal. (1995). *Türkiye Cumhuriyeti ve 50 Hükümeti*. Sim Matbaacılık, Ankara, s. 145-146; Nuran Dağlı ve Belma Aktürk. (1988). *Hükümetler ve Programları*. TBMM Basımevi, Ankara, s. 26, 33.

²⁶ Ali Cenani Bey, kendisine isnat edilen suçlar ile ilgili olarak Mecliste 14.4.1928 tarihinde yapmış olduğu konuşmasında; Encümenin stok konusunda kendisini haksız görmediğine sevindiğini, kendi menfaatine daima vatanın menfaatini tercih ettiğini söylemiştir. İhmali görüldüğü iddia edilen konular ile ilgili olarak; Adapazarı Şirketinin hisselerini kıymetine binaen aldığını bunda suiistimalinin olmadığını ayrıca Eskişehir’de ve Ankara’da değirmen yaptırmayı da memleket hayrına olur diye düşündüğünü ifade etmiştir. Diğer suçlandığı konular için ise; muhasebe sorumlusu tayininde de hatası olmadığını, Samsun’dan mısır alımı konusunda Dâhiliye Vekâletini uyardığını, vekâletin de Şark İsyanı dolayısı ile konuyla yeterince ilgilenememiş olabileceğini vurgulamıştır. Adana’dan satın alma olayında teminat almamasını da Adanalı tüccar Yusuf Lütfi Bey’e güvenmesine bağlamış, satın alınan 7.000 çuval unun kalitesi hakkında tahkikat için müsteşarı görevlendirdiğini, unun fiyatının ve kalitesinin alım için uygun olduğunu, dolayısı ile bu konuların hiçbirisinde bilerek ihmalinin olmadığını söylemiştir. TBMM Zabıt Ceridesi. (1959). III. Dönem, c.3, TBMM Matbaası, Ankara, ss.133-135.

²⁷ İhsan Ezherli. (1998). *Türkiye Büyük Millet Meclisi (1920-1998) ve Osmanlı Meclisi Mebusanı (1877-1920)*. 2. Baskı, TBMM Kültür Sanat ve Yayın Kurulu Yayınları, Ankara, s.76.

²⁸ Ezherli, a.g.e., s.427; Güzelbey, a.g.e., s.89.

²⁹ Çoker, a.g.e., s.427.

bulduğu sırada yurdun ekonomi ve sanat alanında kalkınması bakımında gerekli olan Maadin ve Sanayi Bankasının³⁰ kurulmasına çalışmış, sonra bu banka Sümerbank ve Etibank adlarıyla ikiye ayrılarak tasarlanan amaçlara doğru ilerleyip büyük hizmetler veren iki kuruluş olmuştur. Ticaret Bakanlığı zamanında 3 beyaz denilen un, şeker, pamuk; üç kara adı ile anılan kömür, demir ve petrol üretilmesi için gerekli hazırlıklar yapılmış, bu arada bir de pamuk kongresi toplanmıştır. Ali Cenani Bey bundan başka Uşak Şeker Fabrikasının temelini atmış Kaliforniya'dan petrol mühendisi Cevat Eyyup Beyi getirterek petrol etütleri için hazırlıklara, tarımın gelişmesi için makine ve traktör dış alımına başlatmıştır.

Ali Cenani Bey milletvekili bulunduğu sırada Antep'in bir mutasarrıflık olması için çalışmış, bunu da başarmıştır. Bunun sonucu Halep'in bazı köyleri Antep'e bağlanmış, Kilis ve Runkale ilçelerini kapsayan bir mutasarrıflık oluşturulmuştur. Ali Cenani Bey'in kültür ve eğitim hayatında da önemli katkıları olmuştur. Şöyle ki; Antep'te sekiz kadar ilkokul, kendi milletvekilliği maaşını bile vererek açılmasına katkıda bulunduğu bir idadi, bir darülmuallimin (erkek öğretmen okulu), bir darülharir (ipekçilik okulu) ve Darülhilafet-i Aliye adlı bir medresenin açılmasına öncülük etmiştir³¹.

B) Mehmet Ali Cenani Bey'in Meclisteki Faaliyetleri

1- Maarif

Ali Cenani Bey, Ziraat Bankasının 1338 (1922) senesi bütçesinin 3'üncü faslı münasebetiyle 3 Temmuz 1338 (1922) tarihinde yapmış olduğu konuşmasında Ankara Ziraat Mektebi için yapılan harcamaları değerlendirerek bu okul için yapılan harcamaların lüzumunu vurgulamıştır. Ayrıca Ankara'da Ziraat Mektebinde makinist ve şoför yetiştirmek için bankanın bir mektep ve bir sınıf açmasını teklif etmiştir. Bankanın elindeki tamirhanelerin adedinin elli dokuzdan fazla olduğunu ifade eden Ali Cenani Bey, makinistlerin ziraat mektepleri ile birlikte çalışması gerekir diyerek; "Traktör nasıl işler? Kırılırsa nasıl tamir edilir? Her halde tamirhanelerin mutlaka ziraat mektebiyle birlikte olması lazımdır³²." Sözleriyle ziraat mekteplerinin teknik elaman yetiştirme üzerine kanalize edilmesini savunmuştur.

Türkiye dâhilinde açılmış ve açılacak olan mıntıka-i ziraat mekteplerinin Ziraat Bankası tarafından idaresine dair kanun³³ münasebetiyle 24 Ağustos 1338 (1922) tarihinde söz alan Ali Cenani Bey, Kütahya milletvekili Ragıp Bey'in; "Halkalı Ziraat Mektebinden çıkan efendilerin memleketin umuru ziraiyesinde hizmetleri

³⁰ İzmir İktisat Kongresinde alınan "bir sanayi bankasının kurulması" şeklindeki karar, 19 Nisan 1925 tarihinde 633 sayılı kanunla hayata geçirilmiş ve Sanayi ve Maadin Bankası kurulmuştur. Sümerbank'ın anası olup devlet teşebbüsü özel teşebbüs ilişkileri konusunda dönemin hâkim zihniyetini yansıtmaktaydı. Bankanın sermayesi: a) Ticaret vekâleti'nin 1924'e kadar kurmuş veya iştirak etmiş bulunduğu fabrika ve şirketlerdeki hisse ve sermayesinden; b) 1925 yılında ve daha sonraki yıllarda ticaret vekâleti bütçesine konulacak "sınai teşvik tahsisatı"ndan ve c) harp sanayi dışında devlete ait fabrikalarla bunların döner sermayesinden oluşmuştur. Bkz. Korkut Boratav. (1982). *Türkiye'de Devletçilik*. Savaş Yayınları, Ankara,

s.82; Öztin Akgüç. (1975). *Cumhuriyet Döneminde Bankacılık Alanında Gelişmeler*. Türkiye Bankalar Birliği Yayınları No: 71, Ankara, ss.16-17.

³¹ Güzelbey, a.g.e., ss.90-92.

³² TBMM Zabıt Ceridesi. (1959). I. Dönem, c.21, TBMM Matbaası, Ankara, ss.237-251.

³³ TBMM Kavanin Mecmuası. (1925). c.I, TBMM Matbaası, Ankara, , s.301.

görülmemiştir. Hemen bunların pek çokları başka başka meslekleri iltizam etmişlerdir. Başka başka mesleklerde ilerlemişlerdir. Ziraat muallimi, ziraat memuru oldukları vakit, hepiniz de biliyorsunuz, bunlar memlekete ziraata hiçbir şey ilave edememişlerdir.” Demesi üzerine söz alan Ali Cenani Bey, Ragıb Bey’in fikirlerine katıyen katılmadığını, ifade ederek, Halkalı Ziraat Mektebi Alisinin bu memleket için gayet değerli adamlar yetiştirdiğinden söz etmiştir³⁴.

2. Maliye-Ekonomi ve Tarım

a) Maliye-Ekonomi

Ali Cenani Bey, posta ve telgraf idaresinin 1338 senesi Bütçesi münasebetiyle 25 Haziran 1338 (1922) tarihinde yaptığı konuşmasında, genel harpten önce posta ve telgraf idaresinin devlete gelir temin eden bir kurum olduğunu, şimdi ise posta idaresinin 400 bin lira açık vermeye başladığını vurgulamıştır. Sözlerine devam ederek, bütçede açık olduğunu ve şimdilik bunu kapatmanın mümkün olmadığını, adaletsizlik yapmamak için de maaş sisteminin düzenli bir hale getirilmesinin gerektiğini, yetkinin ise Heyeti Celileye ait olduğunu savunmuştur³⁵.

Cenani Bey, Rüşumat Müdüriyeti Umumiyesinin 1338 (1922) senesi bütçesi’nin 108’inci faslının 26 Haziran 1338 (1922) tarihinde görüşülmesi sırasında; bu kurumda beş tane başmüdür olduğunu, bunların Urfa, Kızıldeniz, Mersin, Samsun ve Trabzon da olduklarını açıklayarak aldıkları maaşlar ile ilgili görüşlerini belirtmiştir. Trabzon ve Samsun’da bir gümrük müdürlüğünün bulunması ve bunların birbirine yakın olmasından dolayı eleştirilmesi üzerine, bunlardan birinin İran ve Kafkas Hükümetleri ile olan ilişkilere diğerinin ise cenup hudutlarının işlerine baktığını ifade ederek, bu iddiayı çürütmüştür³⁶. Ayrıca Ertuğrul Milletvekili Mustafa Kemal Beyin mahkeme masrafı olarak 200 liranın bütçeye konulmasını eleştirmesi üzerine sözlerine devam eden Ali Cenani Bey, kaçakçılık dolayısıyla her yerde davanın olduğunu ve bu paranın bütçeye bu davaların giderleri için konmasının gerekliliğini açıklamıştır.³⁷

Ziraat Bankasının 1338 (1922) Senesi Bütçesinin 2’nci Faslının görüşülmesi münasebetiyle 3 Temmuz 1338 (1922) tarihindeki yapmış olduğu konuşmasında bankanın gelirleri üzerinde durmuş, 3’üncü fasıl hakkında da söz alan Ali Cenani Bey konuşmasına şöyle devam etmiştir; “Bankaya alet ve levazımı ziraiye geliyor, bunu aldığı fiyata satmaya mecburdur. Ziraat Bankası bir para istifade etmeksizin kıymeti bakiyesi üzerinden bunu züraa tevzi eder³⁸.” Bu sözleri ile Ziraat Bankası’nın kazanç gözetmeksizin, ziraat erbabın tarım aletleri ihtiyacını karşılamasının gerekliliğini savunmuştur.

Cenani Bey, variyeti maliye hakkında Muvazene-i Maliye Encümeni Mazbatası münasebetiyle 17 Temmuz 1338 (1922) tarihinde yapmış olduğu konuşmasında devletin gelirinin 42.500.000 lira, masrafının ise 83.000.000 lira olduğunu, devletin idari kadrolarında yapılan kısıtlamalara rağmen bu açığı kapatmanın mümkün görünmediğini söylemiştir. 83 Milyon lira olarak tahmin edilen masrafın 56 milyon lirasının Müdafaa-i

³⁴ TBMM Zabıt Ceridesi. (1960). I. Dönem, c.22, TBMM Matbaası, Ankara, s.225.

³⁵ TBMM Zb.C., c.21, ss.46-60.

³⁶ TBMM Zb.C., c.21, ss.98-100.

³⁷ TBMM Zb.C., c.21, s.101.

³⁸ TBMM Zb.C., c.21, ss.236-237.

Milliye bütçesine ait olduğunu, Müdafaa-i Milliye bütçesi üzerinde yapılan kısıtlamaların da açığı kapatamayacağını hatta bütçe açığının 24 milyona kadar gitmekte olduğunu iddia etmiştir. Ayrıca bütçe açığında istiklâl vergisi, müdafaa-i vatan vergisi, vergi istikrazı, bazı fevkalade vergiler, orman kereste ihracı, petrol ve maadin ve tiftik alınarak köylerde işletilmesi gibi tedbirlerin de bu açığın kapatılmasında etkili olamayacağını ifade etmiştir³⁹.

19 Temmuz 1338 (1922) tarihinde Muvazene-i Maliye Encümeni Reisi Ali Cenani Bey, 17 Temmuz 1338 tarihinde gündeme gelen dokuz maddelik tasarruf raporunun uygulanması gerektiğini dile getirerek fikirlerini şöyle özetlemiştir; “Üç cepheyi yani Şark, Garp, Elcezire Cephelerinin tefrik edersek bu cephelerinin cümlesinden de beş bin zabitanın istihdam edildiğini görüyoruz. Dâhilde olan şu beş bin zabitanın herhalde, zannederim, üç bin tanesi tasarruf etmek imkânı vardır. Fakat bir yere ihtiyat zabitanı veyahut bir inzibat memuru diye birisini koydunuz mu, onun etrafında bir kadro kurmak mecburiyetinde kalıyorsunuz. 15, 20, 30 nefer, birkaç adet yazıcı, merkez kumandanı yazıcıları yanında hizmete mahsus neferler, kendinin şahsına mahsus 7-8 tane nefer. Bir zabitan teşkilatında bu arz ettiğim 7-8 nefer istihdam olunuyor ki, dahilde istihdam olunan neferleri mecmuu, bendenizce elli binden aşağı değildir. İşte bütçeyi kabartan esbap ve avamilden birisi de budur⁴⁰.” Cenani Bey, bu sözleriyle bütçenin kabarmasında en büyük payın, cephe gerisinde şişkin duruma gelen kadrolar olduğunu vurgulamıştır.

Maliye Vekâletinin 1338 bütçesi münasebetiyle 16 Ağustos 1338 (1922) tarihinde yapılan oturumda harp kazançları vergisi hakkında söz alan Ali Cenani Bey, harp kazançları vergisinin yanlış gittiğini, bu konuda düzenlemenin iki aylık geçici bütçeyle yapıldığını fakat milletvekillerinin onayından geçmediği için uygulanmasının mümkün olmadığını ifade etmiştir⁴¹.

Lozan Konferansındaki sulh teklifleri üzerinde müzakere ve İcra Vekilleri Heyetine itimat takririnin kabulü münasebetiyle 6 Mart 1939 (1923) tarihinde Düyunu Umumiyenin taksimi konusunda konuşan Ali Cenani Bey, Düyunu Umumiyenin taksimi itilaf devletlerinin de kabul etmesine rağmen şekli konusunda anlaşmazlığa düştüklerini belirtti. Asıl meselenin, borçların hangi akçe sistemi ile ödeneceğidir dedi. Konuşmasına devam eden Ali Cenani Bey, devlet borçlarının kâğıt para ile ödenmesi tezinin haklılığını savunmuştur. Bu duruma Senjermen muahedesini örnek göstererek, Osmanlı Devleti için de durum aynı olduğunu vurguladı. Osmanlı Devletinden; Suriye, Irak, Ürdün, Filistin ve Türkiye gibi beş yeni hükümet doğduğunu dolayısı ile Avusturya Hükümeti için gösterilen kolaylığın bizim için de yapılmasını isteyen Ali Cenani Bey, ödeme biriminin asla altın sistemiyle yapılamayacağını da açıkça ifade etmiştir⁴².

Ziyet eşyasının men’i duhulü hakkındaki kanunun tadiline dair kanun lâhiyası ve Muvazane-i Maliye Encümeni mazbatasını münasebetiyle 11 Ekim 1338 (1922) tarihinde yapmış olduğu konuşmasında Ali Cenani Bey, 7 Mayıs 1337 senesinde neşredilen ziyet eşyasının men’i duhulü hakkında kanunun devleti gümrük resimlerinden mahrum bırakacağını ifade etmiştir. İzmir gümrük limanını örnek veren Ali Cenani Bey, bu

³⁹ TBMM Gizli Celse Zabıtları. (1980). I. Dönem, c.III, TBMM Basımevi, Ankara, s.489-491.

⁴⁰ TBMM G.C.Zb., c.III, s.517.

⁴¹ TBMM Zb.C., c.22, s.177-194.

⁴² TBMM Gizli Celse Zabıtları. (1980). I. Dönem, c.IV, TBMM Basımevi, Ankara, s.166-168.

gümrüğün ambarlarında birçok eşyanın olduğunu, sahipleri belli olmayan bu malların satılmasının da gerçekleştirilemediğini, tabii olarak imhasının da söz konusu olamayacağını dolayısı ile ekonominin zarara uğradığını açıklamıştır. Bunun için bu kanunun bir an evvel çıkarılmasını istemiştir⁴³.

Erzurum Milletvekili Mustafa Durak Beyin “İstanbul’da bulunan memurların, dul ve yetim emeklilerinin maaşlarının ödenmesi” hakkında verdiği önerge münasebetiyle 11 Kasım 1338 (1922) tarihinde Ali Cenani Bey, İstanbul’da açıkta kalan memurların maaşlarını vermek için bir kanunun gerektiğini, memuriyetinin kaldırılması durumunda işten çıkarılanlara maaş verilmesinin uygun olacağını ifade etmiştir. Bunlardan çalışmayanlar varsa karar Heyet-i Celilenindir demişti. 1337 tarihindeki avans kanununa dikkat çeken Ali Cenani Bey, düşmandan kurtarılmış bölgeler de ve Trakya’da emekli olanlar için bütçeye tahsisat konulmaktadır diyerek, İstanbul’da toplanan vergi haricinde diğer gelirler üzerinde de durmuştur. Özellikle arazi ve emlak vergisine yapılan zamların nispetleri üzerinde açıklamalar yaparak, İstanbul’un yasak eşyalarla dolduğunu ve rejî idaresinin tütünlerinin satıldığını ifade etmiştir⁴⁴.

Cenani Bey, Lozan Konferansı’nda sulh teklifleri üzerinde müzakere ve İcra Vekilleri Heyetine itimat takririnin kabulü münasebetiyle 6 Mart 1339 (1923) tarihinde yapmış olduğu konuşmasında; maliye ile ilgili önemli meselelerden birisinin, bizden ayrılan yerlerdeki emlakleri devletin bedelsiz terk etmesidir demiş ve bu emlaklerin kıymetinin altmış milyon liraya ulaştığını açıklamıştır. Terk edilen bu kıymetli arazilerin bir kısmının Suriye vilayetinde, Irak’ta, Basra’da, Kudüs’te, Halep’te kaldığını vurgulamıştır. Ayrıca Irak’taki gaz madenleri imtiyazının, Fırat-Dicle Nehrinden Şattûlarab’a işletilecek vapurların imtiyazlarının bedellerinin verilmesinin uygun olacağını da belirtti. Kapitülâsyonlar konusuna da değinen Ali Cenani Bey, bizden ayrılan Romanya, Sırbistan, Bulgaristan ve Yunanistan’ın bu hükümlerden kurtulduğunu, bizim ise kapitülâsyonların altında ezildiğimizi dile getirdi. İtilâf Devletlerinin tekliflerini kabul edilecek olursak, iktisadi açıdan bize yaşama hakkı kalmayacaktır diyen Ali Cenani Bey, muahededen ayrılmanın önemini vurgulayarak, ülkemizin iktisadi açıdan güçlenmesi durumunda, onların gelerek bu meseleyi halledeceklerini söyledi.

Yabancı devletlere verilen imtiyazlar üzerinde konuşmasına devam eden Ali Cenani Bey, telefon, elektrik ve tramvay şirketi ile akdedilmiş olan mukaveleleri eleştirmiş, Samsun ve limanlarının inşaat imtiyazı ile Ergani madeninin işletme imtiyazı üzerinde sahip olduğu olumsuz görüşlerini açıklamıştır⁴⁵.

b) Tarım

Gaziantep Milletvekili Ali Cenani Bey, ziraatla uğraşanların ev ve hanelerinin ihtiyaçları için yaş meyve ve sebzedden alınan öşürlerin alınmaması hakkında kanun teklifi vermişti. Bu teklif 8 Aralık 1337 (1921) tarihinde layiha encümenine havale edilmiştir⁴⁶. Aşarla ilgili diğer bir konuşmasını ise 1 Temmuz 1338 (1922) tarihinde “Elviye-i Selase de Vergilerin Sureti Tahsiline Dair” kanun münasebetiyle yapmıştır.

⁴³ TBMM Zabıt Ceridesi. (1960). I. Dönem, c.23, TBMM Matbaası, Ankara, ss.346-386.

⁴⁴ TBMM G.C.Zb., c.III, ss.1029-1030.

⁴⁵ TBMM G.C.Zb., c.IV, ss.169-172.

⁴⁶ TBMM Zabıt Ceridesi. (1958). I. Dönem, c.15, TBMM Matbaası, Ankara, ss.61-62.

Ali Cenani Bey; "...Kars, Ardahan, Artvin'de aşarı uygulamak mümkündür. Hatta bunu birkaç şekilde de temin edebiliriz fakat bu bizim köylüleri inleten aşar usulünün daha yeni anavatana kavuşmuş olan bir yere tatbik edilmesini müşkül gördük. Bu müşkülât sebebiyledir ki; Kars, Artvin, Ardahan sancaklarında, daha bir iki sene bu aşar usulü tatbik edilmesin." Şeklinde görüş bildirmişti. Cenani Bey'in, bu sözlerini desteklemek üzere söz alan Batum Milletvekili Edib Bey, aşar usulünden zaten burada fayda sağlanamayacağını, buradaki insanların hayvan besleyerek, Kafkasya'ya ve Rusya'ya meyve satarak geçindiklerinin belirtmiştir⁴⁷.

Ziraat Bankasının 1338 Senesi Bütçesi münasebetiyle 2 Temmuz 1338 (1922) tarihinde yapmış olduğu konuşmasında Ali Cenani Bey, bankanın doğrudan doğruya zürra ile ve ziraat ile alâkadar olacak bir müessese-i ziraiye ve iktisadiye haline getirilmesi lüzumu üzerinde durmuş, ziraat makinelerinin halka uzun vadeli kredilerle dağıtılmasını talep etmiştir. Cenani Bey, konuşmasına devam ederek; "Hükümetin elinde bulunan bu araziye alalım, Ziraat Bankasına verelim. Fakat Ziraat Bankası bunu ne yapsın? Ziraat Bankası bu araziye, içinde bulunan felâhat ve ziraat eden ahaliye hükümetten aldığı bedel mukabilinde hükümet fazla bir miktarda devrettiği vakit bu fazla miktarı tayin edecektir. O kıymeti hakikiyeyi esas ittihaz ederek, mukassaten bedeli on senede ve arzu buyrulursa on beş senede alınmak üzere tevzi etsin, ikrazat yapsın. Biz istiyoruz ki, efendiler banka; köylünün âdeti kendisinden ziyade köylü ile çalışacak bir müessese olsun, köylüye daima rehber olsun. Köylünün parasını daima kendi parası gibi hıfzetsin ve artırmaya çalışsın. Köylünün işini daima ileriye götürsün. Köylüye para lâzım olursa para versin. Fakat o parayı, köylünün tarlasını satarak değil, tarlasının hâsılâtını artırarak alsın. Yani çiftçi ile beraber bir muavin olarak çalışsın"⁴⁸. Ali Cenani Bey'in bu açıklamalarından anlaşıldığı üzere, Ziraat Bankası aracılığı ile toprakların tarıma açılıp, Devletin köylüyü her açıdan destekleyerek bir tarımsal kalkınma seferberliğine başlamasını talep etmekteydi.

Ali Cenani Bey, "Müecceliyeti Askeriye Vergisi Kanununu Muaddil Kanun" münasebetiyle 20 Temmuz 1338 (1922) tarihinde yapmış olduğu konuşmasında, memleket kalkınmasında ziraat erbabı köylülerin çok büyük katkılarının olduğunu açıklamıştır. Kanun dolayısıyla köylülerin askere alınması konusunda bazı temel noktalarda eleştirilerde bulunmuştur. Eleştiri noktalarından birini, 180 dönümü olanın askere gitmesi, 200 dönümü olanların ise gitmemesi konusu oluşturmuştur. Ayrıca ziraat erbabının içerisinde 50 lira vereceklerin yanında, 500-600 lira vereceklerinde olduğunu belirterek, senede 3-5 milyon kazanan bir çiftlik sahibinin 50-100 bin lira vermesinin gayet tabii olduğunu belirtti⁴⁹. Ayrıca Ali Cenani Bey bu konuşmasında, bazı çeltik amelelerinin ve sakalarının da mucelliyetten istifade etmeleri gerektiğini de açıklamıştır⁵⁰. Ali Cenani Bey, 16 Ekim 1338 (1922) tarihinde yaptığı konuşmasında ise ziraatla meşgul olanların askere alınmasının bütçeye iki kere yük getireceği görüşü ile karşı çıkmış, bunlar hakkında "*Mükellefiyeti Ziraiye Kanunu*"nun tatbik edilmesini talep etmiştir⁵¹.

⁴⁷ TBMM Zb.C., c.21, ss.181-182.

⁴⁸ TBMM Zb.C., c.21, ss. 212-214.

⁴⁹ TBMM Zb.C., c.21, ss.441-444.

⁵⁰ TBMM Zb.C., c.21, s.448.

⁵¹ TBMM G.C.Zb., c.III, s.959.

Gaziantep Milletvekili Ali Cenani Bey, düşmandan istirdat edilen mahaller ahalisine muavenet icrasına dair kanunun tefsiri hakkındaki tavrı münasebetiyle 24 Ağustos 1338 (1922) tarihinde yapmış olduğu konuşmasında, düşmandan geri alınmış yerlerin özellikle çiftçi olan halkın vereceği vergilerin affedilmesi ile ilgili olarak görüş belirtmiştir. Ali Cenani Bey'in burada temel eleştirisi, kanunun açık anlaşılmasında üzerine olmuştur. Şöyle ki; "...Bu kanunun sarahatine bakılırsa kasaba, karye ve çiftlikler mevzu bahis oluyor. Bu çiftlikler içerisindeki mebaniden dışarı tahrip olanlar vardır. Efradı ahaliden zarar gören var, görmeyen var. Bunların hangisinin vergisi affedilmiştir, anlaşılabilir. Kanunun tarzı teşkiline, tedvirine bakılırsa hiçbir hasar görmemiş olanların da vergilerini tesviye etmemeleri icap eder. Hâlbuki evlerinde oturmuşlar, kâr ve kısıplarıyla meşgul olmuşlar, emlak ve akarları da bir zarara uğramamış olanlar var. Bunların vergisi de bağışlamak ve affedilmek, diğer zarar görenlere acı geliyor⁵²." Şeklinde görüşlere sahip olan Cenani Bey'in bu önergesi, Meclis tarafından kabul görmüştür.

Kütahya Mebusu Ragıp Beyin ziraat makinelerinde istimal edilmek üzere hariçten celb olunacak benzin, benzol, mazot, maden kömürü ile makine yağı, damızlık ve çift hayvanatı ve sairenin gümrük resminden muafiyetine dair kanun teklifi münasebetiyle Ali Cenani Bey, 14 Şubat 1339 (1923) tarihinde Mecliste bir konuşma yaptı. Yapmış olduğu konuşmasında Ali Cenani Bey, birçok kişinin küçük ziraatçılara yardım edilmediğini dile getirmelerine karşılık şunları söylemiştir; "...Hâlbuki diğer bir kanunla bütün hayvanat için yine gümrük resmini kaldırmayı teklif ediyoruz. Tabii Heyeti Celile bunu da kabul edecektir. Binaenaleyh bu teshilâttan büyük zürra kadar küçük zürra da istifade edecektir. Buna hiç şüphe yoktur⁵³." Cenani Bey, bu ifadelerle memlekette ziraat ve hayvancılıkla uğraşanların ithal edecekleri malzemelerde hiçbir ayrıma tabi tutulmaksızın istifadelerinin sağlanacağını, uygulamanın ziraat erbabına büyük katkı sağlayacağını savunmuştur.

3. Dâhiliye ve Ulaştırma

a) Dâhiliye

Ali Cenani Bey, 1338 senesi Emniyeti Umumiye Bütçesi münasebetiyle 5 Haziran 1338 (1922) tarihinde yapmış olduğu konuşmasında polislerin adedinin azaltılmasının mümkün olmadığını vurgulayarak; "Mevcut polislerin adedi 1154 tane, bunun 154 tanesi Adana'nın teslimi üzerine Adana'ya gönderilmiş, her sancağa 8-10 polis düşüyor. Biz polis teşkilatını eğer lağv edeceksek bunu anlayabiliriz ama polis teşkilatı mevcut kalacaksa, vazifesini yapacak şekilde masrafları karşılanmalıdır⁵⁴." Demiş ve daha sonra polis teşkilatının elbiseleri ile ilgili olarak da söz almıştır. Ali Cenani Bey, elbiseler ile ilgili olarak ta şunları ifade etti; "Efendim melbusat için geçen sene yirmi bin lira tahsisat vardı. Adana'nın istirdadı üzerine yüz elli dört polis ile polis komiseri ve komiser muavinleri sevki için on beş bin lira geçen sene kâmil sarf olunmuştur. Bu sene kalan yirmi bin lirayı mevcut polise nazaran hesap ettik, polis başına 17-18 lira bir para düşüyor. Hâlbuki hademelerin melbusatı için diğer bütçelerde her birine otuz lira kabul edilmiştir. Otuz liradan aşağı bir elbise kundurası ile beraber güç yapılır. Onun

⁵² TBMM Zb.C., c.22, ss.333-334.

⁵³ TBMM Zabıt Ceridesi. (1960). I. Dönem, c.27, TBMM Matbaası, Ankara, s.324.

⁵⁴ TBMM Zabıt Ceridesi, (1959). c.20, TBMM Matbaası, Ankara, ss.184-208.

için mevcut polise birer kat elbise ve kundura almak şartıyla bu miktarı fazla görmedik⁵⁵.” Ali Cenani Bey, bu konuşmasında polis teşkilatına sayısından, kıyafetine kadar her açıdan gereken önemin verilmesini istemiştir.

14 Aralık 1922 tarihinde nahiye ve köylerin idaresi, masrafları ve gelirleri ile ilgili olarak yapmış olduğu konuşmasında Ali Cenani Bey, şu ifadelerle yer vermiştir: “Nahiye Kanununun bir gün evvel çıkmasını ve nahiye de bir an evvel başlı başına bir idare icra edebilmesi için lâzım gelen bir varidata sahip olmasını bendeniz her arkadaşım kadar arzu ederim. Fakat şu tasvip buyrulan mevad ile nahiyenin kendi kendisini idare ettirebilecek bir varidata sahip olacağını katiyen ümit etmiyorum. Çünkü efendiler; vilayet varidatı hususiyeleriyle o nahiye masarifinin, idare edilemeyeceğine şüphe yoktur. Nihayet kûsuratı munzammadan bir varidat temin edilmesi tasavvur buyruluyor. Eğer bu memleketi ihya etmek istiyorsanız, aşarı mutedil bir hale getirmek icap eder. Bir düzüne resmi munzam koymak muvafık olamaz⁵⁶.” Düşünülen ek vergilerin nahiyelere gelir açısından bir katkısının olmayacağını, yapılması gerekenin aşar vergisinin hafifletilerek, buradan elde edilen gelirin artırılmasından geçtiğini savunmuştur.

b) Ulaştırma

5’inci Avans Kanununun⁵⁷ dördüncü maddesiyle ilgili, 20 Eylül 1922 tarihinde Ali Cenani Bey, Osmanlı şirketinin mütarekenin akdine kadar Anadolu şimendiferlerinden Eskişehir, Konya ve Bağdat hatlarına sahip olduğunu mütarekeden sonra ise İtilaf Devletlerinin bu şirketlere kendi memurlarını atadıklarını ve buna sebep olarak da Versay Muahedesini gösterdiklerini vurgulamıştır. Ali Cenani Bey, bu düşüncenin geçerliliğinin olamayacağını belirterek, bu demiryollarının Almanlar ile hiçbir ilgisinin olmadığını, onların haklarını tamamen bize devir ettiklerini savunmuştur. Hattın işletilmesi konusunda ise Ali Cenani Bey, elimizde mukavelename olduğunu, fakat işlet dediğimizde yabancıların bu hatları işletemeyerek bırakacaklarını söyledi. Ayrıca ahalinin vermiş olduğu nakliyat ücretinin fahiş olduğunu da belirterek şunları söylemiştir; “...Efendiler memleketimizin ihracatı için şimendiferlerden başka istifade edebileceğiniz bir yolumuz yoktur. Bahusus kış mevsiminde nakliyat hep şimendiferlerdedir. Gerek ihracat, gerekse ithalat için tarifelerin bir haddi makulde olması her halde evlâdır. Eğer şimendifer idaresi Maliye Vekili Beyin teklif ettiği veçhile, bir misille masarifatını temin edemiyorsa, bugün elde mevcut iki milyondan fazla bir depozito vardır, oradan sarf edebilir⁵⁸.” Aslında Cenani Bey, bu konuşmasıyla demiryollarının işletilmesinin mutlaka yabancıların boyunduruğundan çıkarılmasını, halkın ödemede zorluk çekmeyeceği bir tarife konularak yaygınlaştırılması için gerekli tedbirlerin alınmasını istemiştir.

Cenani Bey, Himaye Etfal Cemiyetinden posta ve telgraf ücreti alınmasına dair teklif münasebetiyle 9 Kasım 1922 tarihinde yaptığı konuşmasında bu cemiyetten hatta Hilâliahmerden bile münasip bir posta ve telgraf ücreti alınmasını muvafık gördüğünü, ücret alınmadığında memleket iktisadiyatı için büyük bir kaybın yaşanacağını

⁵⁵ TBMM Zb.C., c.20, s.364-366.

⁵⁶ TBMM Zabıt Ceridesi. (1960). I. Dönem, c.25, TBMM Matbaası, Ankara, s.395.

⁵⁷ TBMM Kay. M., c.I, s.314.

⁵⁸ TBMM Zb.C., c.23, ss.120-122.

belirtmiştir. Ancak Heyeti Celilenin arzu etmesi durumunda bu cemiyetlerin telgraf masraflarına mukabil, bin lira ya da iki bin liralık bir parayı kabul edebileceğini söylemiştir⁵⁹.

Cenani Bey, Arpaçay-Sarıkamış ve havalisi demiryollarının 1339 senesi tahsisatına dair kanun münasebetiyle 8 Mart 1923 tarihinde Mecliste yapmış olduğu konuşmasında ise; Encümenin dokuz ay çalıştığı halde Şark Cephesine ait şimendiferlere ait ne kadro sayısını ne de istihdam edilen memur adedini tespit edemediğini dile getirmiştir. Bu şimendiferleri idare edeceklerin belirli bir salahiyyete sahip olmazsa buraların çürüyüp gideceğini, ayrıca askeriyenin tespit ettiği değişen kadro yerine sabit bir kadronun tespit edilmesini istemiştir⁶⁰.

4- Sosyal Yardım

Gaziantep milletvekilleri Ali Cenani Bey, Abdurrahman Lami Bey, Kılıç Ali Bey ve Ragıp Beylerin “Düşman İstilasından Dolayı Zarar Gören Gaziantep Kasabası Ahalisine Yardım Edilmesi” hakkında verdikleri kanun teklifi⁶¹ münasebetiyle Ali Cenani Bey, 15 Aralık 1921 tarihinde bir konuşma yapmıştır. Bu konuşmasında Ali Cenani Bey; “Bu istediğimiz tahsisatın içerisinde darüleytam tesisatına sarf edeceğimiz kırk bin lira, en büyüğü on iki yaşında en küçüğü sekiz yaşında olarak teşkil edilen “kıvılcım” namındaki sekiz yüz kişilik bir çocuk alayının kopmuş kolları ve kesilmiş ayaklarıyla yerde sürünen o masumların bir darüleytam da hayatlarını temin etmek için istenilmiş bir paradır. Diğer altmış bin lira ise sevk ve iâşe ve iskân masrafıdır ki, Antep’ten hicret ederek Fırat kenarındaki eski mağaralarda ve Rumkalelilerin lütfen kabul ettikleri samanlıklarda ve ahırlarda oturdukları biçarelerin oralardan kaldırılıp şehre getirilerek iskân edilmesi içindir. Diğer kırk bin lira ise; kâmilen harabe olmuş şehir ahalisinin iskânı sırasında iskânda kullanılmak için istenmiştir⁶².” Konuşmasında Cenani Bey, düşman istilasına uğrayan Antep’in yakılıp, yıkıldığını, halkın ise bitap düştüğünü; yaptıkları kanun teklifinin bu biçarelerin dertlerine derman olmak amacıyla hazırlanmış olduğunu belirtmiştir.

Cenani Bey, 14 Ekim 1922 tarihinde millî hududa geç intikal eden memurlar ile ilgili olarak yapmış olduğu konuşmasında mazeretleri olan memurlara maaş ödenmesinin gerekliliğini şöyle açıklamıştır: “...Bu adam esasen esarete kalmış, mecruh olmuş, hastanede yatmış, onun için şimdiye kadar gelememiş, daha şimdi memleketine geliyor ve bunun için maaş verilmesi lâzımdır. Bu adam Rusya’da üç sene kalmış, ayakları kesilmiş. Oradan gelememiş, nihayet kendisini oradan birisi almış, İstanbul’a getirmiş ve oradan buraya göndermiştir. Bunun iki ayağı kesilmiştir. Bunun gibi mazereti meşrua dolayısıyla gelememiş olanların bittabi maaşlarının tahsisi icap eder⁶³.” Bu sözleriyle Cenani Bey, millî sınırlara geç intikal eden bu memurların bazılarının yaralanma gibi bazı nedenlerden dolayı mazeretlerinin olduğunu, dolayısı ile zaten mağdur duruma

⁵⁹ TBMM Zabıt Ceridesi. (1960). I. Dönem, c.24, TBMM Matbaası, Ankara, s.443.

⁶⁰ TBMM Zabıt Ceridesi. (1961). I. Dönem, c.28, TBMM Matbaası, Ankara, s.47.

⁶¹ Gaziantep ahalisine muavenet hakkında kanun teklifi 19 Kasım 1921’de yapılmış, 5 Aralık 1921’de müzakere edilerek, 169 Nolu Kanun olarak kabul edilmiştir. Bkz. Düstur. (1929). I. Dönem, c. 2, Milliyet Matbaası, İstanbul, s.189.

⁶² TBMM Zabıt Ceridesi, (1960). I. Dönem, c.25, TBMM Matbaası, Ankara, s.23.

⁶³ TBMM Zb.C., c.23, s.415.

düşmüş olan bu insanların, ikinci bir sıkıntı yaşamamaları için maaşlarının ödenmesi gerektiğini savunmuştur.

5-Hukuk ve Askeri Konular

a) Hukuk

Ali Cenani Bey, Merkez Kumandanı Nihat Paşa hakkında Adliye Encümeni Mazbatası münasebetiyle 22 Temmuz 1922 tarihinde yaptığı konuşmasında, Nihat Paşa hakkında önce ithamın tespit edilmesini, daha sonra ise ilgili kişi hakkında delillerin toplanarak, şikâyetçilerin dinlenmesi gerektiğini vurgulamıştır. Ayrıca evrakların tahkikatından sonra sorgu hâkiminin karar verebileceğini belirtmesinden de anlaşıldığı üzere; evrakı tahkikiyenin kanuni bir mahiyete haiz olmadığını ima etmiştir⁶⁴.

Lozan konferansındaki sulh teklifi üzerine müzakere ve İcra Vekilleri Heyetine itimat tahririnin kabulü münasebetiyle 6 Mart 1923 tarihinde Ali Cenani Bey, yapmış olduğu konuşmasında; “Bütün şimendiferleri bizim tebaamızda teşekkül edecek bir şirkete icra etsin veyahut işletmek üzere bir müddeti muayyene ile imtiyazat versin deniyor. Efendiler bu mesele de bir defa hükümet kendi tabiiyeti altında teşekkül etmiş olan şirketlerin hukukunu iptal etmeği harice karşı taahhüt etmiş oluyor. Henüz şirketlerin elinde bulunan mukavelenin iştirası için bir müddet vardır; 30 sene konulmuştur. İmtiyaz şirketinin bidayetinden itibaren 30 sene sonra hükümet iştirat etmek hakkını koymuştur. Ondan evvel iştirat edemez. Hükümet bunu o şirketlere karşı taahhüt etmiştir. Onların tabii hâmillere karşı taahhüt etmiştir⁶⁵.” Diyerek, bunun haricinde yapılacak bir uygulamanın hukuken doğru olmayacağını dolayısı ile hukuka uyulmasını talep etmiştir.

Cenani Bey, 8 Nisan 1334 tarihli süknâ kanununun ilgasına dair kanun münasebetiyle 16 Nisan 1923 tarihinde yapmış olduğu konuşmasında yenisi çıkarılıncaya kadar eski süknâ kanununun kaldırılmasına karşı çıkararak; “...Mütarekeden sonra birçok muhacirler geldi. Dışardan birçok ecanip geldi. İstanbul’un nüfusunun bugün bir misline bir misil daha ilâve edilmiştir. Eski süknâ kanununun fena olduğuna kani isek, zaten Adliye Encümeninde hazırlanmış bir süknâ kanunu var. Heyeti Umumiyyeye gelmiştir, ruznameye alınsın, müzakere edilsin. Eğer yetiştirilemezse tehir ederiz. İki ay sonra ilk içtimada süknâ kanununu daha mükemmel bir şekilde çıkarmak mümkündür. Fakat o vakte kadar eskisini ilga edip kaldırıp da halkın bütün muamelâtını hercümerç etmeyi Heyeti Celile için bendeniz muvafık görmüyorum⁶⁶.” Diyerek, iskân ile ilgili yeni bir kanun çıkarılmadan eskisinin kaldırılmasının bir boşluk oluşturabileceğinden endişe duymuştur.

b) Askeri Konular

Ali Cenani Bey, 1338 senesi Umum Jandarma Kumandanlığı bütçesi münasebetiyle 12 Haziran 1922 tarihinde yaptığı konuşmasında, Jandarma efradına yapılacak olan küçük bir zammın bile bütçe dengeleri açısından mümkün görülmediğini belirtmiştir. Ali Cenani Bey, genelde birçok kişinin jandarma ile polisi birleştirmek için gelecek

⁶⁴ TBMM G.C..Zb., c.III, s.567.

⁶⁵ TBMM G.C..Zb., c.III, ss.171-172.

⁶⁶ TBMM Zabıt Ceridesi. (1961). I. Dönem, c.29, TBMM Matbaası, Ankara 1961, s.224.

sene bu esas üzerine bir tetkikat yapılması yolunda bir düşüncelerinin olduğunu da hatırlatmıştır⁶⁷.

Müdafaa-i Milliye Vekâleti bütçesi hakkında 19 Temmuz 1922 tarihinde yaptığı konuşmada ise Ankara içerisinde 17.000 efradın beslenmesinde bir mana göremediğini, Ankara Kumandanlığı teşkilat ve kadrosunun kısıtlanması, efrat ve hayvanatının düzenlenmesi gerektiğini söylemiştir. Altıncı madde hakkındaki görüşlerine gelince; “Hakikaten dokuz bin nefere varmış olan zannederim tabur itibariyle 23 taburdur. Amele taburları hâlâ yerlerinde duruyorlar ve iaşe ediliyorlar. Güya Nafia Vekâleti bunları ben nafia işlerinde istihdam edeceğim demiş ve üzerine almış, fakat nafianın bütçesinde buna karşılık sarf edecek parası yok. Müdafaa-i Milliye Vekâleti hâlâ bunları besliyor ve eskiden yine hiç olmazsa iş görüyordu. Bugün bütün, bütün boş duruyor. Bu amele taburlarını bütün bütün dağıtmak lâzımdır. Müdafaa-i Milliye Vekâletinin amele taburları için para sarf etmesi katiyen doğru değildir.” Cenani Bey, konuşmasına devam ederek; Bahriye teşkilatında da tasarrufun yapılması gerektiğini, Ordunun en önemli cephesinin Batı Cephesi olduğunu dolayısıyla bu cepheden başka cephelere yapılacak olan masrafların ordunun gücünü azaltılacağını ifade etmiştir⁶⁸.

İkinci avans kanunu münasebetiyle 12 Nisan 1923 tarihinde yapmış olduğu konuşmasında, Müdafaa-i Milliye Vekâletine geçen sene vermiş olan tahsisatla bir sene idare edilmesinin imkânı olmadığını, zahire fiyatlarının geçen seneye nispetle fevkalâde arttığını dolayısıyla avans verilmesinin doğru olacağı üzerinde durmuştur. Sonunda Maliye Vekâleti, Ali Cenani Bey’i haklı bularak, 32 milyon liraya ilaveten istenilen 10 milyon lira yerine 6,5 milyon lira verilmesine karar vermiştir⁶⁹.

6- Meclis ve Dış İşleri

a) Meclis

Ali Cenani Bey, İstanbul’un işgalinden sonra tutuklanarak Malta’ya sürgüne gönderilen mebuslar arasındaydı. Malta’dan avdetinden sonra 14 Kasım 1921 tarihinde Meclise takdimi sırasında oldukça duygulu bir konuşma yaparak şunları söyledi: “Malta’da İngilizlerin elinde zebun ve perişan bir halde bulunduğumuz sırada Heyeti Celilenizin bizi kendi sinesine kabul ettiğine dair olan havadis bizi âdeta hayata yeni gelmiş gibi müsterih etti. Bundan dolayı Heyeti Celilenize gerek kendi ve gerek rüfekam namına arzı teşekkürat eylerim. Orada esir bulunan Türkleri, İngilizler gibi tarihte emsali bulunmayacak bir surette kibir sahibi bir kavmin elinden kurtarmaya muvaffak olan Heyet-i Celileniz teşekkür ederim⁷⁰.” Ali Cennai Bey’in bu ifadelerinden, Malta’ya sürgüne gönderilen bu şahısların umutlarını hiç kaybetmedikleri anlaşılmaktadır.

1922 senesi Avans Kanununun tefsiri hakkındaki mazbata münasebetiyle 4 Mayıs 1922 tarihinde Ali Cenani Bey, Meclisin çalışma sistemi üzerine açıklayıcı bilgiler vermişti⁷¹. Kozan Milletvekili Dr. Mustafa Bey ile arkadaşları 2 Temmuz 1922 tarihinde Meclisin haftada üç gün çalışmasına dair teklif yapınca; Karahisar-ı Sahip

⁶⁷ TBMM Zb.C., c.20, s.385.

⁶⁸ TBMM G.C.Zb., c.III, ss.518-519.

⁶⁹ TBMM Zabıt Ceridesi. (1961). I. Dönem, c.29, TBMM Matbaası, Ankara, s.95.

⁷⁰ TBMM Zabıt Ceridesi. (1958). I. Dönem, c.14, TBMM Matbaası, Ankara, s.205.

⁷¹ TBMM Zabıt Ceridesi. (1959). I. Dönem, c.19, TBMM Matbaası, Ankara, ss.518-519.

(Afyon) Milletvekili Nebil Efendi böyle bir tavrın gereksiz olduğunu, Meclisin böyle bir karar vermekle iş yapamaz hale geleceğini savunmuştur. Bunun üzerine Ali Cenani Bey, mesai günlerinin adedine takılmanın yanlış olduğunu, önemli olanın özellikle bütçe çalışmalarında verimlilik olduğunu vurgulamıştır⁷².

Cenani Bey, Muvazene-i Maliye Kanunu Layihası sırasında Millet Meclisinin sarfiyatı ile ilgili olarak 5 Ekim 1922 tarihinde yaptığı konuşmasında: "...Meclisin idare memurları, kendi sarfiyatlarını, hesaplarını tanzim ederek Meclise, isterlerse Meclisin seçtiği Encümene tasdik ettirmeye mecburdur. Hesabı tasdik etmeyip zimmetten beraat mazbatası olmadıkça, hesaptan mesul kalırlar. Encümenden ziyade idare memurları, kendi hesabını meclise sevk etmek zorundadırlar. İdare memurları İstiklâl Mahkemelerinden hesap istemeye ve hesap vermeyenler bulunursa onlar hakkında da Heyet-i Umumiye aracılığı ile hesap istemeye mecburdur"⁷³.” Diyerek, Meclisteki idare memurlarının hesap işlerinde titiz davranmaları gerektiğini vurgulamıştır.

Tekrar mebus seçilen birisi için azimet ve avdet harcırahı verilip verilemeyeceği hakkında Sivas Mebusu Rasim Beyin, divana tevcih ettiği soru üzerine 9 Nisan 1923 tarihinde söz alan Ali Cenani Bey; "...Meclis müddetini tamamlar giderse meclis üyesine usulen dönüş harcırahı verilir. Bölgesine gider veya gitmez onu kendisi bilir. İzin alıp giden arkadaşlarımızın meclisteki görevleri sona ermezse tabiatıyla dönüş harcırahı alırlar. Senede bir aza iki defa harcırah alabilir, oda gidiş ve dönüş harcırahıdır. Mayıs başlarında buraya gelirler ve harcırahlarını alırlar. Bundan başka üçüncü bir harcırah alamazlar"⁷⁴.” Diyerek, parasal konularda Meclisin çok hassas davranması konusunda tavsiyede bulunmuştur.

b) Dış İşleri

Muhtelif devletlere verilecek cevabi nota hakkında 4 Ekim 1922 tarihinde üç müttefik devletin teklif etmiş oldukları notaya karşı Heyeti Vekilece hazırlanan cevabi nota üzerine yaptığı konuşmasında Ali Cenani Bey; “Bendeniz vaziyeti askeriye hakkında sulh masasına gittiğimiz zaman dikkatimi çeken cihet, şimdiki halde İtilâf Hükümetlerinin birbirinden ayrılmış vaziyette görülmesidir. İngilizler bizim aleyhimize, Fransızlar ile İtalyanlar lehimize gibi görünmektedirler. Hâlbuki maliye alanında Fransızlarla fevkalâde bir mücadeleye girmemiz muhtemeldir. Fransızlarla aramızda bir anlaşmazlık zuhur ederse o zaman İngilizler, Fransızları hatta İtalyanları karşımızda bulabiliriz. İstanbul’un şimdiki halde kalması yeni yapılacak mütareke ile temin edilebildi mi? Bugünkü askerî vaziyetimizi koruyabileceksek elbette notayı kabul edip sulh masasına oturmamızda yarar vardır. Bu durumda biran önce sulh teklifini kabul edip çalışmak muvafıktır. Fakat İngilizler gizliden gizliye veya başka bir surette İstanbul’da tahkimat yaparak vaziyetlerini kuvvetlendirirlerse, sulhun uzamasından zararlar doğabilir"⁷⁵.” Diyerek, İtilaf Devletleri ile birçok konuda mücadele etmemizin gerektiğini fakat bu durumun bile sulha engel olmayacağını ifade etmiştir.

Ali Cenani Bey, Lozan’da yapılacak olan sulh konferansına iştirak edecek görevli heyet ile bunlara verilecek tahsisat hakkında mazbata münasebetiyle 2 Kasım 1922

⁷² TBMM Zb.C., c.21, s.199.

⁷³ TBMM G.C.Zb., c.III, ss.881-882.

⁷⁴ TBMM G.C.Zb., c.IV, s.221.

⁷⁵ TBMM G.C.Zb., c.III, s.863-864.

tarihinde görüşlerini açıklamıştır. Bu sırada elbise bedelleri üzerinde de durarak; "...Bu karar Heyeti Celilenin takdirine kalır, isterse bir kat yaptırısın, isterse üç kat yaptırısın, eğer üç kat yaptırısın bu miktar buna göre arttırılabilir⁷⁶." Demiştir. 3 Kasım 1922'de ise İsviçre'ye gidecek olan sulh heyeti murahhasasının orada barınma masrafiyle ilgili olarak Ali Cenani Bey; "...Orada otellerde ikinci katta kalacak bir şahıs için bir İngiliz lirası yiyecek içecekte dâhil olmak üzere yetmektedir. Biz üç lira veriyoruz, diğer iki lirası ise diğer masraflarına karşılıktır. Üstelik bunların maaşları da işlemektedir⁷⁷." Demiştir. Aynı tarihte yaptığı başka bir konuşmasında; "...Efendiler bir kimsenin hakkına tecavüz etmek istemiyoruz. Fakat hakkımıza da tecavüz edildiğini de görmek istemeyiz. Bizimle sulh akdetmek isteyenler, bizim hukukumuzda hürmet etmelidirler."⁷⁸ Bu sözleriyle, Lozan'a gidecek heyetin takip edeceği siyasetin barıştan yana olacağını vurgulamak istemiştir.

Ali Cenani Bey, her ne kadar barıştan yana düşüncelerini böyle izah etmiş olsa da, 28 Ocak 1923 tarihinde sonuç olarak şerefli bir sulh olmaz ise, savaşmak, memleketimiz için herhalde daha hayırlı olur diyerek konuşmasına şöyle devam etmiştir. "Efendiler konferans hakkında gazetelerde yayınlanan yazıları arkadaşlarımız gibi bende okudum. Oraya giden heyetimize söylemiştik; Misak-ı Milliden fedakârlık etmeyecektik. Çünkü azami fedakârlık yaptık. Fakat anlaşıldığına göre müzakerenin aldığı şekil hayatımıza kast edecek şekle geldi. Bu istekleri kabul etmek gelecekte devletin hayatında kalıcı kötü tesirler yapabilir. Arkadaşlarımızın da söylediği gibi ya bizim istediğimiz şartları kabul ederler sulh yapılır ya da burada kesilir. Bundan başka çare yoktur⁷⁹." Bu sözleri ile ise Ali Cenani Bey, illaki bir sulh peşinde koşulmayacağını, bağımsızlığımızdan ve onurumuzdan taviz verilemeyeceğini belirtmiştir.

7- Millî Mücadele

Heyeti Murahhasanın Lozan'da takip edeceği hattı hareket münasebetiyle 3 Kasım 1922 tarihinde Ali Cenani Bey, yaptığı konuşmasında, Mondros Ateşkes Antlaşmasından sonra hududumuz haricinde bırakılan insanların oralarda esaret hayatı içerisinde yaşayamayacaklarını; "...Cenup hududumuzda vatanın öz parçasından 500 bin Türkün esaret altında yaşatılmasının imkânı yoktur. Ben eminim ki orayı bugün tahtı işgalinde tutanlar da bunu pekâlâ bilirler. Efendiler Misak-ı Milli ile husulünü ahdedtiğimiz amali milliye ben eminim ki; Heyeti Murahhasamızın sâ-yü gayreti neticesinde inşallah tamamı ile hâsıl olacaktır. Yoksa bizim hududumuz haricinde kalan bu Türk vatandaşlarımızın orada kalması ile bendeniz bir sulhun vücut bulacağına tamamıyla kani değilim. Çünkü efendiler Türkler, esarete, mezalime dayanamazlar. Bugün oradaki kardeşlerimiz sakit ve sâmit (ses çıkarmadan) duruyorlarsa emin olunuz ki bu heyetin kendilerini yakında kurtaracakları hakkındaki kanaatleri sebebiyledir. Eğer bu kanaat hâsıl olmamış olsa idi; bugün emin olunuz; İzmir ve havalisinde olan kanlı mücadelât, bu havalide de aynıyle vaki olacaktı⁸⁰." Sözleriyle belirtmiş ve

⁷⁶ TBMM G.C.Zb., c.III, ss.1005-1006.

⁷⁷ TBMM Zb.C., c.24, ss.328-329.

⁷⁸ TBMM Zb.C., c.24, s.356.

⁷⁹ TBMM G.C.Zb., c.III, s.1254.

⁸⁰ TBMM Zb.C., c.24, s.255.

sınırlarımız dışında kalan bölgelerdeki insanların da en küçük bir teşkilatlanma sonucunda düşmana karşı varını yoğunu çekinmeden ortaya koyacaklarını ifade etmiştir.

SONUÇ

Birinci Dönem Türkiye Büyük Millet Meclisi, zorlu Kurtuluş Savaşı yıllarında yaptığı icraatlar, vazife ve sorumluluk anlayışı bakımından her türlü övgüyü hak etmektedir. Bu Meclisteki mebuslar, suiistimaller şöyle dursun, en basit vazife ihmallerini bile affetmemişler, verilen gensoru ve soru önergeleri ile hükümet üyelerinin daha kontrollü hareket etmelerini sağlamışlardır.

Türkiye Büyük Millet Meclisi, Birinci Dönemde faaliyette bulunduğu 2 yıl, 11 ay, 21 günde (1088 gün), yaptığı 552 birleşimde 1039'u açık, 238'i gizli ve 19'u kısmen açık ve kısmen gizli olmak üzere 1296 oturum halinde toplanmıştır. Yapılan konuşma sayısı 2027'si gizli oturumda olmak üzere 13.000'e ulaşmaktadır. En çok konuşan Milletvekili 408 konuşma ile Hüseyin Avni Beydir. 3 Mart 1925'te kurulan İsmet Paşa Hükümetinde, Ticaret Vekilliği de yapan Mehmet Ali Cenani Bey, 17'si gizli oturumda olmak üzere Mecliste 72 kez söz hakkı almıştır. Ayrıca 3 soru önergesi ve 7 de kanun önerisi vermiş olup, "*Gaziantep Ahalisine Yardım*" ile ilgili verdiği kanun teklifi 8 Aralık 1921 tarihinde 169 sayılı kanun olarak kabul edilmiştir.

Ali Cenani Bey, Mecliste hemen hemen her konuda söz alarak görüşlerini ifade etmiştir. Özellikle ekonomi, maliye ve tarım üzerine yapmış olduğu önemli konuşmalarıyla dikkatleri çekmektedir. Cenani Beyin bu konuşmalarının içeriklerine genel olarak baktığımızda, tarımsal faaliyetlerde Ziraat Bankasının memlekette lokomotif bir unsur haline getirilmesinin gerekliliği, bütçenin ise mutlaka açık vermemesi üzerinde çok fazla durmuştur. Cenani Beyin aşar ve diğer vergiler ile ilgili ortaya koyduğu fikirleri, ülkede daima vergilerin şekillendirilmesi konusunda önemli katkılar sağlamıştır. Cenani Bey, tarım kesiminden alınan ağır vergileri her platformda eleştirmiş, daima sessiz köylünün, Meclisteki konuşmalarıyla sesi konumuna gelmiştir.

Ali Cenani Bey, demiryolları işletmelerinin mutlaka yabancıların boyunduruğundan kurtarılmasını, şimendiferlerin yaygınlaştırılarak, halkın ödemede zorluk çekmeyeceği bir tarife konulmasını savunmaktaydı. Eğitimde ise okullaşmaya önem veren vekillerin başında gelmekteydi. Dâhilî ve haricî konular üzerinde de oldukça çarpıcı düşünceleri olan Ali Cenani Bey, Mecliste yaptığı konuşmalarında, memur kadrolarının bazı yerlerde fazlalığından şikâyetinde bulunmaktaydı. Fakat bu onun asla memurlara karşı olduğu anlamına gelmemektedir. O gerektiğinde memurların haklarını da savunmaktan

geri durmamıştır. 14 Ekim 1922 tarihinde Mecliste “*millî hududa geç intikal eden memurlar*” ile ilgili yaptığı konuşması bu durumun en güzel örneklerindedir.

Ali Cenani Bey, devlet politikası olarak daima barıştan yana olduğumuzu, fakat her ne pahasına olursa olsun bir sulh peşinde koşmayacağımızı, bağımsızlığımızdan ve onurumuzdan asla taviz vermeyeceğimizi her fırsatta dile getirmiştir. Onun bu fikirlerinin tutarlılığını gösteren en önemli delil hiç kuşku yok ki; Cumhuriyet Döneminde lider kadronun çok benzer fikirler taşımaları ve bunu da icraatları ile ortaya koymalarıdır.

KAYNAKÇA

A) RESMÎ YAYINLAR

DÜSTUR. (1929). Üçüncü Tertip, c.I-IV, Başvekâlet Müdevvenat Müdüriyeti, Milliyet Matbaası, İstanbul.

Türkiye Büyük Millet Meclisi Gizli Celse Zabıtları. (1985). Devre: I, c.I-IV, II. Baskı, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, Senem Matbaası, Ankara.

Türkiye Büyük Millet Meclisi Kavanin Mecmuası. (1943). I. Devre, c.I-II, TBMM Matbaası, Ankara.

Türkiye Büyük Millet Meclisi Zabıt Ceridesi. (1940-1961). Devre: I, c.I-XXIX, II. Baskı, TBMM Matbaası, Ankara.

B) ARŞİV BELGELERİ

Abdurrahman Lami Bey, Tercüme-i Hal Kâğıdı, *TBMM Arşivi*, Şahsi Dosya No: 174.

Ali Cenani Bey, Tercüme-i Hal Kâğıdı, *TBMM Arşivi*, Şahsi Dosya No: 175.

Kılıç Ali Bey, Tercüme-i Hal Kâğıdı, *TBMM Arşivi*, Şahsi Dosya No: 177.

Mehmet Şahin Bey, Tercüme-i Hal Kâğıdı, *TBMM Arşivi*, Şahsi Dosya No: 176.

Mehmet Yasin Sani Bey, Tercüme-i Hal Kâğıdı, *TBMM Arşivi*, Şahsi Dosya No:179.

Ragıp (Yoğun) Bey, Tercüme-i Hal Kâğıdı, *TBMM Arşivi*, Şahsi Dosya No:178.

C) BAŞVURU ESERLERİ VE SÜRELİ YAYINLAR

Akgüç, Ö. (1975). *Cumhuriyet Döneminde Bankacılık Alanında Gelişmeler*. Türkiye Bankalar Birliği Yayınları No: 71, Ankara.

Atatürk, M. K. (1970). *Nutuk*. c.I, Milli Eğitim Basımevi, İstanbul.

Atay, F. R. (1965). *Çankaya*. Doğan Kardeşler Matbaası, İstanbul.

- Boratav, K. (1982). *Türkiye'de Devletçilik*. Savaş Yayınları, Ankara.
- Çoker, F. (1995). *Türk Parlamento Tarihi Milli Mücadele ve TBMM I. Dönem 1919-1923*. c.III, TBMM Vakfı Yayınları, No: 6, Ankara.
- Dağlı, N., Aktürk, B. (1988). *Hükümetler ve Programları*. TBMM Basımevi, Ankara.
- Demirel, A. (1995). *Birinci Mecliste Muhalefet: İkinci Grup*. İletişim Yayınları, İstanbul.
- Devellioğlu, F. (1998). *Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Lügat*. 15. Baskı, Aydın Kitabevi Yayınları, Ankara.
- Ezherli, İ. (1998). *Türkiye Büyük Millet Meclisi (1920-1998) ve Osmanlı Meclisi Mebusan (1877-1920)*. Genişletilmiş II. Baskı, TBMM Kültür, Sanat ve Yayın Kurulu Yayınları, No: 54, Ankara.
- Frederick W. F. (1965). *The Turkish Political Elite*. The M. I. T. Pres, Cambridge.
- Goloğlu, M. (1970). *Üçüncü Meşrutiyet*. Başnur Matbaası, Ankara.
- Gülekli, N. C., Onaran, R. (1973). *Türkiye Birinci Büyük Millet Meclisi 50. Yıl Dönümü (1920-1970)*. Milli Eğitim Basımevi, İstanbul.
- Güneş, İ. (1997). *Birinci Türkiye Büyük Millet Meclisi'nin Düşünce Yapısı (1920-1970)*. T.İ.B.Yayınları, Eskişehir.
- Güzelbey, C. C. (1984). *Cenaniler*. Ufuk Matbaası, İstanbul.
- Kılıç A. (1955). *İstiklâl Mahkemesi Hatıraları*. Sel Yayınları, İstanbul.
- Kılıç A. (1955). *Kılıç Ali Hatıralarını Anlatıyor*. Sel Yayınları, İstanbul.
- Sanal, T. (1995). *Türkiye Cumhuriyeti ve 50 Hükümeti*. Sim Matbaacılık, Ankara.
- Saral, A. H. (1966). *Türk İstiklal Harbi Güney Cephesi*. c.IV, Ankara.
- Sertoğlu, M. (1970). *Kendini Kurtaran Şehir Kahramanmaraş'ın Kurtuluş Destanı. Tercüman*, 1 Mart 1970.
- Tarhan, E. (1982). *Anayasalar ve Seçim Kanunları (1876-1982)*. Milliyet Yayınları, No: 7, İstanbul.
- Tuncer, E. (2002). *Osmanlı'dan Günümüze Seçimler*. TESAV Yayınları No: 17, Ankara.
- Turan, R. (1994). İlk Türkiye Büyük Millet Meclisine Girenlerin Özellikleri. *AAMD, 1'nci Uluslararası Atatürk Sempozyumu (Açılış Konuşmaları Bildiriler 21-23 Eylül 1987)*.
- Turhan, M. (1991). *Siyasal Elitler*. Gündoğan Yayınları, Ankara.
- Uzel, S. (1952). *Gaziantep Savaşının İç Yüzü*, Doğu Ltd. O. Matbaası, Ankara.
- Yalman, A. E. (1970). *Yakın Tarihte Gördüklerim ve Geçirdiklerim*, c.II, İstanbul.

<http://sbe.gantep.edu.tr> 'den online ulaşılabilir

Gaziantep Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi
7(2): 427-440 (2008)

Gaziantep
Üniversitesi
Sosyal Bilimler
Dergisi

Osmanlı Dönemi Mardin Ermenilerinde Dini Değişim

İbrahim Özcoşar *

Mardin Artuklu Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü

Özet: Osmanlı Devleti'nin gayrimüslim vatandaşlarını yönetme şekli olan “*millet sistemi*”, temel olarak cemaatlerin kendi dini ritüel ve teşkilatlarını korumasını öngören bir yapıya sahipti. Bu sayede Osmanlı hâkimiyetinde yüzyıllar boyu kendi cemaat yapılarını koruyan gayrimüslimler, Osmanlı Devleti'nin zayıflamasıyla birlikte Batı dünyasının misyonerlik faaliyetleri karşısında korumasız kalmışlardır. Batılıların misyonerlik faaliyetlerinin etkili olduğu alanlardan biri de Mardin Ermenileri olmuştur. 17. yüzyıla kadar sadece Gregoryen Ermenilerden oluşan Mardin Ermeni cemaati, misyonerlerin kararlı ve onların inanç sistemini değiştirmeyi amaçlayan çalışmaları neticesinde büyük bir değişime uğramıştır. Yaklaşık 200 yıl süren mücadele ve çatışma, 19. yüzyılın ortalarına gelindiğinde misyonerlerin kesin zaferiyle sonuçlanmıştır. Bu çalışmada, Mardin'de Gregoryen Ermenilerin tamamen ortadan kalktığı bu süreç değerlendirilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Ermeni, Mardin, Misyonerlik, Katolikleştirme, Protestanlaştırma.

Religious Change in Mardin Armenians During Ottoman Period

Abstract: “Nation system” of Ottoman State to govern non-Muslim citizens consisted basically of a structure which envisaged the protecting their own religious ritual and organizational structure of religious communities. Thanks to that non-Muslims protecting their own religious community structure under Ottoman domination for centuries became unprotected for missionary activities of western world when Ottoman State got weak. Mardin Armenians were one of the areas where western's missionary activities were effective. Consisted only of Gregorian Armenians until 17th century, Mardin Armenian religious community suffered a big change after the destructive activities of missionaries. The struggle and clash lasting for approximately 200 years resulted in the definite victory of missionaries towards the middle of 19th century. In this study, the process of the completely disappearance of Gregorian Armenians in Mardin is evaluated.

Key Words: *Armenian, Mardin, Missionary, to become Catholic, to become Protestant*

GİRİŞ

© Gaziantep Üniversitesi Basımı

ISSN: 1303-0094

*Yazışma adresi: * Mardin Artuklu Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü.

E-mail: iozcosar@yahoo.com

Ermenilerle ilgili olarak bugüne kadar yapılan çalışmalar, genellikle 19. yüzyılın ikinci yarısından itibaren yaygınlaşan Ermeni milliyetçiliği ve ardından başlayan Ermeni isyanları üzerinde yoğunlaşmıştır. Bu çalışmalarda Ermenilerin, Batılı fikirlerden etkilenmeye başladığı ve Batı'nın emperyalist amaçları doğrultusunda geliştirdikleri politikalarda Ermenilere de yer vermeye başladığı dönemlerle ilgilenildiğinden, Ermenilerin yüzyıllardır İslam toplumlarıyla iç içe yaşayan bir millet olduğu ve köken olarak da Doğu'lu oldukları gerçeğinin göz ardı edilmesine sebep olmuştur.

Bu arada gözden kaçan önemli bir husus; Batı dünyasının Doğu dünyasına uyguladığı emperyalist politikaların sadece İslam toplumları için değil, Ermeniler gibi Hıristiyan milletler için de yıkıcı ve parçalayıcı bir etkiye sahip olduğudur. Her ne kadar Batı dünyası ile Ermeniler Hıristiyan ortak noktasında buluşuyor gibi görünseler de, Batı emperyalizmi hiçbir zaman bu ortak noktanın kendi çıkarlarını zedeleyecek duygusal bir zaafa dönüşmesine izin vermemiştir. Kaldı ki Batı, Hıristiyanlık tarihinin ilk dönemlerinden günümüze kadar uzanan süreçte, Doğu Hıristiyanlarına heretik (*sapkın*) inanca sahip topluluklar olarak bakmaktadır.

Osmanlı coğrafyasında yaşayan Gregoryen Ermenilere yönelik Batılıların ilk faaliyetleri misyonerlik çalışmaları ile başlamıştır. 17. yüzyıla kadar Osmanlı Ermenilerinin hepsi Ortodoks mezhebine mensuptular ve Ermenilerin Hıristiyanlığı kabul etmelerinde önemli bir role sahip ruhaninin, "Gregoryen" in adıyla anılmaktaydılar. Ermeniler arasındaki mezhep birliği, henüz milliyetçilik düşüncesinin etkin olmadığı Ermeni toplumunu bir arada tutan en önemli unsurlardan biridir

Osmanlı Devleti'nin gayrimüslim cemaatlere uyguladığı "*Millet Sistemi*" uzun yıllar cemaatlerin kendi dini ritüel ve teşkilatlarını devam ettirmelerine olanak sağlayan, hatta bu konuda muhafazakar (korumacı) bir içeriğe sahipti. Osmanlı Devleti'nin Batı'ya karşı güçlü olduğu dönemlerde millet sisteminin bu koruyucu özelliği Ermenileri misyonerlik faaliyetlerinden koruyabilmişse de, Osmanlı'nın zayıflamasıyla Ermeniler misyonerlerin yıkıcı faaliyetlerine karşı savunmasız kalmışlardır. 16. yüzyılda başlayan ve 19. yüzyılda yoğunlaşarak artan misyonerlik faaliyetleri Ermeniler arasındaki mezhep birliğini parçalamış, Gregoryen Ermeni cemaati yanında Katolik ve Protestan Ermeni cemaatlerinin ortaya çıkmasına sebep olmuştur.

Osmanlı Devleti'nin en ücra köşelerine kadar uzanan misyonerlerin çalışma alanlarından biri de Mardin olmuştur. 17. yüzyıla kadar tamamı Gregoryen olan Mardin Ermenileri için bu çalışmalar, yıkıcı olmanın ötesinde yok edici bir etkiye sahip olmuştur. Katolik ve Protestan misyonerlerin yaptıkları çalışmalarla 19. yüzyılın ikinci yarısında Mardin'de Gregoryen Ermeni nüfusu tamamen yok olmuştur. Gregoryen Ermenilerin önemli bir kısmı Katolikleşirken bir kısmı da Protestanlaşmıştır.

Mardin Ermenilerinde Katolikleşme

Osmanlı belgelerinde "*Efrenç Papazları*"¹ olarak isimlendirilen Katolik misyonerlerin Osmanlı coğrafyasındaki faaliyetleri Cizvit, Kapusen, Dominiken ve Fransisken tarikatlarınca yürütülmüştür.

Bu tarikatlardan Cizvitlerin Mezopotamya'ya gelişleri 1540'lara kadar uzanmaktadır. 1662'de Papalığın destekleme kararı ile Cizvit misyonerler Halep ve Musul'da çalışmaya başlamışlardı. Yüzyılın sonuna doğru Cizvitlerin faaliyet alanına Mardin de dâhil olmuştur. Cizvit Rahip Michel Nau, 1681-1682'de Mardin'de çalışmış ve 1683'te burada ölmüştü. Kapusenler ise; 1630'da Mardin ve çevresinde çalışmaya başlamışlar ve Mardinli Ermenilerden bir kısmını

¹ 217 Nolu Mardin Şer'iyeciliği, Evail-i Ramazan 1267/30 Haziran-9 Temmuz 1851 Tarihli Belge.

Katolikleştirmeyi başarmışlardır. 1759–1779 tarihleri arasında Mardin’de Dominiken rahiplerini görüyoruz².

Musul merkezli Katolik çalışma, bölgedeki “Kaası” adı verilen papa temsilcileri³ tarafından yönetilmekte ve Fransız Konsoloslarınca himaye edilmekteydi. 1844 yılında, muhtemelen Fransa ile aralarındaki rekabet dolayısıyla, Musul ve çevresindeki Katolik misyonerler hakkında araştırma yapılmasını isteyen İngiltere’nin İstanbul’daki büyükelçisi Satrafford Cannig’e Musul’daki İngiliz konsolosu tarafından gönderilen rapor, Katolik misyonerlerin bölgedeki çalışmaları hakkında önemli bilgiler sunmaktadır. Büyükelçi Cannig, 16 Ekim 1844’te Musul’daki İngiliz konsolosuna gönderdiği gizli bir talimatta bölgedeki yabancı dini kurumların, raporun içeriğinden anlaşıldığı kadarıyla özellikle Katoliklerin, kökenleri ve tarihleri hakkında bir soruşturma yapılmasını istemiştir. Bunun üzerine konuyla alakalı kişilerden bir ekip oluşturan konsolos, geniş çaplı bir rapor hazırlamıştır. Bu rapora göre;

“Musul, Mardin ve Diyarbakır’daki faaliyetlerin hepsi Fransız koruması altındadır ve Fransız Moseigner Trioche, Bağdat Piskoposu ve Papa elçisi tarafından yönetilmektedir. Bu misyonlar 200 yıldan fazla bir süredir çalışmalarını sürdürdüklerini belirtse de tarihleri 17. yüzyılın sonuna 18. yüzyılın başına dayanmaktadır. Bölgeye ilk gelişleri doktorlar aracılığıyla olmuştur. Bu sıfatla hem yöneticilerin hem de halkın sempatisini kazanmışlardı. Yerli Hıristiyanlara çok cömert bağışlarda bulunarak ulaşma imkânı elde etmişlerdi. Öncelikle herkesin güvenin kazanan Katolik misyonerler evlerindeki bir odayı ayin odası olarak düzenleyip, öğretilerini en yakın tanıdıklarına bu özel ibadethanelerde aşılama başladılar. Bunların bazıları dinlerini değiştirdi. Fakat bu plan üzerinde eş zamanlı olarak hareket eden çeşitli kurumlar etkilerini ve taraftar sayılarını artırana, mesleklerini dindar hekimlikten aleni bir şekilde vaaz vermeye getirene kadar bütün bunlar büyük bir gizlilik içinde saklandı. Doktorluk yapmaya da devam ettiler. Musul misyonu yaklaşık 130 yıl sürdü. Varolan konutları, onlara hiç çocuğu olmayan dul bir kadından miras kaldı. Vasiyetnameye göre hiçbir yasal hakkı olmamasına rağmen kimse o zamanlarda Avrupalılar gibi hakkını aramamıştı. Araziyi sahiplendiler ve ülkenin doğal yapısından hiç bir farkı olmayan çatısı, kemerli, uzun karanlık bir yapısının içine üç oda koyup bir ibadethane inşa ettiler. Bu durum Fransız Hogna Hamah adına iki bitişik ev almalarıyla devam etti. Müslümanların şüphelerini uyandırdılar ve şiddetli kargaşalara neden oldular⁴.”

Bu çalışmalarla Musul misyonu bölgedeki Katolik misyonerlerin merkezi oluyordu. Mardin’deki misyon çalışmaları da Musul’dan yönetiliyordu. Cannig’e sunulan raporda Mardin misyonunun da hemen hemen aynı tarihlerde başladığı belirtilmektedir⁵.

Diyarbakır Metropolitliğine bağlı olan Mardin Ermenilerinin Osmanlı Devleti’nde bilinen ilk piskoposu Kalust’tur(1601-1620). Bu dönemde Mardin Ermeni piskoposları Sis Katalikosları tarafından takdis edilmekteydi. 1632 yılında Mardin piskoposu olan Dimoteus Karnuk’un misyonerler vasıtasıyla Katolikliği kabul etmesi sonucunda Mardin Ermenileri arasında Katolik inancı yayılmaya başlamıştır. Karnuk, gördüğü baskılar karşısında İtalya’ya kaçmış ve orada ölmüştür. Mardin Ermenileri arasında 1630’lu yıllarda Katolikliğin ilk tohumları atılmasına rağmen Katolikleştirme bundan yaklaşık yarım asır sonra, kendisi de Mardinli bir Ermeni olan Melkon Tazbazyan’ın yaptığı faaliyetler sonucunda amacına ulaşacaktır. Avrupa’dan gelmiş Hıristiyanlar olarak Mardin’de başarılı olmayacaklarını anlayan Katolik misyonerler, kendi yanlarına çektikleri Ermenileri kullanmaya karar vermişlerdir. Bu amaçla, Katolikleştirdikleri Ermeni ailelerden birinin çocuğunu Katolikleştirme faaliyetleri için kullanmaya karar vermişlerdir. Katolik misyonerlerce Roma’ya gönderilip orada eğitim gören Tazbazyan,

² Suavi Aydın, “Anadolu Hıristiyanlığında Dönüşüm Misyoner Faaliyetlerinin Doğu Hıristiyanlığı Üzerindeki Etkisi ve Modernleşme”, Uluslararası Anadolu İnançları Kongresi 25-28 Ekim 2000 Ürgüp/Nevşehir, s. 77-78.

³ Ebubekir Hazım Tepeyran, Hatıralar, Pera Yayınları, İstanbul 1998., s. 374–375.

⁴ Hirmis Aboona, “How And When Catholicism Was Imposed on National Churches of Mesopotamia?”, <http://www.atour.com.education/20010303.html> (Erişim: 10.01.2004).

⁵ Hirmis Aboona; a.g.m., (Erişim:10.01.2004)

1680’de Mardin’e dönmüş ve piskoposluk kürsüsü kurmuştur. Tazbazyan’ın çalışmaları sonucunda, ilk dört yılda, Mardin’deki 1860 Ermeni ailesinden 830’u Katolik inancına geçmiştir. Sonraki yıllarda bu sayı daha da artmış, 200 aile hariç tüm Ermeniler Katolikliğe geçiş yapmıştır⁶.

Tazbazyan’ın faaliyetleri esnasında Katolik Ermeniler ile Ortodoks Ermeniler ve Süryaniler arasında da gerginlikler yaşanmıştır. Ermenilerin kendi aralarındaki mezhep mücadelesinde Süryaniler başlarda taraf olmasalar da zamanla mezhepdaşları olan ve Mardin’de sayıları gittikçe azalan Ortodoks Ermenilerle işbirliği yapmışlardır. Bu işbirliğinde, benzeri faaliyetlerin yarın kendilerine karşı da yapılabileceği düşüncesi etkili olmuştur. 1689’da Eçmiyadzin ve Mardin’in bağlı olduğu Sis Katalikosluğu, Melkon Tazbazyan’ı İstanbul’a şikâyet edip hapsedilmesini sağlamıştır. Mardin’e Diranyan adında bir episkopos göndererek Katolikleşmenin önüne geçmeye çalışmışlardır. Ancak çoğunluğu Katolik olan Ermeniler Diranyan’a direnince, Ortodoks Ermeniler ile Süryani Patrikliği arasında Katolik tehlikesine karşı işbirliği yapılmıştır. Katolik Ermeniler eski Ermeni kiliselerini ele geçirince; Gregoryen (Ortodoks) Ermeniler, Süryani Kiliselerine devam etmişler. Ohannes Tazbazyan’a göre bu Ermenilerden bir kısmı zamanla Süryanileşmişlerdir⁷.

Tazbazyan’ın Mardin’deki faaliyetlerine bu dönemde özellikle Süryanilerin tepki göstermesi, Gregoryen Ermenilerin azınlıkta kalmasından kaynaklanmaktadır. Kendi geleceklerinden korkan Süryanilerin tepkisi, Katoliklik yayıldıkça daha da artmıştır. Öyle ki; bu tepki Tazbazyan’ın şahsını hedef alabilecek hale gelmiştir. Ermeni Katoliklere göre; 1691’de Süryani Patriği, bir tuzak kurarak Melkon Tazbazyan’ı makamına davet etmiş ve onu Deyruzzafaran Manastırı’nın ücra bir köşesine hapsedmiştir. Olayın Ermeni Katolik cemaati arasında duyulması infiale sebep olmuştur. Hükümet güçlerinin devreye girmesiyle Melkon Tazbazyan serbest bırakılmıştır⁸.

Mardin Katolik Misyonu başarısını dışardan gelen Katolik misyonerlerle değil, bir Mardinli olan Melkon Tazbazyan sayesinde elde etmiş oluyordu. Bu başarı Ermenilerin önemli bir kısmının Katolik mezhebine geçmesiyle sonuçlansa da, yabancı Katolik misyonerlerin Mardin’de faaliyetlerini sona erdirmemiştir.

1838’de Mardin’e iki Kapusen rahip gelmiştir. 1841’de İspanya ve İtalya Kapusenleri Urfa ve Mardin’de kendi misyonlarını kurdular⁹. 1850’de Midyat’ta faaliyet göstermeye başlayan Katolikler burada da bir Katolik Kilisesi inşa etmişlerdir. Nikola Kestles isimli bir rahip, 1870 yılına kadar Mardin’de çalışan bir başka Katolik misyonerdir. Kapusen rahipleri tarafından 1884 yılında, Süryani Katolik Patrikhanesinin hemen altındaki geniş meydana bir kilise inşa edilmiştir¹⁰. “*Patriye Kilisesi*” diye anılan bu kilise¹¹, 19. yüzyılın sonlarında Kapusenlerin Mardin’de önemli bir güç haline geldiğini göstermektedir. Kapusenlerin bu kiliseyi kurma amaçlarını, Mardin’de yoğun bir şekilde faaliyet gösteren Amerikan misyonerleri karşısında zayıf durumda kalmama girişimi olarak da değerlendirebiliriz. Kapusenlerin bu faaliyetlerinde

⁶ Vartanuş A. Çerme; “*Ermeni Katolik Kilisesi’nin Kurucularından Melkon Tazbazyan’ın Hayatı (1654-1716)*”, Tarih ve Toplum, C. 31, S. 184, Nisan 1999, 39 vd. (Vartanuş Çerme tarafından verilen bu bilgilerde Ermenilere ait nüfus abartılı görünmektedir. Ancak Ermeniler arasında Katolikliğe geçiş oranları hakkında önemli ipuçları vermesi açısından önemlidir.)

⁷ V. Çerme, a.g.m., s. 39.

⁸ V. Çerme, a.g.m., s. 41.

⁹ Hans-Lukas Kieser; *Doğu Vilayetleri’nde Misyonerlik, Etnik Kimlik ve Devlet 1839-1938*, İletişim Yayınları, İstanbul 2005, s. 94.

¹⁰ İshak Armale; *Türkiye Mezopotamya’sında Mardin*, (Çev.: Turan Karataş), Nsibin Yayınevi, İsveç 1993, s.36

¹¹ Gabriel Akyüz, *Mardin İli’nin Merkez ve Civar Köylerinde ve İlçelerinde Bulunan Kiliselerin ve Manastırların Tarihi*, Resim Matbaacılık, İstanbul 1998, s. 102-103.

dikkat çeken önemli bir husus; sadece Katolik olmayan cemaatleri değil, Katolik cemaatleri de etkilemiş olmaları ve Katolik cemaat üyelerinin de ana cemaatten ayrılmalarına sebep olacak çalışmalar içinde olmalarıdır.

Katoliklerin Mardin’de faaliyetleri sadece kiliseler vasıtasıyla olmamış, okullar da kurmuşlardı. 1317 (1899-1900) tarihli Maarif Salnamesine göre Mardin’de Kapusen rahiplerine ait iki okul bulunmaktadır. Kuruluş tarihleri bilinmeyen bu okulların ruhsat almadıkları da aynı salnameden anlaşılmaktadır¹². 1901 tarihinde meydana gelen bir gelişme Fransızların, bu okulların Osmanlı Devletince resmen tanınması için baskı yapmasıyla sonuçlanmıştır. Bu olayda bir Fransız bankerin Osmanlı Devleti’ne verdiği borcu alamaması üzerine Fransa, İstanbul Sefiri Constans’ı geri çekmiş ve Midilli’yi işgal etmiştir. Bu gelişmeler sonucunda Osmanlı Devleti borcu ödemeyi kabul edip anlaşma yapmak istemesine rağmen, Fransız hükümeti anlaşma yerine, Fransa’nın İstanbul’da bulunan sefaret müsteşarı Edmond Bapst aracılığı ile yeni isteklerde bulunmuştur. Bu istekler arasında “*Osmanlı Devleti ekli cetvelde yazılı Fransız tabiiyeti ve himayesinde bulunan okulların mevcudiyetlerini tasdikle, işlerini rahatça yapmalarını taahhüt edecektir*” maddesi de vardır. Bu maddeye dayanarak Fransa kendi himayesinde bulunan 260 okul ve 354 müessesenin (Kilise, manastır, yetimhane, hastane vs.) ismini içeren bir liste göndermiştir. Bu ilk listede, Mardin’de bulunan iki Katolik okulunun adı yer almamıştır. Bu iki okulun adı, daha sonra ilk listede bazı okullar unutulduğu için hazırlanan ek listede yer almaktadır. Ancak bu listede, Maarif Nezareti Salnamelerinden farklı olarak okullardan biri Kapusenlere değil Fransiskanlara ait gösterilmiştir¹³.

Katolik misyonerler tüm bu çalışmalarını yaparken sadece cemaatlerin değil, yöneticilerin de tepkileriyle karşılaşılıyorlardı. Ancak daha önce de belirttiği üzere yöneticilerin tepkileri hemen Fransız büyükelçi ve konsolosların devreye girmesiyle sonuçlanıyordu. Buna benzer bir duruma Mardin’de de şahit olunmaktadır. Muhtemelen, Mardin idarecilerinin Katolik misyonerleri sıkıştırması söz konusu olacak ki, Mardin’in bağlı olduğu Cizre Sancağı kaymakamı ve Mardin naibine hitaben bir ferman gönderilmiştir. Fermanda, “*Mardin’de ötedenberü ikamet iden Efrenc rahiplerinin*” kendi hallerinde olup kimseye zararları olmadığı halde kendilerine baskı yapılmasının Fransa sefaretinin şikâyetine sebep olduğu dile getirilmekte ve “*Efrenc rahiplerine*” dokunulmaması istenmektedir¹⁴.

Fransa’nın desteğini alan Katolik misyonerlerin 17. yüzyılda başlayan çalışmaları 19. yüzyılın ortalarına doğru Mardin’deki Ermenilerin tamamının, Protestanlaşanlar dışında, Katolikleşmesiyle sonuçlanmıştır.

Mardin Ermenilerinde Protestanlaşma

Osmanlı Devleti’nde Protestan cemaatin ortaya çıkışı, 19. yüzyılda Batılı devletlerin her birinin bir gayrimüslim cemaate hamilik yaparak, Osmanlı üzerinde bazı haklar elde etme çabalarıyla ilgilidir. Bu çerçevede Rusya Osmanlı Devleti içinde resmen tanınmış bir mezhebe (Ortodokslara) hamilik yaparken, Fransa Katoliklere sahip çıkmış, onlara millet statüsü kazandırmaya çalışmış ve bunu başarmıştır. Doğu’da dinin oynadığı rolü geç de olsa kavrayan İngiltere, Fransa ve Rusya gibi devletler, siyasi nüfuzunu arttırmak için, dini bir araç olarak kullanmaya başlamış ve bu amaçla Osmanlı sınırları içinde Protestan cemaat oluşturma çabası içine girmiştir.

Amerika ve Almanya gibi devletlerin desteği ile İngiltere 19. yüzyılda bu amacına ulaşmıştır. Osmanlı sınırlarında az sayıda da olsa Protestan cemaati oluşması üzerine İngiltere, kendi isteklerine uygun bir ortam oluşturabilmek için 1840’ta ilk girişimlerde bulunmuştur. İngiltere

¹² Salnâme-i Nezaret-i Maarif-i Umumiye, Def’ a 2, Sene 1317, Matbaa-i Amire , s. 1194.

¹³ Şamil Mutlu; Osmanlı Devleti’nde Misyoner Okulları, Gökkuşbu Yayınları, İstanbul 2005, s.155-165.

¹⁴ 217 Nolu Mardin Şer’iye Sicili, Evail-i Ramazan 1267/30 Haziran-9 Temmuz 1851 Tarihli Belge.

Dışişleri Bakanlığı 1840'ta Kudüs'te bir Protestan mabedi inşası için Osmanlı Devleti'nden izin talebinde bulunmuş, bu talebin ardındaki gerçek amacı sezen Osmanlı Devleti ise 1834'te yayınladığı mezhep değiştirme yasağı ile ilgili fermanı öne sürerek bu isteği geri çevirmiştir. 1844 yılında hem bu yasağın kalkması hem de İngiltere'nin Osmanlı Devleti ile bu konuda temaslarını devam ettirmesi üzerine Kudüs'te bir Protestan Kilisesi resmen açılmıştır¹⁵.

Bu gelişmenin ardından Protestan cemaati, millet sistemi içinde resmen tanınan ve diğer milletlerin sahip oldukları haklara sahip bir millet olabilmek için Batılı devletler, özellikle de İngiltere ve Prusya büyükelçilikleri nezdinde girişimlerde bulunmuştur. Protestan cemaati, bu iki devletin baskısı üzerine 1850'de Osmanlı Devleti tarafından resmen tanınmıştır. Bu tanınma Protestanların millet statüsü kazanmalarını sağlayan bir tanınma değildir. Bu durum Protestanların millet statüsüne sahip olmak için elçilikler nezdinde girişimlerinin devam etmesine sebep olmuştur. Nihayet bu gelişmeler 1878'de Protestanlarla ilgili bir nizamnamenin kabul edilmesiyle sonuçlanmıştır. Protestan cemaati, Bu nizamnameye rağmen millet sisteminde sahip olunan haklara sahip olmamıştır¹⁶.

Osmanlı sınırlarında Protestanların resmi statüye sahip olmaları yönünde çalışmalar İngiltere tarafından yapılmasına rağmen, Protestanlaştırma çabalarında Amerikan misyonierleri daha etkili olmuştur. İngiltere kökenli misyonier faaliyetleri irtibata geçtikleri Hıristiyan unsurları, daha çok eğitim gibi hususlarda kendine bağlayarak kullanma yolunu seçerken, Amerikan misyonierleri çok yönlü bir çalışma sistemi benimsemişlerdir.

18. yüzyılın ortalarında çalışmaya başlayan Amerikan misyonierlerinin çalışmaları¹⁷, özellikle 1810'da Boston'da kurulan ve modern imkânlarla çalışan Amerikan Board misyonierlerinin 1819'da Türkiye'yi programına almasıyla¹⁸ önemli bir gelişme göstermiştir. 1839'a kadar İstanbul, Bursa ve Trabzon misyonierleri kurulmuş olmasına rağmen, Amerikan Board teşkilâtı 1844'te Rumlara yönelik faaliyetlerini durdurmuş ve örgütün adını "*Ermeni Misyonu*" olarak değiştirecek kadar Ermeni odağını belirgin hale getirmiştir¹⁹.

Protestan misyonierlerin faaliyetlerinin temelini eğitim ve sağlık kurumları oluşturmuştur. Amerikan misyonierlerin çalışmaları okul, hastane, yetimhane gibi kurumlar aracılığıyla yapılmıştır. 1858'de Mardin İstasyonunun açılmasıyla Amerikan Board teşkilâtının Mardin'deki çalışmaları başlamıştır. Bâb-ı Mışkiye'de (Diyarbakırkapı) Amerikan Misyonierleri tarafından bir okul, kolej ve hastane açılmıştır²⁰.

Mardin'deki Protestan faaliyetlerinin takibi ancak kurumsal faaliyetlerinin takibiyle mümkün olmaktadır. ABD'nin İstanbul Sefareti tarafından 1903'te Osmanlı Devleti Hariciye Nezareti'ne gönderilen "*Amerika'nın Mekatip ve Müessesat-ı Hayriye ve Diniyesini Mübeyyin Cevdvel*" de Mardin Sancağı'nda bulunan kurumlar şöyle belirtilmiştir: "*Zükur Mektebi ve müştemilatı, İnas Mektebi ve müştemilatı, Ruhban Mektebi, Hastahane ve Eczahane, misyonier mesakini ve arazi*

¹⁵ Bilal Eryılmaz; Osmanlı Devleti'nde Gayrimüslim Tebaanın Yönetimi, Risale Yayınları, İstanbul 1996, s.74-75.

¹⁶ Düstur, Cezire-i Rabi', Matbaa-i Amire 1296, s.652-654.

¹⁷ Uygur Kocabaşoğlu, Kendi Belgeleriyle Anadolu'daki Amerika, 19. Yüzyılda Osmanlı İmparatorluğundaki Amerikan Misyonier Okulları, Arba Yayınları, İstanbul 1989. s. 16.

¹⁸ Gülbadi Alan, ; Merzifon Amerikan Koleji ve Anadolu'daki Etkileri, Doktora Tezi, Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2002, s. 21-22.

¹⁹ Aydın; a.g.m, s. 79.

²⁰ Aydın; a.g.m., s. 80-81.

vesaire.²¹ İstanbul Sefareti tarafından resmen bildirilen bu kurumların hepsi, “*cedvelde*” yer almayan yuva ve yetimhaneyle birlikte tek bir alanda toplanmıştı.

Amerikan misyonelerine ait eğitim kurumları, diğer tüm yabancı okulları gibi izinsiz ve ruhsatsız olarak açılmışlardır. Yine bu okulların ilk etapta düzenli bir okul yapılanması içinde başladıklarını da düşünmek mümkün değildir. Misyonerlerin kaldıkları mekânların okul olarak kullanımıyla başlayan bu süreç, zamanla daha organizeli eğitim kurumlarının oluşmasıyla sonuçlanmıştır. Kayıtlarda göze çarpan önemli bir husus da, Mardin’de sadece idadi düzeyindeki okullar ile birlikte ruhban okulundan bahsediliyor olmasıdır. Ancak bu okullara hazırlayıcı düzeyde ve daha alt kademede okulların olmaması mümkün görünmemektedir. 1888’de ABD misyonerlerinin yuva açmış olmaları²² daha alt düzeyde okulların mevcudiyetini akla getirmektedir. Kayıtlarda yer almasa da misyonerlerin “*common schools*” dedikleri²³ sonraki eğitim faaliyetlerine basamak oluşturacak daha alt düzeyde okul Mardin’de de mevcuttur.

Mardin’de Amerikan okulları içinde ilk olarak faaliyete başlayan ve Osmanlı kayıtlarında “*Zükur Mektebi*” olarak adlandırılan idadi düzeyindeki erkek okuludur. Bu okulun açılış tarihi 1316 tarihli Maarif Salnamesinde Hicri 1288 (Miladi 1872-1883), hemen bir yıl sonraki 1317 tarihli Maarif Salnamesinde ise Hicri 1286 (Miladi 1869-1870) olarak belirtilmektedir. Bu okulun ruhsat tarihi ise 1892-1893 yıllarındadır²⁴. ABD İstanbul sefaretinin 1903’te verdiği bilgilerde ise okulların açılış tarihi olarak Hicri 1280 (Miladi 1863-1864) tarihi verilmektedir. Kocabaşoğlu, Board kayıtlarına dayanarak, bu okulun açılış tarihini 1885 olarak vermektedir. Misyonun Mardin’deki çalışmaları göz önüne alındığında ABD makamlarının verdiği bilgiler daha gerçekçi görünmektedir. Bu okul açılışında 20 öğrenci ile eğitime başlamıştır²⁵. 19. yüzyılın sonlarında ise öğrenci sayısı 40’a ulaşmıştır. 1887-88’de ABCFM kayıtlarına göre öğrenci sayısı 48’dir²⁶. Osmanlı kayıtlarına göre öğrenci sayısı 1898’de 40, 1899’da ise 42’dir²⁷. Hem Osmanlı hem de ABD makamları kayıtlarına göre Erkek Lisesi ile aynı tarihlerde açılan başka bir okul da Kız Lisesi’dir. Bu okulların amacı ikiliydi. Bir kere genel amaç kızların eğitimini artırmaktı. Özel amaç ise bayan öğretmenlerin yetişmesine katkıda bulunmak, hiç değilse yerli misyoner yardımcılara ve yerli öğretmenlere okumuş eşler yetiştirmekti²⁸. Maarif Salnamelerine göre; Kız Lisesi’nde 1898’de 25, 1899’da ise 23 kız öğrenci bulunmaktadır²⁹.

ABD misyonerlerinin bu okullar dışında Mardin’deki bir başka okulu, teoloji okulu olarak da nitelendirilebilecek “*ruhban okulu*”dur. Osmanlı resmi kaynaklarında bu okul hakkında bilgi yer almamaktadır. 1903’te ABD İstanbul Sefaretinin verdiği “*Amerika’nın Mekatip ve Müessesat-ı Hayriye ve Diniyesini Mübeyyin Cevdvel*” de dahi bu okulun sadece adı bulunmaktadır. Aynı belgede “*Rehabin mektebi hakkında mahallinde fi 27 Mardin 1319’da tekrar isti’lam edildi*”³⁰

²¹ Gülbadi Alan, “*Yirminci Yüzyılın Başlarında Osmanlı Topraklarında Faaliyet Gösteren Amerikan Kurumları*”, Yeni Türkiye, S. 45, Mayıs-Haziran 2002, s. 400-402.

²² Suavi Aydın ve Diğerleri; Mardin Cemaat Aşiret Devlet, Toplumsal ve Ekonomik Tarih Vakfı Yayınları, İstanbul 2001, s. 284.

²³ Kocabaşoğlu; a.g.e., s. 86.

²⁴ Salnâme-i Nezaret-i Maarif-i Umumiye, Def’a 1, Sene 1316, Matbaa-i Amire, s. 1052-1053 ve Salnâme-i Nezaret-i Maarif-i Umumiye, Def’a 2, Sene 1317, Matbaa-i , s. 1195-1197.

²⁵ Kocabaşoğlu; a.g.e., s. 166; Vahapoğlu; a.g.e., s. 114.

²⁶ Kocabaşoğlu; a.g.e., s. 171.

²⁷ Salnâme-i Nezaret-i Maarif-i Umumiye, Def’a 1, Sene 1316, Matbaa-i Amire, s. 1052-1053 ve Salnâme-i Nezaret-i Maarif-i Umumiye, Def’a 2, Sene 1317, Matbaa-i , s. 1195-1197

²⁸ Kocabaşoğlu; a.g.e., s. 86.

²⁹ Salnâme-i Nezaret-i Maarif-i Umumiye, Def’a 1, Sene 1316, Matbaa-i Amire, s. 1052-1053 ve Salnâme-i Nezaret-i Maarif-i Umumiye, Def’a 2, Sene 1317, Matbaa-i , s. 1195-1197.

³⁰ Gülbadi; a.g.m., s. 400-402.

ifadesi ile bu okul hakkında resmi anlamda bilgi edinilmeye çalışıldığı anlaşılmaktadır. Bu okulun açılış tarihi Mardin’de ABD misyonunun diğer okullarından sonra olmalıdır. Okulun temel amacı, Arapça konuşulan bölgelere hizmet verecek misyoner yetiştirmektir³¹. Okulun eğitim süresi 5 yaz dönemi idi. Okulun öğrencileri okulun açık olduğu 7 aylık dönemde okulda okuyorlar, yılın 5 ayında ise Hıristiyan köylerde din öğretmenliği yapıyorlardı³². Bir ara bu okula hazırlık sınıfı mahiyetinde “*acedemy*” ya da “*training scholl*” adıyla hazırlık sınıfları da açılmıştır³³.

Eğitim süreleri üç yıl olan bu okullarda eğitim görenlerin başında Ermeniler gelmekteydi. 1887-88 eğitim yılında Erkek Lisesi’nin 48 öğrencisinden 37’si Ermeni Protestan, 5’i Süryani Kadim, 5’i de Katolik’ti. Hatta 1885–1886 döneminde bir Müslüman öğrenci de vardı³⁴. Arapça, Ermenice, Süryanice, Türkçe ve İngilizce eğitim verilen bu okullarda, sınıflara bölünmüş olarak İncil Okuma, Aritmetik, Ermenice gramer, Coğrafya, Yazı, Müzik ve Kompozisyon, Tarih ve Teoloji dersleri veriliyordu³⁵.

19. Yüzyılda Mardin’de Ermeni Nüfusu

Mardin Ermenilerine yönelik Katolikleştirme ve Protestanlaştırma faaliyetlerinin sonuçları 16. yüzyıldan 19. yüzyılın sonuna değişen nüfus yapısında meydana gelen değişikliklerde çok net bir şekilde görülmektedir.

Osmanlı döneminde Mardin nüfusuyla ilgili ilk bilgilere tahrir defterlerinde rastlanılmaktadır. Ancak tahrir defterlerinin hem hazırlanış şekli hem de içerdikleri veriler elde edilen bilgilerin istatistiksel düzeyde kalmasına sebep olmaktadır. 16. yüzyıl Mardin nüfusu, Tahrir defterlerine dayalı olarak, ancak nüfusun cemaatlere göre yüzdelik dağılımı şeklinde değerlendirilebilmektedir.

Tablo 1 :Tahrir Defterlerine göre 16. yüzyılda Mardin’de Nüfusun Dinlere Göre Yüzdelik Olarak Dağılımı³⁶.

	1518	1526	1540	1564
Müslüman	41	38,8	34,9	27,9
Hıristiyan	48,7	48,6	56,1	62,1
Yahudi	6,2	8	5	5,1
Şemsi	4,1	4,6	4	4,9

Göyünç’ün çalışmasında dikkat çeken önemli bir husus; tahrir defterlerinde Hıristiyanların hepsinin “*Erâmine*” olarak anılması ve Süryanilere değinilmemiş olmasıdır³⁷. Bu durum, Süryanilerin idarî bakımdan Ermeni patrikliğine bağlı olmasından kaynaklanmaktadır³⁸.

³¹ Erdal Açıkseç; Amerikalıların Harput’taki Misyonerlik Faaliyetleri, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 2003, s. 87.

³² Grattan Geary; Through Asiatic Turkey, Narrative of a Journey from Bombay to the Bosphorus, London 1878, s. 158-168.

³³ Kocabaşoğlu; a.g.e., s.173.

³⁴ Kocabaşoğlu; a.g.e.,s. 171.

³⁵ Kocabaşoğlu; a.g.e., s. 86; 1167-170.

³⁶ Nejat Göyünç; XVI. Yüzyılda Mardin Sancağı, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara 1991,s.103.

³⁷ Göyünç; a.g.e.,s. 77-88.

³⁸ Bkz; İbrahim Özcoşar, Bir Yüzyıl, Bir Sancak Bir Cemaat 19. Yüzyılda Mardin Süryanileri, Beyan Yayınları, İstanbul 2008.

17. ve 18. yüzyıl şehir nüfusu, dönemin kayıtları üzerinde ayrı bir çalışmayı gerektirmektedir. Niebuhr'un 1766'da Mardin nüfusunun yarısını Müslüman olarak göstermesi³⁹, 16. yüzyıldan itibaren Mardin'de nüfusun Müslümanlar lehine değiştiğini ortaya koymaktadır. 19. yüzyılın başlarında şehrin nüfusu ile ilgili ilk ciddi bilgilere bazı seyyahlardan ulaşmak mümkündür.

Tablo 2 : Seyyahlara Göre 19. Yüzyılın İlk Yarısında Mardin Nüfusu⁴⁰.

Seyyah ve Tarih	Toplam Nüfus	Nüfusun cemaatlere dağılımı
G.A. Oliver 18. yüzyılın sonu.	12.000	3.000 Kürt, 5.000 ila 6.000 Arap veya Türk, 1.500 Ermeni Yakubî ve bir o kadar da Nesturî % 25 Hıristiyan.
A.Dubre 1807.	27.240	20.000 Müslüman, 3.200 Yakubî, 2.000 Ermeni Katolik, 400 Keldanî, 800 Yahudi, 800 Şemsi, 40 Ermeni Ortodoks.
Mc.D. Kinneir 1816.	11.000	1.500'ü Ermeni.
J.S. Buckingham 1827.	20.000	2/3'ü Müslüman.
H.Southgate 1837.	3.000 aile	500'ü Ermeni Katolik, 400'ü Yakubî, 250'si Süryani Katolik, 100'ü Keldanî, 10'u Yahudi geri kalanlar Müslüman.

Seyyahların gözlemlerine dayanarak verdikleri bu bilgilerin, Mardin nüfusu açısından bazı tahminlerde kolaylık sağladığı gerçeği bir yana, çok da kullanışlı olduğunu söylemek mümkün değildir. Bu tahminlerin en kullanışlı yönü, 16. yüzyıldan farklı olarak, 19. yüzyılda Mardin'de Müslümanların çoğunluğu oluşturduğu bilgisini sunmalarındır.

1827'de Mardin'i ziyaret eden Buckingham, Mardin şehrinin Hıristiyan tebaası hakkında bilgiler verirken Ermenilerin iki ayrı kesim olarak ele alınmış olduklarına dikkat çekmekte ve Mardin'de yaşayan Ermeni ve Katolik Ermenilerin sayılarını ayrı olarak vermektedir. Buna göre; Mardin'de sadece 500 Ermeni (Gregoryan) yaşamaktaydı ve 1.000 kişilik ikinci bir Ermeni kesimi de Katolik Ermeni olarak yaşamlarını sürdürmekteydi.⁴¹

19. yüzyılın ilk yarısında Mardin nüfusuyla ilgili, Osmanlı kaynaklarının verdikleri bilgilerde Hıristiyan cemaatler içinde bir ayırım yapılmamış olması Ermeni nüfusun tam olarak öğrenilmesini engellemektedir. Bu bilgilerden birini Abdulgani Efendi aktarmaktadır. Buna göre; 1835/36 tarihlerinde şehrin hâkimi Mehmet Bey tarafından yaptırılan nüfus sayımına göre Mardin nüfusu ve bunun cemaatlere göre dağılımı şöyledir:

Tablo 3 : 1835/1836 Nüfus Sayımı⁴².

	Hane Sayısı	Erkek nüfus
Müslüman	1.816	2.943
Hıristiyan	1.809	3.190
Yahudi	18	50

Bu sayımdan bir yıl sonra, Nisan 1837'ye ait bir başka sayım sonucu ise şöyledir: 1.326 Müslüman hanesine karşılık, 1.327 gayrimüslim hanesi bulunmaktadır⁴³. Vergi amaçlı yapılan bu sayımda da devlet görevlileri ve askerler sayılmamıştır.

³⁹ Aydın, ve Diğerleri; a.g.e., s.242.

⁴⁰ Göyünç; a.g.e.,s. 102.

⁴¹ J.S.Buchkingham, Travels In Mesopotamia, Londra 1827, s.192.

⁴² Abdulgani Efendi (Abdulgani Fahri Bulduk);Mardin Tarihi, Yayına Hazırlayan: Burhan Zengin, Ankara 1999, s.220.

Tanzimat'ın ilanının hemen ardından bölgede yaşanan karışıklıklardan, 19. yüzyılın son çeyreğine kadar olan dönemde Mardin ve çevresinin nüfusu ile ilgili bilgi yok denecek kadar azdır. Bu eksiklikte, Mardin ve çevresindeki karışıklıklarla beraber, Osmanlı Devleti'nde 1830'lu yıllardan 1874'e kadar süren nüfus kayıtlarının nasıl tutulacağına dair bir dizi karışıklık da etkili olmuştur. 1874 yılında yeni bir sayım yapılması ve yeni bir kayıt düzeninin kurulmasıyla ilgili yeni yönetmelikler çıkmasına rağmen ortaya çıkan yeni sorunlar (Bosna-Hersek Ayaklanması, Sultan Abdulaziz'in tahttan çekilmesi, 93 Harbi gibi) sayımın ertelenmesine yol açmıştır⁴⁴.

Bu karışıklığa rağmen, döneme ait bazı küçük kayıtlardan şehrin gayrimüslim nüfusuyla ilgili bazı değerlendirmeler yapmak mümkündür. Tanzimat'ın ilanından bir yıl sonra Mardin'de toplanan 63.410 kuruşluk cizyenin cemaatlere göre dağılımını veren bir mahkeme kaydı bunlardan biridir. Bu kayda göre Mardin'de bulunan cemaatler ve verdikleri cizye miktarları şöyledir:

Tablo 4: 1840 Yılında Mardin'de Cizye Miktarlarının Cemaatlere Dağılımı ⁴⁵.

Millet	Toplam Cizye Miktarı
Millet-i Süryani	32.680
Millet-i Ermeni	18.655
Millet-i Süryani Katolik	7.080
Keldanî	2.955
Yahudi	2.040

Bu tablo, Mardin'de yaşayan gayrimüslim nüfusu ile ilgili çok kesin bir bilgi vermemekle birlikte en azından gayrimüslim nüfusun cemaatler arasında dağılımıyla ilgili genel bir fikir edinmeyi sağlamaktadır. Buna göre; Mardin'de Hıristiyan cemaatler arasında nüfus bakımından sıralama, nüfusu çok olandan az olan doğru şöyle yapılabilir: Süryani Kadimler, Ermeniler (Katolik), Süryani Katolikler ve Keldanîler. Bu sıralama yapılırken, toplanan cizye miktarlarının oranları ile nüfus arasında doğru bir orantı kurmak da mümkün görünmemektedir. Cizyenin edna, evsat ve a'la şeklinde tasnif edilerek toplanması, eldeki belgede ise bu oranların değil de cizye miktarının toplam olarak verilmesi böyle bir orantıyı imkânsız kılmaktadır.

19. yüzyılın ikinci yarısında Mardin nüfusuyla ilgili ilk bilgilere Diyarbakır Vilayet Salnameleri'nde rastlanılmaktadır. Mardin'in nüfusuyla ilgili ilk kayıt H.1288/M.1871-1872 tarihli salnamede yer almakta, H. 1302/M.1884-1885 tarihli salnameye kadar bilgiler aynı formatta verilmektedir. Muhtemelen nüfus memurları, mukayyidler ve cemaat temsilcilerinin verdikleri bilgiler çerçevesinde hazırlanan bu kayıtlar, şehrin mahalle sayısı, hane sayısı Müslim erkek ve gayrimüslim erkek nüfusu gibi çok kaba bilgileri sunmaktadır. Bu kayıtlara göre 1874 ve 1885 tarihleri arasında Mardin'de hane sayısının hep aynı kalması, güncelleme yapılmadığını ortaya koymakta ve sayımların ciddiyeti konusunda da şüphelere sebep olmaktadır. Müslim erkek ve gayrimüslim erkek nüfusta meydana gelen değişiklikler ise askerlik, vergi ve bedel-i askerlik gibi kaygılar sebebiyle kayıtlara yansımıştır.

⁴³ 253 Nolu Mardin Şer'iyeye Sicili 14 Muharrem 1253/20 Nisan 1837 Tarihli Belge..

⁴⁴ Kemal Karpat; Osmanlı Nüfusu (1830-1914), Demografik ve Sosyal Özellikler, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul 2003, 68-69.

⁴⁵ 253 Nolu Mardin Şer'iyeye Sicili 5 Cemaziyelahir 1256/4 Ağustos 1840 Tarihli Belge.

Tablo 5 : Diyarbakir Salnamelerine Göre 1871-1885 Tarihleri Arasında Mardin Nüfusu.

SALNAME DEF'A	YIL		Hane	Mahallat	Nüfus Müslim	Zükur-i Gayrimüslim	Yekün Nüfus
Def'a 3	H.1288/ M.1871-1872	Nefs-i Kasaba-i Mardin	1.929	13	3.655	1.643	5.298
		Etraf-ı Şehir Nahiyesi	1.352	-	2.608	1.368	3.976
		Yekun-u Kaza-i Mardin	3.281	13	6.263	3.011	9.274
Def'a 6 - Def'a 9	H.1291/M.1874-1875 H.1294/M.1877	Mardin Sancağı Kasabası	2.291	13	4.219	3.720	7.939
Def'a 10	H.1300/M. 1882-1883	Mardin Kasabası	2.291	13	4.003	3.744	7.747
		Etraf-ı Şehir Nahiyesi	1.864	83	3.446	1.693	5.139
		Hass-ı Hümayun	1.504	39	867	-	867
		Hams Nahiyesi	1.490	53	5.753	92	5.845
		Yekun-u Kaza-i Mardin	6.149	188	14.068	5.709	19.878
Def'a 11 Def'a 12	H.1301/M.1883-1884 H.1302/M.1884-1885	Mardin Kasabası	2.291				7.737

Salnamelerin verdiği bilgilerle karşılaştırılabilecek bir ipucu da 1885 tarihli Mardin'de Ermeni Katoliklerin Cami-i Kebir Mahallesinde bir kilise açmak için yaptıkları başvurudan elde edilmektedir. Buna göre; bu tarihte Ermeni Katolik nüfusu 500 haneden ibarettir⁴⁶. Osmanlı Devleti'nin, 19. yüzyılın derlenen en eksiksiz, en güvenilir rakamlarını verdiği kabul edilen⁴⁷ ve 1881 yılında başlayıp 1893 yılında tamamlanan nüfus sayımları ile birlikte, tüm Osmanlı'da olduğu gibi, Mardin ve çevresi ile ilgili daha ciddi bilgilere ulaşmak mümkün olmaktadır. Bu sayımlara göre Mardin şehir merkezi ile merkeze bağlı nahiyelerin nüfusu ve nüfusun cemaatlere göre dağılımı şöyledir:

Tablo 6 :1881-1893 Osmanlı Genel Sayımına Göre Mardin Merkez Kazanın Nüfusu⁴⁸.

Mardin sancak	Müslümanlar		Ermeniler		Katolikler		Yahudiler		Protestanlar		Süryaniler		Toplam		Toplam Nüfus
	K	E	K	E	K	E	K	E	K	E	K	E	K	E	
Merkez	11266	11292	-	-	1994	2233	-	-	218	214	1646	1913	15124	15642	30776

Bu sayım sonuçları Mardin'de en kalabalık Hıristiyan grubun Katolikler olduğunu ortaya koymakla birlikte, Katoliklerin Ermeni Katolik ve Süryani Katolik olarak ayrılmamış olması cemaatler arasında nüfus dağılımı konusunda bir karışıklığa sebep olsa da, Katolik nüfusun büyük çoğunluğunu Ermeni Katoliklerin oluşturduğu kesindir. 1877'de Mardin'e gelen Geary, son resmi sayımlara dayanarak, şehrin nüfusunun 16.386 olduğunu, bunun 8.184'ünün Müslüman, 3.188'inin Ermeni Katolik, 2.922'sinin Süryani, 1.340'ının Süryani Katolik, 420'sinin Keldani, 308'inin Protestan ve 24'ünün Yahudi olduğunu belirtir⁴⁹. Vital Cuinet'in verdiği bilgiler ise kafa karıştırıcıdır. Cuinet'e göre 1891'de Mardin şehir merkezinin nüfusu şöyledir:

⁴⁶ Başbakanlık Osmanlı Arşivi (B.O.A.), İ.DH. , Dosya No:949, Gömlek No:75124 ve B.O.A., Kilise Defteri No: 2 s. 194, 22 Recep 1302 Tarihli Belge.

⁴⁷ Karpat; a.g.e., s.73.

⁴⁸ Karpat; a.g.e., s. 174.

⁴⁹ Grattan Geary; Through Asiatic Turkey, Narrative of a Journey from Bombay to the Bosphorus, London 1878, s. 166.

Tablo 7: Cuinet'e Göre 1891'de Mardin Kaza Merkezinin Nüfusu.⁵⁰

	Kaza Merkezi
Müslüman	15.700
Yezidi Kızılbaş	0
Çingeneler	0
Ermeni Gregoryen	4.330
Ermeni Katolik	1.200
Ermeni Protestan	1.700
Rum Ortodoks	0
Rum Katolik	0
Keldanî Katolik	580
Süryani Katolik	90
Süryani Yakubî	810
İtalyan Kapuçinler	4
Fransız Françisler	6
Yahudiler	580
Toplam	25.000

Cuinet'e ait bu tabloya göre; Mardin merkezde Hıristiyan nüfusunu büyük çoğunluğunu Ermeni Gregoryenler oluşturmaktadır. Ancak hem daha önceki hem de bunda sonraki tüm nüfus kayıtlarında Mardin'de Ermeni Gregoryen olmadığı açıktır. Bu konuda bilinen bir gerçek de Mardin'de Ermeni Katolikler ile Ermeni Gregoryenler arasındaki mücadelede Ermeni Gregoryenlerin büyük bir yenilgiyle çıktığı, önemli bir kısmının Katolikleştiği, mücadeleye devam edemeyenlerin ise göç etmek zorunda kaldığıdır. Cuinet'in, Ermeni Gregoryen nüfusu Mardin'deki en yüksek gayrimüslim nüfusu olarak göstermesine rağmen, bunlara ait hiçbir eğitim kurumu olmadığını belirtmesi ayrı bir çelişkidir⁵¹. 19. yüzyılın sonlarında Mardin merkez ve merkeze bağlı nahiyelerin nüfusu ile ilgili en doyurucu bilgilere Diyarbekir Salnameleri Def'a 14'ten ulaşılmaktadır. H.1312/M.1894-1895 yılına ait bu kayıt, tasnif açısından bundan önceki sayımlara göre daha ciddi bilgiler sunmaktadır.

Tablo 8 : Diyarbekir Salnamelerine Göre 1894-1895 Tarihlerinde Mardin Nüfusu.

İslâm		Ermeni		Ermeni Katolik		Süryani Kadim		Süryani Katolik		Protestan		Yahudi		Keldanî		Yezidi		Yekun
E	K	E	K	E	K	E	K	E	K	E	K	E	K	E	K	E	K	
15.645	10.415	-	-	1.455	1.389	1.892	1.515	588	597	283	277	-	-	191	134	266		34.646

Diyarbekir Salnamelerinde yer alan ve 19. yüzyılda Mardin nüfusuna ait en son bilgi olma özelliğine de sahip bu kayıt Mardin ve çevresinde Ermeni nüfusa ait değişimi net bir şekilde ortaya koymaktadır. Bu değişimde Mardin'de 17. yüzyılda başlayan Katolikleştirme ve Protestanlaştırma hareketi etkili olmuş görünmektedir. Bu hareket Ermeni Gregoryen cemaatin tamamen yok olmasına sebep olmuştur.

⁵⁰ Vital Cuinet; La Turquie d'Asie, Geographie Administrative Statistique Descriptive et Raisonnée de Chaque Province de l'Asie Mineure, Paris 1892, s. 500.

⁵¹ Cuinet, a.g.e.,s. 497.

SONUÇ

Osmanlı Devleti'nde yaşayan gayrimüslimler, millet sistemi çerçevesinde yüzyıllar boyu kendi dini ritüel ve teşkilatlarını devam ettirebilmişlerdir. Bu açıdan millet sistemi gayrimüslim cemaatleri, dış etkenlere karşı koruyucu bir özellik de göstermiştir. Ancak Osmanlı Devleti'nin tüm yönleriyle bir zafiyet içine girmesi millet sisteminde de zayıflamayı beraberinde getirmiştir. Özellikle, Batılı devletlerin desteğiyle Osmanlı sınırlarında faaliyet gösteren misyonerler, bu zayıflığı değerlendirerek gayrimüslim cemaatleri kendi içinde parçalayacak bir süreci başlatmışlardır.

Misyonerlik çalışmalarından en çok etkilenen cemaatlerden biri de Ermenilerdir. Tek bir inanç etrafında toplanmış ve bu anlamda kendi aralarında birliği sağlamış olan Ermeniler için, misyonerlik faaliyetleri çözülme-çatışma, kimlik sorunu gibi problemleri de beraberinde getirmiştir. Kendilerini ana cemaat olarak gören Gregoryenler, yıllarca misyonerlerin çalışmalarına karşı cemaatlerini koruma anlayışla hareket etmişlerdi. Ancak bunda pek de başarılı olamamışlardır.

Osmanlı'nın bir taşra kenti olan Mardin'de bu faaliyetlerin etkileri ve boyutu kendini çok net bir şekilde göstermektedir. 17. yüzyıla kadar tamamı Gregoryen olan Ermeni nüfus, misyonerlik çatışmaları sonucu 19. yüzyılda tamamen tükenmiştir. Bu tükenmede temel etken Katolikleştirme ve Protestanlaştırma olmakla birlikte, önemli etkenlerden biri de eski mezheplerinde kalmak isteyen Gregoryen Ermenilerin Katolik ve Protestan misyoner veya Ermenilerin baskılarına dayanamayıp, kendi inançlarını korumak adına, Gregoryenlerin güçlü oldukları yerlere göç etmeleridir.

Sonuç olarak; misyonerlik çalışmaları 19. yüzyılın sonuna kadar Mardin'de Gregoryen Ermenileri tamamen yok eden, ama sadece nüfus olarak değil sosyal ve kültürel yönleriyle yüzyılların birikimi bir cemaati "*soykırma*" tabi tutan bir çalışma olarak karşımıza çıkmaktadır.

KAYNAKLAR**Başbakanlık Osmanlı Arşivi**

Dahiliye İdare(İ.DH.) Dosya No: 949, Gömlek No:75124.

989 Numaralı Divân-ı Hümayûn Defterleri Katalogu, 2 Nolu Kilise Defteri 1290-1304.

Mardin Şer'ıye Sicilleri

253 Nolu Mardin Şer'ıye Sicili

217 Nolu Mardin Şer'ıye Sicili

Salnâme-i Nezaret-i Maarif-i Umumiye

Salnâme-i Nezaret-i Maarif-i Umumiye, Def'a 1, Sene 1316, Matbaa-i Amire.

Salnâme-i Nezaret-i Maarif-i Umumiye, Def'a 2, Sene 1317, Matbaa-i ,Amire.

Salnâme-i Diyarbekir

Diyarbakır Salnâmeleri, 1286-1323 (1869-1905), C.1-5, Yayın Yönetmeni: Ömer Tellioglu, Diyarbakır Büyükşehir Belediyesi Yayınları.

Düster

Düster, C.IV, Matbaa-i Amire 1296.

Kitaplar –Makaleler

Abdulgani Efendi (Abdulgani Fahri Bulduk); Mardin Tarihi, Yayına Hazırlayan: Burhan Zengin, Ankara 1999.

Aboona, Hirmis; How And When Catholicism Was Imposed on National Churches of Mesopotamia?, <http://www.atour.com.education/20010303.html> (Erişim: 10.01.2004).

Açıkses, Erdal; Amerikalıların Harput'taki Misyonerlik Faaliyetleri, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 2003.

Akyüz, Gabriel; Mardin İli'nin Merkez ve Civar Köylerinde ve İlçelerinde Bulunan Kiliselerin ve Manastırların Tarihi, Resim Matbaacılık, İstanbul 1998.

Alan, Gülbadi; "Yirminci Yüzyılın Başlarında Osmanlı Topraklarında Faaliyet Gösteren Amerikan Kurumları", Yeni Türkiye, S. 45, Mayıs-Haziran 2002, s. 389-420.

Armale, İshak; Türkiye Mezopotamiasında Mardin, (Çev.: Turan Karataş), Nsibin Yayınevi, İsveç 1993.

Aydın, Suavi; "Anadolu Hıristiyanlığında Dönüşüm Misyoner Faaliyetlerinin Doğu Hıristiyanlığı Üzerindeki Etkisi ve Modernleşme", Uluslararası Anadolu İnançları Kongresi 25-28 Ekim 2000 Ürgüp/Nevşehir, s. 73-88.

Aydın, Suavi; Kudret Emiroğlu; Oktay Özel ve Diğerleri; Mardin Cemaat Aşiret Devlet, Toplumsal ve Ekonomik Tarih Vakfı Yayınları, İstanbul 2001.

Cunet, Vital; La Turquie d'Asie, Geographie Administrative Statistique Descriptive et Raisonné de Chaque Province de l'Asie Mineure, Paris 1892.

Çerme, Vartanuş A.; "Ermeni Katolik Kilisesi'nin Kurucularından Melkon Tazbazyan'ın Hayatı (1654-1716)", Tarih ve Toplum, C. 31, S. 184, Nisan 1999, s. 35-41.

Eryılmaz, Bilal; Osmanlı Devleti'nde Gayrimüslim Tebaanın Yönetimi, Risale Yayınları, İstanbul 1996.

Geary, Grattan; Through Asiatic Turkey, Narrative of a Journey from Bombay to the Bosphorus, London 1878.

Göyünç, Nejat; XVI. Yüzyılda Mardin Sancağı, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara 1991.

Karpat, Kemal; Osmanlı Nüfusu (1830-1914), Demografik ve Sosyal Özellikler, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul 2003.

Kieser, Hans-Lukas; Doğu Vilayetleri'nde Misyonerlik, Etnik Kimlik ve Devlet 1839-1938, İletişim Yayınları, İstanbul 2005.

Kocabaşoğlu, Uygur; Kendi Belgeleriyle Anadolu'daki Amerika, 19. Yüzyılda Osmanlı İmparatorluğundaki Amerikan Misyoner Okulları, Arba Yayınları, İstanbul 1989.

Mutlu, Şamil; Osmanlı Devleti'nde Misyoner Okulları, Gökkubbe Yayınları, İstanbul 2005.

Özcoşar, İbrahim; Bir Yüzyıl Bir Sancak Bir Cemaat 19. Yüzyılda Mardin Süryanileri, Beyan Yayınları, İstanbul 2008.

Tepeyran, Ebubekir Hazım; Hatıralar, Pera Yayınları, İstanbul 1998.

<http://sbe.gantep.edu.tr> 'den online ulaşılabilir

Gaziantep Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi
7(2):441-449 (2008)

Gaziantep
Üniversitesi
Sosyal Bilimler
Dergisi

İslam Öncesi Devirlerde Orta Asya'da Değişen Kadın Erkek İlişkilerinde Töre

Nilgün Dalkesen*

Gaziantep İl Milli Eğitim Müdürlüğü

Özet: İslam kültür ve medeniyeti etkisi altına girmeden önce, Türk ve Moğol toplumları, töre ve yasalara göre idare edilmekteydiler. İslam kültür ve medeniyetinin etkisi altına girdikten sonra ise şeriat ile birlikte töreler, resmi yönetim düzeyinde ve halk arasında geçerliliğini korudu. Bu toplumlar, kendilerine atalarından miras kalan törelerin yanısıra, ihtiyaç halinde yeni töreler (hükümdarların veya toplumun ileri gelenlerinin yaptıkları kanunlar) yapmaya devam ettiler. Yüzyıllar boyunca, toplumların yaşadıkları farklı sosyal, siyasi ve ekonomik oluşumlar, çok çeşitli töre uygulamalarını da beraberinde getirdi. O yüzden, kadın-erkek ilişkilerinde törelerin kadını baskı altına aldığı veya özgürleştirdiği iddaları, bu değişimlerin ardında ki siyasi, sosyal ve kültürel değişimleri göz ardı etmek anlamına gelmektedir. Bu yazıda, törelerin oluşumunda siyasi ve sosyal şartların rolünü ortaya koymak ve günümüzde ki töre tartışmalarına farklı bir açı getirmek amacı ile, İslamiyet'ten önce sadece töreler ile idare edilen çeşitli Türk ve Moğol toplumlarında, değişen kadın-erkek ilişkilerini düzenleyen töre uygulamaları çerçevesinde karşılaştırılmal olarak incelenmektedir.

Töre (Customary Law) in the Changing Gender Relation in Central Asia during Pre-Islamic Times

Abstract: Before entering under the influence of the Islamic culture and civilization, Turkish and Mongolian societies were administered according to customary law (Töre and yasa). Later, customary law, in front of Islamic law (sharia), preserved its validity and functions at administrative level and among the folk people. These societies both kept their inherited laws and continued to make new laws when they needed. Throughout history, different social, political factors which effect gender relations. In this article, in order to bring different approach to the debates of customary law (töre), roles of social and political factors in the changing gender roles and women's status among the pre-Islamic Central Asia are examined from a comarative perspective.

GİRİŞ

Bütün Müslüman toplumlarda, İslamiyet'i kabul etmeden önce siyasi, sosyal ve ekonomik ilişkileri düzenleyen çeşitli kanun ve kurallar bulunmakta idi. İslam öncesi kanunlar ve kuralların uygulanmasına, İslamiyet'in kabulünden sonra da şeriat kuralları ile birlikte devam edildi. Hükümdarlar, şeriatın yanısıra, izledikleri siyasi, sosyal ve ekonomik politikaları doğrultusunda, atalarından kalan kanun ve kuralları (töre, yasa) uyguladılar veya kendi kanunlarını yaptılar. Tarihte bütün Müslüman toplum ve devletlerde, şeriat ve bu din dış

kanunlar devletin ve toplumun siyasi, sosyal ve ekonomik yapısı ve ihtiyaçlarına göre algılanmış ve yeniden şekillendirilmiştir.¹ Örneğin Timur Müslüman olmasına ve kendisini İslam'ın koruyucusu ve yayıcısı olarak görmesine rağmen, Cengiz Han'ın varisi ve takipçisi sıfatı ile yasa'yı (Cengiz Han yasası) şeriat'a tercih etmiştir (Manz, 1996). Osmanlı İmparatorluğunda da örf-ü hukuk ve şeriat birlikte uygulanmıştır. Zaman zaman imparatorluğun düzen ve devamlılığı için, şeriata aykırı pek çok kanun ve kurallar getirilmiştir². Osmanlı'da tahta geçen padişahın kardeşlerini katletme hakkı da İslami olmayan kanunların ne kadar güçlü ve etkin olabildiğini göstermesi açısından çarpıcı bir örnektir.

Osmanlı İmparatorluğundan sonra kurulan Türkiye Cumhuriyetinde laiklik resmen kabul edildi. Kadın ve erkeğe pek çok konuda eşit haklar sağlayan, batıdan alınan kanun ve kurallar Türkiye Cumhuriyeti anayasasında yer aldı. Ama bu hukuki değişimler, Türkiye'de insanların geleneksel kanun ve kurallarını terk etmelerini sağlayamadı. Türkiye'de bazı kesimler medeni hukuka rağmen şeriat kurallarına riayet ederken, geniş halk kitleleri, özellikle de kırsal kesimde yaşayanlar, sosyal ilişkilerini, özellikle evlilik, boşanma ve miras meselelerini kendi gelenek ve göreneklerine (törelere) göre yönlendirmeye devam ettiler. Yani ne şeriat ne de medeni hukuk tamamen (en azından belli kesimlerde) törelerin yerini alamadı.

Günümüz Türkiye'sinde töre konusunda bir anlam karmaşası yaşanmaktadır: Bir yandan İslamiyet'ten önce "törelerle" yönetilen Türk toplumlarında, kadın ve erkek arasında eşitliğin olduğuna dair yaygın bir düşünce varken³, diğer yandan ise son zamanlarda özellikle Doğu ve Güneydoğu'da basın ve medyaya sık sık konu olan, töre cinayetleri, *berdel* ve *levirat* (*levirate*) (kocasını ölen kadının kocasının kardeşi ile evlendirilmesi) gibi uygulamaların da etkisi ile töre, kadın haklarını hiçe sayan ve geri kalmışlık ve cehaletle özdeşleşen bir kavram olarak algılanmaya başlandı. Aslında İslam öncesi törelerle yönetilen toplumlarda eşitlik veya eşitsizlik vardı demek veya günümüz Türkiye'sinde bütün töre uygulamalarının kadın hak ve özgürlüklerini hiçe saydığını iddia etmek, büyük ölçüde töre'ye tarihsel ve sosyolojik açıdan

¹ Şeriat ve töre, yasa ilişkisi hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. (İnan, 1998: 222-228); Dalkesen (2007).

² Tarihteki bütün Türk hükümdarları kendi otorite ve güçlerini her türlü gücün üzerinde görmüşler ve bu çerçevede kendi yaptıkları kanunları her türlü kanun ve kuralın üzerinde tutmuşlardır. Bu konuda İnalcık'ın aktardığı gibi Köprülü'ye göre "İslâm dinine en fazla riayetkâr sayılan Türk hükümdarları bile devlet otoritesini herşeyin fevkinde tutmuşlardır" demektir (1958: 105). Osmanlı Padişahları da bu geleneği takip etmişler ve Örf-ü Sultanî adı verilen kanunlar yapmışlardır. Ümit Hassan Osmanlı örf-ü hukuk sisteminin Türk-Moğol geleneğinden etkilenecek kendi özgün yapısını oluşturduğunu kabul etmekte ve bu konuda şunları söylemektedir: "... (Osmanlı), devraldığı kandaş 'hukuk' (töre) ve bunun eski devletlerin devlete geçiş tecrübelerinden nasiplenmiş bulunan formlarından (yasa/yasağ) da yararlanmak suretiyle kendine uygun bir devlet kudreti biçimi/ifadesi (Osmanlı Örf-ü Sultanî) hâline getirilmesi süreci ile beraber eski devlet tecrübelerinde kotarılmış ideolojinin (Sunnî İslam'ın saltanat normları) zerkedilmesi, o belirli devlet için (Osmanlı) özgüllükler düzeyinde gösterebilir" (Hassan, 2005:20). Benzer bir şekilde Cornell Fleischer'da Osmanlı'da ki dini olmayan kanunların kökeninin Orta Asya'ya siyasi geleneğine dayandığını ve Tarihçi Mustafa Ali'nin Cengizhan Yasası ile Osmanlı yasa'sı arasında bağ kurduğunu belirtmekte ve bu kanunların hanedanlığın prestijinin ve hakimiyetinin güçlü bir sembolü olarak görüldüğünü ileri sürmektedir (Fleisher, 2005: 169-176). Örfü hukukun şeriat karşısında daha güçlü ve etkin olması büyük oranda Sultan'ın siyasi ve askeri otoritesine bağlı idi. Örneğin, İstanbul'u feth ederek merkezi ve mutlak otoriteyi tam olarak yerleştiren Fatih Sultan Mehmet zamanında örfü hukuk devlet sistemine hakim olmuştur. Ayrıntılı bilgi için bkz. (İnalcık, 1958: 110-115). *Kanun* (Örf-ü hukuk) ve *şeriat* arasında ki ilişki için bkz. (Gerber, 1994: 179-184).

³ Aslında bu tartışmalar şeriat töre ikilemi ekseninde dönmektedir. Türkiye'de özellikle göçebe yaşam tarzında haremlik selamlık (segregation) olmaması, kadın ve erkeklerin savaş durumunda ve günlük hayatta beraber hareket etmeleri, İslam öncesi Orta Asya'da kadın-erkek eşitliği olduğu yönünde bir kanı oluşmasına sebep olmuştur. Bkz. Eröz, 1998: 9-44; Erkul (2002). Bazı sosyal bilimciler ise ataerkil ve hiyerarşik Orta Asya göçebe ve yarı göçebe toplumlarında, kadınların temel kişisel hak ve özgürlüklerinden mahrum bırakıldığını ama şeriatın kadınların pek çok haklarını garanti altına aldığı ileri sürmektedirler. Bkz. Türköne (1995). Bu konuda ki en son çalışma ise Necati Gültepe'ye aittir. Kendisi *Türk Kadın Tarihine Giriş* (2008) adlı kitabında, sosyal şartlara bağlı olarak farklı töre uygulamalarından bahsetse de genel olarak İslam öncesi Türk toplumlarında kadın ile erkek arasında eşitlik olduğunu, bunun Türk milletinin kültür ve medeniyetinin bir parçası olduğunu savunmaktadır. Yazar şeriat'ın Türk kadınının İslam öncesi hak ve özgürlüklerini elinden aldığı ancak Hz. Muhammed zamanında uygulanan şeriat kurallarının Türk töre ve kültürüne uygun olduğunu ileri sürmektedir.

bakmamaktan kaynaklandığı söylenebilir. Çünkü tarih boyunca töre, zamana, mekana, toplumların ve devletlerin ihtiyaçlarına göre hızla şekil değiştirip tekrar tekrar formüle edilebilmiştir. Bu yazıda, törenin bu dinamik yapısına farklı bir açıdan bakabilmek amacı ile İslamiyet'ten önce, salt törelerle idare edilen Orta Asya'da, kadın erkek ilişkilerinin (gender) ve kadının toplum içinde ki rollerinin törelerce nasıl düzenlendiği tarihsel bazı veriler ışığında incelenecektir.

Türk ve Moğol Toplumlarında Töre

Bilineceği üzere kanunlar toplumların ve devletlerin ihtiyaçlarına göre yapılmakta ve siyasi ve sosyal değişimlere paralel olarak yeniden düzenlenmekte ve yorumlanmaktadır. Orta Asya'da ki Türk ve Moğol toplumları da, kendi liderleri ve kabilelilerinin önde gelenleri tarafından yapılan törelere göre organize olmuş ve yönetilmişlerdir.⁴ Ama bu kanunlar yazıya geçirilmemiş, sözlü olarak nesilden nesile aktarılmışlardır. Abdülkadir İnan'a göre "töre" terimi "kanun, nizam" anlamını ifade etmekte ve bu kelime "il" kelimesiyle birlikte (il törüsü) "devlet nizamı, kanunu" anlamına gelmektedir (İnan, 1998: 640). Yine İnan, törü-tör kelimesinin ceddîâlâ (ilk yaradılan insan) kültürü ile bağlı olan *töz* kökünden türediğini ve "babalardan kalma örf, âdet, kanun" anlamına geldiğini ileri sürmektedir (İnan, 1998: 272). Yani töreler nesilden nesile aktarılmakta ve değişen siyasi ve sosyal şartlara göre yeni töreler yapılmaktaydı.⁵ Devlet ve toplum hayatı ile ilgili her şey en ince ayrıntısına kadar törelerce belirlenmekte idi. Orta Asya'da ki göçebe ve yarı göçebe Türk ve Moğol toplumlarında, ordu ve halk hep birlikte göç ettikleri için, töreler de askeri ve sivil, genel ve özel ayrımı yoktu. Devlet, ordu, aile ile ilgili kurallar liderler tarafından belirlenirdi (Fletcher, 1986: 23-24). Ve bu sistemde, bireylerden çok toplumun ya da kabilenin düzeni her şeyden önce gelmekteydi. Çünkü Hodgson'un da ileri sürdüğü gibi, "göçebe toplumlarda özgürlük kişilerden çok klanlara verilirdi" (Hodgson, 1974:82). Kabile toplumlarını düzenleyen töreler kabilenin yapısına, içinde bulunduğu sosyal, siyasi ve ekonomik şartlara göre kabilenin lideri veya önde gelen kişileri tarafından belirlenirdi ve toplumdan topluma değişiklikler gösterirdi. Çünkü töreler var olan düzenin devamını sağlamak amacı ile düzenlenmekte idi ve insanlar üzerinde çok ağır yaptırım güçleri vardı.

Bahaeddin Ögel'in bize verdiği bilgiler, töre'nin kapsamını göstermesi açısından güzel bir örnek teşkil etmektedir.

Bir oba bir yerden başka bir yere konduğu zaman, çadırlar bir daire meydana getirecek şekilde kururlardı. Kuzeyde, güneyde ve diğer yönlerde kimlerin çadırlarının kurulacağı, törece belirlenmişti. Kabile reisinin sağında ve solunda kimlerin bulunacağı... Çadırın içinde bile aile reisinin nerede oturacağı belli idi. Türkler çadırdaki bu şeref yerine "*Tör*" derlerdi. Hatunun çocukların, akrabaların veya daha uzak kimselerin nerelerde oturacakları da bilinen şeylerdi (Ögel, 2003: 73-274).⁶

Aşağıda Kutadgu Bilig'den verilen beyitlerden de insanların toplum ve devletle olan ilişkilerinin töre'ye göre belirlendiğinin ve bu kuralların çok kapsamlı ve insanları yükümlülük altına koyan kurallar olduğu anlaşılmaktadır.

⁴ Büyük Moğol imparatorluğunun kurucusu Cengiz Han Orta Asya'da yaşayan çeşitli Türk ve Moğol kabilelerinin törelerini kendi imparatorluk ve hakimiyet anlayışına göre yeniden formüle etmiş ve buna da Cengiz Han yasa'sı denilmiştir. Bu konuda ayrıntılı bilgi için bkz. (İnalçık, 2000: 21). Moğollar devrinde "yasa" ve "töre" terimleri eşanlamli kelimeler olarak kullanılmışlardır (İnan 1998, 641).

⁵ Bu konuda ayrıntılı bilgi için bkz. (Hassan 2005, 18-22).

⁶ Abdülkadir İnan'ın "Orun" ve "Ülüş" Meselesi," adlı makalesinde, Türklerin kabile teşkilatlarında, kabile bireylerinin, ziyafetlerde nasıl oturmaları gerektiği ve ziyafetler sırasında kesilen hayvanın hangi parçasının, kimin tarafından yeneceğinin nasıl en ince ayrıntısına kadar törelerce belirlendiğini incelemiştir. Bkz. (İnan, 1998:241-254).

4321 Görgüstüz olurlar, cahil bütün halk,
 Töre yok, usul yok, ilişkide hak.
 4603. Töresizliktir bu, töreyle yürü,
 Töresiz kişiler, kişinin körü
 4001. Töre ve usulü, öğren, hizmet et,
 Hizmeti bilirsen, parladı yüzün.
 4604. Çok güzel söylemiş, töreli kişi,
 Töre bilen insan, bulur üst başı.
 4605. Töre var her şeye, usul, bil sözü,
 Töre uygulasa, güler er yüzü.
 4606. Töre, usul bilmez, kaba bir kişi,
 İnsana karşısa görülmez işi (Yusuf Has Hacib, 1996).

Yukarıda da kısaca değinildiği gibi, bu toplumlar bir yandan atalarından dedelerinden miras aldıkları törelere itaat ederken, diğer yandan da, siyasi, sosyal ve ekonomik değişimlere paralel olarak yeni töreler yapmaktaydılar. İslamiyet'ten önce ki devirlerde, Orta Asya'da ki göçebe ve yarı göçebe yapısını korumakla beraber, toplumlar geniş Orta Asya coğrafyasında, antik çağlardan itibaren, farklı zamanlarda birbirlerinden farklı siyasi ve sosyal değişimler yaşadılar. Buna paralel olarak da, kadın ve erkeğe eşit denilebilecek haklar veren törelerin yanısıra, kadını erkek önünde ikinci sınıfa koyan töreleri de yaptılar. Aşağıda ki bölümde farklı töre uygulamaları karşılaştırmalı bir açıdan açıklanmaya çalışılacaktır.

Orta Asya'da Kadın- Erkek İlişkilerinde Töre

Orta Asya, Sibirya'dan Çin sınırına, İran'dan Mançurya'ya uzanan geniş bir coğrafyadır. Kuzey bölgelerinde (Güney Sibirya) Hakas ve Yakutlar gibi antik kültürel, sosyal ve ekonomik yapısını büyük oranda günümüze kadar taşıyabilen toplumlar bulunmaktadır. Öbür yanda ise, bu coğrafyanın güney kesimlerinde Milat'dan önce 300'lerden itibaren Hun devleti kurulmuş ve onu birinci ve ikinci Göktürk ve Uygur devlet ve imparatorlukları takip etmiştir. Bu devletleşme süreci beraberinde sosyal, ekonomik ve siyasi farklılaşmayı ve değişimi de getirmiştir. "Tanrıdan *kut* bulmuş" yani Tanrı tarafından yönetilmek üzere görevlendirilmiş *aşina* sülalesi (İ. Togan, 1998:9-10), seçkin askeri ve bürokratik sınıflar en tepede olmak üzere ticaret yolu ile zengin olan kesimler geniş halk kitleleri üzerinde hakimiyet kurmuşlardır. Bu olaylar beraberinde sosyal farklılaşmayı ve kadın- erkek rollerinin değişmesine ve bu ilişkileri düzenleyen törelerde de büyük değişimler yaşanmasına sebep olmuştur⁷.

Ümit Hassan'ın da vurguladığı gibi, kabile sisteminden devlet veya imparatorluğa geçişle birlikte, sınıfsal farklılaşma yaşanmış,⁸ bu da kadın-erkek ilişkilerinde eşitsizliğin doğmasına neden olmuştur. Bazı Orta Asya toplumlarında, özellikle gerçek anlamda merkezi hiyerarşik devlet sisteminin oluşmadığı, kuzey bölgelerde yaşayan toplumlar (Hakas, Tuva ve Yakut) da kadın- erkek ilişkilerinde eşitlik olduğu rahatlıkla söylenebilir (Dalkesen, 2007:30-90). Devlet sisteminin oluşmadığı ve sınıfsal farklılaşmaların az olduğu toplumlarda kadın erkek arasında büyük ölçüde eşitlik olduğu sosyal bilimcilerin hemfikir olduğu bir görüştür (Lerner, 1986; Muller, 1977: 7-21). Fakat bu anaerkil bir toplum anlamına gelmemektedir. Bugün artık pek çok sosyal bilimci, tarihte hiç bir zaman anaerkil bir toplum olmadığını ve anaerkilğin bir "mit" olduğunu ileri sürmektedirler (Georgoudi, 2000: 451; Borstow, 1978: 7-18). Yani kadının tarihte hiç bir zaman ataerkil bir toplumda olduğu gibi, kadının sosyal, siyasi ve ekonomik hayata hakim olduğu ve ana soyunun geçerli olduğu bir anaerkil toplum olmamıştır. Yalnız eşitlikçi toplumlarda kadın soyuna, kadını değerlere çok önem verildiğini ve bu gibi toplumlarda cinsiyetten çok kişisel meziyetlerin ön plana çıktığını görüyoruz. Aynı

⁷ Arthur Brittan kadın erkek ilişkilerinin (gender) tarih ve kültürün dışında olmadığını ve bununda maskülenlik ve feminenliğin sürekli olarak yeniden tanımlanmasına malzeme yaptığını ileri sürmektedir (Arthur Brittan, 1989: 1).

⁸ Hassan, 93.

zamanda, kadın ve erkek arasında belirgin bir iş bölümünün olmadığı veya kadın ve erkek rollerinin kesin kurullarla belirlenmediği söylenebilir (Draper, 1975: 77-110; Rohrllich-Leavitt ve Skyes, 1975: 110-127). Anaerkil veya anasoylu olmayan bu eşitlikçi toplumlar, büyük ölçüde babasoylu (patrilineal) ve babayerli (patrilocal) toplumlardı. Örneğin günümüzde, Orta Asya'nın kuzeyinde yaşayan ve antik çağlara ait sosyal, kültürel, siyasi ve ekonomik yapılarını büyük oranda muhafaza eden ve eşitlikçi bir yapıya sahip olan Hakas, Yakut ve Tuva ve bir grup Altay halkları da babayerli ve babasoylu toplumlardır. (Kubarev, 1997: 239-246; Pustogaçev, 1997: 299-306). Bunu o halkların kendi sosyal ve kültürel değerlerini muhafaza ettikleri, çok eski çağlardan beri söyleyegeldikleri destanlarda görebiliriz (Naskali, 1999; Dilek, 2000; Özkan, 1997). Bu toplumlarda ki babayerlilik (patrilocality) ve babasoyluluk (patrilineaty) yakın çağlarda değil, antik çağlardan itibaren ortaya çıkmaya başlamıştır. Esther Jacobsen'e göre Güney Sibiry'a da erken göçebe toplumlarda bu değişim Bronz ve erken Demir çağlarında başlamıştır. Kuzey halkları arasında yavaş değişen politik güç, kadın merkezli klan yapısından uzaklaşıp erkek kabile eliti ile entegre olmuş ve bu da kadın-erkek arasında gerilim yaratmıştır (Jacobsen, 1993:44-46; İnan, 1998: 223). Adı geçen halkların destanlarını incelediğimizde, maskülen ve feminen değerlerin birbiri ile zaman zaman çatışmalarına rağmen, toplumun o eşitlikçi yapısını muhafaza ettiği söylenebilir. Karl Reichl destanlarda birbirleri ile çelişen farklı değerlerin zaman içinde değişen kültürel öğelerin birbirlerine eklenerek "katmanlar" oluşturduğunu söylemektedir (Reichl, 200: 177-178). Siyasi, sosyal ve ekonomik dönüşümler açısından en durağan olan kuzey halkları arasında bile pek çok sosyal ve kültürel değişimler yaşanmış ve zaman içinde farklılaşan değerler birbirlerine eklenerek günümüze kadar gelmişlerdir. Sonuç olarak, mutlak bir kadın-erkek eşitliği olmamasına rağmen, anasoyuna ve kadınsı değerlere önem veren toplumsal yapılar varlıklarını günümüze kadar koruyabilmişlerdir.

Kuzey toplumlarının aksine, Güney bölgelerdeki toplumlarda bu eşitlikçi sosyal yapı daha milattan önceki devirlerden itibaren, ataerkil bir yapı lehine değişmiştir. Çünkü bu toplumlar, kandaş kabile yapısından sıyrılıp, çeşitli devlet ve İmparatorluk kurmuşlardır. Bunun sonucu olarak da önemli toplumsal, ekonomik ve kültürel değişimlere maruz kalmışlardır. Milattan önce 209-174 yıllarında imparatorluğunu genişleten Hun İmparatoru Mete, kendine bağlı iyi eğitilmiş özel birliğini kurarak, geleneklere karşı çıkar ve babasını, üvey annesini ve kardeşini öldürür ve tahta geçer. Komşu düşman hükümdar ona meydan okumak amacı ile Mete'ye kabul edemeyeceği teklifler sunar. Önce en hızlı atını, sonra karısını ister. Divan kurulu üyelerinin, geleneklere aykırı diye karşı çıkmalarına rağmen, Mete düşmanın isteklerini yerine getirir. Eşi için "onlardan bir kadını mı esirgeyeceğim" der ve karısını bu hükümdara verir (Sima Qian, 1993: 135). Yani Mete bir anlamda, içinde bulunduğu toplumun değerlerine, yeni kurduğu siyasi ve toplumsal düzenin çıkarları uğruna hiçe sayar ve kendi töresini uygular. Ayrıca, pek çok Hun, Göktürk ve Uygur hükümdarının sanılanı aksine tek eşli olmadığını, bu Hükümdarlarının siyasi ve ticari ilişkiler içinde buldukları hanedanlıklardan, özellikle Çin'den, birden fazla kadınla evlendiklerini Çin kaynakları bize bildirmektedirler (Jagchid ve Symons, 1989: 130-145). Bu da bize, çok eşliliğin en azından zengin elit kesim arasında yaygın olduğunu ve hükümdarların han ve hatun olarak birlikte anılmasının, hükümdarların tek eşli olduğu anlamına gelmediğini göstermektedir. Roux'a göre, tahta çıkan hanın hatunla anılmasının arkasında meşruiyet prensibi yatmaktadır. Hatunun han ile birlikte aktif olarak ülkeyi yönettiğini söylemek pek mümkün görünmemektedir (Roux, 1989: 203). Yine de Hatunun devlet işlerinde ve sosyal yaşamda hatırı sayılır bir nüfuzu vardı ama daha önce de belirtildiği gibi eşit katılım söz konusu değildi (İzgi, 1973-75: 152-153).

Aynı şekilde, Göktürklerin ve Uygurların Türeyiş efsaneleri de genel olarak babasoylu (patrilineal) ve atarerkil bir toplum tablosu çizmektedir. Göktürk türeyiş destanlarında bir varyant hariç ana soyunun ortadan kaybolduğunu, onun yerine babasoyunun ve maskülen

değerlerin önem kazandığını ve kadının varlığının daha sembolik kaldığı söylenebilir⁹. Bu örneklere dayanılarak, “İslam öncesi Orta Asya” da, kadın erkek ilişkilerinde önemli farklılıklar olduğunu, en azından kadın-erkek beraberce sosyal, siyasi ve askeri alanlarda her zaman birlikte hareket etmediklerini, kadının her zaman erkeğin yanında yer alarak her konuda söz sahibi olmadığını, rahatlıkla söyleyebiliriz.

Aşağıda 10. ve 11. yüzyıllarda Orta Asya’da seyahat ederken Müslüman olmayan veya Müslüman olduğu halde henüz İslami kuralları resmen veya fiilen hayata geçirmemiş çeşitli Türk kabilelerinin, sosyal yaşamlarına tanıklık etmiş kişilerin günümüze ulaşan eserlerinde, sıradan insanlar arasındaki kadın erkek ilişkileri hakkında yukarıda söylediğimiz görüşleri doğrulayan pek çok örnekler bulunmaktadır.

Orta Çağlarda çeşitli Türk boyları arasında seyahat edip gözlemlerini anlatan pek çok seyyah kadın-erkek ilişkileri ile ilgili farklı töre uygulamalarını bize aktarmaktadırlar. Bu seyyahlarca bize bildirilen bazı töreler kadın-erkek eşitliğinin yada toplumda kadının fiziksel ve psikolojik baskılardan uzak bir şekilde yaşadığının göstergesi olarak algılanabilecek özellikler taşımaktadır. 920’lerde Abbasi halifesi el-Muktedir tarafından yeni Müslüman olan Etil Volga Bulgarı hükümdarına yollanan elçilik heyetinde bulunan divan katibi İbn-i Fazlân “Oğuz Türklerinde kadınlar yerli ve yabancı erkeklerden kaçmazlar. Aynı şekilde, kadın, vücudunun hiç bir yerini insanlardan gizlemez” diye bildirmektedir (Şeşen, 1975, 31). Yine Selçuklu Hükümdarı Sultan Sencer zamanında 1120’lerde yaşamış olan Mervezi Hazar Hakanlı’ğına bağlı *Burdas* kabilesinde bir kız buluş çağına erince, evlenmek maksadıyla istemesi için, arzu ettiği erkeklerden birini seçtiğini söylemektedir (Şeşen, 1975, 103). 942 yıllarında Çin elçilik heyeti ile Buhara’dan Çin’e giden Ebū Dülef ise Kutluk Türklerinin kız kardeşleri ile evlendiğini ve kocası ölen kadının bir daha evlenmediğini, zina eden kadın veya erkeği yaktıklarını, evlenen erkeğin bütün malını başlık olarak verdiğini ve aynı zamanda kızın velisine bir sene hizmet ettiğini, hükümdarların evlenmesinin yasak olduğunu ve eğer hükümdar evlenirse onun öldürüldüğünü bize bildirmektedir (Şeşen, 1975, 91). Birbirlerine yakın zamanlarda Orta Asya’nın çeşitli Türk kabileleri arasında seyahat eden seyyahların bize aktardığı bilgilere bakılarak, kadın erkek ilişkilerinde, kayda değer bir eşitliğinin olduğu söylenebilir. Ama yine aynı seyyahların verdiği diğer bilgiler babasoylu ve babayerli bir toplum tablosu çizmektedir.

Örneğin, İbn-i Fazlân bize o zamanki Oğuz toplumundaki törelerin farklı boyutlarını gösteren örnekler vermektedir. Örneğin, *levirate* (kocası ölen kadının kocasının kardeşi ile veya erkeğin babası öldüğünde üvey annesi ile evlenmesi) ile ilgili olarak Oğuzlar arasında kendi öz annesi olmamak kaydı ile babası öldüğünde annesi ile evlenme adeti olduğunu bize bildirmektedir (Şeşen, 1975, 38). Bu konuda J. P. Roux eski çağlarda Orta Asya Türk ve Moğol toplumlarında, dul bir kadının sadece ölen kocasının kardeşi veya üvey oğlu ile evlenebildiğini ileri sürmektedir (Roux, 1989: 229). Ramazan Şeşen, “boylara ve mntıkalara göre değişmesine rağmen, eski Türklerde genel olarak erkekler öz anaları, kız kardeşleri ve babalarının kızları hariç herkesle evlenirlerdi.” demektedir (Şeşen, 1975: 115). Ayrıca bu adet kadın erkek ilişkilerinde daha eşitlikçi bir yapı sergileyen Sibiryâ Türkleri ve Moğollar arasında da yaygın bir uygulama idi. Ancak dul bir kadınla evlenen bir kişi, öbür dünya da yalnız kalmamak için muhakkak bakire bir kadınla gene evlenirdi çünkü ölünce kadının ilk kocası ile birleşeceğine inanılırdı (Şeşen, 1975: 115-116). *Levirate*’in farklı sosyal, siyasi ve ekonomik boyutları olmasına rağmen, bu uygulamanın kökeninde, babasoylu ve babayerli toplumsal değerler çok önemli rol oynamıştır. Çünkü kadın evlenip kendi ailesinden ayrıldıktan sonra, kocasının aile veya kabilesine ait olarak kabul ediliyordu. Günümüzde Türkiye’sinin pek çok yöresinde bu uygulamaların benzer sebeplerden devam ettirildiği söylenebilir. Örneğin, bazı yörelerde evlenen bir kızın baba evinden çıkarken, arkasından sembolik olarak tahta kaşık kırılması veya

⁹ Göktürklerin Türeyiş efsaneleri için bkz. (Denis Sinor, 1982: 223-255); (Bahaeddin Ögel, 2003: 81).

evelenen kıza “bu evden gelinlikle çıkıyorsun kefenle dönebilirsin” denilmesi, yukarıda bahsedilen anlayışı yansıtmaktadır. Bu anlayış içinde, bir kadının kocası vefat etse bile hala kocasının ailesine ait görülmesi, *levirate* uygulamasına başvurulmasına neden olmaktadır. Ayrıca bu gibi uygulamalarda, babası ölen oocukların bakımının sağlanması ve ortak mal ve mülkün dağılmasını engellenmesi gibi sebepler yatmaktadır. Bu bize bazı törelerin gönümüze kadar benzer sosyal şartlarda ve benzer anlayışlarla devam ettirildiğini göstermektedir.

İbn-i Fazlân Oğuz toplumunda zina ile ilgili töreler hakkında şu bilgileri vermektedir: “Zina diye bir şey bilmezler. Böyle bir suç işleyeni ortaya çıkarırlarsa onu iki parçaya bölerler. Şöyle ki: Bu kimseyi iki ağacın dallarını bir yere yaklaştırarak bağlarlar. Sonra, bu dalları bırakırlar. Dalların eski durumuna gelmesi neticesi, o kimse iki parçaya bölünür.” (Şeşen, 1975: 31). Tabi burada cezaya çarptırılanın kim yada kimler olduğu belirtilmemiş ancak bu ağır ceza insanlar üzerinde ki baskı ve kontrolün ileri boyutta olduğunu göstermektedir. Ayrıca, Oğuz Türkleri arasında evlenecek erkeğin kızın ailesine başlık vermek zorunda olduğunu ve başlığı verince kızın bulunduğu çadıra girerek, ailesinin gözü önünde, kolundan tutup götürebildiğini ve kimsenin buna itiraz etmediğini söylemektedir (Şeşen, 1975: 32) Yine İbn-i Fazlân Oğuzlardan biri hastalanınca, o kimseye cariyelerinden veya kölelerinden birinin hizmet ettiğini bize bildirmektedir (Şeşen, 1975: 32). Şimdi karşımıza farklı bir tablo çıkmaktadır. Bir yandan harem selam uygulamasının olmadığı ama öbür yandan cariyeliğin, başlık parasının ve zinanın çok şiddetle cezalandırıldığı bir Oğuz toplumu¹⁰. Burada bizim için asıl önemli nokta, törelerin toplumların ihtiyaçları doğrultusunda şekillendiği ve bu doğrultuda kadın ve erkek ilişkilerinde eşitlik sağlayan uygulamalardan, kadınları erkek egemen sisteme itaate zorlayan yaptırımlara uzanan geniş bir yelpaze sunmasıdır. Ayrıca aynı toplum içinde veya sosyo-kültürel olarak olarak birbirine çok benzeyen toplumlarda bile birbirine zıt töreler göze çarpmaktadır.

Şu an için, şeriatın olmadığı ve sadece törelerle yönetilen Orta Asya Türk toplumları hakkında genellemeler yapıp kesin yargılara varacak kadar yeterli bilgilere sahip değiliz, ancak sadece yukarıda verilen bilgilere dayanarak, kadın erkek ilişkilerinde, töre ne kadını özgürleştirmiş ne de ezmiştir denilebilir. Töre toplumsal ve siyasal şartlara ve bunların şekillendirdiği kültürel değerlere göre sürekli şekil değiştirmiştir. Bu yüzden İslamiyet’den önce, Orta Asya’da kadın-erkek ilişkilerinde eşitliğin olduğu iddası, İslam öncesi Orta Asya Türk toplumlarını durağan ve homojen olarak görülmesinden kaynaklanmaktadır. Bu makalede, İslam öncesi devirlerde Türk toplumları arasında yaşanan farklı siyasi ve sosyal gelişmelerin, farklı kadın erkek ilişkilerinin oluşumuna yol açtığını kısaca anlatmaya çalıştım.

KAYNAKÇA

- Brittan, Arthur (1989). *Masculinity and Power*. Oxford: Basil Blackwell Inc.
- Borstow, Anne (1978). “The Uses of Archeology for Women’s History: James Mellaart’s Work on The Neolithic Goddess at Çatal Hüyük”, *Feminist Studies* (14):7-18.
- Dalkesen, Nilgün (2007). “Gender Strategies in Central Asia and Anatolia during the Middle of the 13th and 16th Centuries”. Yayınlanmamış Doktora tezi.
- Draper, Patricia (1975). “!Kung Women: Contrats in Sexual Egalitarinasim in Foraging and Sedentary Context”. Rayna R. Reiter (der.), *Toward Anthropology of Women*. New York, London: Monthly Review Press, ss. 77-110.
- Dilek, İbrahim (haz.) (2002). *Altay Destanları I*. Ankara: DTK.
- Eröz, Mehmet (1990), “Evlenme ve Düğün Töreni ile İlgili Türk Gelenekleri”. Betül Dikeçligil ve Ahmet Çiğdem (der.), *Aile Yazıları, cilt IV*. Ankara: Başbakanlık Aile Araştırma Kurumu, ss. 301-306.
- Erkul, Ali (2002), “Eski Türklerde Aile”. Celal Güzel (yay.), *Türkler*, Cilt III. ss. 97-106.

¹⁰ Tabi burada eşitlik ve eşitliksizlikten ne kast edildiğinin veya kadın-erkek eşitliğinin kriterlerinin ne olduğunun ortaya konulması gerekmektedir.

- Fleisher, H., Cornell (1986). *Tarihçi Mustafa Âli: Bir Osmanlı Aydın ve Bürokrati*. Ayla Ortaç (çev). Ankara: Tarih Vakfı Yurt Yayınları.
- Gerber, Haim (1994). *State, Society and Law in Islam; Ottoman Law in Comparative Perspective*. Albany: New York State University Press.
- Georgoudi, Stella (2000). "Creating Myth of Matriachy." *A History of Women from Ancient Goddesses to Christian Saints*. London: The Belknap Press of Harvard University Press.
- Gültepe, Necati (2008). *Türk Kadın Tarihine Giriş; Amazonlardan Bâciyân-I Rûm'a*. İstanbul: Ötüken Yayınları.
- Hassan, Ümit (2005). *Osmanlı; Örgüt- İnanç-Davranış'tan Hukuk-İdeoloji'ye*. İstanbul: İletişim Yayınları.
- Hogdson, G.S. Marshall (1974). *The Venture Of Islam; Conscience and History in a World Civilization, Vol.II, the Expansion of Islam in the Middle Periods*. Chicago and London: University of Chicago Press.
- İnalçık, Halil (1958). "Osmanlı Hukukuna Giriş: Örfi-Sultani Hukuk ve Fatih'in Kanunları." *A.Ü.S.B.F.D* (13/2): 102-126.
- İnalçık, Halil (2000). "Kutatgu Bilig'de Türk ve İran Siyaset Nazariye ve Gelenekleri." *Osmanlı'da Devlet, Hukuk, Adalet*. Ankara: Eren Yayıncılık.
- İnan, A. Kadir (1998). "Ongon ve Tös Keimeleri Hakkında." *Makeleler ve İncelemeler, Cilt .I*, Ankara: TTK, ss. 268-273.
- İnan, A. Kadir (1998). "Yasa, Töre-Türe, Şeriat." *Makaleler ve İncelemeler, Cilt.II*. Ankara: TTK, ss. 22-228.
- İnan, A. Kadir (1998). "Türk Etnolojisini İlgilendiren Bir Kaç Terim." *Makeleler ve İncelemeler, Cilt .I*, Ankara: TTK, ss. 628-644.
- İnan, A. Kadir (1998). "Orun" ve Ülüş" Meselesi." *Makeleler ve İncelemeler, Cilt .I*, Ankara: TTK, ss. 241-254.
- İzgi, Özkan (1973-75). "İslamiyet'den Önceki Türklerde Kadın". *Türk Kültürü Araştırmaları*, ss. 145-160.
- Jagchid, Sechin and Symons, Van Jay (1989). *Peace, war, and Trade along the Great wall; Nomadic Chinese Interaction Through Two Millennia*. Bloomington and Indianapolis: Indiana University Press.
- Jacobsen, Esther (1993). *The Deer Goddess of Ancient Siberia, A Study in the Ecology of Belief*. Leiden, New York, Köln: Brill.
- Joseph, Fletceher (1986). "The Mongols: Ecological and Social Perspectives". *HJAS* (46): 1-29.
- Kubarev, G.V. (1997). "Eski Altay Türklerinin Kültürü". Emine Gürsoy Naskali (der.), *Sibirya Araştırmaları*. İstanbul: Simurg, ss. 239-246.
- Lerner, Gerda (1986). *The Creation of Patriarchy*. Oxford, New York: Oxford Univ. Press.
- Manz, Beatrice Forbes (1996). *The Rise and Rule of Tamerlane*. Cambridge: Cambridge Univ. Press.
- Muller, Viana (1977). "The Formation of the State and the Oppression of Women: Some Theoretical Considerations. A Case Study in England and Wales". *Review of Radical Political Economics* (9): 7-21
- Naskali, Emine Gürsoy (der.) (1999). *Altay Destanı Maaday Kara*. İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, Kazım Taşkent Klasik Yapıtlar Dizisi.
- Ögel, Bahaeddin (2003). *Türk Mitolojisi, I-II*. Ankara: TTK.
- Özkan, Fatma (der.) (1997). *Altın Arıç Destanı*. Ankara: Bilig Yayınları, Ahmet Yesevi Üniversitesi Yardım Vakfı.

- Pustogaçev, Y.A. (1997). "Altay ve Sibiry Türk Halklarının Etnik Kökeni ve Etnik Tarihlerinin Başlangıcı ile İlgili Bazı Görüşler". Emine Gürsoy Naskali (der.), *Sibiry Araştırmaları*. İstanbul: Simurg, ss.299-306.
- Reichl, Karl (2000). *Singing the Past: Turkic and Medieval Heroic Poetry*, New York: Ithaca, Cornell University Press.
- Rohrlich-Leavitt, Ruby ve Barbara Skyes, ve Elizabeth Weatherfold (1975). "Aboriginal Woman: Male and Female Anthropological Perspective". Rayna R. Reiter (der.), *Toward Anthropology of Women*. New York, London: Monthly Review Press, ss. 110-127.
- Roux, Jean Paul (1989). "Ortaçağ Türk Kadını; I. "Oymayazı" Metinlerine Göre Kadın". *Erdem*, (5), ss. 199-226.
- Şeşen, Ramazan (1975). *İbn Fazlan Seyahatnamesi Tercümesi*. İstanbul: Bedir Yayınevi.
- Sima Qian (1993). *Records of the Grand Historian: Han Dynasty I-II*. Burton Watson (çev.). Hong Kong, New York: Columbia University Press.
- Sinor, Denis (1982), "The Legendary Origin of the Turks," *Folklorica: Festschrift for Felix J. Oinas*, yay. Egle Victoria Žygas and Peter Voorheis, Bloomington Indiana: Research Institute for Inner Asian Studies, ss. 223-255;
- Togan, İsenbike (1998). *Flexibility & Limitation in Steppe Formations: The Kerait Khanate and Chinggis Khan*. Leiden, New York, Köln: Brill.
- Türköne, Mualla (1995). *Eski Türk Toplumunun Cinsiyet Kültürü*. Ankara: Ark. Yayınevi.
- Yusuf Has Hacib (1996). *Günümüz Türkçesi ile Kutadgu Bilig Uyarılması*. Fikri Silahdaroğlu (çev.). Ankara: T.C. Kültür Bakanlığı 1000 Temel Eser.

<http://sbe.gantep.edu.tr> 'den online ulaşılabilir

Gaziantep Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi
7(2):451-466 (2008)

Gaziantep
Üniversitesi
Sosyal Bilimler
Dergisi

Besni'de Alternatif Turizm Potansiyeli

Ali Nadir Zeyrek*

Gaziantep Üniversitesi, Meslek Yüksek Okulu, İktisadi ve İdari Bilimler Programı

Özet. Besni, Güneydoğu Anadolu bölgesinde Adıyaman iline bağlı bir ilçedir. Burada sunulan çalışmada Adıyaman'da gelişmekte olan Nemrut merkezli turizm faaliyetlerinin çeşitlendirilmesi, Adıyaman'ın her köşesine yayılması fikrine yer verilmiştir. Öngörülen turizmden faydalanma olgusu Besni ve çevresi modelinde ele alınmıştır. Besni'nin bir bölgede turizmin gelişmesi için gerekli doğal, kültürel ve tarihi kaynakların tümüne sahip olması değerlendirmeye konu seçilmesinde etkili olmuştur.

Turizm sektöründe sürdürülebilirlik ve turizmin doğal alanlara doğru yayılmasıyla gelen alternatif turizm (kırsal turizm, ekoturizm, kültür turizmi) imkânlarından Besni'nin de yararlandırılması, ülke turizmine kazandırılması olgusu ele alınmıştır.

Anahtar Kelimeler: Besni, sürdürülebilir turizm alternatif turizm, kırsal turizm, ekoturizm, kültür turizmi

Alternative Tourism Potential in Besni

Abstract. Besni is a district which depends on Adıyaman province in the Southeast of Anatolia. The present study points out the varying Nemrut centred developing tourism activities and spreading out that idea to every side of Adıyaman. The anticipated issue of getting benefit from tourism is dealt with the model of Besni and its surroundings. The fact that Besni has got all the natural, cultural and historic sources needed for developing tourism in a region affected its being chosen as the subject for the research.

The issue that Besni should also get benefit from the opportunities of sustainable in tourism sector and alternative tourism (country tourism, ecotourism, cultural tourism) which comes from expansion of tourism to the natural areas.

Key words: Besni, alternative tourism, sustainable tourism, country tourism, ecotourism, cultural tourism.

I. GİRİŞ

İnsanların seyahat eylemlerinin kökeni oldukça eskidir. Başlangıçta ticaret, göç, fetih, savaş, din, göç ve merak seyahatlerin başlıca etkenleri olmuştur. Avrupalılar 19. yüzyıldan itibaren Mısırın gizemli atmosferine ilgi duymaya başlamış, buraya kültür

gezilerinin sayısı artmıştır¹. Anadolu, İtalya, Mısır, Yunanistan önceleri varlıklı soyluların, sonra bunların yanı sıra farklı sınıftan insanların görme ve öğrenme amaçlı seyahat merkezleri olmuştur². Turizm, batı dünyasında özellikle 2. Dünya Savaşı sonrası ekonomik kalkınma ve yapılanma döneminde hızla gelişen bir sektör halini almıştır. Örgütlü, kitlesel bir turizm, bu süreçte gelişmiş sanayi toplumlarının yoğun iş yaşamı ve stresten belirli bir süre uzaklaşmak isteyenlerine arzu edilen imkânı sunmuştur. Bugün dünyada hızla gelişen sektörlerden biri olan turizm, ülkelerin ekonomik kalkınmasında itici bir güç kabul edilmektedir.

Burada sunulan çalışmada Adıyaman'da gelişmekte olan Nemrut merkezli turizm faaliyetlerinin çeşitlendirilmesi, Adıyaman'ın her köşesine yayılması fikrine yer verilmiştir. Öngörülen turizmden faydalanma olgusu Besni ve çevresi modelinde ele alınmıştır. Besni'nin bir bölgede turizmin gelişmesi için gerekli doğal, kültürel ve tarihi kaynakların tümüne sahip olması değerlendirmeye konu seçilmesinde etkili olmuştur.

Besni, Adıyaman'ın 46 km güneybatısında yer almaktadır³. Kuzeyde Tut ve Gölbaşı, kuzeydoğuda Adıyaman merkez ilçe, güneyde ise Araban (Gaziantep) ile sınırlı bölgede genişlemektedir (Şekil 1). Otantik kültürleri ve doğasını tanıma, kültür varlıkları açısından zengin ilginç yerleri gezme-görme arzusu taşıyan turistlerin bu bölgede dört mevsim konuk edilmesi için ihtiyaç duyulan potansiyel mevcuttur. Besni'nin varlığını canlı biçimde sürdüren doğal, kırsal, kültürel zenginlikleri henüz değerlendirilmemiştir. Besni bölgesinin sahip olduğu sınırsız turizm kaynaklarını dünyaya tanıttacak ve yöreye ekonomik yönden kalkınma kaynağı sunacak turizm potansiyelinin en etkin biçimde kullanılabilmesine yönelik öneriler geliştirmek gerekmektedir.

Besni'de dağ-doğa yürüyüşü (trekking), kamp-karavan, bisiklet, foto safari, sportif olta balıkçılığı gibi alternatif turizm potansiyeli mevcuttur. Bu değerlerin çevreye duyarlı biçimde ülke turizmine kazandırılması mümkündür. Nemrut tur güzergâhında, Adıyaman-Gaziantep yolu üzerinde bulunan Besni ve çevresi, turist kitlesinin konuk edilmesi, onların buralarda kalış süresinin uzatılmasının sağlanması, bu sayede bölgeyi sürdürülebilir, eko ve alternatif turizme kazandırılması büyük önem taşımaktadır. Besni'de doğal çevre ve insan kaynaklarını olumsuz yönde etkilemeden turizm kapasitesinin değerlendirilmesine ekonomik kalkınma açısından ihtiyaç duyulmaktadır⁴. Sürdürülebilir turizmde maksimum kâr sağlamayı hedefleyen kitle turizmi yerine, bireysel ve/veya daha küçük gruplardan oluşan turistleri çekmeyi esastır. Bu sistemde turizm etkinlikleri çeşitlendirilmekte, turizmi daha uzun zamana ve farklı mekânlara yayılması planlanmaktadır⁵.

Tarihsel ve kültürel kalıntıları, yerel kültürler ve yaşam atmosferlerini, bitki ve hayvan türlerinin doğal yaşam ortamlarını görmek isteyen turistler, kültüre, topluma ve doğaya duyarlı turizm anlayışının gelişmesinde etkili olmuştur⁶. Çevresel unsurlar, kültürel değişimler, ekonomik, teknoloji dünyasındaki ve siyasal alanlardaki gelişmeler, ülkelerin kalkınma politikalarında önemli rol oynamaktadır⁷. Turizm de bu değişim/gelişimler ile doğrudan

¹ Kızılırmak ve Kurtuldu, 2005: 101.

² Genim, 2002: 205; Kızılırmak ve Kurtuldu, 2005: 101

³ Anadolu'nun Güneydoğusunda, Adıyaman iline bağlı bir ilçe olan Besni'nin kurulduğu alan 37° 41' 34" kuzey enlemi; 37° 51' 40" doğu boylamı koordinatlarındadır.

⁴ Sürdürülebilir kalkınma konusunda bkz.: Akış, 1999: 37.

⁵ Bakırcı, 2002: 243; Öztürk, 2002: 238.

⁶ Emekli, 2004: 416.

⁷ Yılmaz, 2006: 243.

bağlantılı olup, değişen turist taleplerine uygun çok yönlü planlama yapılmasını gerektirmektedir⁸.

Yaşamın her alanında rekabet ortamıyla iç içe olduğumuz dünyada ekonomi, teknoloji ve siyasi alanlardaki gelişmeler turizm sektörünü de etkilemiştir. Özellikle gelişmekte olan ülkelerin dünya turizm pazarından pay alabilmek için sundukları ürünlerini çeşitlendirmeleri gerekmiştir. Kaynakların yerli halkın ve turistlerin ihtiyaçlarını karşılayacak şekilde kullanıldığı, çevrenin ve yerel kültürün gelecek nesillere miras bırakılacak biçimde iyi korunduğu sürdürülebilir turizm yaklaşımı giderek önem kazanmıştır⁹.

İnsanların turizme katılmalarında güneş, deniz ve kumda dinlenme yanı sıra eğlenme, sağlık, din, spor önemli etkenler kabul edilmektedir. Kültür turizmi ise son yıllarda hızla gelişme gösteren alternatif turizm alanlarından biri olmuştur¹⁰.

Çok sayıda turist kendilerine yabancı olan farklı milletlere ait kültürel değerleri yerinde görüp, tanıma fırsatı elde etmek amacıyla seyahat etmektedir. Bu ziyaretler kültür turizminin geliştiği yerlerde önemli kazanç kaynağı oluşturmakta, aynı zamanda tarihi ve kültürel mirasın korunması konusunda etkili olmaktadır. Ancak kültür turizminin sürdürülebilirlik ilke ve politikaları ile geliştirilmesi gerekmektedir. Buna uyulmaz ise kültürel varlıkların bozulması, yok olması söz konusudur.

Burada sunulan çalışmanın ana konusu olan Besni'de turizm konusunun değerlendirmesinden önce okuyucuya Besni ile ilgili genel bir fikir vermesi açısından Besni'nin tarihsel gelişimine yer vermek yararlı olacaktır.

II. BESNİ'NİN TARİHÇESİ¹¹

Besni, Güneydoğu Anadolu bölgesinde, antik dönemde *Kommagene* ismiyle bilinen bölgede yer almaktadır (Şekil 1).

Besni'nin kaderini ve tarihini *Kommagene* belirlemiştir. Besni, Orta Fırat yöresinde, Toros Dağları ve Fırat Nehri ile sınırlı, askeri açıdan stratejik öneme sahip *Kommagene* bölgesini Suriye'ye ve İç Batı Anadolu'ya bağlayan yolların kavşağında önemli bir noktada kurulmuştur. *Kommagene*, verimli toprakları ve zengin yeraltı kaynaklarıyla komşu ülkelerin ilgisini çekmiş, bu bakımdan tarihin her döneminde önemli bir rol oynamıştır. Bölgedeki bitmek bilmeyen çatışmaların merkezinde Besni de kalmıştır. İlk kuruluş tarihinden itibaren doğulu ve batılı büyük siyasi güçlerin hâkimiyet bölgeleri arasında yer almış, kurulduğu yörede önemli bir askeri istasyon görevi üstlenmiştir. Bu arada farklı kültürlerle ve dinsel etkilere açık kalmıştır.

Orta Çağ dönemine ait kalıntıların kısmen korunduğu Eski Besni ören yerindeki mevcut kalıntılar yüksek bir tepe üzerinde yer alan küçük bir kale ve çevresinde gelişmektedir.

Besni ve çevresinde açığa çıkarılmış arkeolojik kalıntılar ve yazılı kaynaklar, bölgede değişik kültür etkilerini belgelemekte, farklı etnik grupların yüzyıllarca bu bölgede kaynaştığını işaret etmektedir.

Kentin ilk kuruluşundan Roma dönemine kadar uzanan tarihçesine ilişkin bilgilerimiz bugün için çok sınırlıdır. Beşyol, Çakırhöyük, Çomak, İnlince, İznik, Kargalı, Köseceli, Kutluca, Levzin, Üçgöz, Sarıkaya, Şambayat, Taşlıyazı, Tavaş, Tekagaç, Yayıklı, Yeniköy ve Yoldüzü'nde (Mırıhtıl) höyükler tespit edilmiştir (Şekil 2). Sarıl – Terbizek – Ardıl (Pazarcık/Maraş) güzergahında sürdürülen araştırmalarda ise prehistorik kültür tabakasına sahip olması muhtemel çok sayıda doğal mağara belirlenmiştir (Şekil 3).

⁸ Esengün vd., 2002, 29.

⁹ Akpınar, 2004: 208; Dinçer, 1996: 342.

¹⁰ Alternatif turizm kavramı için bkz. Kiper, 2006: 1.

¹¹ Besni'nin tarihçesi konusunda Zeyrek 2006: 51–62, 65–155'te verilen bilgilerden geniş ölçüde faydalanılmıştır.

A) Paleolitik Dönem

Besni ve çevresi yağmur suları ve akarsuların oluşturduğu derin yarıların yüzeylelerinde, Göksu Çayı, Akdere, Sofraz ve Keysun Çaylarının akarsu boylarında yükselen sarp kayalık yamaçlarda barınmaya elverişli çok sayıda doğal mağara mevcuttur (Şekil 3). Bu mağaraların civarında Paleolitik dönemlere ait yüzey buluntuları tespit edilmiştir.

B) Neolitik Dönem

Levzin'deki höyükte gerçekleştirilen kurtarma kazılarında Çanak Çömleksiz (M.Ö. 9500 – 8800) ve Çanak Çömlekli Neolitik (M.Ö. 7000 – 6900) tabakalar tespit edilmiştir. Bu da bölgedeki çok sayıda höyükten Neolitik bulgu ve buluntu elde edilebileceğini işaret etmektedir.

C) Kalkolitik Dönem

Çakallı, Yoldüzü (Mırıhtıl) ve Tavas höyüklerinde Kalkolitik tabakaların (M.Ö. 5500 – 3000) varlığından söz edilmektedir (Şekil 2). Ancak somut biçimde belgelenmemiştir. Balka, Fal ve Yoldüzü (Mırıhtıl) höyüklerinde İlk Tunç tabakaları tespit edilmiştir.

D) Kalkolitikten–M.Ö. 9. Yüzyıla Kadar

M.Ö. 1200 yıllarında Güneydoğu Anadolu bölgesine göç eden etnik grupların bir bölümü Hurriler'in ve onların devamı olan Urartular'ın topraklarını ele geçirmiştir. Kommagene bölgesinin Geç Hitit döneminde Hitit topraklarına komşu olduğu bilinmektedir. M.Ö. 12. yüzyıldan itibaren Hitit bölgesi ile Luvi – Arami kültür dünyası arasında bağlantının yoğunlaştığı tespit edilmiştir. Besni ve çevresinde de Luvi diliyle yazılmış M.Ö. 9. yüzyılın son çeyreğine tarihlenen hieroglyph yazıt ele geçmiştir.

E) Geç Hellenistik Dönem

Kommagene bölgesinde yaşayanların kökenine ait yazılı bilgiler M.Ö. 9. yüzyıldan Geç Hellenistik döneme kadar eksiktir. Kommagene bölgesi, Geç Hellenistik dönemden itibaren yaklaşık iki bin yıllık tarih sürecinde çok sayıda siyasi gücün hâkimiyetinde kalmıştır. Geç Hellenistik – Roma dönemine tarihlenen mevcut arkeolojik kalıntılar, kral kültürüne ait olup, bölgedeki halkın sosyal ve dinsel yaşamı, kraliyetin siyasi politikası ve dönemin sanat tarihine ışık tutmaktadır (Şekil 4).

F) Roma Dönemi

Besni ve çevresi özellikle M.S. 2. yüzyıldan itibaren Roma kültürünün yoğun etkisi altında kalmıştır. Bölgedeki Roma karakol kaleleri arasında Besni de yer almaktadır. Besni ve yakın çevresinde bulunan tümülüsler ve kaya mezarları bölgedeki Roma dönemine tarihlenen başlıca somut kalıntıları oluşturmaktadır (Şekil 5).

G) Orta Çağ

Fırat Nehri, Geç Hellenistik – Erken Roma döneminde batı ile doğu dünyası güçlerinin hakimiyet bölgeleri arasında sınır kabul edilmiştir (Şekil 6). Bölge tarihinin Orta Çağ evresinde ise Toros Dağları yüzyıllarca Araplar ile Bizanslılar arasında sınır oluşturmuştur. Besni, Bizans İmparatoru I. Iustinianus (M.S. 527 – 565) döneminden itibaren Yukarı Mezopotamya'da Persler (*Sāsāniler*) ile Bizanslılar arasındaki sınır bölgesinde kalmıştır.

Besni ve çevresi Orta Çağ başlarından itibaren (M.S. 7. yüzyıl) Arap akınlarından etkilenmiştir. Bölgedeki Arap hâkimiyeti ile Osmanlı dönemi başlangıcı arasına ait yazılı tarih belgeleri yetersizdir. Bununla birlikte bölgedeki mevcut kalıntılar kuvvetli bir Araplaşma etkisini taşımaktadır (Şekil 7).

Besni, I. Bayezid döneminde yaklaşık bir yıl (1398/1399?) Osmanlı hâkimiyetinde kalmıştır. Bu tarihten sonra sürekli el değiştiren Besni kalesi ancak Yavuz Sultan Selim tarafından 1516 yılında Osmanlı topraklarına dahil edilebilmiştir.

Onyedinci yüzyıl kaynaklarında Besni'nin Maraş sancağına bağlı bir kaza olduğu bildirilmektedir. 1859'da Malatya'ya bağlı kaza merkezi olan Besni, 1869 – 1870 yıllarında Hisn-ı Mansûr (Adıyaman) kaza merkezine bağlanmıştır. Besni'nin idaresi 1926 – 1933 yılları arasında Gaziantep'e, 1933'te ise Malatya'ya bağlanmıştır. Adıyaman 1954'te il olunca Besni buraya bağlı ilçelerden biri durumuna gelmiştir.

Aşağıda Besni'deki turizme sunulabilecek mevcut potansiyel belirlenmiştir.

III. TURİZM VARLIKLARI**A) Doğal Çevre Özellikleri**

Adıyaman kuzeyde Anti/Güneydoğu Toroslar'ın bir parçasının güneybatı – kuzeydoğu doğrultusunda sınırladığı, bugün Gaziantep, Kahramanmaraş, Malatya ve Şanlıurfa'nın da yer aldığı bir bölgede yer almaktadır. Söz konusu bölgedeki sıra dağların yüksekliği yer yer 3000 metreye ulaşmaktadır. Toroslar'ın yan kolları batı ve doğu yönlerinde uzantı yapmaktadır.

Değinilen bu jeolojik yükselteler Anadolu'nun doğusundan batısına geçişi bu bölgede kapatmıştır. Fırat Nehri bölgenin diğer doğal sınırınıdır (Şekil 6). Adıyaman'a bağlı Samsat ve Kızılın (Besni) tarihinin her döneminde doğu ile batı arasında Fırat'ın geçiş verdiği önemli noktalar olmuştur¹² (Şekil 8).

Genellikle kalker yapıları olan Gaziantep-Şanlıurfa platosu (Yükseklik 400-1000m) dalgalı yüzey şekline sahiptir. Paleosen ve Eosen formasyonları içinde kuzey-güney yönünde akan Fırat, bu platoyu ikiye ayırır. Fırat'ın Samsat-Besni ve Birecik arasında aktığı bölgede derin kanyonlar oluşmuştur (Derinlik 200–300 m). Fırat'ın ayırdığı platonun kuzeyindeki Besni'nin kuzey dağlarında aktif aşınmalar, yüzlerce kolu olan "V" şeklinde derin vadilerin, karışık topografyanın ortaya çıkmasına neden olmuştur¹³.

Besni kuzeyden güneye doğru alçalan engebeleri bir arazi yapısına sahiptir. Bölgenin kuzeyi dağlıktır. Toroslar'ın bir kolu olan Akdağ (1510 m) en yüksek arazi çıkıntısıdır. Güneyde Kızıldağ uzanmaktadır. Göksu Çayı bölgeyi kuzeybatı – güneydoğu yönünde sınırlamakta, güneyde yer alan Kızılın köyü civarında Anadolu'nun en önemli akarsularından biri olan Fırat Nehri ile birleşmektedir (Şekil 6). Akdere, Keysun ve Sofraz Çayları, Besni'nin günümüzde başlıca akarsularını oluşturmaktadır. Akdere, Şambayat'ın güneyinde Göksu Çayı'na, Keysun Çayı ve Besni'nin güneyinde bulunan Toklu köyü yakınlarında akan Sofraz Çayı (Değirmen Çayı) birlikte yine Göksu Çayı'na bağlanmaktadır. Geyik, Koz, Koca, Kızıl ve Pohin Dağları, Besni bölgesinin önemli arazi yükseltelerini; Sahantil (Yazı), Kızılın ve Keysun ise verimli geniş ovalarını meydana getirmektedir¹⁴ (Şekil 2).

B) Kültür Varlıkları

Besni, ilk kuruluş tarihinden itibaren bölgenin kaderini paylaşmış, doğulu ve batılı büyük siyasi güçlerin hâkimiyet bölgeleri arasında yer almış, kurulduğu yörede önemli bir askeri istasyon görevi üstlenmiştir. Bu arada farklı kültürlerle ve dinsel etkilere açık kalmış, söz konusu kültürel zenginliklerin harmanlandığı özgün bir merkez olma niteliği kazanmıştır (Şekil 1).

Yağmur suları ve akarsuların oluşturduğu derin yarıklar ile oldukça engebeleri bir yüzey şekline sahip bu coğrafyada, dağların kalkerli sayılarının yüzeylerinde çok sayıda doğal mağara mevcuttur (Şekil 3). Göksu Çayı, Akdere, Sofraz ve Keysun Çaylarının akarsu boylarında yükselen sarp kayalık yamaçlarda, barınmaya elverişli mağaralar da sayıca fazladır.

Beşyol, Çakırhöyük, Çomak, İnlice, İznik, Kargalı, Köseceli, Kutluca, Levzin, Üçgöz, Sarıkaya, Şambayat, Taşlıyazı, Tavaş, Tekağaç, Yayıklı, Yeniköy ve Yoldüzü'nde (Mırıhtıl) farklı kültürlerle ait kültür tabakalarının tespit edildiği höyükler höyüklerin yükseldiği merkezlerdir (Şekil 2).

Besni bölgesinde tespit edilen Geç Hellenistik – Roma dönemine ait kalıntılar kral kültürü ve pagan tanrılara ait dinsel buluntulardır (Şekil 4).

Besni ve çevresi özellikle M. S. 2. yüzyıldan itibaren Roma kültürünün yoğun etkisi altında kalmış olmalıdır. Besni ve yakın çevresinde bulunan tümülüsler ve kaya mezarları bölgedeki Roma dönemine tarihlenen başlıca somut kalıntıları oluşturmaktadır (Şekil 5).

Orta Çağ başlarından (M. S. 7. yüzyıl) itibaren Besni'de Arap akınları ile birlikte kuvvetli bir Araplaşma etkisi başlamıştır. Orta Çağ dönemine ait kalıntıların kısmen korunduğu

¹² Zeyrek, 2006: 42.

¹³ Burada sunulan bilgiler Doç. Dr. Turgut H. Zeyrek ile ortak isimle yayın hazırladığı sürdürdüğümüz çalışmadan alınmıştır.

¹⁴ Zeyrek, 2006: 43.

Eski Besni ören yerindeki mevcut kalıntılar yüksek bir tepe üzerinde yer alan küçük bir kale ve çevresinde gelişmiştir (Şekil 1).

Besni, 1398'de yaklaşık bir yıl Osmanlı hâkimiyetinde kalmıştır. Bu tarihten sonra sürekli el değiştiren Besni, Yavuz Sultan Selim tarafından 1516 yılında Osmanlı topraklarına dâhil edilmiştir. Mevcut cami, hamam, köprü ve çeşmeler 16–19. yüzyıl Osmanlı mimarisinin izlerini taşımaktadır (Şekil 7 ve 8).

IV. BESNİ'DE DEĞERLENDİRİLEBİLİR ALTERNATİF TURİZM SEÇENEKLERİ

Besni'nin turizm alanında değerlendirilebilir mevcut potansiyeli yukarıda kısaca tanımlanmıştır. Anılan bilgilerin ışığında bunların turizmin hangi alanlarında değerlendirilebileceği hususunu irdelemek mümkündür.

Çok kârlılığı ve konforu esas alan deniz, kum ve güneşe dayalı kitle turizmi bireysel farklılıklara hitap etmemektedir. Ancak, *kırsal, eko, doğaya dayalı, özel ilgi, sorumlu, yumuşak, bilinçli, yeşil turizm* gibi isimler ile tanımlanan alternatif turizm, kitle turizminin yarattığı bölgeler arası ekonomik dengesizlik, yerel kültürleri yadsıma, doğal ve beşeri çevreye etkiler gibi olumsuzlukları ortadan kaldırmaya yardımcı olmaktadır¹⁵.

A) Kırsal Turizm

Kültürel, çevresel, siyasi, ekonomik, teknolojik alanlardaki değişimler ve gelişmeler şehirler ile kırsal bölgeler arasında yaşam şartları ve gelir kaynakları açısından farkın büyümesine neden olmuştur. Bu da kırsal yörelerden şehirlere göçü hızlandırmıştır. Bugün Türkiye'nin farklı bölgelerinde kırsal alanlardan şehirlere göçü durdurmak için farklı projeler geliştirilmektedir. Kırsal turizm politikası da bunlardan biridir. Turizm, kırsal alanda yaşayanların gelirlerinin artırılması, yaşam koşullarının iyileştirilmesi alanında önemli sürdürülebilir gelir kaynaklarından biri olarak değerlendirilmektedir¹⁶.

Doğal yaşama duyulan ilgi, kırsal turizmin esasını oluşturmaktadır. Bu alanda yapılacak aktiviteleri yörenin özgün değerlerinden yararlanarak zenginleştirmek mümkündür¹⁷. Bozulmamış doğal çevrede, doğa harikalarının bulunduğu ilginç kırsal yöreleri gezmeyi, görmeyi arzu eden turistler otantik atmosferdeki etkinlikleri tercih etmektedir¹⁸. Konaklama hizmetleri için köylünün günlük yaşamını sürdürdüğü evler, buralardaki pansiyonlar, kampingler veya kırsal tatil köyleri ilgi görmektedir¹⁹. Kültür gezileri, yakın çevrede doğa yürüyüşleri, yerel el sanatlarının tanıtımı, hayvancılık, tarım gibi etkinlikler ve/veya hizmetler turistik çekiciliği arttırmaktadır²⁰.

Fırat Nehri ve Göksu Çayı ile bunlara bağlanan akarsu vadileri, doğa yürüyüşleri için gerekli uygun mekânlar sunmaktadır. Kaleler, höyükler, tümülüsler, nekropoller, Dikilitaş hierothesionu Besni ve çevresinin en önemli kültürel mirasları arasında yer almaktadır.

Besni ve çevresinde turizm potansiyelinin değerlendirilmesi ile elde edilecek kazanımların başlıcaları; turizm ile bağlantılı çok sayıda yeni iş kolu yaratılacak olması, sürdürülebilir yeni gelir kaynakları oluşturulması, doğa ve insan kaynaklı yoğun tahribat tehlikesi altında yok olma tehlikesi ile karşı karşıya kalan tarihsel yapılardan (kaleler, ören yerleri, evler, camiler, kiliseler vb) yararlanılması, geleneksel el sanatlarının, mesleklerin yaşatılması, kültürel mirasın, doğal eko sistemlerin korunması bilincinin yaygınlaştırılmasıdır.

¹⁵ Akpınar, 2005: 1–2; Özbey, 2002: 133–150.

¹⁶ Esengün vd., 2002: 29; Köroğlu, 2006: 233–242; Soykan, 2001: 152.

¹⁷ Köroğlu, 2006: 234.

¹⁸ Esengün vd., 2002: 31; Köroğlu, 2006: 235.

¹⁹ Köroğlu, 2006: 235.

²⁰ Soykan, 2001: 153.

Doğal ve kültürel mirasımızın dünyaya tanıtılması, Adıyaman ve dolayısıyla ülke turizmine de katkıda bulunmayı vaat etmektedir. Ancak değinilen ekonomik, sosyal ve kültürel yönden yöreye kazandırılacak yararların yanında iyi organize edilmemesi ve iyi kontrol edilmemesi tehlikesi de söz konusudur. Doğal kaynakların aşırı kullanımı, doğal alanların, tarihsel değerlerin tahrip edilmesi, hassas eko sistem dengesinin bozulması ve çevre kirliliği gibi olumsuz etkilerin ortaya çıkması da mümkündür.

Besni’de geliştirilecek turizm faaliyetlerinin yaygınlaştırılması için sağlık, altyapı ve eğitim gibi hizmetlerin kalite ve sayısında artış, turizm açısından gelir getirecek potansiyellerden Fırat ve Göksu vadileri, kanyonları ve arkeolojik değerlere verilen değerin artırılması, çevrenin peyzaj açısından planlı ve düzenli olması, kadının çalışma yaşamına daha aktif olarak katılmasının sağlanması, eğitilmesi, yöre insanların problemlerinin tespiti ve çözümü gerekmektedir.

B) Ekoturizm

Bozulmamış doğal alanlara çevresel açıdan sorumlu olmak kaydıyla kültürel kaynakları, doğayı anlamayı ve korumayı öngören, düşük ziyaretçi etkisiyle yerel halka sosyo-ekonomik kazanç imkânı sağlayan seyahatler/ziyaretler ekoturizm kapsamında yer almaktadır²¹. Turizm kaynaklarının kullanımı hususunda çevreye saygı ve duyarlılığın artırılması, bu kaynakların gelecek nesillere tahribatsız veya mümkün olan en az tahribatla aktarımı ekoturizmin ana hedeflerinden birini oluşturmaktadır²².

Dünya Turizm Örgütü’nce (WTO) Almanya, İngiltere, İspanya, İtalya ve Kanada’da gerçekleştirilen araştırmalar, ekoturizm pazarındaki turist profilinin 30–59 yaş grubu mensubu, yüksek öğrenimli, üst düzey gelir sahibi, gastronomi ve kültür alanında ilgili kişilerden oluştuğunu ortaya koymuştur²³.

Doğal yaşama duyulan ilgi, yukarıda ayrıntılı biçimde değinilen kırsal turizmin olduğu kadar ekoturizmin de esasını oluşturmaktadır. Bozulmamış doğal çevrede, doğa harikalarının bulunduğu ilginç kırsal yöreleri gezmeyi, görmeyi arzu eden turistler için Besni ideal bir turizm merkezi olmaya adaydır. Besni’nin coğrafi durumu trekking, akarsu etkinlikleri, kamp-karavan turizmi, foto safari gibi doğaya yönelik turizm potansiyeline sahip olduğunu ortaya koymaktadır.

Besni halkı, geleneksel misafirperverliğini bugün de korumaktadır. Bu bağlamda halkın turizme bakışının olumlu olduğundan söz etmek mümkündür. Ancak halka ve esnafa turizm eğitiminin verilmesi, bilincin kazandırılması şarttır²⁴. Ayrıca köylerin turizm

²¹ Godfrey, 1996; Yılmaz, 2006: 245. Ekoturizmin tanımı, amacı ve sonuçları 1990 yılından itibaren yoğun bir tartışma konusu olmuştur (Blamey, 1997; Erdoğan, 2005: 59; Orams, 1995: 142; Priskin, 2003: 499–529). Burada sunulan çalışmada konunun kapsamı dışında olduğundan söz konusu tartışmalara yer verilmemiştir.

²² Alçıtepe, 2002: 289–294. 2002 yılı Birleşmiş Milletler Genel Kurulu’nun 1998 yılında aldığı karar uyarınca *Dağlar Yılı*, Dünya Ticaret Örgütü (WTO)–2000 yılı kararıyla da *Ekoturizm Yılı* ilan edilmiştir. Bkz.: Doğaner, 1995: 94; Yılmaz, 2006, 245. Ekoturizmin 1970’te başlayan ve 1980’den itibaren yaygınlaşan çevre koruma hareketleriyle ve turizmin neden olduğu olumsuzluklara çözüm arayışlarıyla geliştiği fikri kabul görmektedir (Erdoğan, 2005: 60). Doğal alanlara talebin artış nedenleri araştırmacılara göre ekoturizm pazarının genişletilmesi (Bandy, 1996; Duffy, 2002; Erdoğan, 2003; 2005, 60) ve kitle turizmindeki olumsuz gelişmeler (Blamey, 2001) ile bağlantılı açıklanmak istenmektedir. Ekoturizmi sürdürülebilir turizmin parçası olarak değerlendirenler de vardır (Leung, 2001; Nepal, 2000; Weayer, 1999).

²³ Yılmaz, 2006: 245.

²⁴ Doç. Dr. Turgut H. Zeyrek ile ortak yürüttüğümüz ve 2005 yılında başlattığımız “Besni Kültür Varlıklarının Tanıtılması ve Ülke Turizmi’ne Kazandırılması” isimli çok yönlü, kapsamlı projemiz ile

potansiyelleri değerlendirilmeli, turizme desteklerinin sağlanmasına çalışılmalıdır. Söz konusu faaliyetler, turizmin yerel halkın geçimine katkıda bulunmasını sağlayacak şekilde geliştirilmesi ile başarılı sonuçlar elde edilmesine yardımcı olacaktır.

Besni ve çevresinde turizm belgeli konaklama tesisi mevcut değildir. Dünyada gelişen/değişen turizm ve konaklama tercihleri, doğa turizmini tercih edenlerin konaklama ihtiyaçlarını da doğal ortamda karşılamak istediklerini ortaya koymuştur. Bu husus dikkate alındığında özellikle Fırat ve Göksu kıyısına yakın vadi tepelerinde ve/veya yamaçlarında kültürel ve doğal dokuya uygun konaklama yerlerinin kurulması etkili olacaktır.

C) Kültür Turizmi

Kültür kavramı geniş anlam içermektedir. Genel karşılığı ise toplumun sahip olduğu maddi ve manevi değerlerin tümü, toplumda mevcut genel tutumlar, alışkanlıklar, değer yargıları, bilgi, ilgi, fikir, düşünce ve tüm davranış şekillerinin oluşturduğu bütündür²⁵.

Turistler, genellikle yöreleri kültürel çekiciliklerini görmek amacıyla ziyaret etmektedirler. Onları ilgi duydukları kültür ve diğer turizm kaynaklarının bir araya geldiği merkezler ise ülkelere çok yönlü kazanç imkânı sunmaktadır²⁶.

Sürdürülebilir turizm anlayışının gelişmesiyle gelişen, farklı beklentilere hizmet sunmayı hedefleyen turizm anlayışlarından biri de kültür turizmidir. Kişilerin farklı yerleri ziyaret etme, bu geziler süresince kültürel anlamda keşif yapma istekleri kültür turizminin yaygınlaşmasında etkili olmuştur²⁷. Kültür turizmi, talebi hızla artan bir pazar sektörü halini almıştır²⁸. Besni'deki mevcut kültürel kaynakların sürdürülebilirlik ilkelerine göre planlı bir gelişimle söz konusu turizme açılması, bu pazardan pay elde etmesi için çalışmalar başlatılması gerekmektedir.

Kültür turizmi, gelir kaynağı olmasının yanında kültürel değerlerin korunması açısından da Besni için önemli bir alternatif turizm alanı olmayı vaat etmektedir²⁹. M. Fagence'nin kültür turizmi ile ilgili gerçekleştirdiği sınıflandırma dikkate alındığında Besni'deki kültür turizmi potansiyelinin

1- Kuramsallaştırılmış kültür (tarihi yerler)

2- Halk, popüler kültür (yemek, el sanatları, gelenekler, görenekler)

3- Etnik sembollerden (din, giyim, süsleme) oluştuğunu tespit etmek mümkündür³⁰.

V. ÖNERİLER

A) Vizyon

İlgili faaliyetlerimiz halen öngörülen plana uygun biçimde sürdürülmektedir. Bugüne kadar farklı tarih ve yerlerde ulusal ve uluslar arası bilimsel toplantılardaki sunumlarımızla, hazırladığımız bir belgesel (Belgeselin genel koordinatörü ve yönetmeni Öğr. Gör. Ali Nadir Zeyrek; danışmanı Doç. Dr. Turgut Zeyrek), bir kitap (T. H. Zeyrek, A. N. Zeyrek ve A. Zeyrek, *Besni. Paralā – Octacuscum – Bahasna. Anadolu'nun Güneydoğusunda Antik Bir Kent ve Yakın Çevresinin Arkeolojik Açından Genel Değerlendirmesi*, Besni Belediyesi Yayınları, İstanbul 2006) ve çok sayıda makale ile Besni'nin tanıtımına katkıda bulunulmaya çalışılmıştır.

²⁵ Turhan, 1994: 45; Usal ve Kuşlivan, 2002: 105–106; Uygur ve Baykan, 2007: 32–33.

²⁶ McDonald ve Jolliffe, 2003: 308.

²⁷ Arıncı, 2002: 101; Uygur ve Baykan, 2007: 32; Wang, 2006: 49–50.

²⁸ Uygur ve Baykan, 2007: 32; McKercher ve Cros, 2002: 135.

²⁹ Öztürk ve Yazıcıoğlu, 2002: 189.

³⁰ Karş.: Fagence, 2003: 57.

Besni’de sürdürülebilir turizm yaklaşımı benimsenmeli, bu hedef doğrultusunda istihdam imkânlarının yaratılması, Adıyaman il genelinde bölgesel gelişmede turizmin ek bir sektör konumuna ulaştırılmalıdır.

B) İlkeler

- Besni’de sürdürülebilir turizm kalkınma hedefine katkıda bulunulmalı,
- Turizm sürdürülebilir çevre politikaları ile desteklenmeli,
- Turizme kazandırılacak alanlar, sürdürülebilirlik perspektifi içinde ele alınmalı,
- Kamu kurum ve kuruluşlarının turizm gelişiminin sosyo-ekonomik hedeflerini desteklemeli,
- Turizm sektörüne dair gelişme politikaları ve hedeflerinin genel ulusal gelişme politikaları ve hedefleri ile uyumlu olmalı,
- Ulusal ve uluslararası işbirlikleri güçlendirilmeli,
- Planlama ve uygulamalar küresel eğilim taleplerine göre yapılmalı,
- Yurtiçi ve yurtdışı tanıtım ve pazarlamanın etkin kılınmalı,
- Turizm çok fonksiyonlu olarak geliştirilmeli,
- Turizmde ürün çeşitlendirilmeli ve sezon bütün bir yıla yayılmalı,
- Sürdürülebilir turizm tanıtılmalı, kırsal turizm, eko-turizm, agro-turizm gibi konularda kamu, özel ve sivil toplum kuruluşlarının bilinçlendirilmeli,
- Turizm eğitimi ile işgücü kalitesi artırılmalı ve sektörde sertifikasyon sistemi etkin bir şekilde uygulanmalı,
- Altyapı ve çevre sorunları yerel yönetim ve özel sektörün de katkılarıyla çözümlenmelidir.

SONUÇ

Turizm, ekonomik, sosyal, kültürel ve doğal çevre ile yakın ilişkili çok yönlü bir faaliyet alanıdır. Konaklama, yeme-içme, eğlence, alış-veriş, ulaşım, seyahat organizasyonu gibi hizmetlerin tümünü kapsayan ve hızla gelişen sektör olmuştur.

Deniz-kum-güneş eksenli klasik turizm anlayışına alternatif olabilecek turizm etkinlikleri kapsamında ülkemizin turizm potansiyeli yüksek yörelerinden biri olmaya aday Besni’nin turizm varlıkları, burada sunulan çalışmada değerlendirilmiştir. Akarsu vadileri, dağları, Fırat kanyonu kırsal ve eko turizme, zengin kültür mirası ise kültür turizmine uygun bir bölge olduğunu işaret etmektedir.

Bugüne kadar Besni’deki alternatif turizm potansiyelini değerlendirmeye yönelik kapsamlı bir çalışma yapılmamıştır. Bu bağlamda Besni’nin çevresel özelliklerini dikkate alan bir turizm master plânının öncelikle hazırlanması gerekmektedir.

KAYNAKÇA

- Ainsworth, W. F. (1842). Travels and researches in Asia Minor, 1, Mesopotamia, Chaldea and Armenia, London: p. 260.
- Akış, S. (1999). Sürdürülebilir Turizm ve Türkiye. *Anatolia, Turizm Araştırmaları Dergisi*, 10, Mart Haziran, Ankara: ss. 36–46.
- Akpınar, E. (2002). Doğu Anadolu Bölgesi’nde Alternatif Turizm Merkezi Olmaya Aday Bir İlçe: Kemaliye. *Afyon Kocatepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 6 (2): ss. 207–236.
- Alçıtepe, E. (2002). Spil Dağı Mili Parkının Ekoturizm Açısından Önemi. *II. Turizm Şurası Bildirileri Kitabı*, c. II, T. C. Turizm Bakanlığı, 12–14 Nisan 2002, Ankara, ss. 289–294.

- Arıncı, C. P. (2002). *Selçuk'ta Kültür Turizmi*. Ege Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Coğrafya Anabilim Dalı Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Danışman: Yrd. Doç. Dr. G. Emekli, İzmir, ss.1–60.
- Bakırcı, M. (2002). Ekoturizm. *II. Turizm Şurası Bildirileri Kitabı*, c. II, T. C. Turizm Bakanlığı, 12–14 Nisan 2002, Ankara, s. 243.
- Bandy, J. (1996). Managing the Other of Nature: Sustainability, Spectacle, and Global Regimes of Capital in Ecotourism. *Public Culture*, 8 (3): pp. 539–566.
- Blamey, R. K. (1997). Ecotourism: The Search for an Operational Definition. *Journal of Sustainable Tourism*, 5 (2): pp. 109–130.
- Blamley, R. K. (2001). Principle of Ecotourism. *The Encyclopedia of Ecotourism*, CAB International, New York, pp. 5–22.
- Dinçer, İ. (1996). Sürdürülebilir Turizmin Hayata Geçirilmesi İçin Aktive Olması Gereken Dinamikler ve İşlevleri-Model Çalışması, Sürdürülebilir Turizm; Turizm Plânlamasına Ekolojik Yaklaşım. *19. Dünya Şehircilik Günü Kollokyumu*, Mimar Sinan Üniversitesi, İstanbul, s. 342.
- Dinçer, İ. F. ve Ertuğral, S. (2000). Kültürel Mirasın Korunması ve İstanbul İlindeki Tarihi Yapıların Turizm Amaçlı Kullanımı Üzerine Bir Deneme. *Anatolia Turizm Araştırmaları Dergisi*, 11, Ankara: s. 69.
- Doğaner, S. (1995). Köyceğiz-Dalyan Çevresinde Eko-Turizm. *Türkiye Kalkınma Bankası, Turizm Yılığ 1994*, s. 94
- Duffy, R. (2002). A Trip Too Far: Ecotourism, Politics and Exploitation. Earthscan Publications, London: 1–210.
- Emekli, G. (2004). Yeni Bin Yılda Sürdürülebilir Turizmin Kazdağı ve Yakın Çevresi İçin Önemi. *I. Balıkesir Ulusal Turizm Kongresi, (15–16 Nisan 2004), Bildiriler Kitabı*, Balıkesir, s. 416.
- Erdoğan, N. (2003). *Çevre ve (Eko)turizm*, Erk Yayıncılık, Ankara, 1–317.
- Erdoğan, N. ve Erdoğan, İ. (2005). Ekoturizm Betimlemeleriyle İletilenlerin Doğası, *Gazi Üniversitesi İletişim Dergisi*, 20 (1): ss. 55–82.
- Esengün, K. vd. (2002). Kırsal Alanların Kalkındırılmasında Kırsal Turizmin Rolü. *Standard Dergisi*, 470: s. 29–35.
- Fagence, M. (2003). *Turism in Destination Communities*. Ed.: S. Singh, D. J. Timothy ve R. K. Dowling, Cabi Publishing, Cambridge, pp. 55–78.
- Genim, S. (2002.). Kültür Turizmi. *T. C. Turizm Bakanlığı II. Turizm Şurası Bildirileri*, 12–14 Nisan 2002, Ankara, s. 205.
- Godfrey, K. B. (1996). *Towards Sustainability? Practicing Responsible Tourism*, Ed.: L. Harrison, WB, U.S.A., p. 60, 384.
- Kızılırmak, İ. ve Kurtuldu, H. (2005). Kültürel Turizmin Önemi ve Tüketici Tercihlerinin Belirlenmesine Yönelik Bir Çalışma. *Ticaret ve Turizm Eğitim Fakültesi Dergisi. Journal of Commerce and Tourism Education Faculty*, 1: ss. 100–120.
- Kiper, T. (2006). *Safranbolu Yörük Köyü Peyzaj Potansiyelinin Kırsal Turizm Açısından Değerlendirilmesi*. Ankara Üniversitesi, Fen Bilimleri Enstitüsü, Peyzaj Mimarlığı Anabilim Dalı Yayınlanmamış Doktora Tezi, Danışman: Prof. Dr. M. Arslan, Ankara, ss. 1–367.
- Koroğlu, A. ve Koroğlu, Ö. (2006). Kırsal Turizmin Yöre Kalkınmasındaki Rolü: Buldan Yöresi Kırsal Turizm Potansiyeli. *Buldan Sempozyumu, 23–24 Kasım 2006 Bildiri Kitabı*, Denizli, ss. 233–242.
- Kurdoğlu, D. (2001). Koruma Alanları ve Ekoturizm Karadeniz Bölgesi Açısından İrdelenmesi. *Orman ve Av*, 4, Türkiye Ormancılar Derneği Yayını: s. 4.

- Leung, Y.-F. vd. (2001). The Role of Recreation Ecology in Sustainable Tourism and Ecotourism. *Recreation and Sustainability: Linking Culture and the Environment*, Ed.: S. McCool ve R. N. Moisey, CAB International Tourism, New York,
- McDonald, R. ve Jolliffe, L. (2003). Cultural Rural Tourism. *Annals of Tourism Research* 30 (2): pp.307–322.
- McKercher, B. ve Cros, H. (2002). *Cultural Tourism*, The Partnership Between Tourism and Cultural Heritage Management, New York.
- Nepal, K. S. (2000). Tourism in Protected Areas The Nepalese Himalaya. *Annals of Tourism Research*, 27 (3): pp. 661–681.
- Orams, M. B. (1995). Towards a More Desirable Form of Ecotourism. *Tourism Management*, 16 (3–8): p. 142.
- Özbey, R. (2002). Sustainable Tourism Development in Globalization Progress, Globalization and Sustainable Development. *International Scientific Conference, Book*, 4, Varna, pp. 135–150.
- Öztürk, S. (2002). Ekoturizm Destinasyonu Olarak İznik. II. Turizm Şurası Bildirileri, c. II, T. C. Turizm Bakanlığı, 12–14 Nisan 2002, Ankara, s. 238.
- Öztürk, Y. ve Yazıcıoğlu, İ. (2002). “Gelişmekte Olan Ülkeler İçin Alternatif Turizm Faaliyetleri Üzerine Teorik Bir Çalışma. *Gazi Üniversitesi Ticaret ve Turizm Eğitim Fakültesi Dergisi*, 2: ss. 183–195.
- Priskin, J. (2003). Characteristics and Perceptions of Coastal and Wildflower naturebased Tourists in the Central Coast region of Western Australia. *Journal of Sustainable Tourism*, 11 (6): pp. 499–529.
- Soykan, F. (2001). Ege Bölgesi’nden Kırsal Turizme Özgün Bir Örnek: Şirince Köyü (Selçuk/İzmir). *Maltepe Üniversitesi Meslek Yüksekokulu Dergisi*, 1: s. 152.
- Turhan, M. (1994). *Kültür Değişmeleri (Sosyal Psikoloji Bakımından Bir Teknik)*. Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları, İstanbul, 1–255.
- Usal, A. ve Kuşlivan, Z. (2002). *Davranış Bilimleri, Sosyal Psikoloji*, Barış Yayınları, İzmir, s.1–340.
- Uygur, S. M. ve Baykan, E. (2007). Kültür Turizmi ve Turizmin Kültürel Varlıklar Üzerindeki Etkileri. *Ticaret ve Turizm Eğitim Fakültesi Dergisi, Journal of Commerce and Tourism Education Faculty*, 2: ss. 30–49.
- Wang, S. vd. (2006). Residents’ Perceptions of Cultural Tourism and Quality of Life- A Longitudinal Approach. *Tourism Today, Fall 2006*: 47–61.
- Weaver, D. B. (1999). Magnitude of Ecotourism in Costa Rica and Kenya. *Annals of Tourism Research*, 26 (4): pp. 792–816.
- Yılmaz, Ü. (2006). Eko Turizm Destinasyonu Olarak Buldan, *Buldan Sempozyumu Bildirileri Kitabı*, 23–24 Kasım 2006, Denizli, ss. 243–249.
- Zeyrek, T.-H. vd. (2006). *Besni. Paralā – Octacuscum – Bahasna. Anadolu’nun Güneydoğusunda Antik Bir Kent ve Yakın Çevresinin Arkeolojik Açından Genel Değerlendirmesi*, Besni Belediyesi Yayınları, İstanbul, 1–150.

ŞEKİLLERİN LİSTESİ

- Şekil 1. Besni’nin Turizm Haritası
 Şekil 2. Höyük, Yoldüzü (Mırıhtıl)
 Şekil 3. Mağaralar, Sugözü Mevkii
 Şekil 4. Tümülüs, Dikili Taş (Sesönk)
 Şekil 5. Kaya Mezarları, Kesme Tepe (Tavaş)
 Şekil 6. Fırat Nehri Vadisi, Kızılin
 Şekil 7. Konak, Kargalı
 Şekil 8. Singas Köprüsü, Kızılin

